

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LXII/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LXII/1

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др МОТОКИ НОМАЧИ,
Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXII/1

НОВИ САД
2019

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Orsat Ligorio: Proto-Indo-European 'Turn' and 'Snake'	7
Весна Половина, Иван Књиџар: Комуникативно-функционална улога и когнитивни статус формално немаркираних импликација у разговорном дискурсу	17
Нада Арсенијевић: Може ли датив с предлогом <i>ћрема</i> бити објекат?	33
Јелена Редли: Именичке синтагме с начинским значењем у српском језику	45
Јелена Ајџановић: Синтаксичко-семантичка анализа глагола са префиксом <i>над-</i>	57
Јасмина Дражић: Лексикографски аспект глаголске метонимије	71
Владан Јовановић: Библијски израз <i>син чов(ј)еч(и)ји</i> из угла српске описне лексикографије	85
Марија Стефановић: Етнолингвистички опис концепта <i>здравље</i> у српском језику	97
Сања Кример-Габоровић: Генеза категорије 'розе' у лексичко-семантичком пољу 'боја' у српском језику	115
Кристина Томић, Катарина Миленковић: Форензичко профилисање говорника из узорка на енглеском као страном језику – анализа квалитета вокала	151

ХРОНИКА

Бранкица Марковић: Пети међународни научни скуп <i>Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и / или њериферним областима</i>	171
--	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Владислава Ружић: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Људмила Поповић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Срето Танасић, Биљана Марић. <i>Синтакса сложене реченице у савременом српском језику</i>	175
Јасна Влајић-Поповић: Gerhard Stickel (ed.). <i>National Language Institutions and National Languages</i>	183
Мирјана Петровић-Савић: <i>Лексический атлас Русских народных говоров, Том I, Рас- тительный мир</i>	203
Вера Васић: Гордана Штрбац. <i>Фразеологија о човеку и човек у фразеологији</i>	206
Драгана Ратковић: Драгана Д. Вельковић Станковић. <i>Како мислимо речи. Прилози про- учавању когнитивних аспектиа српске лексике</i>	212
Упутство за припрему рукописа за штампу	219
Contents	225

Orsat Ligorio

PROTO-INDO-EUROPEAN 'TURN' AND 'SNAKE'*

Skt. *nāgá-* 'snake' and PGm. **snakk-* 'snake' are compared to PIE **(s-)neh₁-* 'turn; snake' on the premise that PIE **gC* (= **²gC*), like **dC*, undergoes a development to PIE **?C* (= **h₁C*).
Key words: Proto-Indo-European, Sanskrit, Proto-Germanic, etymology, glottal theory.

Скр. *nāgá-* 'змија' и пргм. **snakk-* 'змија' пореде се са пие. **(s-)neh₁-* 'окретати (се); змија' под претпоставком да пие. **gC* (= **²gC*), попут **dC*, даје пие. **?C* (= **h₁C*).

Кључне ријечи: праиндоевропски, санскрит, прагермански, етимологија, глотална теорија.

1. INTRODUCTION

1.1. It is established that PIE **dC* (= **²dC*) under specific conditions develops into PIE **?C* which is reflected on the surface as **h₁C*; see e.g. KORTLANDT 1983 or LUBOTSKY 2013.

1.1.1. PIE **dC* develops into PIE **?C*: 1. where **C* is PIE **k*, cf. Skt. *dāśvāms-* 'devout, pious' < PIE pt pf act **de-²(d)k-uos-* (KLINGENSCHMITT 1982: 129), G τριάκοντα (Ion. τριήκοντα) 'thirty' < PIE num card **tri-h₂+²(d)kōmt-h₂*, G πενήκοντα 'fifty' < PIE num card **penk^e+²(d)kōmt-h₂*, G ἑκατόν 'hundred' < PIE num card **²(d)kmt-om* (KORTLANDT 1983: 97) (= 2010: 105); 2. where **C* is PIE **u* and the following syllable starts with a dental, cf. G εἴκοσι 'twenty' (ep. εἰκοσι /ἐ(φ)ίκοσι/, Dor. Boeot. φίκατι) < PIE num card **²(d)u-i+²(d)kmt-i-(h₁)* (KORTLANDT 1983: 97) (= 2010: 100), Skt. *ávidhat* 'to allot, apportion' (scanned long, *ávidhat*) < PIE 3sg ind aor act **h₁e-²(d)ui+d^hh₁-e-t-θ* (LUBOTSKY 1994), OCS *vītorŭ* 'second(ary)' < PIE nom msg **²(d)ui-tor-o-s* (DERKSEN 2008: 532), Skt. adv *vītarám* 'further', Av. adv *vītarəm* 'further' < PIE acc nsg **²(d)ui-ter-o-m*, OPhr. *vītaran* 'second' (?) < PIE acc fsg **²(d)ui-ter-eh₂-m*; 3. where **C* is PIE **r*, cf. CLuw. *ua-a-ar* 'water', Skt. *vār-* id. < PIE **uo'(d)-r-* (LUBOTSKY 2013).

1.1.2. Also, PIE **dC* develops into PIE **?C* where **C* is an obstruent (most likely PIE **t*) in a number or verbal roots which appear to show **...d- ~ *...h₁-* variation, cf. 1. PIE **h₂ed-* (Hitt. *hāt-i/ hat* 'dry up, become parched', G ἄζω 'dry up') (LIV² 255) ~ PIE **h₂eh₁-* (Pal. *hāri, hānta* 'be hot', Av. *āt(ə)r-* 'fire') (LIV² 257), 2. PIE **meh₁-* (Skt. *mā-* 'measure; measure out, assign', L *mētior* 'measure', etc.) (LIV² 424) ~ PIE **med-* (OIr. *midithir* 'to measure; judge', YAv. *vī-mad-* 'healer; physician', G μέδω 'rule', Go. *mitan, miton* 'measure; consider', etc.) (LIV² 423), 3. PIE *(s)pend-* (L *pendō* 'weigh; pay', Lith.

* My gratitude is due to Messrs Aleksandar Loma, Aljoša Milenković and Danilo Savić, who read the manuscript and offered useful advice.

spésti ‘set a trap’, OCS *pedī* ‘span’) (LIV² 578) ~ PIE *(s)penh₁-* (G *πένομαι* ‘exert oneself, toil’, Lith. *pinti* ‘twist’, OCS *pęti* ‘stretch’, Arm. *henum* ‘weave’, Go. *spinnan* ‘spin’, etc.) (LIV² 578), 4. PIE **tend-* (L *tondeō* ‘cut hair, shear’, G *τένδω* ‘gnaw at’) (LIV² 628) ~ PIE **temh₁-* (G ep. *τάμνω* ‘cut’, Mlr. *tamnaid* ‘cut’, L *temnō* ‘scorn, despise’) (LIV² 625); see LUBOTSKY 2013: 162f.

1.2. In this paper I propose to observe a similar development, **gC(= *²gC) > *²C (= *h₁C)*, in the prehistory of PIE **(s-)nog-* ‘snake’, which I will try to compare with PIE **(s-)neh₁-* ‘turn; snake’.

2. PROTO-INDO-EUROPEAN ‘TURN’ AND ‘SNAKE’¹

2.1. The original meaning of PIE **(s-)neh₁-* is ‘to turn’ in the active and ‘to turn oneself’ in the middle voice; see KLOEKHORST – LUBOTSKY 2014: 135.

2.1.1. A variety of other meanings has developed metaphorically from the original meaning. In Anatolian [4–6] and Indo-Iranian [7–20], the original meaning ‘to turn’ came to mean ‘to lead (i.e. turn sbd or sth in a certain direction)’ and, in Balto-Slavic [21–24], the meaning ‘to lead’ in turn came to mean ‘to thread (i.e. lead thread through the ear of a needle)’ (whence the meaning ‘thread’, i.e. ‘that which is threaded through the ear of a needle’, was later developed in Balto-Slavic [25–28]). Similar developments are found in other language groups: in Greek [47–52, 60–61] and Italo-Celtic [53–54, 62], the meaning ‘to turn’ came to mean ‘to spin (i.e. turn wool, flax or the like to form a thread)’; in Germanic [55–56], the meaning ‘to turn’ came to mean ‘to sew (i.e. turn, twist, or wind a thread)’ (whence the meaning ‘needle’, i.e. ‘sewing instrument’, was developed in Germanic [57–59]); and, in Baltic [83–84], the meaning ‘to turn’ came to mean ‘to wind (i.e. turn coils of thread around sth)’. In the majority of Indo-European language groups the meaning ‘to turn’ came to mean ‘thread (i.e. that which is turned back and forth); later, the meaning ‘thread’ (which is preserved as such in Balto-Slavic [25–28] and Celtic [29–31]) came to mean ‘sinew; tendon’ in Tocharian [69], Indo-Iranian [68, 76], Greek [73], Italic [74], and Armenian [71], ‘string’ in Germanic [86–87] and ‘poem’ in Celtic [32–33].

2.2. The meaning ‘to turn’ came to mean ‘snake’ in Germanic [34–36, 63–65] and Italo-Celtic [37–42], where an agent noun, PIE **(s-)n(e)h₁-tr-*, was formed from PIE **(s-)neh₁-*. According to KLOEKHORST – LUBOTSKY 2014: 135, it developed metaphorically from the idea of the ‘one turning (sc. back and forth)’ (which refers to the locomotion of snakes, who move by the flexing of their bodies to and fro, or creeping).

2.2.1. Similar semantics is found in other PIE terms for ‘snake’. L *serpens* ‘snake’, for instance, notably continues PIE **serp-* ‘creep’ (LIV² 536); from PIE **serp-* derive Skt. *sarpá-* ‘snake’ and Alb. *gjarpër* ‘snake’ as well.

2.3. For ‘snake’, Sanskrit has *nāgá-* and Proto-Germanic **snakk-*; unless **gC > *²C* is assumed, the Sanskrit and the Proto-Germanic terms for ‘snake’ cannot be compared with PIE **(s-)neh₁-* ‘turn; snake’.

2.4. For this reason they are typically derived from other, formally more readily comparable roots – even if these are tentative at best in terms of semantics.

¹ Numbers in square brackets refer to lines in the Appendix.

2.4.1. Indeed, Skt. *nāgá-* and PGM. **snakk-* are compared by MAYRHOFER 1963: 150 but, in MAYRHOFER 1996 II 33, Skt. *nāgá-* is rather derived from PIE **nog^h-o-* 'nude, naked' (cf. Lith. *núogas* id., OCS *nagŭ* id.) and, in KROONEN 2013: 460f., PGM. **snakk-* 'snake' is rather derived from PGM. *snakan-* 'to crouch' (cf. OHG *snahhan* id., ON *snaka* 'to rummage, snuff about'). According to BUCK 1949: 194f. and MALLORY – ADAMS 1997: 529f., the semantics of major IE terms for 'snake' is not based on either 'being nude, naked' or 'crouching' whereas at least two separate cases can be made for 'creeping' coming to mean 'snake'; cf. PIE **serp-* 'creep' > L *serpens* 'snake' etc. (see sec. 2.2.1 above) and PIE **slenk-* 'creep' (LIV² 567) > PGM. **slinkan-* ~ **slingan-* 'creep' (KROONEN 2013: 455) ⇒ PGM. **slangan-* 'snake' (Germ. *Schlange* id., Du. *slang* id.) (op. cit. 453).

2.5. However, it seems plausible to assume **gC* > **2C* in the case of some other PIE roots too.

2.6. Compare:

a) PIE **h₁reug-* (G *ἐρεύγομαι* 'to belch out; to vomit', Arm. *orcam* 'to vomit', L *ē-rūgō* 'to belch out', Lith. *ráugėti* 'to belch out', Ru. *rygát'* 'to belch out') (LIV² 632) ~ PIE **reuH-* (= **h₁reuh₁-*) (ToB *ru-* 'pull out with violence (from under a surface)', ON *ryja* 'tear out', OCS *ryti* 'dig, tear up', SCR. *rīti* 'dig', Ru. *rvat'* 'tear out; vomit', Lith. *ráuti* 'tear out') (LIV² 632), and:

b) PIE **ter^(ǵ)-* (L *terg(e)ō* 'to rub clean, polish') (LIV² 632) ~ PIE **terh₁-* (G *τείρω* 'to wear out, distress, weaken', G *τέρετρον* 'drill', L *terō* 'rub', Lith. *tirti*, OCS *trŭti* 'rub') (LIV² 632).

2.6.1. In PIE **h₁reug-* ~ **h₁reuh₁-*, the original meaning 'to tear, throw out' came to mean 'to belch out; to vomit'; cf. e.g. E *throw up* 'vomit' or Germ. *auswerfen* 'vomit' (lit. 'throw out') (BUCK 1949: 256).

2.6.2. In PIE **ter^(ǵ)-* ~ **terh₁-*, the original meaning 'to rub' came to mean 'to rub clean, polish'; cf. e.g. Skt. *mṛj-* 'to rub; to rub clean, polish' < 'to rub' (BUCK 1949: 568).

2.6.3. LUBOTSKY 2013: 163 prefers to derive PIE **terh₁-* from PIE **terd-*, not **ter^(ǵ)-*; cf. Skt. *tard-* 'split, pierce, open', Lith. *trėndu* 'be eaten by moths or worms' (LIV² 631).

2.6.4. For my part, I am inclined to think that PIE **terd-* is a backformation from PIE **terh₁-* since **dC* > **2C* is clearly a more prevalent phenomenon than **gC* > **2C*.

2.7. Therefore, it is possible to derive both Skt. *nāgá-* 'snake' and PGM. **snakk-* 'snake' from PIE **(s-)neg-* 'turn; snake' and PIE **(s-)neh₁-* 'turn; snake' from PIE **(s-)neg-* 'turn; snake'.

2.8. PIE **(s-)neg-* is an *e*-grade; in *o*-grade, PIE **(s-)nog-*, it forms an *o*-stem noun **(s-)nog-ó-* whence Skt. *nāgá-* [78–79] derives regularly (with PIE **o* yielding Skt. *ā* by Brugmann's Law).

2.8.1. Being a deverbal oxytone, PIE **(s-)nog-ó-* is an agent noun in terms of semantics (as opposed to an action noun, which would be a barytone); cf. e.g. Skt. *vará-* (oxytone) 'suitor' vs. *vára-* (barytone) 'choice' or G *τομός* (oxytone) 'cutting, sharp' vs. *τόμος* (barytone) 'slice', etc. See LUBOTSKY 1988: 60ff. PIE **(s-)nog-ó-* 'snake' is, therefore, the 'one turning (sc. back and forth)'; cf. PIE **(s-)n(e)h₁-tr-* in sec. 2.2 above (likewise an agent noun).

2.9. In *o*-grade, PIE **(s-)neg-* forms an *n*-stem noun as well, PIE **(s-)nog-n-*, whence PGM. **snakk-* [80–81] derives regularly (with PIE **gn* yielding PGM. **kk* by Kluge's Law).

2.9.1. Compare OE *snaca* ‘snake’, E *snake*, MLG *snake*.

2.9.2. By backformation, PGm. **snakk-* produced PGm. **snēg-*; cf. PGm. **hēg-* and PGm. **hakk-* (KROONEN 2011: 144). One stem, PGm. **snēg-*, was used to derive the PGm. nominative singular, **snēgō*, and the other, PGm. **snakk-*, to derive the PGm. genitive singular, **snakkaz*. The paradigm **snēg-* : **snakk-* was then leveled to **snēkk-* : **snakk-* by replacing **snēg-* with **snēkk-*; in Proto-Germanic, **snēkk-* produced **snēk-* by the shortening of overlong syllables. See KROONEN 2013: xl. (PGm. **snēg-* : **snakk-* :: **snēk-* is paralleled by PGm. **krēb-* : **krapp-* :: **krēp-*; cf. PGm. **krēp-* > OHG *chrāff(o)*. See KROONEN 2011: 330.) Finally, a secondary *o*-stem, **snēkaz*, was formed from PGm. **snēk-*; it is reflected in ON *snákr* ‘snake’, Icel. *snákur* ‘snake; viper’, Far. *snákur* ‘snake’, Nw. dial. *snák* ‘viper’.

2.9.3. PGm. **snakk-* was likely borrowed into Slavic as PSI. **smokŭ* ‘snake; dragon’; see FASMER 1987²: 589.

3. CONCLUSION

3.1. I expect two allomorphs were formed from PIE **(s-)neg-* in the early history of the Indo-European proto-language: one conditioned, PIE **(s-)neh₁-* [3–42, 44–76, 82–89], and one unconditioned, PIE **(s-)neg-* [1–2, 43, 77–81].

3.2. The conditioning was likely due to the athematic verb forms, such as the 3sg ind praes act **(s-)neg-t-i*, the 3sg ind ipf act **h₁e-(s-)neg-t-ø* or the pt **(s-)ng-t-*, etc. where PIE **(s-)neg-* is found in front of an obstruent and where – arguably – PIE **gC(= *^ʔgC)* was consequently conditioned to develop into **ʔC(= *h₁C)* thus producing PIE **(s-)neh₁-* from PIE **(s-)neg-*, as e.g. in L *net* [54] < PIE **(s-)neh₁-t-i* < pre-PIE **(s-)neg-t-i*, G Aeol. *ἔννη* [48] < PIE **h₁e-(s-)neh₁-t-ø* < pre-PIE **h₁e-(s-)neg-t-ø* or OIr. *snáth* [31] < PIE **(s-)nh₁-t-* < pre-PIE **(s-)ng-t-*.

3.3. Skt. *nāgá-* [78–79] and PGm. *snakk-* [80–81] were derived from PIE *(s-)neg-* before it developed into *(s-)neh₁-*; as such they must be fossilized remains of a time before **gC > *ʔC* took place.

APPENDIX

PIE root*(s-)ng- ² ‘to turn’ ³	[1]
∴ <i>ø</i> -grade *(s-)ng- id.	[2]
∴ <i>ø</i> -grade allomorph *(s-)nh ₁ - id.	[3]
⇒ <i>i</i> -present stem *nh ₁ -i- ‘lead’ (< ‘turn (sc. sbd or sth in a certain direction)’)	[4]
→ 3pl ind praes act *nh ₁ -i-enti id.	[5]
> Hitt. <i>nēanzi</i> id., ‘send’ ⁴	[6]
⇒ <i>t</i> -participle *nh ₁ -i-t- ‘led’	[7]
⇒ <i>o</i> -stem *nh ₁ -i-t-o- id.	[8]
> Skt. <i>nītá-</i> id., ‘guided; conducted, directed’ ⁵	[9]
∴ full <i>e</i> -grade <i>i</i> -present stem *nh ₁ -ei- id.	[10]
⇒ them praes stem *nh ₁ -ei-e- id.	[11]
→ them 3sg ind praes act *nh ₁ -ei-e-t-i ‘leads’	[12]
> Skt. <i>náyati</i> id., ‘guides; conducts, directs’ ⁴	[13]
> YAv. <i>naíieiti</i> id. ⁶	[14]
→ them 3sg ind ipf act *h ₁ e-nh ₁ -ei-e-t- <i>ø</i> ‘leaded’	[15]
> OP <i>anaya</i> id. ⁵	[16]
∴ full <i>o</i> -grade <i>i</i> -present stem *nh ₁ -oi- id.	[17]
⇒ perfect stem *ne-nh ₁ -oi-	[18]
→ athem 3sg ind pf act *ne-nh ₁ -oi-e ‘he leaded’	[19]
>> Skt. <i>nināya</i> id., ‘guided; conducted, directed’ ⁴	[20]
> PBSL *ni- ‘to thread’ (< ‘to lead (sc. thread through the ear of a needle)’)	[21]
⇒ <i>ti</i> -stem verbal noun *nh ₁ -i-ti- ‘threading’	[22]
→ loc sg *nh ₁ -i-tei- <i>ø</i> id.	[23]
> Latv. inf <i>nīt</i> ‘to thread’ ⁷	[24]
⇒ <i>ti</i> -stem deverbal noun *nh ₁ -i-ti- ⁸ ‘thread’	[25]
> PBSL. *ni?ti- id.	[26]
> Lith. <i>nýtis</i> f. id., Latv. <i>nīts</i> f. id. ⁹	[27]
> PSI. *nítí id. (Ru. <i>nít’</i> f. id., Cz. <i>nít’</i> f. id., Slk. <i>nít’</i> f. id., Pl. <i>nić</i> f. id., SCr. <i>nīt</i> f. id., Sln. <i>nít</i> f. id.) ¹⁰	[28]
⇒ <i>t</i> -participle *(s-)nh ₁ -t- ‘thread’ (< ‘that which is turned (sc. back and forth)’)	[29]
⇒ <i>o</i> -stem noun (substantivized) *s-nh ₁ -t-o- id.	[30]
> PCelt. *snāto- id. (OIr. <i>snáth</i> m. / n. id., ‘yarn; line’, OBret. <i>notenn</i> ‘a filo’ (gloss), MBret. <i>neut</i> , MoBret. coll. <i>neud</i>) ¹¹	[31]
⇒ <i>u</i> -stem noun (substantivized) *nh ₁ -t-u- ‘poem’ (< ‘thread’)	[32]

² IEW 973, LIV² 571.

³ KLOEKHORST – LUBOTSKY 2014: 135f.

⁴ KLOEKHORST 2008: 598; KLOEKHORST – LUBOTSKY 2014: 126–133.

⁵ MAYRHOFER 1996: 19; KLOEKHORST – LUBOTSKY 2014: 133f.

⁶ CHEUNG 2007: 278.

⁷ DERKSEN 2015: 544.

⁸ PIE *nh₁iti- > *nih₁ti-; cf. PBSL. *ni?tis. (= Laryngeal metathesis; see LUBOTSKY 2011 for the discussion of this phenomenon.)

⁹ DERKSEN 2015: 335.

¹⁰ DERKSEN 2008: 353.

¹¹ MATASOVIĆ 2009: 348. (Or, more likely, from *s-noh₁-t-o-; see MATASOVIĆ 2012; ZAIR 2012: 111.)

- > PCelt. **natu-* ‘poem’ (OIr. *nath* m. / n. / f. id., ‘eulogy’, W *nad* m. / f. id., ‘clamor; cry’, Gaul. *-nato-* / *-vata-* in PNs)¹² [33]
- ⇒ *tr*-agent noun **(s)nh₁-tr-* ‘snake’ (< ‘one turning (sc. back and forth)’) [34]
- ⇒ *o*-stem noun **nh₁-tr-o-* id. [35]
- > PGM. **nadra-* id. (Go. †*nadrs* m. id., ON *naðr* m. id.)¹³ [36]
- ⇒ *ih₂*-stem noun **(s)nh₁-tr-ih₂-* id. [37]
- > W *neidr* f. id., ‘adder’, MW *neidyr* f. id., Co. *nader* ‘vipera; serpens; anguis’ (gloss), OBret. *natrolion* ‘regulosis; pithis’ (gloss), MBret. (*n*)*azr*, *aezr*, Bret. *nàer* f. id., ‘vipera’¹⁴ [38]
- ⇒ *k*-stem noun **(s)nh₁-tr-ih₂-k-* id. [39]
- > PICelt. **(s)natrik-* id. [40]
- > Plt. **(s)natrik-* id. (L *natrix* f. ‘water-snake’)¹⁵ [41]
- > PCelt. **natrik-* id. (OIr. *nathir* f. id., gen sg *nathrach*)¹³ [42]
- :: *e*-grade **(s)-neg-* id. [43]
- .. *e*-grade allomorph **(s)-neh₁-* id. [44]
- athem 3pl praes med **neh₁-nt-o* ‘lead’ [45]
- > Hitt. *neānda* id., ‘send’³ [46]
- athem 3sg ind ipf act **h₁e-s-neh₁-t-ø* ‘spinned’ (< ‘turned (sc. wool, flax so as to form a thread)’) [47]
- > G Aeol. *ēvvn̄* id.¹⁶ [48]
- athem 2sg ipv act **s-neh₁-d^hi* ‘spin!’ (< ‘turn! wool, flax etc.’) [49]
- ⇒ present stem (by reanalysis) **s-neh₁-d^h-* ‘spin’ [50]
- 1sg ind praes act **(s)-neh₁-d^h-o-h₂* id. [51]
- > G *νήθω* id.¹⁵ [52]
- > PICelt. **(s)nē-* ‘spin’ (< ‘turn wool, flax etc.’)¹⁷ [53]
- > Plt. **(s)nē-* id. (L *neō* id., ‘weave’)¹⁸ [54]
- ⇒ them root present stem **neh₁-e/o-* ‘to sew’ (< ‘to turn, twist, wind (sc. a thread)’) [55]
- > PGM. **nēan-* id. (MDu. *naeyen* id., Du. *naaien* id., OHG *nāan* / *nājan* / *nāwan* id., Germ. *nāhen* id.)¹⁹ [56]
- ⇒ *tl*-instrument noun **neh₁-tl-* ‘needle’ (< ‘sewing instrument’) [57]
- ⇒ *o*-stem noun **neh₁-tl-eh₂-* id. [58]
- > PGM. **nēplō-* id. (Go. *nepla* f. id., ON *nál* f. id., Far. *nál* f. id., Elfd. *nāʎ* f. id., OE *næpl* / *nædl* f. id., E *needle*, OFri. *nēdle* / *nēlde* id., OS *nāthla* / *nādla* f. id., MDu. *naelde* f. id., Du. *naald* c. id., OHG *nādala* / *nālda* f. id., Germ. *Nadel* f. id.)²⁰ [59]
- ⇒ them *i*-present stem **(s)-neh₁-i-e/o-* ‘turn; spin’ (< ‘turn wool, flax etc.’) [60]

¹² MATASOVIĆ 2009: 284; ZAIR 2012: 65.

¹³ KROONEN 2013: 381.

¹⁴ SCHRIJVER 1991: 149; MATASOVIĆ 2009: 284; ZAIR 2012: 65.

¹⁵ SCHRIJVER 1991: 149; DE VAAN 2008: 402.

¹⁶ CHANTRAINE 1974: 749; BEEKES 2010: 1013.

¹⁷ SCHRIJVER 1991: 403.

¹⁸ DE VAAN 2008: 405.

¹⁹ KROONEN 2013: 385.

²⁰ KROONEN 2013: 388.

- > G $\nu\acute{\epsilon}\omega$ id.¹⁵ [61]
- > PCelt. **sni-j-e/o-* id. (OIr. *sniid* / -*sni* 'twist; bind, tie', MW *nyddu* / *nyddaf* id., Co. *nedha*, MBret. *nezaff*, MoBret. *nezañ*)²¹ [62]
- ⇒ *tr-agent* noun **neh₁-tr-* 'snake' (< 'one turning (sc. back and forth)') [63]
- ⇒ *n-stem* noun **neh₁-tr-on-* 'viper' (< 'snake') [64]
- > PGm. **nēdran-* id. (OE *nēddre* / *næddre* f. id., E *adder*, WFrī. *njirre* c. id., EFrī. *needer* f. id., OS *nādra* / *nādara* f. id., MDu. *nadre* / *addre* / *adder* f. id., Du. *adder* c. id., OHG *nātra* / *nātara* id., Germ. *Natter* f. id.)²² [65]
- ⇒ *ur/n-stem* heteroclitic noun *(*s*-)*neh₁-ur/n-* 'sinew' (< 'thread') [66]
- ⇒ *ur-stem* noun (generalized) *(*s*-)*neh₁-ur-* id. [67]
- > Av. *snāuuarə*^o id. (in *snāuuarə.bāzura* 'having sinews as arms')²³ [68]
- > ToB *šñor* id.²⁴ [69]
- ⇒ **s-neh₁-ur-t-* id. [70]
- > Arm. *neard* id.²⁵ [71]
- ⇒ *o-stem* noun *(*s*-)*neh₁-ur-o-* id. [72]
- > G $\nu\acute{\epsilon}\delta\rho\nu$ n. id., 'string of a bow'²⁶ [73]
- > L *nervus* m. id., 'muscle; nerve'²⁷ [74]
- ⇒ *un-stem* noun (generalized) **s-neh₁-un-* id. [75]
- > Skt. *snāvn-* n. id., 'band'²⁸ [76]
- ∴ *o-grade* *(*s*-)*nog-* id. [77]
- ⇒ *o-stem* agent noun **nog-ó-* 'snake' (< 'one turning (sc. back and forth)') [78]
- > Skt. *nāgá-* m. id., 'elephant'²⁹ [79]
- ⇒ *n-stem* noun **s-nog-n-* 'snake' (< 'one turning (sc. back and forth)') [80]
- > PGm. **snakk-* id. (OE *snaca* m. id., E *snake*, MLG *snake* m. / f. id.)^{30 31} [81]
- ∴ *o-grade* allomorph *(*s*-)*noh₁-* id. [82]
- ⇒ them root present stem *(*s*-)*noh₁-e/o-* 'wind' (< 'turn') [83]
- > Latv. *snāju* id., 'braid, throw around one's shoulders' (< 'turn')³² [84]
- ⇒ *t-participle* *(*s*-)*noh₁-t-* 'thread' (< 'that which is turned')³³ [85]
- ⇒ *eh₂-noun* (substantivized) *(*s*-)*noh₁-t-eh₂-* 'string' (< 'thread') [86]
- > PGm. **snōdō-* id. (OSw. *snod* id., 'cord', OE *snod* f. 'snood', E *snood*) [87]
- ⇒ *tr-noun*(?) *(*s*-)*noh₁-tr-* 'cover' (< 'one turning back and forth') [88]
- > Latv. *snāte* id. [89]

²¹ MATASOVIĆ 2009: 350.

²² KROONEN 2013: 386.

²³ BARTHOLOMAE 1904: 1629.

²⁴ ADAMS 2013: 729.

²⁵ OLSEN 1999: 156; MARTIROSYAN 2010: 502.

²⁶ BEEKES 2010: 1011.

²⁷ SCHRIJVER 1991: 269; DE VAAN 2008: 407.

²⁸ KLOEKHORST – LUBOTSKY 2014: 135.

²⁹ MAYRHOFER 1996: 33. (Pace op. cit. the meaning 'elephant' is secondary; *snake* is a metaphor for the elephant's trunk; cf. L *anguimanus* 'elephant' (*anguis* 'snake' + *manus* 'hand') and Skt. *nāgá-* 'elephant' (< 'snake') and *hastin-* 'elephant' (≡ *hāsta-* 'hand').)

³⁰ KROONEN 2013: 461.

³¹ PSI. **smokū* 'snake; dragon' (< 'snake') is likely a loanword from PGm. **snakk-* 'snake' (FASMER 1987²: 589); cf. OCS *smokū* 'dragon', Ru. *smok* 'snake; dragon', Pl. *smok* 'dragon', etc.

³² DERKSEN 2015: 551.

³³ See fn. 11 as well.

ABBREVIATIONS

*	– reconstructed form	←	– is derived from
†	– inferred form	→	– forms
:	– is in ablaut with	←	– is formed from
::	– is in ablaut gradation with	>	– regularly yields
..	– is an allomorph of	<	– regularly derives from
⇒	– derives into	~	– alternates with
1, 2, 3	– tres verbi personae	ipv	– imperativus
acc	– accusativus	loc	– locativus
act	– activum	m	– masculinum
adv	– adverbium	med	– medium
athem	– athematicus	n	– neutrum
c	– commune	nom	– nominativus
card	– cardinalis	num	– numerale
f	– femininum	pf	– perfectum
ind	– indicativus	pl	– pluralis
inf	– infinitivus	praes	– praesens
int	– instrumentalis	sg	– singularis
ipf	– imperfectum	them	– thematicus
Aeol.	– Aeolic	MoBret.	– Modern Breton
Alb.	– Albanian	MW	– Middle Welsh
Arm.	– Armenian	NP	– New Persian
Av.	– Avestan	Nw.	– Norwegian
Boeot.	– Boeotian	OBret.	– Old Breton
Bret.	– Breton	OCS	– Old Church Slavonic
CLuw.	– Cuneiform Luwian	OE	– Old English
Co.	– Cornish	OFri.	– Old Frisian
Cz.	– Czech	OHG	– Old High German
Dan.	– Danish	OIr.	– Old Irish
dial.	– dialectally	ON	– Old Norse
Dor.	– Doric	OP	– Old Persian
Du.	– Dutch	OPhr.	– Old Phrygian
E	– English	OS	– Old Saxon
EFri.	– East Frisian	OSw.	– Old Swedish
Elfd.	– Elfdalian	Pal.	– Palaic
ep.	– epic	PBSl.	– Proto-Balto-Slavic
Far.	– Faroese	PCelt.	– Proto-Celtic
G	– Greek	PGm.	– Proto-Germanic
Gaul.	– Gaulish	PICelt.	– Proto-Italo-Celtic
Germ.	– German	PIE	– Proto-Indo-European
Goth.	– Gothic	PIt.	– Proto-Italic
Hitt.	– Hittite	Pl.	– Polish

Icel.	– Icelandic	Ru.	– Russian
IE	– Indo-European	SCr.	– Serbo-Croatian
Ion.	– Ionic	Skt.	– Sanskrit
L	– Latin	Slk.	– Slovak
Latv.	– Latvian	Sln.	– Slovenian
Lith.	– Lithuanian	Sw.	– Swedish
MBret.	– Middle Breton	ToB	– Tocharian B
MDu.	– Middle Dutch	W	– Welsh
MIr.	– Middle Irish	WFri.	– West Frisian
MLG	– Middle Low German	YAv.	– Young Avestan

REFERENCES

- ADAMS, Douglas Q. *A Dictionary of Tocharian B: Revised and Greatly Enlarged*. Amsterdam – New York: Rodopi, 2013.
- BARTHOLOMAE, Christian. *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg: Karl J. Trübner, 1904.
- BEEKES, Robert S. P. *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. I–II. Leiden – Boston: Brill, 2010.
- BUCK, Carl Darling. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages: A Contribution to the History of Ideas*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1949.
- CHANTRAINE, Pierre. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots*. T. III. Paris: Klincksieck, 1974.
- CHEUNG, Johnny. *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*. Leiden – Boston: Brill, 2007.
- DERKSEN, Rick. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill, 2008.
- DERKSEN, Rick. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill, 2015.
- DE VAAN, Michiel. *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. Leiden – Boston: Brill, 2008.
- FASMER, Maks. *Ėtimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. T. III. Moskva: Progress, 1987². (Perev. i dopol. O. N. Trubačev.)
- IEW: Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. 1. Bern – München: Francke, 1959.
- KLINGENSCHMITT, Gert. *Das altarmenische Verbum*. Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1982.
- KLOEKHORST, Alwin. *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill, 2008.
- KLOEKHORST, Alwin, Alexander LUBOTSKY. Hittite *nai-*, *nē-*, Sanskrit *nī-*, and the PIE Verbal Root **sneh₁-*. H. Craig Melchert, Elisabeth Rieken, Thomas Steer (eds.). *Munus amicitiae Norbert Oettinger a collegis et amicis dicatum*. Ann Arbor – New York: Beech Stave Press, 2014, 126–138.
- KORTLANDT, Frederik. Greek Numerals and PIE Glottalic Consonants. *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 42 (1983): 97–104.
- KORTLANDT, Frederik. *Studies in Germanic, Indo-European, and Indo-Uralic*. Amsterdam – New York: Rodopi, 2010.
- KROONEN, Guus. *The Proto-Germanic n-stems: A Study in Diachronic Morphology*. Amsterdam – New York: Rodopi, 2011.
- KROONEN, Guus. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden – Boston: Brill, 2013.
- LIV²: Helmut Rix (ed.) & al. *Lexikon der indogermanischen verben*. Wiesbaden: L. Reichert, 2001².
- LUBOTSKY, Alexander. *The System of Nominal Accentuation in Sanskrit and Proto-Indo-European*. Leiden – New York – København – Köln: Brill, 1988.
- LUBOTSKY, Alexander. RV. *ávidhat*. George E. Dunkel, G. Meyer, Salvatore Scarlata, Christian Seidel (eds.). *Früh-, Mittel-, Spätindogermanisch: Akten der IX. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 5. bis 9. Oktober 1992 in Zürich*. Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1994, 201–206.
- LUBOTSKY, Alexander. The origin of Sanskrit roots of the type *sīv-* 'to sew', *dīv-* 'to play dice' with an appendix on Vedic *i*-perfects. Stephanie W. Jamison, H. Craig Melchert, Brent Vine (eds.). *Proceedings of the 22nd Annual Indo-European Conference*. Bremen: Hempen, 2011, 105–26.

- LUBOTSKY, Alexander. The Vedic Paradigm for ‘Water’. Adam I. Cooper, Jeremy Rau, Michael Weiss (eds.). *Multi Nominis Grammaticus: Studies in Classical and Indo-European Linguistics in Honor of Alan J. Nussbaum on the Occasion of His Sixty-fifth Birthday*. Ann Arbor – New York: Beech Stave Press, 2013, 159–164.
- MALLORY, J. P., D. Q. ADAMS (eds.). *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London – Chicago: Fitzroy Dearborn, 1997.
- MARTIROSYAN, Hrach. *Etymological Dictionary of the Armenian Inherited Lexicon*. Leiden: Brill, 2010.
- MATASOVIĆ, Ranko. *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden – Boston: Brill, 2009.
- MATASOVIĆ, Ranko. Dybo’s Law in Proto-Celtic. *Zeitschrift für celtische Philologie* 59 (2012): 129–141.
- MAYRHOFER, Manfred. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen: A Concise Etymological Sanskrit Dictionary*. Bd. II. Heidelberg: C. Winter, 1963.
- MAYRHOFER, Manfred. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*. Bd. II. Heidelberg: C. Winter, 1996.
- OLSEN, Birgit Anette. *The Noun in Biblical Armenian: Origin and Word-Formation – with Special Emphasis on the Indo-European Heritage*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1999.
- SCHRIJVER, Peter. *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*. Amsterdam – Atlanta, GA, 1991.
- ZAIR, Nicholas. *The Reflexes of Proto-Indo-European Laryngeals in Celtic*. Leiden – Boston: Brill, 2012.

Орсат Лигорио

ПРАИНДООЕВРОПСКИ ‘ОКРЕТАТИ (СЕ)’ И ‘ЗМИЈА’

Сажетак

Два индоевропска назива за ‘змију’, скр. *nāgá-* и прагерм. **snakk-* (> енг. *snake*), пореде се са пие. коријеном **(s-)neh₁-* ‘окретати (се); змија’ (**(s-)neh₁-* ‘окретати’ ⇒ **nh₁-ei-e-t-i* id. > скр. *náyati* ‘водити’, **(s-)neh₁-* ‘окретати се’ ⇒ **(s-)nh₁-tr-* ‘змија’ > лат. *natrix* id., итд.) што, у оквиру глоталне теорије, бива под претпоставком да пие. **gC* (= **²gC*) даје пие. **?C* (= **h₁C*); познато је, наиме, да под извјесним условима и у извјесним случајевима пие. **dC* (= **²dC*) даје пие. **?C* (= **h₁C*) а пие. **g* је, као и пие. **d*, глотализовани (тј. преглотализовани) оклузив, а то претпоставку **gC* > **?C* чини могућом.

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за класичне науке
Чика Љубина 18–20, 11000 Београд, Србија
orsat.ligorio@gmail.com

(Примљено: 1. априла 2019;
прихваћено: 17. маја 2019)

Весна Половина
Иван Књиџар

КОМУНИКАТИВНО-ФУНКЦИОНАЛНА УЛОГА И КОГНИТИВНИ СТАТУС ФОРМАЛНО НЕМАРКИРАНИХ ИМПЛИКАЦИЈА У РАЗГОВОРНОМ ДИСКУРСУ

У овом раду ћемо на примерима, највећим делом из корпуса српског разговорног језика, размотрити информацијски статус имплицираних премиса – формално немаркираних импликација и њихову улогу у информацијском структурисању различитих типова исказа. Исто тако, указаћемо на важност њихове менталне репрезентације у свести интерлокуторâ у преношењу и тумачењу поруке. У раду ћемо такође повлачити паралеле са формалним / информацијским / когнитивним статусима пресупозицијске информације, како бисмо указали на тачке дивергенције ових двеју врста импликација, те, коначно, боље разумели механизме информацијског конституисања исказа.

Кључне речи: комуникативно-функционална улога, когнитивни статус, формално маркиране / немаркиране импликације, пресупозиција, имплицирана премиса.

In this paper, we will explain the information status of implicated premises – formally unmarked implications, their role in the information structure of different types of utterances, as well as their representation in the mind of interlocutors, mostly on examples from the corpus of spoken language. We will also draw parallels with the formal/informational/cognitive status of presuppositions, to show the differences between these two kinds of implications, and finally, in order to better understand the communicative-functional structuring of utterances.

Keywords: communicative-functional role, cognitive status, formally marked / unmarked implications, presupposition, implicated premises.

1. Увод. Разматрајући проблематику граница међу пропозицијским ентитетима који имплицитно произилазе из исказа, И. Књиџар (2018) је, између осталог, предложио принципе који би помогли у разрешавању актуелних теоријских контроверзи у погледу диференцирања пресупозиције¹ (формално маркиране претпостављене импликације) и имплициране премисе (формално немаркиране претпостављене импликације). Након нових сазнања, која проистичу из емиријских увида у функционисање формално немаркиране импликације (= имплициране премисе) у разговорном дискурсу и закључака о структурисању разговора до којих долази В. Половина (1987; 1996; 2018), у овом раду ћемо елаборирати овај феномен, те ћемо указати на важност његове улоге у информацијском конституисању и тумачењу неких исказа².

У првом делу рада (одељак 2) најпре ћемо прецизирати тачке у којима пресупозиција и имплицирана премиса конвергирају и дивергирају, те ћемо размотрити могућност концептуалног проширења термина 'имплицирана премиса'.

¹ О савременим разматрањима пресупозиције и њеног односа према другим типовима импликација в. и у Картунен (KARTTUNEN 2016), Књиџар (2017), Потс (POTTS 2015), Симонс (SIMONS 2001), Сталнакер (STALNAKER 1999), Хорн (HORN 2007).

² О испитивањима реченице из комуникативно-функционалног аспекта в. у Ламбрехт (LAMBRECHT 1998), Левинсон (LEVINSON 1983), Халидеј и Матисен (HALLIDAY – MATTHIESSEN 2014).

У другом делу рада (одељак 3) испитаћемо имплициране премисе најпре из когнитивне визуре, где ћемо на репрезентативним примерима из корпуса разговорног језика³ описати механизме активирања имплицираних премиса у свести интерлокуторâ у различитим дискурским ситуацијама и показати важност њихове улоге у структурисању разговора. Такође ћемо, користећи когнитивну категорију могућност / немогућност идентификације имплициране премисе, указати на неопходност овог типа импликације у свести адресата како би обавештајна семантика исказане реченице била адекватно про-
тумачена.

На крају, у трећем делу рада (одељак 4), проверићемо да ли пресупозиција и имплицирана премиса дивергирају и према когнитивном параметру – неопходности менталне репрезентације садржаја импликације у свести адресата пре исказних радњи говорника.

2. УЛОГА ФОРМАЛНО НЕМАРКИРАНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ У ИНДИРЕКТНОМ И ДИРЕКТНОМ ПРЕНОШЕЊУ ОБАВЕШТАЈНЕ СЕМАНТИКЕ ИСКАЗА. Посматрајући пресупозицију и имплицирану премису из аспекта њиховог комуникативно-функционалног статуса у информацијској структури исказа, можемо рећи да обема импликацијама говорник додељује статус неинформативности. Међутим, ова два типа импликација дивергирају према формалном параметру: пресупозиција је пропозицијска информација маркирана одређеном лексичком или граматичком структуром исказане реченице (в. пример (1)), док су имплициране премисе пропозицијске информације које не стоје у релацији нити са једним формалним елементом исказа већ егзистирају искључиво у свести учесника у конверзацији, а служе, како је И. Књиџар у свом раду показао (2018: 12–15), као својеврсне помоће информације у тумачењу индиректно пренете поруке (в. пример (2)).

(1) А: Где ове године идеш на летовање?

Б: Идем поново у [Шпанију]_{иф}.

из реплике Б >> *Говорник Б је већ раније био на летовању у Шпанији.* [пресупозицијска пропозиција стоји у релацији са семантичким садржајем прилога *ионово*]

(2) А: [...] Хоће кафу неко?

Б: Е ево, пијемо.

из реплике Б +> *Нећемо кафу.*

из реплике Б +>> *Онај који тренутно већ пије кафу не жели још једну.*

³ Наше испитивање засновано је на корпусу српског разговорног језика. Разговоре су снимили студенти Катедре за општу лингвистику у протекле четири године; обим транскрибованих разговора је око 192.000 речи. У издвојеним примерима из корпуса користећемо следеће симболе: угласта заграда употребљава се да би се објаснили елементи ситуације неопходни за разумевање датог дела разговора, али и да би се означило апстраховање нерелевантних реплика или њених делова (...); пуном линијом маркира се разматрани исказ, испрекиданом искази који су важни за тумачење његовог информацијског устројства, а валовитом они искази у којима је експлицирана имплицирана премиса; актери су означени верзалним словима азбуке према реду појављивања у издвојеном делу конверзације (А, Б, В итд.); бројеви у супскрипцији иницијала говорних лица означавају број реплике датог говорника: нпр. А₁, А₂..., Б₁, Б₂.... За остало в. у 'Скраћенице и симболи' на крају рада.

Говорно лице Б, исказавши реченицу у примеру (1), примарно жели да пренесе информацију: *Идем на летовање у Шпанију*; како би дати исказ био прикладан у конверзацијској ситуацији у којој је учесницима у разговору познато да је говорник Б већ једном био на летовању у Шпанији, неопходно је да он (=Б) (ре)актуелизује тај познати податак, што чини употребом прилога *јоново*. Да би интерпретирао описану информацијску структуру и у потпуности разумео исказ, адресат користи лексичко-семантичке, граматичке и конверзацијске (вербални контекст) индикаторе.

У примеру (2) обавештајна семантика реченице говорног лица Б не прозилази из пропозицијске (семантичке) структуре реченице већ се налази изван ње, а декодира се одређеним когнитивним процесом, који се у прагматици назива 'конверзацијска инференција'. Наиме, како би говорник А на адекватан начин протумачио комуникацијску намеру говорника Б, мора у свести актуелизовати информацију која се односи на начин на који су ствари у свету уређене. Таква информација не стоји у формалном односу ни са једним елементом исказане реченице и представља неки вид спознајног податка помоћу којег се на адекватан начин тумачи оно што је говорник желео да пренесе. Према реченом, ментални процес декодирања обавештајне семантике реченице коју је исказао говорник Б могао би се овако експлицирати:

Сазнањем да онај који њренујино њије кафу не жели још једну, разумем да саговорник, исказавши реченицу, жели да ме информише о њома да неће кафу

или

Поцњо онај који њренујино њије кафу не жели још једну, саговорник, исказавши реченицу, жели да ме обавести о њома да неће кафу.

Уколико наведена информација (=имплицирана премиса) не би била активирана у свести саговорника, адекватна интерпретација исказа би изостала, у чему се огледа супсидијарна нарав дате имплициране информације.

Поред интерпретације обавештајне семантике исказа која се налази изван семантичког садржаја реченице и преноси индиректно, као у примеру (2)⁴, приметили смо да формално немаркирана импликација има улогу и у тумачењу обавештајне семантике која је кодирана у пропозицијском (семантичком) садржају реченице и преноси се директно. На пример:

(3) А₁: Кад имамо испит из синтаксе?

Б₁: У суботу.

А₂: Добро је да није у четвртак.

Б₂: То је добро.

из реплике А₂ +>> *У чейврѡак идемо на излеј.*

Супротно примеру (2), обавештајна семантика А₂ у примеру (3) кодирана је у пропозицијској структури реченице. Међутим, веома је важно приметити да би ова реченица била конверзацијски непримерена да говорник њеним исказивањем не претпоставља присуство одређене информације у

⁴ О улози имплициране премисе у тумачењу индиректног преношења поруке било је већ речи у раду И. Књижара (2018).

свести саговорника; а да саговорник ту информацију, складиштену у својој свести, не актуелизује у процесу декодирања основне информације исказа. Исто као у примеру (2), ова информација постоји искључиво у менталној сфери саговорника и ПОМАЖЕ му да у потпуности интерпретира исказану реченицу; експлицирање менталног процеса декодирања информацијске структуре реченице у реплици A_2 може изгледати овако:

Сазнањем да у чејврџак идемо на излеј̄ (и не бисмо мо̀гли да до̀ђемо на исџиј̄), мо̀гу у њој̄иуносџи да разумем реченицу коју је са̀говорник исказао

или

Поџио у чејврџак идемо на излеј̄, добро је да исџиј̄ из синџаксе није у чејврџак.

Уколико би изостало активирање ове формално немаркиране информације у свести говорног лица Б, дошло би вероватно до ‘застоја’ у конверзацијском току, те би он упитао говорно лице А *А џија је у чејврџак, Заџио је добро да исџиј̄ из синџаксе нију у чејврџак* или нешто томе слично, који би потом експлицирао имплицирану премису како би отклонио шум у комуникацији.

Према томе, наведену импликацију, због њене помоћне улоге у тумачењу преношења обавештајне семантике исказа и формалне немаркираности, можемо сврстати у категорију имплициране премисе.

На овај (или врло сличан) специфичан однос формално немаркиране претпостављене информације⁵ и директно пренете информације (као у примеру (3)) указује и М. Ивић (2007) и износи неколика запажања која сматрамо корисним за даљу дискусију о овом типу импликације. Наиме, ауторка каже да је у неким случајевима „[...] семантичка садржина изговорене реченице најнепосредније наметнута нашим интензивним сазнајним фокусирањем одређене, добро нам знане, [...] информативне датости.”, те да је претпостављена информација на особен начин утиснута у обавештајну семантику исказане реченице (2007: 4)⁶. Према реченом, у примеру (3), интензивним менталним фокусирањем на познату информацију (*Идемо на излеј̄ у чејврџак*)

⁵ Важно је истаћи да М. Ивић (2007) овај тип претпостављене информације назива ‘пресупозицијом’. Аутори овог рада су због наведених формалних и комуникативно-функционалних разлика ипак издвојили овај импликацијски тип у засебну категорију, називајући га ‘имплицираном премисом’.

⁶ М. Ивић своја запажања објашњава на примеру овако: „Замислимо овакву ситуацију: неко је, пред полазак на посао, добро затворио прозор своје собе, спустио ролетне и навукао завесе, а кад се, после доста сати проведених на послу, вратио у исту ту собу, затекао је прозор у нереду — допола подигнуте ролетне, размакнуте завесе... Сагледани приказ је, у његовој свести, неминовно активирао постојећу пресупозицију упућеност [sic] у то да се такав неред никад не остварује сам од себе, већ да је увек дело људских руку, па је спонтано узвикнуо: Овај је прозор отворан! Информација својствена тој ускличној реченици може се подробније експлицирати следећим речима: ‘на основу сагледаног схватам да је неко улазио у ову собу и отварао овај прозор, јер сам потпуно свестан тога да се уздигнуће ролетни, као и размакнуће завесе, никад не остварује само од себе’” (2007: 4). Овој разговорној ситуацији можемо прикључити и саговорника, којем се након исказивања реченице говорника активира у свести иста упућеност у функционисање ствари у свету, те исказ може тумачити на следећи начин: *Сазнањем да се уздигнуће ролетни и размакнуће завесе никад не остварује само од себе,*

говорнику А ‘намеће се’ семантичка садржина исказане реченице (*Добро је да није у четиврџак*); а активирање познате информације (= имплициране премисе) у свести говорника, а последично и изговарање дате реченице, покренуо је вербални контекст, тј. исказ говорног лица Б (*У субојџу [је исџиџ из синџаксе]*).

Примерима (2) и (3) указали смо на исти, супсидијарни тип комуникативно-функционалне улоге имплициране премисе у тумачењу директно и индиректно пренете обавештајне семантике исказа. Поред тога, уочавамо да су имплициране премисе и нове информације – пренете и директно и индиректно – узрочно-последично повезане (в. горе). На значај логичке категорије каузалности у разговорном језику указује В. Половина, и истиче да је у овом типу вербалне интеракције врло чџсто исказивање „[...] узрочно-последичних односа без језичких сигнала и да је узрок-последича често имплицитан у контексту разговора” (1987: 92), што смо наведеним примерима и показали.

2.1. Главна тема текста који слџди биће функција имплициране премисе у декодирању директно пренете информације⁷, као и њен статус у свести учесника у комуникацији у различитим конверзацијским ситуацијама. Важно је рећи да циљ овог дела рада није исцрпно приказивања свих могућности које постоје у разговорном дискурсу јер би се таквим истраживањем изашло из оквира чланка овог типа; према томе, ограничићемо се на улогу имплициране премисе само у неколико разговорних околности.

Сужавање теме рада на однос имплициране премисе и директно пренете информације мотивисан је понајпре опажањем М. Ивић да се испитивање овог феномена „[...] по правилу, не само у нашој средини, већ и другде у свету, уопште не узима у обзир при стручним анализама семантичког устројавања / семантичке устројености исказаних реченица” (Ивић 2007: 3–4), са којим се можемо сложити.

3. МЕНТАЛНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА ИМПЛИЦИРАНЕ ПРЕМИСЕ И ЊЕНА УЛОГА У РАЗЛИЧИТИМ ДИСКУРСНИМ СИТУАЦИЈАМА. Како смо рекли у претходном одељку, изговарање реченице (=исказ (И)) може да буде покренуто сазнајним фокусирањем на одређену познату информацију (= имплицирана премиса говорника (ИПГ)), која је опет активирана одређеним вербалним или невербалним елементима комуникацијског језичког система (=стимулус (С)); изговорена реченица, с друге стране, да би била успешно интерпретирана (=декодирање исказа (ДИ)), иницира у саговорничковој свести активирање исте познате информације (= имплицирана премиса саговорника (ИПС)). Елементе који чине овај својеврсни ‘каузални ланац’ можемо овако представити:

$$С \rightarrow \text{ИПГ} \rightarrow \text{И} \rightarrow \text{ИПС}_{\text{активирана}} \rightarrow \text{ДИ}_{\text{успешно}}$$

могу у џојџуносџи да разумем заџџо је џоворник исказао реченицу ‘Овај џрозор је оџваран’ [а не, на пример, ‘Овај прозор се отворио’].

⁷ Статус и улога имплициране премисе у тумачењу индиректног преношења информације је феномен којем је посвећено више пажње у литератури (в. нпр. Вилсон и Спербер (WILSON – SPERBER 2006) и Књиџар (2018)).

Упркос фундаменталној истоветности, уочили смо на корпусу разговорног језика постојање различитих појавних облика неких елемента датог генеричког модела (одељак 3.1), али и одређена одступања од њега: експлицирање имплициране премисе у даљем току разговора, као и неактивирање имплициране премисе те неуспешно декодирање обавештајне семантике исказа (одељци 3.2. и 3.3). Према томе, у наставку ћемо издвојити један број дискурсних ситуација којима ћемо показати такву варијабилност.

3.1. У првом издвојеном типу дискурсне ситуације, у којем се очитује уопштени модел, имплицирана премиса део је заједничког знања учесника у конверзацији и представља онај тип информације који је познат одређеном кругу људи, а активирана је у свести говорника одговарајућим вербалним контекстом. Након исказивања реченице имплицирана премиса активира се и у свести саговорника, који на основу њеног садржаја успешно декодира исказ⁸. На пример⁹:

- (4) A₁: Јој шта ће ти Немања ове године--шта ће ти Немања за рођендан купити?
B₁: Он има забрану шест месеци... да ми не купује поклоне.

A₂ и B₂: [смех]

B₃: овај, не знам шта ћу ја њему. Њему је рођендан пре мог, осамнаестог децембра.

C_{вербални контекст} (реплика A₁) → ИПГ_{специфична} (разлог зашто Немања има забрану да купује поклоне говорном лицу B познат је учесницима у конверзацији) → И (B₁) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно}

- (5) A₁: [...] у понедељак имамо презентацију.

B₁: (неразумљиво)

A₂: [...] што смо ми морали да радимо ту презентацију.

B₂: Не носи поене никакве.

[...]

A₃: Што смо ми уопште морали да се хватамо тога? То уопште није обавезан предмет.

B₃: Бар нам није четрнаестог.

A₄: Па добро, и то, барем није то. [...]

C_{вербални контекст} (реплика A₃) → ИПГ_{специфична} (разлог зашто је говорник рекао да је добро да немају презентацију четрнаестог познат је учесницима у конверзацији) → И (B₃) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно}

Саговорници су у оба примера, уз помоћ, њима познате, имплициране премисе, успешно протумачили исказане реченице (подвучено пуном линијом), што се види из њихових реакција (реплика A₂ у примеру (4) и реплика A₄ у примеру (5)); потпуно декодирање реченице би изостало, да се у њиховој свести није реактивирала већ позната сазнајна датост (=имплицирана премиса)¹⁰.

⁸ Овај тип дискурсне ситуације може се на исти (или врло сличан) начин објаснити као и пример (3).

⁹ Након опште констатације, тумачење појединачних примера биће приказано симболима уз експликацију механизма извођења имплициране премисе; додатне напомене даваћемо само уколико то буде захтевала специфичност неких елемената одређеног примера.

¹⁰ Пошто је имплицирана премиса позната искључиво учесницима у издвојеним дискурсних ситуацијама, немогуће је реконструисати њен садржај.

Други тип дискурсне ситуације разликују се од првог само према нарави имплициране премисе, која је општије природе и учесницима у разговору је позната на основу њиховог искуства о функционисању ствари у свету. Примери:

- (6) A₁: [...] Колко ти дођем за ово иначе? Јел ово шездесет или сто? [*Ћоворно лице Б је илашило услуге фотоконтирања ѡворном лицу А*]

B₁: Нула.

[...]

A₂: Добро, ја ти купујем пицу.

B₂: Можеш да сађаш.

C_{вербални контекст} (реплика B₁) → ИПГ_{општа} (норме понашања налажу да неком ко неће да прими новац који му дугујемо треба да се одужимо на други начин) → И (A₂) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно}

- (7) A₁: Фрушка гора. Али где тамо да одседнемо. Је л' има хотел?

B₁: А добро нећемо баш у хотел. Можда има кућица...

B₁: Ја бих ипак негде где можемо бити слободнији, а не ко...

[...]

A₂: Да, то са кућом је ок баш зато што је простор твој.

[...]

B₂: А у принципу нема ко да те гњави, а у хотелу би могао већ неко.

B₂: Добро да у принципу [...]

C_{вербални контекст} (реплика A₁) → ИПГ_{општа} (у хотелу се морају поштовати одређени принципи понашања) → И (подвучени део реплике B₂) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно}

Говорна лица Б у примерима (6) и (7) су на основу свог знања о функционисању ствари у свету успешно реконструисали садржај имплициране премисе (в. реплике подвучене испрекиданом линијом), те на тај начин у потпуности разумели исказе својих саговорника (искази подвучени пуном линијом); ментални процес обавештајног декодирања датих реченица могао би се овако експлицирати: *Саѡворник жели да ми куји пицу јер норме йонашања налажу да неком ко неће да йрими новац који му дуѡујемо йтреба да се одужимо на друѡи начин* [пример 6]; *У хоиелу би моѡао неко да йие гњави йоѡиѡо се у хоиелу морају йоѡиѡоваиѡи одређени йринѡиѡи йонашања* [пример 7].

У трећој варијанти генеричког модела имплицирана премиса позната је учесницима у конверзацији на основу искуства о функционисању ствари у свету, али је овај сазнајни податак активиран одређеним елементима ванјезичког контекста. Примери¹¹:

- (8) A₁: Јел те срамота? [*ѡворник А је йре исказивања ове реченице скочио увис у реду испред студениске службе*]

B₁: Да.

C_{невербални контекст} (говорник А је пре исказивања ове реченице скочио увис у реду испред студентске службе) → ИПГ_{општа} (понашање А у супротности је са захтеваним нормама понашања чекања у реду) → И (A₁) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно}

¹¹ На сличан начин функционише и пример М. Ивић (2007), о којем смо говорили у фусноти 6.

- (9) A₁: Шта, да одемо до Скрипте, а? [учесници у разговору с^иоје у фойокојириници у којој има мно̀го људи, а ѓоворник А иредлаже да оду у дру̀гу фойокојириницу]

B₁: Да.

A₂: Уф, ајде.

C_{невербални контекст} (мно̀го људи у фотокопириници) → ИПГ_{општа} (Чекаћемо дуго у реду) → И (A₁) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно}

- (10) A: Ајде бре јужњакињо, а тихо да причаш... [А снима раз̀говор са Б, а Б ѓовори ѓласније] А ми Војвођанке се овде деремо. То нема смисла. Код мене нема планина нема зашто да се дерем, само сам глува мало.

B: [смех]

C_{невербални контекст} (Б говори гласно) → ИПГ_{општа} (током снимања не би требало гласно говорити) → И (подвучени део А) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно}

Реплике подвучене непрекиданом линијом у наведеним примерима показују нам да су говорна лица на основу ‘опште’ имплициране премисе адекватно протумачила исказе својих саговорника (подвучено пуном линијом у свим примерима); когнитивно процесуирање информацијске структуре исказа може се експлицирати на следећи начин: Саѓговорник ииша да ли ме је срамоиша иишо је скочио увис јер је ишакво ионашање у сујроиносии са захѓивеанам нормама чекања у реду [пример 8]; Саѓговорник иредлаже да одемо до Скриѓише [друге фотокопиринице] јер ћемо у овој фойокојириници ду̀го чекаиши [пример 9]; Саѓговорник ми каже иихо да иричам јер иоком снимања раз̀говора не би иребало ѓласно ѓовориши [пример 10].

3.2. У овом одељку издвојићемо из корпуса оне дискурсне ситуације у којима је имплицирана премиса, упркос активирању у свесту саговорника, те његовом успешном декодирању исказане реченице, ипак експлицирана (= експлицирана имплицирана премиса (ЕИП)) у даљем току конверзације (било од стране говорника било од стране саговорника):

C_{вербални / невербални} → ИПГ_{специфична / општа} → И → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно} + ЕИП.

Мотиви експлицирања информације која је активна у свети учесника у конверзацији могу бити различите природе (закључивање, наглашавање и др). Видећемо још и да употреба узрочних везничких израза у експлицираној импликацији показује њену каузалну везу са исказаном реченицом, на шта смо указали у првом делу рада (одељак 2).¹²

Како би е м ф а т и ч к и истакао своје с л а г а њ е са информацијом која је имплицитно присутна у исказу говорника, саговорник ову информацију може да експлицира. На пример:

- (11) A₁: Кад сам причала с М, кад је рекла, ‘д цој оф лајф’, у фазону.

[...]

B₁: кад си из фазона као, не можеш тако, не можеш неке ствари озбиљно да изговориш.

¹² О разлозима експлицирања импликације и њеном каузалном односу са исказаним реченицама в. и у раду В. Половине (1987).

A₂: Па јесте, зато што су већ ижвакане.

C_{вербални контекст} (реплика A₁) → ИПГ_{специфична} (неки изрази су већ ижвакани) → И (B₁) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно} + ЕИП (A₂)

Говорник A₂ из горе поменутог разлога експлицира ‘општу’ импликацију која је неопходна за тумачење саговорничког исказа у реплици B₁; пре него што ју је изговорио, он ју је, наравно, реконструисао у својој свести, те успешно декодирао исказ: *Неке сѝварѝ, као шѝто је израз ‘д ѝој оф лајф’ не можеш озбиљно да изговориш ѝошѝто су већ ижвакане*.

Постоје и такве разговорне ситуације у којима се имплицирана премиса вербализује као својеврсни з а к л љ у ч а к (в. пример (12)) или као неки вид елаборације своје претходне реплике (в. пример (13)):

(12) A₁: Али знаш шта бих ја? Ја бих да све дамо до јануара. [*учесници у конверзацији разговарају о ѝоме које исѝиѝе и када ѝтреба да ѝоложе*]

B₁: Па и ја исто.

A₂: Јер у јануару морамо да кренемо. [...]

C_{вербални контекст} (тема разговора: полагање испита) → ИПГ_{специфична} (у јануару говорна лица А и Б морају да крену негде) → И (подвучени део A₁) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно} + ЕИП (A₂)

(13) A₁: Ја знам да су они сада уписали ваљда македонски језик или шта већ.
[...]

A₂: Ја уопште не знам зашто би неко уписао македонски, искрено.

B₁: Хаха, не знам.

A₃: Зато што ок, он није баш исти, оно, као српски у смислу, као на пример хрватски, ал’ брате мили можеш стварно да га разумеш без неког учења.

C_{вербални контекст} (реплика A₁) → ИПГ_{специфична} (македонски језик можеш да разумеш и без учења) → И (A₂) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно} + ЕИП (A₃)

Треба приметити да говорници A₂ у примеру (12) и A₃ у примеру (13) не експлицирају ‘специфичну’ импликацију зато што мисле да она није активирана у свести саговорника, већ су мотиви експликације другачије природе (елаборација и закључивање). Да су саговорници успешно реконструисали имплицирану премису и на адекватан начин растумачили обавештајну семантику исказа јасно се може видети из њихових реплика (подвучено испрекиданом линијом); тумачење исказа можемо експлицирати на следећи начин: *Саговорник би волео да ѝоложѝмо све исѝиѝе до јануара јер у јануару морамо да кренемо* [пример 12]; *Саговорник не зна зашѝто би неко уѝисао македонски јер ѝај језик можеш да разумеш и без учења* [пример 13].

Међутим, пронашли смо у корпусу и такву ситуацију у којој говорник покушава у даљем току конверзације да експлицира оно што је у претходној реплици било имплицирано јер није сигуран да ли је импликација активирана у свести саговорника, али га саговорник прекида, истичући да је когнитивни статус датог имплицираног податка активан, те да је адекватно декодирао исказ. Пример:

(14) A₁: Па, јесте, као клинац сам имао тих проблема, ишао у Ваљево на те вежбе, терапије, ал’... Радио сам тих десет дана и више никад вежбе урадио нисам.
[*говорник А има ѝроблем са кичмом*]

Б₁: Па, то ти је... Стока!
 А₂: Хвала.
 Б₂: [смех]
 А₃: Волим и ја тебе.
 Б₃: Кажем ти зато што ће те то...
 А₄: Ма, знам.

С_{вербални контекст} (реплика А₁) → ИПГ_{општа} (неизвођење вежби није препоручљиво када постоје проблеми са кичмом) → И (део реплике Б₁) → ИПС_{активирана} → ДИ_{успешно} + ЕИП (покушај у Б₃) → потврда успешног декодирања И (А₄)

Овај пример показује да употреба израза са негативном експресивношћу може да буде остелјива уколико их саговорник не протумачи на прави начин; према томе, постоји потреба говорника Б да додатно објасни саговорнику да је погрдни израз употребио како би га критиковао а не увредио, што је покушао да уради експлицирањем имплициране премисе (реплика Б₃). Саговорник га, међутим, прекида (реплика А₄), напомињући да је импликација активирана у његовој свести, те да је исказ разумео на прави начин; информацијско декодирање исказа можемо овако представити: *Саговорник ми је рекао да сам стока јер неизвођење вежби није препоручљиво када постоје проблеми са кичмом.*

3.3. У претходним одељцима (3.1. и 3.2) размотрили смо један број разговорних ситуација у којима је имплицирана премиса активирана код саговорника, те је исказ успешно протумачен. Међутим, корпус разговорног језика нам је показао да постоје и такве дискурсне ситуације у којима се након исказане реченице не активира имплицирана премиса у свести саговорника, што доводи до прекида каузалног ланца и шума у комуникацији јер исказ не може бити у потпуности декодиран; како би се ток разговора поново успоставио, саговорник тражи од говорника да експлицира имплицирану премису. Репрезентација овакве дискурсне ситуације може да изгледа овако:

С → ИПГ → И → ИПС_{неактивирана} → ДИ_{неуспешно} → ИП_{саговорник тражи од говорника експлицирање} → ИП_{говорничко експлицирање}

што се може илустровати следећим примерима:

- (15) А₁: [...] У, овде је баш гужва, ајмо у ону прекопута. [*улазе у фотокопирницу*]
 Б₁: Чекај, чекај. Не, не. Овде ћемо сачекати.
 А₂: Зашто?
 Б₂: Аа, зато што ми је лакше. Не могу да ходам сад. Хоћеш да седнеш?

С_{вербални контекст} (А₁) → ИПГ_{специфична} (говорнику Б је лакше да чека у реду него да хода до друге фотокопирнице) → И (подвучени део Б₁) → ИПС_{неактивирана} → ДИ_{неуспешно} → ИП_{саговорник тражи од говорника експлицирање} (А₂) → ИП_{говорничко експлицирање} (подвучени део Б₂)

- (16) А₁: Јао, не могу да мед сипам.
 Б₁: Оћеш мој?
 А₂: Сачекај, а ти као нећеш мед?
 Б₂: Не.
 А₃: Што?
 Б₃: Ја ћу да ставим пуно шећера.

С_{вербални контекст} (A₁) → ИПГ_{специфична} (говорник Б ће у питање да сипа пуно шећера) → И (Б₁ и Б₂) → ИПС_{неактивирана} → ДИ_{неуспешно} → ИП_{саговорник тражи од говорника експлицирање} (A₃) → ИП_{говорничково експлицирање} (B₃)

(17) A₁: Хвала. Која си ти прсотина. [*гледа у саговорника*]

B₁: Што?

A₂: Зато што не видиш ништа ни са наочарима. [ИП] Овако гледаш, да би видела. [*експлицирање стимулуса*] Значи да ти не ваљају.

B₂: Оно малено горе да видим.

С_{невербални контекст} (говорник Б има потешкоћа да види нешто и са наочарима) → ИПГ_{општа} (говорник Б не види ништа ни са наочарима) → И (подвучени део A₁) → ИПС_{неактивирана} → ДИ_{неуспешно} → ИП_{саговорник тражи од говорника експлицирање} (B₁) → ИП_{говорничково експлицирање} (део A₂)

(18) A₁: Јао знаш шта морам да урадим? [*држи гитару*]

B₁: Шта?

A₂: Морам да ставим на ту гитару тање жице.

B₂: Зашто?

A₃: Па за Призонер. Мисим гледам како ми је лако на овој твојој гитарици да свирам човече с танким жицама.

С_{невербални контекст} (држи гитару са тањим жицама) → ИПГ_{специфична} ('Призонер' се лакше свира на гитари са танким жицама) → И (A₂) → ИПС_{неактивирана} → ДИ_{неуспешно} → ИП_{саговорник тражи од говорника експлицирање} (B₂) → ИП_{говорничково експлицирање} (A₃)

Реплике подвучене непрекиданом линијом у наведеним примерима нам показују неуспешно реконструисање имплициране премисе, која је неопходна за потпуно разумевања обавештајне семантике исказа подвучених пуном линијом; да би се ови искази у потпуности разумели неопходна је имплицирана премиса, што се види у следећем: *Саговорник људлаже да осћанемо у койирници у којој је љужва јер му је лакше да чека у реду неђо да хода до друђе фойокойирнице* [пример 15]; *Саговорник неће мед јер ће у најићак сийаћи љуно шећера* [пример 16]; *Саговорник ми је рекао да сам љрсойина јер нићћа не видим ни са наочарима* [примери 17]; *Саговорник мора да сйави на љићару љање жице јер се 'Призонер' лакше свира на љићари са љанким жицама* [пример 18]. Како би отклонили сметње у конверзацијском току, говорници експлицирају неактивирану импликацију (в. реплике подвучене валовитом линијом), те на тај начин помажу да се у потпуности разуме њихова претходна реплика.

4. Могућност дивергенције имплициране премисе и пресупозиције према когнитивном параметру. У другом одељку показали смо да се пресупозиција и имплицирана премиса, упркос истом прагматичком статусу – и једна и друга представљају информације које говорник претпоставља да постоје у свести саговорника пре исказивања реченице, ипак могу раздвојити у засебне категорије према формалном – повезаност са лексичком или граматичком структуром исказане реченице: пресупозиција је формално маркирана подразумевана импликација, док је имплицирана премиса формално немаркирана подразумевана импликација.

Да ли овом параметру, можемо прикључити и други, когнитивни параметар – нужност менталне репрезентације импликације у свести адресата пре исказних радњи говорника, накратко ћемо размотрити у наредним редовима.

Познато је из литературе¹³ да пресупозиција НЕ МОРА УВЕК НЕОПХОДНО да буде присутна у свести адресата пре исказивања одговарајуће реченице од стране говорника (иако прототипично постоји). Наиме, може да се деси да садржај пресупозиције ипак буде информативан за саговорника, упркос томе што га говорник није укључио у обавештајну семантику исказа. У таквим конверзацијским ситуацијама говорник се ‘претвара’ да је пресупозиција део заједничког знања (или можда ни не зна да пресупозиција није део знања саговорника). Будући да је за конверзацијску адекватност исказане реченице постојање пресупозиције неопходно, саговорник је прихвата у тренутку исказивања реченице.

Овај когнитивни механизам у којем саговорник прихвата пресупозицијску информацију у тренутку изговарања реченице говорног лица како би исказ био конверзацијски прихватљив назива се у литератури ‘акомодација’ (LAMBRECHT 1998: 66–67).

Према томе, пресупозицијска информација у примеру (1) с почетка текста у неким другим конверзацијским ситуацијама не мора нужно бити део саговорникове менталне репрезентације пре исказивања реченице говорног лица (иако је говорник не сматра обавештајном), већ то постаје након исказивања реченице; таква могућност пресупозиције произилази, по свему судећи, из њене формалне маркираности: на основу семантичког садржаја прилога *јоново*, саговорнику се активира у свести сазнајни податак да је говорник већ био на летовању у Шпанији.

Међутим, треба истаћи да се неки типови ‘информативних’ пресупозиција не могу прихватити на овај начин, те да она ипак мора бити присутна у свести информатора пре исказних радњи; такав је случај са пресупозицијама активираним референцијално одређеним именским изразима. На пример:

(19) A₁: Не одосмо за ону књигу да питамо.

B₁: Какву књигу?

A₂: У библиотеку.

B₂: Јој, до кад--до кад то треба [...]?

из реплике A₁ >> *Говорник А претпоставља да саговорник Б може да идентификује енијийей означен референцијално одређеним именским изразом ‘ону књигу’.*

У овом примеру првобитно није дошло до активирања пресупозиције у свести говорног лица Б (в. реплику B₁), те исказ говорника А (реплика A₁) није могао адекватно бити протумачен. Према томе говорник А помаже саговорнику (реплика A₂) да реактивира њему познати спознајни податак. Можемо, наравно, да замислимо и такву ситуацију да пресупозицијска информација маркирана референцијално одређеним именским изразом није ни постојала у свести говорника Б. Ово нам, дакле, говори да бар неки типови

¹³ В. нпр. у Ламбрехт (LAMBRECHT 1998), Симонс (SIMONS 2003) и Сталнакер (STALNAKER 2002).

пресупозиција не могу бити ‘акомодирани’ без њихове претходне похрањености у свести.

С друге стране, услед непостојања језичких сигнала који би упутили на активирање имплициране премисе, покретање механизма ‘акомодације’ у случају овог типа импликације је ипак теже (нарочито ако се ради о специфичним спознајним датостима) или чак немогуће ако је у питању тумачење индиректно пренете поруке. У 3. делу рада показали смо на различитим примерима разговорних ситуација да имплицирана премиса представља реактивирање већ познатог сазнајног податка, те да њено неактивирање може довести до непотпуног разумевања комуникацијске намере говорника. Међутим, постоје такве ситуације у којој то не мора да буде случај:

(20) А₁: [...] Не организујемо ове који знају да играју и који су добри. То јест који могу да трче. [*Говорник А планира да иде на фудбал*]

Б₁: Јој ово ово ћу да пренесем Дуцкету. ‘Не организујемо оне које који знају да играју.’

А₂: Добро, зна Дуцке, зна Дуцке. Не, него хоћу да ти кажем, не зовемо оне који могу да трче дуго.

Б₂: Него? [...]

А₃: Него нас који не можемо. [...]

из реплике А₁ +>> *Они који организую фудбал не знају да играју и не могу да трче дуго.*

Из реплике Б₁ може се закључити да говорном лицу Б није била од раније позната информација да говорник А и они који организују са њим одлазак на фудбал не знају да играју добро и да трче (дуго), али да се та, имплицирана информација активирала у његовој свести. У даљем току разговора, говорник ипак исправља (или прецизира) оно што је било имплицирано у реплици А₁, наводећи да они ипак знају да играју, али да само не могу дуго да трче. У анализи овог примера, важно је додати да разматрана импликација није логичке природе (онај тип импликације који увек следи из неког исказа¹⁴) јер је говорник А, исказавши разматране реченице, могао да имплицира, на пример, њихову сигурну победу, а не да нису добри или да не могу да трче.

Дакле, када се пресупозиција и имплицирана премиса преломе кроз параметар њихове неопходне присутности у свести саговорника пре исказних радњи говорног лица, можемо говорити о усмерењима (тенденцијама) једне односно друге појаве, али не и о критерију према којем би се ове две врсте импликација диференцирале. Свакако, ово је тема која захтева детаљнију анализу, што ћемо оставити за следећи рад.

5. Закључак. У овом раду размотрили смо проблематику улоге формално немаркираних импликација (= имплицираних премиса) у механизмима информацијског конституисања и тумачења одређених исказа. На првом месту, раздвојили смо имплицирану премису и пресупозицију – прагматичке импликације којима говорник додељује статус неинформативности – према формалном параметру: пресупозиција представља пропозицијску информацију која је маркирана одређеном лексичком или граматичком структуром,

¹⁴ О логичкој импликацији в. у Књиџар (2018).

док је имплицирана премиса пропозицијска информација које не стоји у релацији са формалним елементима исказа.

Потом смо показали да термин ‘имплицирана премиса’ може да се користи и за оне формално немаркиране импликације које служе као својеврсне помоћне информације у адекватном тумачењу директно пренете обавештајне семантике исказа, а не само оне која се преноси индиректно (=конверзацијске имплицатуре), како то литература сугерише. Поред тога, истакли смо да је, исто као и код индиректно пренете информације, присуство формално немаркиране импликације у свести саговорника неопходно како би се у потпуности протумачила директно пренета информација од стране саговорника. Исто тако, назначили смо да су имплицирана премиса и директно (али и индиректно) пренета нова информација узрочно-последично повезане.

Наведене констатације смо, потом, потврдили једним бројем дискурских ситуација које смо издвојили из корпуса српског разговорног језика. У првом типу дискурсне ситуације, имплицирана премиса је активирана у свести саговорника, који, према томе, успешно тумачи исказ говорника. С друге стране, корпус нам је показао да постоје и такве дискурсне ситуације у којима се након исказане реченице не активира имплицирана премиса у свести саговорника, а резултат је непотпуно разумевање исказа; како би адекватно протумачио исказ, саговорник тражи од говорника да експлицира имплицирану премису, што је јасан индикатор њене неопходности у декодирању неких исказа. Такође смо видели да постоје и такве ситуације у којима је имплицирана премиса, упркос активирању у свесту саговорника, те његовом успешном тумачењу исказане реченице, ипак експлицирана у даљем току конверзације (разлози експлицирања информације могу бити различите природе: закључивање, наглашавање, елаборација и др). У дискурским ситуацијама у којима је имплицирана премиса експлицирана јасно се види на основу употребе узрочних везничких израза њена каузална повезаност са садржајем исказане реченице. Корпус нам је, мимо тога, показао да имплицирана премиса може да буде опште и специфичне природе, а да њено активирање у свести говорника, које потом изазива исказивање реченице, може да буде покренуто вербалним и невербалним контекстом.

На крају, проверили смо да ли пресупозиција и имплицирана премиса, поред формалног, могу да дивергирају и према когнитивном параметру – неопходна присутност садржаја импликације у свести саговорника пре исказних радњи говорног лица. Наша претпоставка је била да пресупозиција због своје формалне маркираности може бити ‘акомодирана’ (тј. не мора нужно бити део менталне репрезентације саговорника пре исказивања реченице говорника), док имплицирана премиса не може. Примери из корпуса су нам показали да ипак постоје случајевима ‘акомодирања’ имплициране премисе, као и случајеви немогућности ‘акомодирања’ пресупозиције (нпр. референцијално одређени именски изрази). Међутим, може се рећи да је због постојања имплициране премисе само у менталној сфери, покретање овог когнитивног механизма ипак теже или у неким случајевима чак и потпуно искључено. Како би разлике и сличности формално немаркираних и формално маркираних импликација у овом погледу биле јасније, овом истраживању би требало посветити више пажње.

СИМБОЛИ И СКРАЋЕНИЦЕ

>>	следи пресупозиција	И	исказана реченица
+>	следи конверзацијска импликатура	П	пресупозиција
+>>	следи имплицирана премиса	ИП	имплицирана премиса
→	изазива	ИПП	имплицирана премиса у свести говорника
v.	види	ИПС	имплицирана премиса у саговорничковој свести
[_{иф}]	интонацијски фокус	ЕИП	експлицирање имплициране премисе
С	стимулус	ДИ	декодирање обавештајне семантике исказа

ИЗВОРИ

Транскрипти снимака свакодневних разговора из корпуса Катедре за општу лингвистику Филолошког факултета Универзитета у Београду.

ЛИТЕРАТУРА

- ИВИЋ, Милка. Информативне улоге пресупозиција и импликација документоване српским језичким фактима. *Јужнословенски филолог* 28 (2007): 1–6.
- КЊИЖАР, Иван. Проблем разграничавања прагматичких импликација у савременој лингвистичкој теорији. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 60/2 (2017): 41–58.
- КЊИЖАР, Иван. Принципи диференцијације пресупозицијских и непресупозицијских ентитета у функционалној анализи исказа. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 61/1 (2018): 7–18.
- ПОЛОВИНА, Весна. Зависне узрочне реченице у разговорном српскохрватском језику. *Научни састајанак славистија у Вукове дане* 15/1 (1986): 85–93.
- ПОЛОВИНА, Весна. Појам 'функције' у лингвистици текста/дискурса у јужнословенској лингвистици. Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур). *Српска славистија. Зборник радова српске делегације на XVI међународном конгресу славистија. Том I. Језик*. Београд: ССДС, 2018, 259–268.
- *
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood, Christian Matthias Ingemar Martin MATTHIESSEN. *An Introduction to Functional Grammar*. Oxford: Routledge, 2014.
- HORN, Laurence. Toward a Fregean Pragmatics: Voraussetzung, Nebengedanke, Andeutung. Istvan Kecskes, Laurence Horn (eds.). *Explorations in Pragmatics – Linguistic, Cognitive and Intercultural Aspects*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 2007, 39–69.
- KARTTUNEN, Lauri. Presupposition: What Went Wrong. Mary Moroney, Carol-Rose Little, Jacob Collard, and Dan Burgdorf (eds.). *Proceedings of the 26th Semantics and Linguistic Theory Conference*. Austin: The University of Texas, 2016, 705–736.
- LAMBRECHT, Knud. *Information Structure and Sentence Form – Topic, Focus, and the Mental Representation of Discourse Referents*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- LEVINSON, Stephen. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- POLOVINA, Vesna. *Prilozi za kognitivnu lingvistiku*. Beograd: Filološki fakultet, 1996.
- POTTS, Christopher. Presupposition and Implicature. Shalom Lappin, Chris Fox (eds.). *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2015, 168–202.
- SIMONS, Mandy. On the Conversational Basis of Some Presuppositions. Rachel Hastings, Brendan Jackson, Zsafia Zvolenszky (eds.). *Proceedings of Semantics and Linguistics Theory* 11. Ithaca: CLC Publications, 2001, 431–448.
- SIMONS, Mandy. Presupposition and Accommodation: Understanding the Stalnakerian Picture. *Philosophical Studies* 112 (2003): 251–278.
- STALNAKER, Robert. *Context and Content*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- STALNAKER, Robert. Common Ground. *Linguistics and Philosophy* 25/5–6 (2002): 701–721.
- WILSON, Deirdre, Dan SPERBER. Relevance Theory. Laurence Horn, Gregory Ward (eds.). *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, 607–632.

Vesna Polovina
Ivan Knjižar

COMMUNICATIVE-FUNCTIONAL ROLE AND COGNITIVE STATUS OF FORMALLY UNMARKED IMPLICATIONS IN SPOKEN DISCOURSE

S u m m a r y

In this paper, we considered the problem of the role of formally unmarked implications (= implicated premises) in the mechanisms of information constitution and interpretation of certain utterances. In the first place, we have separated the implicated premise and presupposition – the implications that the speaker takes for granted – according to the formal parameter: a presupposition represents propositional information that is marked by a certain lexical or grammatical structure, while an implicated premise is propositional information that does not stand in relation to formal elements of the utterance.

We then showed that the term ‘implicated premise’ can also be used for those formally unmarked implications that serve as auxiliary information in an adequate interpretation of directly communicated information, and not only that which is communicated indirectly (= conversational implicatures), as the literature suggests. In addition, we emphasized that, as with indirectly communicated information, the presence of a formally unmarked implication in the mind of the addressee is necessary in order to fully interpret the information communicated directly by the speaker. Likewise, we emphasized that an implicated premise and directly (and indirectly) communicated new information are causally connected.

Thereafter, we confirmed the above findings with a number of discourse situations that we extracted from the corpus of the Serbian spoken language. In the first type of discourse situation, the implicated premise is activated in the mind of the addressee who, accordingly, successfully interprets the speaker’s utterance. On the other hand, the corpus showed us that there were such discourse situations in which, after uttering the sentence, the implicated premise is not activated in the mind of the addressee, and the result is an incomplete understanding of the utterance. In order to adequately interpret the utterance, the addressee asks the speaker to explicate the implicated premise, which is a clear indicator of its necessity in decoding some utterances. We also saw that there are also situations in which the implicated premise, despite activating in the mind of the addressee, and her successful decoding of the sentence, is nevertheless explicated in the further course of the conversation. The reasons for uttering the implied information can be different: conclusion, emphasis, elaboration, etc. In such discourse situations in which implicated premises are explicated, we can see from the use of conjunctive expressions that they are causally connected with the propositional content of the sentence. The corpus has also shown that the content of implicated premises can be general and specific and that their activation in the mind of the speaker, which then causes the expression of the sentence, can be initiated by a verbal or non-verbal context.

Finally, we checked whether presupposition and implicated premise, in addition to the formal, can diverge according to the cognitive parameter – the necessary presence of the content of the implication in the addressee’s mind before uttering the sentence of the speaker. Our assumption was that presupposition, because of its formal marking, can be ‘accommodated’ (i.e. it does not necessarily have to be part of the mental representation of the interlocutor before the speaker’s utterance), while the implicated premise, because of the absence of formal marking, cannot. Examples from the corpus showed us that there are instances of ‘accommodating’ of the implicated premise, as well as instances of the impossibility of presupposition ‘accommodation’ (e.g. definite descriptions). However, it can be said that because of the existence of an implicated premise only in the mental sphere, the activation of this cognitive mechanism is more difficult or in some cases even completely excluded.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу лингвистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
polovinav@fil.bg.ac.rs
iknjizar@gmail.com

(Примљено: 1. априла 2019;
прихваћено: 17. маја 2019)

Нада Арсенијевић

МОЖЕ ЛИ ДАТИВ С ПРЕДЛОГОМ ПРЕМА БИТИ ОБЈЕКАТ?*

Поред још увек актуелне дилеме о томе који падежни облик има конструкција с предлогом ПРЕМА, интересантно је и питање да ли су у праву они који је у синтагмама типа *осећајћи / показивајћи љубав према некоме; бијћи гневан према некоме; понашајћи се љубазно према некома* доводе у везу са неправим објектом. Анализа примера показује да је као експонент околности у којима субјекат делује посматрана конструкција ближа прилошком него објекатском значењу.

Кључне речи: српски језик, семантика датива, прилошко значење.

In addition to the current dilemma about which case-form is the construction with the preposition ПРЕМА 'toward(s)' in Serbian, it is an interesting question whether those who connect it with a prepositional object in phrases such as *osećati / pokazivati ljubav prema nekome* 'feel/show love toward someone', *biti gnevan prema nekome* 'feel anger toward someone', and *ponašati se ljubazno prema nekoma* 'show kindness toward someone' are correct. An analysis of examples indicates that as the exponent of the conditions in which the subject is acting the observed construction is closer to an adverbial rather than an object meaning.

Keywords: the Serbian language, semantics of the dative case, adverbial meaning.

1. У невеликом вокабулару предлога који се комбинују с именском лексемом у дативу само је к(А) прави предлог док остали имају више прилошко значење и употребу (Белић 1999: 293). Општа је констатација да је к(А) специфичан и по томе што се појављује искључиво с дативом, док се списак осталих предлога, као и мишљење о њиховој валентности разликују од извора до извора. У граматикама и другим стручним изворима још се помињу: у(С)ПРКОС, ПРЕМА (НАПРЕМА), (НА)ПРОТИВ, (НА)СУПРОТ, УСУСТРЕТ (НАСУСТРЕТ), НАДОМАК, БЛИЖЕ, ЗАХВАЉУЈУЋИ, САГЛАСНО, СХОДНО, СЛЕДСТВЕНО, УНАТОЧ, РАЗМЕРНО, СУКЛАДНО (АНТОНИЋ 2004; 2005: 176–195; БЕЛИЋ 1999: 293; КЛАЈН 2005: 160; МИНОВИЋ 1987: 131; СТЕВАНОВИЋ 1979: 372–382; СИЉИЋ – ПРАНКОВИЋ 2005: 243).

До сада је у србистичкој (сербокроатистичкој) литератури предмет вишеструких расправа био предлог ПРЕМА захваљујући чињеници да се реализује у конструкцији с морфолошки синкретизованим облицима датива и локатива.¹ Иако још Белић (1999: 281) у локативној конструкцији са семантичким

* Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја републике Србије.

¹ Јелица Стојановић (2007) констатује да је за разлику од савременог стања и посматрања падежног система дијакхронијски гледано ситуација знатно другачија. Између осталог, ова ауторка закључује: „Стара конструкција са предлогом *према*, која је значила мјесто, положај насупротив, преко пута коме или чему; однос према нечему; поређење и сл., и која се у старијим споменицима (када су се разликовали датив и локатив) употребљавала у дативу, у савременом језику је такође присутна, само што данас облички може бити Д/Л, али се с обзиром на дистинкцију синтаксичко-семантичке сфере употребе ова два падежа и савремено посматрање предлошкопадежног система, ова конструкција посматра као локатив.”

обележјем правца препознаје дативно значење, ПРЕМА експлиците не ставља у списак препозиција које се комбинују с дативом, па је пракса повезивања овог предлога искључиво с локативом² прекинута тек после Стевановићеве (1934; 1961–1962) семантичке диференцијације датива и локатива, мада се и надаље предлагало да се под називом локатив нађу све предлошке конструкције с именицама у датом облику (NAYLOR 1971).

Изједначавање падежа пре свега с морфолошким обликом, а у услови-ма непостојања довољно формалних показатеља, представља основни разлог различитог идентификовања спорне конструкције. И данас у делу научне јавности постоји тенденција да се она представи као јединствени облик с називом датив – локатив (ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 325 и 348). Међутим, у најновије време има и оних истраживача који, сагласно Стевановићевом залагању да се примени семантички критеријум, на извештајан начин ревитализују датив, и то прво као једно од решења, а затим и као једино решење. То је примењено у граматичком опису дативних синтагми (АНТОНИЋ: 2005), а пре тога и у систематичном опису датива (АНТОНИЋ 2004) где се наводе посматране предлошке конструкције код којих нема транслокације објекта, али се директивност испољава као окренутост, нагнутоост. Временом је дошло до потпуне реинтерпретације дотадашње опште праксе проглашавања облика који се комбинује с предлогом ПРЕМА локативом (РАЛИЋ 2010)³, чему се и сама ауторка рада посвећеног синтакси и семантици овог предлога, И. Антонић, претходно делимично приклањала, и то када је у питању семантичко поље основа / критерија. У закључном делу тог рада ова ауторка и експлиците каже: „... изразито лексикализовано обележје директивности садржано у предлогу ПРЕМА било би у контрадикцији са изразито локативно-локационим обележјем чији је типични носилац у савременом српском језику локатив, а управо је у комплементацији са дативом који је типични носилац истог обележја на синтаксичко-семантичком нивоу.” (АНТОНИЋ 2011: 176–177).

С обзиром на то да релевантни лингвистички параметри недвосмислено показују да је облик с предлогом ПРЕМА у дативу, то убудуће не би требало да буде спорно, али не значи да се у истраживачком фокусу неће наћи семантичко-синтаксичке карактеристике дате структуре. Тако, и овом приликом пажњу привлаче ове предлошке конструкције које су лингвисти мање или више доследно, али са разликом у посвећености појединачним семантичким категоријама у дативу, па тиме неједнако и по обиму посматраног корпуса,

² Почев од Даничића, Маретића, као и већине старијих хрватских граматичара и у Речнику МСМХ конструкција с предлогом ПРЕМА се посматра као локативна. О таквој пракси, али и о Стевановићевим аргументима у корист дативу информативан је Рагуџев рад (RAGUŽ 1984) у којем он с једне стране подржава Стевановића, јер је наслутио да с овим предлогом не иде само локатив, али му ипак оспорава семантички критериј као полазну основу за класификацију.

³ Говорећи о дијахроним променама у падежном систему које се с једне стране рефлектују као промоција примарног (или примарних) значења, а са друге као демоција из свих периферних значења, И. Палић (РАЛИЋ 2010: 311) констатује да се конструкција с предлогом по својом семантиком уклопила у семантички профил локатива и потпуно се повукла из поља датива, док по речима овог истраживача „Nema ni jednog značenja prijedloga *prema* koje se ne može podvesti pod pojam direktivnosti (dinamičke ili statičke, fizičke ili apstraktne), dakle nema ni jednog razloga da se sumnja da je prijedlog *prema* ostao dativni prijedlog”.

проглашавали објекатским⁴. Ради се о случајевима међу којима се уочава неколико типова примера као што су:

- (А) Он осећа / показује љубав *према њој*;
- (Б) Он је нељубазан *према муштеријама*;
- (В) Ми се понашамо пристојно *према учитељици*.

С обзиром на то да је објекатски датив примарно беспредлошки облик, што га и формално сврстава међу неправне објекте непосредне укључености у глаголску радњу коју допуњује⁵, може се поставити питање статуса предлошког датива у систему објекатских падежа, и то ако се претходно установи да је појам заступљен овим обликом објекат. Другим речима, утврђивањем релевантних семантичко-синтаксичких обележја обезбедиће се или искључити његово позиционирање као бинарног опонента беспредлошким објекатском дативу у датом систему.

2. Као полазиште у анализи могао би послужити први тип примера (А) у којима је датив реализован у комбинацији са перифрастичним предикатом. С обзиром на то да се у истом контексту може наћи и беспредлошки облик, закључци о њиховом евентуално синонимичном односу могу се извести након анализе примера типа:

- (1) Он показује љубав *њој*;
- (2) Он показује љубав *према њој*.

Иако би се између ова два примера на први поглед могао ставити знак једнакости, аутори који су се детаљније бавили проучавањем датива запазили су да међу њима постоје извесне разлике. Док Палић (РАЉИЋ 2010: 317) констатује да је веза предлошког облика, захваљујући управо предлогу, нешто чвршћа с адвербијалном допуном у дативу, што по његовом мишљењу доприноси слабијој испрофилираности семантичке улоге „опхођеника”⁶, И. Антонић (2005: 184–185) напомиње да се поред предлошког може појавити и беспредлошки датив уколико допуњује предикат сложен од глагола са значењем ‘упутити’ и девербативне именице типа *признање*, *похвала*, *позив* (нпр. Изразио је неповерење *према свима*; Изразио је признање *шом човеку*). Мада је друга наведена констатација нешто прецизнија, с обзиром на то да се односи

⁴ Овакви случајеви се у граматикама углавном не представљају обједињено и систематично, него су обично наведени појединачни примери и успутно је коментарисана улога посматраног предлошког датива (Миновић 1987: 131; Пипер – Клајн 2013: 349; Стевановић 1979: 83). Само у „Синтакси прости реченице” поглавље о објекатском дативу обухвата све типове примера који ће бити у овом раду анализирани, а којима ауторка приписује или функцију индиректног објекта или функцију експликативне допуне, конкретно, у најширем смислу схваћеног, објекта-циља, чиме она заправо указује на потребу да се објектност посебно семантизује (Антонић 2005: 184–189).

⁵ Већ је раније установљено да у систему објекатских падежа акузатив, генитив и датив заступају појмове који су директно укључени у радњу, док су инструментал, предлошки генитив и предлошки акузатив падежи индиректних односа (Арсенијевић 2012; 2016).

⁶ Палић „опхођеником” назива појам према којем се неко опходи, заузима или остварује неки однос. Овај аутор сматра да је термин „датив интереса” који се у литератури најчешће користи у таквим конструкцијама и преузак и преширок и да тешко може прецизирати на шта се односи (РАЉИЋ 2010: 163).

на одређени семантички тип глаголских синтагми, наговештај о постојању дистинкције захтева шире објашњење.

Пре свега могућност међусобне комбинабилности приказаних предлошких и беспредлошких дативних облика у истој реченици потврђује да се не ради о граматичким синонимима (Ивић 1972: 32):

(3) Он *нам* показује своју љубав *према деци*.

С друге стране, њихова структурна разлика наговештава барем минималну дистинкцију⁷, а познато је да се простим обликом обележава непосредност релације с предикатом, док се присуством предлога, према иконичком принципу (Сигал 1997), сугерише индиректност те везе, што је неке истраживаче навело да овај појам прогласе индиректним објектом. Да ли је то оправдано и постоји ли, осим обличке, и функционална и семантичка разлика међу њима, покушаћемо овом приликом да установимо.

2.1. Ако се узму у обзир не само два издвојена илустративна случаја већ и остали тог типа, запажа се да регулативну улогу у експликацији једног или другог дативног облика има семантички потенцијал глаголског дела сложеног предиката. Управо су драгоцени примери у којима ова глаголска лексема ограничава реализацију једне од дативних форми:

(4) Он *њој* изјављује љубав; (*Он *према њој* изјављује љубав);

(5) Он *осећа* љубав *према њој*; (*Он *осећа* љубав *њој*).

Значај оваких примера је у томе што се њиховим поређењем уочава разлика у интеракцији дативног појма са субјектом. У једном случају долази до размене одговарајућег аудитивног садржаја између субјекта и његовог партнера у тој активности, и она је посебно наглашена у примеру (4), док је у другом случају доминантна емоција субјекта (5).

Да бисмо ово конкретније образложили, можемо рећи следеће. У први план вербализованог чина „изјављивања љубави” (4) постављен је непосредни сведок овакве изјаве, става, понашања, свега онога што емитује субјекат, са којим он заједно активно учествује као адресат, прималац одређеног утиска⁸. Због тога је беспредлошки датив, који га репрезентује, једина обавезна допуна овако семантизованог управног глагола. Његова појава је сасвим очекивана у примерима чији предикати обележавају обраћање, директно упућивање неког вербалног садржаја саговорнику:

(6) Изразио је признање *ћом човеку*.

У примерима у којима се управним глаголом не саопштава о комуникацији између двеју особа, него се детерминише њихов однос према јавности / тајности, веза с тим другим појмом је индиректна:

⁷ Стевановић (1988: 121) сматра да потпуне синтаксичке синонимије и нема, јер би то значило апсолутну еквивалентност датих облика од којих би један потиснуо други, а с друге стране, како каже овај аутор „Непотпуна значењска подударност њихова, међутим, обезбеђује напоредно постојање синонима ...”.

⁸ Прихватљиво је Палићево (PALIĆ 2010: 49) објашњење употребе овог термина по којем је то не само крајња тачка до које досеже објекат трансфера, већ ентитет који је погођен тим трансфером, тј. корисник самог трансфера, без обзира на то да ли и стварно прима објекат трансфера или не.

- (7) Изразио је (показује, открива) неповерење *према њом човеку* ~ Скрива (таји) неповерење *према њом човеку*.

Дативни појам у другом случају (7) представља циљ према којем су усмерена осећања субјекта – његова љубав, поштовање, мржња, сажаљење, блискост, равнодушности, неповерења, и он тек као одраз одређених емоција бива укључен у предикатску радњу. Индиректност учешћа у њеној актуализацији формализује се управо предлошком формом посматраног појма.

Међутим, не треба занемарити чињеницу да је у позадини сваког комуникативног чина повезаног с емоционалним стањем субјекта, као што је изјављивање љубави у првом коментарисаном примеру (4), веза с другим, најчешће живим, учесником двојака. Он је пре свега, као што смо и констатовали, директни адресат, али исто тако и циљ упућивања емоција, што је на синтаксичком плану по правилу имплицитно (Он *њој* изјављује љубав *према њој*).

2.2. С друге стране, предикат који примарно обележава емоционално проживљавање без вањске манифестације, које се одвија само у сфери субјекта као његов унутрашњи осећај (5), искључује друге активне аргументе. Дакле, рестрикција беспредлошког дативног комплемента односи се искључиво на предикате чији је управни део глагол емоционалног значења (*Он осећа љубав *њој*). У структури с оваквим предикатом могу се наћи само информације о околностима у којима се развија емоција обележена предикативом, тако да се предлошким дативом открива појам који и без било каквог властитог деловања, самим својим постојањем може покренути осећања. Такав појам на језичком плану детерминише дати емоционални однос (љубав *према њој*). У примерима с глаголима оваквог значења појављује се само предлошки облик, али он је практично присутан у свим случајевима у којима је присутна и емоционална релација, с тим што је у неким од њих, као што смо видели, његова експликација редундантна.

2.3. Имајући у виду примере типа (А), уочено је да су одређене радње интерактивне и реализују се искључиво у партнерском односу, док друге искључују било кога осим субјекта. Међутим, има и оних, на пример заступљених глаголом *показати*, које се могу комбиновати са једном (Он показује љубав *њој*) или са другом дативном формом (Он показује љубав *према њој*), а понекад и са обе истовремено (Он *нам* показује своју љубав *према деци*).

Беспредлошким дативом у таквим примерима заступљен је не само непосредни перципијент аудитивног утиска већ и појам са којим се остварује или се жели остварити емоционална веза, па његово формално раздвајање није неопходно:

- (8) Он *њој* показује љубав (/ *Он *њој* показује љубав *према њој*).

С друге стране, ако је „сведок” вањске манифестације емоционалног односа, тј. адресат, већ обухваћен контекстом или комуникацијском ситуацијом његово посебно истицање није нужно:

- (9) Ми смо га критиковали, али он и даље показује љубав *према њој* (/ Ми смо га критиковали, али он и даље нама показује љубав *према њој*).

Исти је случај и када су у улози перципијента сви, односно, било ко из субјектовог окружења:

(10) Он на сваком кораку показује љубав *ћрема њој* (/ Он *свима* показује љубав *ћрема њој*).

Једина ситуација у којој оба поменута појма подлежу експликацији је она када перципијент и циљ емоционалне релације нису идентични:

(11) Он *нама* показује љубав *ћрема њој*.

У том случају беспредлошким дативом се скреће пажња на особу која је искључиво адресат, прималац утиска, док је лексички део сложеног предиката посебно маркиран предлошким обликом, пре свега због семантичке разлике у односу на перципијента, али и да би номинализовани емоционални садржај био и формално, конструкцијом с предлогом ПРЕМА, обележен директивношћу.

2.4. Чини се да је већ довољно јасно да су две дативне форме и хијерархијски различите. С једне стране, као директни учесник акције и један од два обавезна аргумента, беспредлошки појам има самосталну реченичну функцију објекта. С друге стране, појам заступљен предлошким обликом не само да је прагматски потиснут у други план већ је и граматички несамосталан, јер је као члан предикатске синтагме везан детерминаторском улогом за именски део предиката (љубав / поштовање / мржња *ћрема њој* / *жени* / *ћородици* / *новцу*).⁹ Иако у оба случаја појмови у дативу носе обележје усмерености, беспредлошки облик је површински експонент директног примаоца, адресата, док је предлошки само индиректни релант, каузатор емоционалног стања субјекта.

3. Грађа сакупљена за потребе рада као и примери у постојећим грама-тикама показују да у свим наведеним случајевима овога типа функцију предиката има сложени глаголско-именски облик. Ту праксу потврђују чак и синтагме у којима предлошки датив остварује рекцијски однос с једночланим предикатом, на пример с глаголима *ћрешићии*, *зћрешићии*, *ћоћрешићии*, које И. Палић (РАЉИЋ 2010: 318) помиње заједно са сложеним обликом *ћочинићии* *ћрех* као њиховим еквивалентом, а у литератури се наводи и глагол *охладнећии* (Станолчић – Поповић – Мићић 1989: 264), који лексикализује сложену структуру синсемантичног глагола и придева или прилога: *ћосћиићии хладан* / *ћонацићии се хладно ћрема некоме*. Датив у комбинацији са оваквим придевским / прилошким предикатом представљен је у друга два случаја поменута на почетку овога рада (Б, В), па ће даља анализа бити усмерена у том правцу.

3.1. Примери у којима семантичко језгро предиката заузима придев, као на пример:

(Б) Он је нељубазан *ћрема мућћеријама*,

⁹ Примарност везе са именицом истиче и Ковачевић (КОВАЧЕВИЋ 1988: 179) речима: „Samo se u nominalizovanoj sintagmi ostvaruje kao uzročna jedinica dativ s prijedlogom *prema* ... Ovi se tipovi sintagmi ostvaruju jedino uz imenice (po pravilu deverbativne i deadjektivne) kojima se običavaju različita emocionalna stanja”.

ограничавају се на оне случајеве у којима се придевска лексема тиче релације¹⁰ аниматног субјекта према околини. Понашање у друштвеном простору, идентификовано придевима као што су: *бесшчићедан, бла̄, дарезљив, добар, љневан, немилосрдан, одбојан, њажљив, равнодушан, слаб, сумњичав, шолераншан, учшив, хладан* и сл., засновано је на односу субјекта према окружењу, па чак и онда када то није експлицирано:

(12) Он је нељубазан. (Он је нељубазан *шрема онима који ља окружују*).

Придевом се открива пролазна карактеристика, испољена у некој познатој, конкретној прилици на коју се упућује управо предлошким дативом:

(13) Он је нељубазан *шрема мушшеријама*. (Он је нељубазан у *дашшј ирилици*).

Значење сталне, карактерне особине субјекта тај придев би имао само уз именицу широко схваћеног, уопштеног значења (Ivić 1983: 106–107) и због тога се у таквом контексту не реализује предлошки датив:

(14) Он је нељубазан човек. (Он је нељубазан *увек и у свакој ирилици / шрема сваком*).

Редундатним се може сматрати предлошки датив и уз именице парцијалне идентификације¹¹ (као што је на пример *шрљовац*) детерминисане истим типом придева, јер би наведена структура тако добила таутолошки карактер¹²:

(15) Он је нељубазан трговац. (*Он је нељубазан *трговац шрема мушшеријама*).

У случају хомонимије придева о којој је овде реч значајну улогу имају управо аргументи предиката семантизованих тим придевима (TOPOLIŃSKA 1984). Варијације у самој релацији придева са значењем људског понашања, као надређене лексеме, овде се крећу између оцене о човеку какав треба да буде уопште у оквиру етичког система и оног какав, према друштвеној процени, треба да буде у својој функцији или у одређеној људској активности.

3.2. Дакле, предлошким дативом, чија је експликација регулисана изостанком именског детерминатора, формализује се индикатор тренутног понашања субјекта тако да тај датив има, као и одговарајућа именска лексема (14 и 15), детерминативну функцију (13). Међутим, импликација о постојању интеракције између субјекта и особа у његовом окружењу део је семантичког потенцијала оваквог (придевског) предиката уопште, па и онда када се

¹⁰ Палић (PALIĆ 2010: 320) их квалификује као описне придеве са тзв. „релацијским” (одношajним) значењем. Он при том не мисли на *односне шридеве* који се помињу у лингвистичкој литератури (Станојчић – Поповић – Мисić 1989: 82; Silić – PRANJKOVIĆ 2005: 134; ZNIKA 1997), нити на *релативне шридеве* („relative adjectives”) са значењем особина које варирају у зависности од појмова чије се особине одмеравају (Ivić 2006: 67), већ на придеве којима се открива релација субјекта и неког другог реченичног аргумента, а најчешће је у питању међуљудски однос.

¹¹ Парцијална идентификација подразумева именовање предикатом оне појаве под коју се не сврставају сви него само неки њени представници. Милка Ивић (Ivić 1983: 104) наводи следећи пример: *Zoran je pravnik* = „Zoran je jedan od onih pojedinaca među ljudima koji su po struci pravnici”.

¹² Према тумачењу Милке Ивић детерминативно дејство придева се ограничава на оно што се под именицом подразумева: *Он је нељубазан шрљовац* [← Он је трговац који свој трговачки посао нељубазно обавља], а знамо да је у основи трговачког посла управо однос с муштеријама.

он не односи ни на коју конкретну ситуацију (Он је нељубазан). Због тога З. Тополинска (ТОПОЛИЊСКА 1984: 193–195) упозорава да се не ради о једноаргументском предикату, што је, по њеном мишљењу, уочљиво у примарној прилошкој формализацији¹³: *Он се ѿнаџа нељубазно ѿрема онима који ља окружују.*

4. На појаву функционално-семантичке прилошке заснованости придевске детерминације у српском језику скренула је пажњу и М. Ивић, подсећајући на стручњацима познату терминолошку дистинкцију „*attributive use adjective*” / „*syncategorematic use of adjective*” (Ivić 2006: 87). Такво прилошко семантизовање присутно је у случају који се овде разматра (Б) а доводи се уствари у везу са трећим типом примера:

(В) Ми се понашамо пристојно *ѿрема учииџељици.*

Другим речима, наведени придевски предикат није ништа друго до површински експонент дубинског прилошког предиката граматикализованог у споју са синсемантичним глаголима типа: *владаиџи се, држати се, ѿнаџати се, односиџи се, ѿосиџуџаџи.* С обзиром на то да су наведени глаголи непотпуно значења – њима се упућује само на однос, опхођење субјекта с околином (РСЈ, *ѿонети се*, 971), а семантичко језгро чине управо прилози којима се конкретизује начин тог поступања. Појам заступљен дативом, као експонент окружења у којем се нашао субјекат, обавезни је аргумент оваквог предиката, па уколико није експлициран, он се подразумева:

(16) Ми се понашамо пристојно (*у даиџој ѿрилици / ѿрема свом окружењу*).

Уопште, околности у којима се понашање субјекта квалификује на одређени начин могу бити различито формализоване – некад је позадина субјектовог деловања имплицитна, као у претходном случају, а некада је тај однос конкретизован или се његово постојање само наговештава:

(17) Ми се понашамо пристојно *ѿрема учииџељици / у џколи.*

У већини примера прилогом се оцењује поступање субјекта према другим аниматним појмовима, али се не искључује ни однос према неживим ентитетима:

(18) Он се понаша грубо *ѿрема књиџама.*

Наиме, прилогом се оцењује квалитет понашања неке особе у односу на друге људе и околину, њено опхођење које је у одређеној мери друштвено прихватљиво или неприхватљиво за дату ситуацију. Да би јаснија била улога појма заступљеног предлошким дативом, узећемо за пример исто понашање неке особе према потпуно различитим појединцима, односно у различитим околностима. Ако констатујемо да је неко ударио напасника, изјавићемо:

¹³ Под примарном формализацијом ова ауторка подразумева ону која дозвољава експлицитну површинску реализацију свих импликација присутних у структури датог предиката. Према томе облици двојне придевско – прилошке реализације примарно се могу формализовати придевом (Ходник дуг десет метара) или прилогом (Петар се понаша љубазно према Ани) (ТОПОЛИЊСКА 1984: 193).

(19) Он се понео храбро *према најаснику*.

Исто понашање ћемо оквалификовати другачије ако га видимо како удара случајне пролазнике:

(20) Он се понео грубо *према случајним пролазницима*.

Будући да је предикат детерминисан околностима у којима се субјекат налази, односно, да валидност његовог лексичког дела заступљеног прилогом зависи од тих околности и да се оне узимају као критериј за оцену, датив с предлогом ПРЕМА и њему еквивалентни облици, као експоненти тих околности, имају пре свега детерминативну улогу. Другим речима, као део позадине у којој се оцењује деловање субјекта, они немају ни једну од централних реченичних функција, како на површинском тако ни на дубинском плану, што искључује и улогу неправог објекта који по правилу у пропозитивној структури заузима такву позицију.

5. Иако у три илустративна случаја уграђеност дативског појма у семантички потенцијал предиката може упућивати на однос комплементације, а обележја индиректности и управљености довести његову предлошку форму у корелацију с беспредлошким обликом у систему објекатских падежа, дативна конструкција с предлогом ПРЕМА и поред тога нема ни граматичке ни семантичке особине неправог објекта.

Пре свега, синтаксичка веза предлошког датива с именском, придевском или прилошком лексемом указује на атрибутску улогу. Томе у прилог иде и чињеница да атрибути као несамостални чланови реченице могу мењати позицију само у комбинацији са речју коју одређују, што се показује и у случају примера које смо анализирали. Обављајући детерминаторску улогу, ова дативна конструкција заједно са датом управном речју чини синтагму која осим предикатске може имати и неке друге функције у реченици:

(21) *Нейверерење према њом човеку* изненадило је све присутне;

(22) На састанку су расправљали *о нейверерењу према њом човеку*;

(23) Дете *нажљиво према живојињама* не може израсти у лошег човека;

(24) Није повео децу *зрубу према живојињама*.

5.1. Осим тога што је очигледно да није у питању синтаксички објекат, његова објекатска природа се не потврђује ни на семантичком плану. То јесте најчешће аниматни, персонални појам који је увек имплицитно присутан, али који својом улогом није у корелацији са субјектом према којем би се као говорнику очекивао објекат адресатног типа. Самим својим постојањем он само ствара амбијент погодан за развој осећања и расположења субјекта и то тако што потпуно ненамерно, без било каквог директног деловања, може да каузира извесне емоционалне реакције субјекта:

(24) Он осећа мржњу *према богајим људима* [← богати људи изазивају мржњу код њега].

Такође, у односу на њега понашање субјекта се оцењује у позитивном или негативном смислу, па шире гледано представља неку врсту критерија:

(25) Он је *према нама* нељубазан [← с обзиром на то како поступа с нама он је нељубазан].

Иако би се на први поглед могао уклопити у систем објекатских падежа, због чега се вероватно тако у неким случајевима и поступало, овај предлошки датив као експонент околности у којима субјекат обитава и делује није објекат. На основу резултата спроведене анализе може се закључити да конструкција ПРЕМА + датив није синтаксички објекат, а и семантички је ближа прилошком него објекатском значењу.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНТОНИЋ, Ивана. Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолоџ LX* (2004): 67–97.
- АНТОНИЋ, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Милка Ивић (ур.). *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–298.
- АНТОНИЋ, Ивана. Синтакса и семантика предлога *према*. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику LIV/2* (2011): 161–179.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. *Падежи право објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2012.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Реинтерпретација система објекатских падежа: о предлошком генитиву. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику LIX/2* (2016): 49–71.
- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића. Четврти том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- ИВИЋ, Милка. О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи. *Зборник за језик и књижевност I* (1972): 27–32.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна грамајика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СИГАЛ, Кирилл Яковлевич. Проблема иконичности в языке. *Вопросы языкознания*, № 6 (1997): 100–120.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Мицић. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1989.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Употреба предлога ПРЕМА. *Наш језик*, год II, св. 9 и 10 (1934): 273–276.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Дативске синтагме с предлозима ПРЕМА и КА. *Зборник за филолоџију и лингвистику IV–V* (1961–1962): 319–322.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II. (Грамајички системи и књижевнoјезичка норма)*. Београд: Научна књига, 1979.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Синтаксичка синонимика. Бранислав Остојић (ур.). *Сјудије и расправе о језику*. Никшић: НИО Универзитетска ријеч, 1988, 113–127.
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица. Мјесто предлога ПРЕМА у предлошкопадежном систему српског језика (у дијахронији и синхронији). *Зборник Мајице српске за славистику 71–72* (2007): 405–417.
- *
- IVIĆ, Milka. Srpskohrvatske rečenice s predikatom čije je leksičko jezgro imenica ili zamenica u nominativu. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1983, 87–115.
- IVIĆ, Milka. O pridevima VISOK I VELIKI. *Jezik o nama. Lingvistički ogledi, šest*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2006: 63–79.
- KLAJN, Ivan. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, 1988.
- MINOVIĆ, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika*. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- NAYLOR, Kenneth E. On the opposition *dative* : *locative* in Serbocroatian. *Зборник за филолоџију и лингвистику XIV/1* (1971): 153–159.

- PALIĆ, Isamil. *Dativ u bosanskome jeziku*. Sarajevo: Naučna biblioteka „Slovo”, 2010.
- RAGUŽ, Dragutin. S kojim se padežom slaže prijedlog prema? *Jezik* 31/4 (1984): 97–107.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- ТОРОЛИЊСКА, Zuzanna. Kriteriji homonimije prideva. *Лексикографија и лексикологија*. Јован Јерковић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српскохрватски језик, 1984, 191–197.
- ZNIKA, Marija. Opisni i odnosni pridjevi. *Suvremena lingvistika* 43–44 (1997): 341–357.

Nada Arsenijević

CAN THE DATIVE CASE WITH THE PREPOSITION *PREMA* ‘TOWARD(S)’
BE AN OBJECT?

S u m m a r y

Using an analysis of the typical examples where the dative case appears in constructions with the preposition *PREMA* (toward/s) in Serbian, the author of this paper attempted to answer the question asked in the paper’s title. Such examples include: On pokazuje / oseća ljubav *prema njoj* ‘He shows/feels love toward her’, On je neljubazan *prema mušterijama* ‘He is unfriendly toward customers’; Mi se ponašamo pristojno *prema učiteljici* ‘We behave respectfully toward our teacher’. Since the construction creates a syntactic connection mostly with nouns, adjectives, and adverbs, its attributive function is unquestionable. On the semantic level as well, as a cause of an emotional reaction or as a concept by which the behavior of the subject is gauged, this argument is closer to an adverbial than an object meaning.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
nada.arsenijevic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 25. фебруара 2019;
прихваћено: 17. маја 2019)

Јелена Редли

ИМЕНИЧКЕ СИНТАГМЕ С НАЧИНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се на примерима из различитих функционалних стилова савременог стандардног српског језика анализирају именичке синтагме с начинским значењем, утврђују се семантички подтипови и њихове везе са значењем начина унутар адвербијалне квалификације. Издвајају се ужа значења форме, конлатива, синелатива, омогућивача и основа/критерија, и утврђују сличности и разлике у односу на адвербијалне детерминаторе с истим значењима. У закључцима се износе запажања о зависности ужих значења именичких начинских синтагми и функција предлошко-падежних конструкција од значења и функција које имају у изходној структури, те о фреквентности појединачних ужих значења.

Кључне речи: квалификативност, начин, именичка синтаagma, атрибут.

This paper analyzes the examples of noun phrases with the meaning of manner taken from different functional styles of the contemporary standard Serbian language. Semantic subtypes and their relationships with the meaning of manner within the adverbial qualification are defined. This research also identifies the narrow meanings of the form, the conlative, the synelative, the enabler, and the bases/criteria, and determines similarities and differences in relation to the adverbial modifiers with the same meanings. The conclusions reveal the observations of the dependence of the narrow meanings of the noun phrases of manner and the function of prepositional phrases on the meanings and functions they have in the original structure. A remark is also made on the frequency of individual narrow meanings.

Keywords: qualification, manner, nominal phrase, attribute.

1. Увод. Адноминална квалификација подразумева детерминацију центра именичке синтагме путем неке друге именице која га, на тај начин, ближе одређује (Белић 1998: 167). Приписивањем привременог или трајног својства он се спецификује у односу на исте или сличне ентитете, а изрицање тог својства у неком од косих падежа врши неконгруентни атрибут.

Именичке синтагме с начинским значењем посебан су тип синтагми у семантичком пољу квалификације и резултат су процеса номинализације глаголских синтагми с начинским одредбама. Преласком глаголских синтагми у именичке, долази до функционалне транспозиције зависног члана (КОВАЧЕВИЋ 1988: 80), начински адвербијали преузимају улогу неконгруентних атрибута, али задржавају начинско значење, које секундарно квалификује

* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и изражајичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Ово, у неким сегментима измењено, истраживање спроведено је у оквиру истраживања семантичких типова и подтипова адноминалних падежа у мојој докторској дисертацији *Падежи квалификаивног значења у стандардном српском језику*, одбрањеној 30.9.2015. на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, али је током припреме монографије, која тек треба да се појави, из ње изостављено будући да је она постављена на другачијој подели.

управну именицу преко транспоноване квалификације радње (ОМЕРОВИЋ 2012: 25): *деформације у облику зреде* ← *деформисајти се у облику зреде*; *савијање у лук* ← *савијајти се у лук*; *јушовања са Јеленом* ← *јушовајти са Јеленом* итд. Оваква транспозиција је, дакле, условљена појавом девербативне именице као синтагматског центра. Она је, наиме, заступник предикације, док је њен детерминатор експонент прилошке одредбе (РАДОВАНОВИЋ 1977: 85) с начинским значењем.

2. Корпус и методологија. Корпус за ово истраживање чине функционалностилски разноврсни примери из савременог српског језичког стандарда. Основу методолошког поступка чине синхронизички приступ и семантичко-синтаксичка анализа уз вођење рачуна о лексичкој семантици управних именица и њихових атрибута, али и о контекстуалном окружењу у којем се налазе. Интерпретација исказа спроведена је уз употребу парафраза да би се показао прелазак адвербијала у атрибуте као и присуство квалификативног значења.

3. Анализа и класификација. Неконгруентни атрибути с начинским значењем представљају скуп одређених ужих значења која чине надређена, шира значења. Међу њима се издвајају ужа значења *форме*, *конлајтива*, *синелајтива* као и значења *инструменталности* и *основа/кријерија*. Овакво семантичко устројство директно је везано за семантику начинских адвербијала будући да су начинске именичке синтагме резултат номинализације глаголских синтагми с прилошким одредбама за начин. У складу с тим, синтаксичка средства којима се ово значење исказује јесу падежне и предлошко-падежне конструкције с општим значењем начина. С обзиром на то да се консултоване сербо-кroatистичке граматике (СТЕВАНОВИЋ 1986³; БАРИЋ и др. 1997²; КАПЋИЋ 2002³; СТАНОЈЧИЋ – ПОПОВИЋ 1992; СИЉИЋ – ПРАНКОВИЋ 2005; ПИПЕР и др. 2005; ПИПЕР – КЛАЈН 2013) и студије које у целости или делимично истражују девербативне именице (РАДОВАНОВИЋ 1977; АРСЕНИЈЕВИЋ 2003; РАДОВАНОВИЋ – БУГАРСКИ, 2007; ОМЕРОВИЋ 2012) баве синтаксичком структуром синтагми с девербативним именицама и њиховим ширим значењима, а да ужа квалификативна (начинска) значења неконгруентних атрибута као модификатора девербативне именице нису била предмет проучавања, ова класификација треба да укаже на то да се и специфична начинска значења, која су утврђена у одбрањеној докторској дисертацији (РЕДЛИ 2015), преносе из базичне структуре приликом детерминације управне девербативне именице. При том, падежне и предлошко-падежне конструкције које су носиоци ових значења, могу кондензовати реченичну структуру зависно од семантике управне девербативне именице.

3.1. Форма. Конструкције са значењем форме као облика испољавања неке радње квалификују појмове заступљене девербативним именицама насталим од глагола који означавају разне видове модификације и конверзије. С обзиром на то да глаголска радња добија нов квалитет преко новог облика, и ови именички спојеви су обележени резултативношћу. Ови квалификатори су експоненти објекта у објекатској синтагми која је део зависне начинске

клаузе: *деформације у облику зреде* ← *деформисајџи њако да има облик зреде*; *савијање у лук* ← *савијџи њако да има облик лука*.

Језгро овог значења представљају генитивне конструкције с прилошким изразима у виду и у облику с обзиром на то да семантика конституентских именица не дозвољава ниједно друго значење осим значења форме:

- (1) [...] образовање грешака услед *скујљања у виду* разних *нехомуоженосџи* (ИТП, 1) ← [...] услед тога што *се скујљају њако да сџварају разне нехомуоженосџи*.
- (2) Извршење на примању по основу *накнаде штете у виду* новчане *ренџе* [...] (ЕК, 3407-04.txt) ← [...] по основу тога што *се надокнађује штета њако сџџо се даје новчана ренџа* [...].
- (3) Интересантан је случај температурне *деформације* одливка у облику *зреде* ... (ИТП, 8) ← [...] да се одливак *деформице њако да има облик зреде* због температуре.

Облик испољавања неког појма током реализације радње одређује начин њене реализације те се може остварити као резултат глаголске радње. Овакву квалификацију врше локативни прилошки изрази у *виду* / у *облику* с генитивом. С обзиром на то да облик испољавања радње директно проистиче из облика у којем се појављује њен субјекат или објекат,¹ ове предлошко-падежне конструкције представљају експоненте посесора у клаузи с везником *њако да*, нпр. у *виду* / у *облику* → *џако да има вид/облик*.

У овим одликама се адноминални форматив потпуно подудара са својим адвербијалним паром посебно зато што се њиме исказује транспоновано значење начина реализације радње, нпр. *савијање у лук* ← *савијајџи се у лук*:

- (4) Он води ружног боксера „да обави све што треба”, и Лорд то обавља [...] а он гледа у страну, неугодно му је то псеће грчење и *савијање у лук* (СМ, 41) ← [...] неугодно му је то што се пас грчи и *савија у лук / џако да има облик лука*.
- (5) [...] с обзиром на готово идентично „узимање ваздуха” и његово *обликовање* у музичку *реч* (ЕК, poli010205.txt) ← [...] с обзиром на готово идентично „узимање ваздуха” и то што се *обликује* у музичку *реч / џако да има облик музичке речи*.
- (6) Али овако, дух се само тупио и оглуљавао од непрестаног *окрејњања у круџ* (ЕК, cosicb_2_n.txt) ← [...] дух се само тупио и оглуљавао од тога што *се непрестано окрејџао у круџ / џако сџџо је џравио круџ*.
- (7) Можда најкласичније везивање представља једноставно *везивање у чвор* [...] (ВНБ) ← Можда најкласичније везивање представља оно кад се једноставно *везује у чвор / џако да џрави облик чвора*.
- (8) Међутим, веома је важан и метод који се користи за *џрикујљање* косе у *џунђу* (СРФ) ← Међутим, веома је важан и метод који се користи да би *се коса џрикујџила у џунђу / џако да има облик џунђе*.

3.2. Конлатив. Конлативом се исказује присуство особе, предмета или околности током реализације радње (Павловић 2006: 218), а начинско значење се актуализује преко околности које прате управну радњу. Формализатор конлатива је инструментал с предлогом *с(а)*, који се у прототипичним сце-

¹ Д. Кликовац (2006²: 164) истиче да је значење облика инхерентно начинско за разлику од контекстуално условљеног начинског значења локатива с предлогом *у*, као што је, на пример, случај с конструкцијама у значењу стања, нпр. *корачајџи у џујџању* (Исто: 134) или активности, нпр. *јурнујџи у залоју* (Исто: 143).

наријима овог типа остварује у значењу социјатива, док се његово начинско значење везује за псеудосоцијативни тип (Ивић 1954: 195–210).

3.2.1. ФАКУЛТАТИВНИ САУЧЕСНИК. Инструментал којим се означава присуство саучесника везује се уз факултативно социјативне и несоцијативне глаголе (Павловић 2006: 220). Управна девербативна именица са значењем активности квалификује се присуством живог ентитета као експонента ко-агенса који спецификује пратећу ситуацију радње: *јуџивања са Јеленом* ← *јуџивајти са Јеленом*. Базично коагентивно значење потврђује парафраза независном, саставном клаузом, којом се истиче паралелна реализација радње (*Јуџивао сам ја и Јелена је јуџивала са мном*). Квалификативно значење актуализује могућност успостављања односа супротности између ситуације у којој суделује саучесник и оне у којој он не учествује. Тако се *јуџивања са Јеленом* супротстављају *јуџивањима без Јелене*, односно синтаagma прелази у предикацију *јуџивао сам са Јеленом* и супротставља се предикацији *јуџивао сам сам*:

- (9) На оваквим *јуџивањима са Јеленом* такве, иначе ретке, замене чула биле су непрестано и потпуно могућне ... (АИ/ЈЖКН, 261) ← *Када сам овако јуџивао са Јеленом*.
- (10) Без обзира да ли је у питању партија фудбала, групни час у теретани или *џирчање са џиријашељем*, људи ретко вежбају сами (Б92 903553) ← Без обзира да ли је у питању партија фудбала, групни час у теретани или то да *се џирчи са џиријашељем*.
- (11) *Кување са мамом* може бити забавно (ИЗД) ← Може бити забавно кад *се кува са мамом*.
- (12) *Сјавање* у кревету *са родитељима* препоручује се само изузетно (ДЗН) ← Препоручује се само изузетно да *се сјава* у кревету *са родитељима*.

Акузативна конструкција с предлогом *уз* квалификује радњу и преко учешћа саучесника и тада она делимично конкурише инструменталу (*ојучишање уз дејше* // *ојучишање са дејшејом*):

- (13) Радост поновног *одрасћања уз дејше*, а не крутост у уверењу да су сви рођени да буду професионални спортисти, треба да усмери родитеље [...] (ЕК, poli081221.txt) // Радост поновног *одрасћања са дејшејом* [...] треба да усмери родитеље ← Радост што се поново *одрасћа уз дејше* / *са дејшејом* [...] треба да усмери родитеље.
- (14) Љубитељи животиња упорно тврде да је *одрасћање уз љубимца* најлепше искуство које носе из детињства ... (ЖИВ 8539) // Љубитељи животиња упорно тврде да је *одрасћање са љубимцем* најлепше искуство ← Љубитељи животиња упорно тврде да је *одрасћајти уз љубимца* / *са љубимцем* најлепше искуство.
- (15) Марију су три минута кашњења коштала *ноћења уз бескућнике* (ПРЕЛ 1128285) // Марију су три минута кашњења коштала *ноћења са бескућницима* ← Марију су три минута кашњења коштала тако да је *ноћила уз бескућнике* / *са бескућницима*.
- (16) Грозница *кујовине уз џисце и Дејана Цукића* (ДАН 91315) // Грозница *кујовине са џисцима и Дејаном Цукићем* ← Грозница која настаје због тога што *се кујује уз џисце и Дејана Цукића* / *са џисцима и Дејаном Цукићем*.

Док се инструменталом, као прототипичним коагенсом, формализује аниматни појам који изводи акцију паралелно с неким другим аниматним

појмом, акузативом се кодира саучесник који не мора бити прави, активни пратилац (ŠARIĆ 2012: 186), већ би он могао имати и пасивну улогу због чега је конкурентност акузатива и инструментала делимична. Тако се у примеру (14) имплицирају две координиране предикације: *одрасћам ја и одрасћа моје дејше*, док у примеру (15), *одрасћање уз љубимца* може имплицирати исти концепт симултаности, али и не мора (одрастање уз љубимца може значити и да дете одраста уз већ одраслог љубимца). Тумачење је у оваквим примерима условљено семантиком како управног члана синтагме, тако и њеног зависног члана јер семантички потенцијал зависног члана одређује да ли је могуће да он понесе улогу право, активног агенса или само пасивног пратиоца радње исказане главним чланом. Тако је *дејше* људско биће у доба свог раног развоја [...]’ (СЕР, дете), дакле, биће које је у процесу одрастања, док именица *љубимца* не спецификује старост животиње. Исти би случај био и када бисмо у примеру (16) синтагму *јисци и Дејан Цукић* заменили именицом *беба*. Тада алтернација акузатива и инструментала не би била могућа јер је реч о бићу које је толико мало и зависно од других да не може обављати куповину.

Зависно од семантике девербативне именице, саучесничко значење може бити усложњено и значењем омогућивача:

(18) Комбинација самосталног учења и *учења уз професора*, гарантује да ћете за мање од 2 месеца проговорити основе енглеског језика ... (КУП 2187)

(19) *Лечење само уз лекара* (БИЗ 356).

Тако се, нпр. *учење уз професора* може тумачити тако да је професор уједно и иницијатор дате радње, а његов ученик објекат: *ученик учи иако што за професор подучава* (тј. ученик не подучава сам себе). Међутим, тумачење у чисто саучесничком значењу омогућује замену инструменталом (*учење с професором*) јер је професор сарадник у процесу: *ученик учи с професором* (а не сам) *иако што професор ради с њим* (испитује га, подвлачи му кључне појмове и сл.).

3.2.2. ПРАТЕЋА ОКОЛНОСТ. Значење пратеће околности подразумева квалификацију преко околности које окружују радњу репрезентовану девербативном именицом у позицији управног појма, а да би се актуализовало начинско значење, семантика квалификатора мора бити неодвојива од радње (PALIĆ 2007: 119). Шире значење квалификације актуализује се спецификавањем начина реализације имплициране глаголске радње.

Употреба инструментала с предлогом *с(а)* везује се за административно-правни стил српског језика.² Поједини квалификатори захтевају супстантивну допуну која се увек реализује унутар саставне клаузе, а може бити експонент допунске предикације (*повраћај с њозивом на исцлапцу* ← *враћаиши и иришом њозиваиши да се исцлапци*), напоредне предикације (*продаја с њоџодбама*

² Иако Радовановић (1977/I: 73) износи чињеницу да је Матесијус први уочио већу стилску условљеност фреквентности кондензатора реченичне предикације, његов је закључак, на основу података које је забележио, другачији: „Nijedna od konstrukcija [...] ne vezuje se posebno za određene slojeve srpskohrvatskog jezičkog standarda, već su sve one, zapravo, relativno ravnomerno raspoređene u različitim funkcionalnim stilovima” (Radovanović 1977/II: 93).

← *продаваџи и џри џом се џоџађаџи*) или објекта (*продаја са задржавањем џрава својине* ← *продаваџи и џри џом задржаваџи џраво својине*):

- (20) Случајеви *продаје са* нарочитим *џоџодбама* (НЂ, 180) ← Случајеви када се *продаје и џри џом се сџране нарочџио џоџађају*.
- (21) И по садржају и по форми, противтужба је исто што и *џужба са* самосталним тужбеним *захџевом* (ПРОЈУР) ← ... противтужба је исто што и кад се *џужи и џри џом џужџиџељ самосџјално џодноси* тужбени *захџев*.
- (22) Јер, врло често место испуњења зависи од воље једне од њих (на пример: *продаја са накнадном дисџозиџијом*) (ЕК, ugovorno.txt) ← ... зависи од воље једне од њих (на пример: *продаваџи и џри џом накнадно џражџиџи да обавезни субјекџи изврџи одређене дужносџи џрема овлаџћеном субјекџу*).
- (23) ... дужник који добровољно изврши природну облигацију нема права да захтева *џоврађај са џозивом на исџлаџу* недугованог (НЂ, 21) ← ... нема права да захтева да му се *враџи* природна облигација и *џри џом џозива да му се исџлаџи* недуговано.
- (24) *Продаја са џравом џрече куџовине* (НЂ, 180) ← *Продаваџи и џри џом даваџи џраво џрече куџовине*.

3.3. Синелатив. Значење синелатива подразумева одсуство какве одлике у виду друштва или околности (Павловић 2006: 218–219 и 236–238) чиме се спецификује ситуација која прати реализацију радње. У таквом сценарију концептуално је истакнут управо онај детаљ који недостаје током реализације радње, тј. којег је она лишена. Зато ове конструкције стоје у директној опозицији према инструменталу с предлогом *с(а)*:

- (25) ... о фер и непристрасном *суђењу без непотребног одуџовлачења* ... (КПЕА, 2) ← ... о томе да се фер и непристрасно *суди и џри џом не одуџовлачи* непотребно.
- (26) *Пуџовање без надзора*, заправо, део је вечите приче о слободи ... (КС, 92) ← *Пуџоваџи и џри џом немаџи надзор*, заправо, део је вечите приче о слободи.
- (27) ... опрему која омогућава *џелефонирање без анђажовања руку* за време вожње (ЗОБСНП, чл. 28) ← ... опрему која омогућава да се *џелефонира, а да се џри џом не анђажују руке*.³

Парафраза релативном клаузом с негираном предикаџијом остварује се у примерима у којима је и генитив заступљен девербативном именицом, нпр. *суђење без одуџовлачења* → *суђење џоком којеџ се не одуџовлачи* ← *судиџи џако да се не одуџовлачи* при чему прилошки временски везник *џоком* указује на симултаност корелативних предикаџија. Овакву временску локализацију показује и трпни глаголски придев с префиксом *не-*, нпр. *џуџовање без надзора* // *ненаџирано џуџовање* → *џуџовање џоком којеџ нема надзора*.

3.4. Средство. Инструментално значење најближе је значењу начина у систему семантичких категорија (Ивић 1954: 10–53; Стевановић 1986²: 447–449). Фокусирањем једног инструмента радња се конкретизује и одваја од читавог низа потенцијалних реализација које би биле маркиране употребом неких других, прикладних, средстава (Ивић 1954: 239). Да би се актуализо-

³ Према М. Радовановићу (1977: 93), везници и *џри џом* и *а да џри џом* разликују се у томе што је први семантички неутралнији, док други истиче нереализованост пратеће предикаџије.

вало начинско значење, присуство средства мора нужно утицати на начин реализације радње, али је неопходна и могућност успостављања односа супротности између различитих средстава која се користе при њеном вршењу.

3.4.1. Омогућивач. Предмет који се користи при реализацији радње омогућује њено извршење тако што га агенс користи као помоћно средство (Ивић 1954: 12–13). Постоје глаголи који у своју семантику укључују присуство омогућивача те се тада начинско значење актуализује супротстављањем два или више различитих омогућивача (Ивић 1954: 17; Рајић 2007: 72). У сфери именичке детерминације, начинско значење имају генитивна конструкција с прилошким изразом *јомоћу* и беспредлошки инструментал са супстантивном допуном при чему су ове две конструкције међусобно замењиве без последица по значење. Начинско значење се, дакле, актуализује квалификацијом радње кондензоване девербативном именицом, а оверено је у парафрази начинском клаузом с везником *иако* *џио* и глаголом *корисџио*:

- (28) *Израда* калуца у поду ... *јомоћу* продужних *модела* ... (ИТП, 21) ← *Израђиваџио* калуца у поду ... *јомоћу* продужних *модела* / *иако* *џио* се *корисџио* продужни *модела*.
- (29) ... обезбедити да попречни пресеци чункова и обујмица омогућавају *сјајање* *јомоћу* *јрикључка* за димњак (ДЕМ) ← ... обезбедити да попречни пресеци чункова и обујмица омогућавају да се *сјаје* *јомоћу* *јрикључка* / *иако* *џио* се *корисџио* *јрикључка* за димњак.
- (30) Да бисте се повезали са подацима приликом отварања радне свеске, омогућите податке да *јовезивање* *јомоћу* *јраке* „Центар за поузданост” (СО) ← ... омогућите податке да *бисџе* се *јовезали* с подацима *јомоћу* *јраке* / *иако* *џио* *ћеџе* *корисџио* *јраку* „Центар за поузданост”.
- (31) растерска графика је „*јришање*” *јомоћу* *мозаика* пиксела при чему сваки пиксел посебно носи информацију о боји коју репродукује (ОСХРС) ← растерска графика значи „*јришаџио*” *јомоћу* *мозаика* / *иако* *џио* се *корисџио* *мозаик* пиксела ...

Иако се беспредлошким инструменталом најчешће исказује спроводничко значење (Ивић 1954: 8–10), предмет који се користи при реализацији радње не мора обавезно спроводити њено извршење пошто га агенс може употребити тако да га не стави у акцију једнаку извођењу саме радње (Ивић 1954: 12–13). Омогућивачким инструменталом се исказују околности под којима се радња реализује због чега се оне тумаче у начинском смислу (Ивић 1954: 15). Постоје глаголи који у своју семантику укључују присуство омогућивача те се тада начинско значење актуализује супротстављањем два или више различитих омогућивача (Рајић 2007: 72)

- (32) *Израда* калуца у поду ... *помоћу* продужних *модела* *мејодом* *калујовања* ... (ИТП, 21) ← *Израђиваџио* калуца у поду ... *мејодом* *калујовања* / *иако* *џио* се *корисџио* *мејода* *калујовања*.
- (33) Докторску дисертацију под насловом „Колаборативно учење *јрименом* *џехнолоџија* *Семанџичкоџ Веб-а*” је одбранио 11.11.2009. године на Факултету организационих наука (ВИС) ← ... *колаборативно* *учџио* *јрименом* *џехнолоџија* *Семанџичкоџ Веб-а* / *иако* *џио* се *корисџио* *џехнолоџије* *Семанџичкоџ Веб-а*...

3.5. Основ/критериј. Критеријем као начинском категоријом идентификује се „основа на којој се темељи реализација управне радње”, тј. оквир

који ту реализацију модално лимитира (Павловић 2006: 238–239) и тако утиче на начин њене реализације. Квалификација је, као и у пољу адвербијалне квалификативности, обележена основом као извориштем гледишта, става. У парафрази се уместо генитивне синтагме појављује поредбено-начинска (*дефинисање значења из уџла услова исџинијосџи ← дефинисаџи значење онако како налажу услови исџинијосџи*) или начинска клауза (*џрејознавања воље богова на основу знакова ← воља богова се џрејознаје џако џџо се џумаче знакови*). У значењу основа/критерија присутно је значење усклађивања односно угледања због чега генитиву конкуришу датив основа с предлогом *џрема* (*дефинисање значења џрема условима исџинијосџи*) и инструментал основа с прилошким изразом у складу с(*а*) (*дефинисање значења у складу с линџвисџијом, филозофијом*). У управној позицији су девербативи са значењем активности, а будући да су изведени од прелазних глагола, уз себе везују неконгруентни атрибут као семантички објекат (*дефинисање значења ← дефинисаџи значење*).

Специфичност ових синтагми везује се за њихову фразеологизованост што потврђује чињеница да улогу предлога преузимају прилошки изрази *из уџла, на основу, с асџекџа*, који имају типично значење основа:

- (34) ... њој претходи *дефинисање значења ... из уџла услова исџинијосџи ...* (PM, 70) // ... њој претходи *дефинисање значења ... џрема условима исџинијосџи ← значење се дефиниџе онако како налажу услови исџинијосџи*.
- (35) ... „ново читање” и другачије *џумачење* старе и текуће лектире – *из новоџа, друџачијеџа* (видећемо касније: „*фази*”) *уџла џосмаџрања* (PM, 11) // ... „ново читање” и другачије *џумачење* старе и текуће лектире – *џрема новом, друџачијем* (видећемо касније: „*фази*”) *џосмаџрању ← ... поново се чита и другачије џумачи стара и текућа лектира – онако како налаже ново, друџачије* (видећемо касније: „*фази*”) *џосмаџрање*.
- (36) ... вештина *џрејознавања* воље богова *на основу* различитих знакова ... (ГН, 114) // ... вештина *џрејознавања* воље богова *џрема различиџих* знаковима ← ... воља богова *се џрејознаје џако џџо се џумаче* различити знакови.
- (37) Приликом *уџврђивања* репрезентативности *на основу броја чланова*, приоритет има последња потписана приступница синдикату ... (ЕК, 3902-04.txt) // Приликом *уџврђивања* репрезентативности *џрема броју чланова ← ... репрезентативности се уџврђују џако џџо се џреброје* чланови.
- (38) До *доношења* прописа *на основу овлаџћења* из овог закона примењиваће се прописи донети на основу Закона о семену и садном материјалу (ЕК, 453-10.txt) // До *доношења* прописа *џрема овлаџћењу ← Док се не донесу* прописи *онако како џројисују овлаџћења*.
- (39) ... њој претходи *дефинисање значења ... са асџекџа џврдњи и другачијих исказа ... са сџановиџџа линџвисџике, филозофије ...* (PM, 70) // ... њој претходи *дефинисање значења ... џрема џврдњама и другачијим исказима ... у складу с линџвисџијом, филозофијом ← значење се дефиниџе џако џџо се џумаче џврдње и друџачији искази ... онако како налажу линџвисџика, филозофија*.
- (40) ... циљ закона је професионална рехабилитација инвалида, њихово *укључивање* у отворено тржиште рада *с асџекџа њихових моџућности ...* (ЕК, poli-070929.txt) // ... њихово *укључивање* у отворено тржиште рада *џрема њиховим моџућностима ← ... они се укључују у отворено тржиште рада онако како дозвољавају њихове моџућности*.

- (41) ... који се односе на промет роба и услуга са иностранством и *обављање делатности у иностранству са сџановициџа* девизног *џословања* ... (ЕК, 1599-07.txt) // ... и *обављање делатности у иностранству џрема* девизног *џословању* ← ... делатности *се обављају* у иностранству *онако како налаже* девизно *џословање*.

Када квалификацију актуализује норма која ограничава и тиме усмерава реализацију радње, формализатор овог значења је локатив с предлогом *џо*:

- (42) ... и *чиџава* *једна врџа* је осуђена на *џоџибију* и на *жалосџан* *живоџ* *џо* *милоџи* *људској* (СМ, 64) ← ... и *чиџава* *једна врџа* је осуђена да *џоџине* и *жалосно* *живи* *џо* *милоџи* *људској*.

Локативни референт представља чиниоца који квалификује управни појам тако што га смешта унутар јасних метафоричких граница што се може представити парафразом *живоџ* *џо* *милоџи* *људској* → *живоџ* у *џраницама* *људске* *милоџи*. Основ се овде, заправо, концептуализује као апстрактан темељ на којем је локализован управни члан. Поред тога, начинско значење потврђује се и могућношћу увођења придевских заменица *онакав* ... *какав*, којима се управни појам спецификује као посебна врста ентитета у својој класи: → *онакав* *живоџ* *какав* *омоџуђује* *људска* *милоџи*.

У овим случајевима је присутна и падежна конкуренција и то на релацији локатив – датив. Локативу с овим значењем конкурише датив с предлогом *џрема* (*живоџ* *џрема* *милоџи* *људској*) што потврђује присуство значења угледања, које се може тумачити и као апстрактан темељ по којем се простире радња (Антонић 2011: 175), а потврђује се могућношћу парафразе *живоџ* *који се заснива на* *људској* *милоџи*.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Анализа начинских именичких синтагми показала је да се као критеријум за утврђивање заједничког значења и њихових подзначења мора узети њихова изходна структура, а то је структура глаголских синтагми с начинским адвербијалима од којих су настале прошавши кроз процес номинализације. Њиховом трансформацијом адвербијал мења своју функцију у атрибутску и постаје неконгруентни атрибут који и даље носи иста ужа значења. Функција предлошко–падежних конструкција зависи од функције коју имају у базичној структури уз одговарајуће глаголе због чега оне могу имати како одредбени, тако и допунски статус зависно од тога да ли су уз управну именицу смисаоно и синтаксички неопходни или нису.

На темељу реченог, значење форме остварују генитив с прилошким изразима у *виду* и у *облику* (*скуџљања у виду* *нехомоџеносџи*, *деформаџије у облику* *џреде*), и акузатив с предлогом у (*савијање у* *лук*). Конлатив, с ужим значењима факултативног саучесника и пратилачке околности, кодиран је инструменталом с предлогом *с(а)* (*џуџовања са* *Јеленом*) и акузативом с предлогом *уз* (*разџовори уз* *вику*), док се синелатив, обележен одсуством околности, исказује генитивом с предлогом *без* (*суђење без* *оџуџовлачења*). За исказивање омогућивача употребљава се слободни инструментал уз који се без изузетка реализује и супстантивна генитивна допуна (*наџлаџа* *зайленом* *новца*), као и инструментал с прилошким изразом *џомођу* (*џовезивање* *џомођу* *џраке*). Што се тиче значења основа/критерија, његови носиоци су локатив с предлогом *џо*, карактеристичан по томе што функционише као допуна именице

живој настале од непрелазног глагола *живејти* (*живој* по милости људској) и генитив с прилошким изразима чији је други члан нека именица која својом семантиком обележава основ, становиште: *из уџла, на основу, с(а) аспекти/сјановиција* (дефинисање значења из уџла услова истраживања, прекознавање на основу знакова, дефинисање значења с аспекти тврђи и другачијих исказа са сјановиција лингвистике).

Иако се начинско значење традиционално додељује адвербијалима, несумњиво је да се с њим могу појавити и супстантиви, који могу бити додатно одређени специфичним начинским значењима, истим којима се одређују и глаголске лексеме. Овакве именичке синтагме нису ретке у српском језику и користе се у различитим функционалним стилевима. Поред тога, регистровани корпусни подаци указују на то да је пратилачко значење (конлатив) најфреквентније (37%), учесталост значења форме (20%), средства (15%) и основа/критерија (20%) скоро је иста, док је значење лишености (синелатив) најмање фреквентно (8%).

ИЗВОРИ

АИ/ЈЖКН: Ivo Andrić. *Jelena, žena koje nema*. U: Jelena, žena koje nema. Sarajevo – Zagreb: Svjetlost – Mladost, 1977.

Б92 903553: <www.b92.net/zdravlje/903553>

БИЗ 356: <www.biljeizdravlje.rs/code/356>

ВИС: <<http://www.viser.edu.rs/profesori.php?id=212&tipNasOsoblja=nastavnik>>

ВНБ: <<http://wannabemagazine.com/moda-za-muskarce-cetiri-nacina-kako-mozete-nositi-sal>>

ГН: Ненад Гајић. *Словенска митологија: њанијеон богова, демонологија, митска месца, мађијски ритуали*. Београд: Лагуна, 2011².

ДАН 91315: <www.danas.rs/danasrs/srbija/novi_sad/news_id=91315>

ДЕМ: <www.demico.rs/Montaza.html>

ДЗН: <www.domzdravljanis.co.rs/id=0212>

ЕК: Електронски корпус српског језика <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>

- ЖИВ 8539: <www.zivotinje.rs/vestiStrana.php?id=8539>
 ЗОБСНП: Закон о безбедности саобраћаја на путевима. Службени гласник РС, бр. 41/2009, 53/2010 и 101/2011.
 <<http://www.mup.gov.rs/cms/resursi.nsf/Zakon%20o%20bezbednosti%20saobracaja%20na%20putevima.pdf>>
 ИЗД: <www.igrezadevojice.rs/igre-kuvanja/igre-mama-i-cerka-u-kuhinji>
 ИТП: *Inženjersko tehnički priručnik u šest knjiga*. Peta knjiga. Београд: Издавачко предузеће „Rad”, 1976.
 КС: *KUČA stil: časopis koji se čuva*, god. 20, br. 221, januar 2013.
 КУП 2187: <<http://www.kupime.com/ponuda/2187>>
 НЂ: Ђорђе Никoliћ. *Obligaciono pravo*. Београд: Projuris, 2006.
 ОСХРС: <<http://i6.oshrs.edu.rs/iii-grafika/20-alati-za-crtane-i-obradu-grafike>>
 ПРЕЈ 1128285: <www.prelistavanje.rs/vest/prikazi/1128285>
 ПРОЈУР: <<http://projuris.org/tuzba.html>>
 РМ: Милорад Радовановић. *Увод у фази лингвистичку*. Сремски Карловци: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2009.
 СМ: Selimović, Meša. *Ostrvo*. <<http://www.ask.rs/>>
 СО: <<https://support.office.com/sr-latn-rs/article/3a557ddb-70f3-400b-b48c-0c86ce62b4f5>>
 СРФ: <www.spiritualresearchfoundation.org/sr/pundja-kao-nacin-vezivanja-kose>

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНТОНИЈ, Ивана. Синтакса и семантика предлога *према*. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистичку* LIV/2 (2011): 161–179.
 БЕЛИЋ, Александар. *Општа лингвистика. О језичкој природи и језичком развијку*. Том I, књ. II. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
 ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватског инструменцијала и њихов развој (синтаксичкосемантичка студија)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.
 ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословној правој имености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
 РАДОВАНОВИЋ, Милорад, Наташа Бугарски. Номинализације: два лика. *Зборник Мајице српске за лингвистичку* 71–72 (2007): 199–208.
 РЕДЛИ, Јелена. *Падежи квалификативног значења у стандардном српском језику*. Одбрањена докторска дисертација; необјављена. Нови Сад: Филозофски факултет, 2015.
 СЕР: *Српски електронски речник*. Србософ. <<http://srpskijezik.com/>>
 СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевно-језичка норма). II. Синтакса*. Београд: Научна књига, 1986³.
- *
- КЛИКОВАС, Душка. *Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike*. Београд: Филолошки факултет, 2006².
 КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Uzročno semantičko polje*. Сарајево: Svjetlost, 1988.
 ОМЕРОВИЋ, Мирела. Supstantivne sintagme s načinskim značenjem u bosanskome jeziku. *Pismo 1* (2012): 25–32.
 ПАЛИЋ, Ismail. *Sintaksa i semantika načina*. Сарајево: Bookline, 2007.
 РАДОВАНОВИЋ, Milorad. Imenica u funkciji kondenzatora. *Зборник за филологију и лингвистичку* XX/1–2 (1977): 63–144, 81–160.
 ШАРИЋ, Ljiljana. The Croatian Preposition *uz*: A Cognitive Approach. *Jezikoslovlje* 13.1 (2012): 151–190.

Jelena Redli

NOUN PHRASES WITH THE MEANING OF MANNER
IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

This paper is about noun phrases in the Serbian language which have the meaning of manner. It examines the semantic types and subtypes of adjectival phrases as the head modifiers, and whether they are conditional upon their status in verbal phrases with the same meanings. Since the head nouns are derived from corresponding verbs, their adjectival phrases transfer the same meanings they have in the original, verbal structure. Thus, we can identify their narrow meanings as the form, the conlative, the synelative, the enabler, and the bases/criteria. They appear in various case forms with different manner prepositions or prepositional phrases, namely, *u vidu*, *u obliku*, *bez*, *pomoću*, *iz ugla*, *na osnovu*, *s aspekta/stanovišta* + genitive, *u*, *uz* + accusative, \emptyset , *s(a)* + instrumental, and *po* + locative, while the meaning of manner is substantiated by the possibility of transformation with manner clauses with the conjunctions *tako što* and *onako kako*. As far as their syntactic status is concerned, the grammatical function of the incongruous attributes depends on the function they have as adverbials in their basic verbal structure. In that sense, they can function both as adjuncts and complements, depending on whether they are semantically and syntactically necessary to the head.

Although the formal meaning is traditionally attributed to adverbials, it can also occur with nouns, and can be further narrowed down to the specific meanings of manner, the same ones which modify the corresponding verbs. Such noun phrases are not rare in the Serbian language and are used in different functional styles. In addition, the registered corpus data indicate that conlative meaning is the most frequent one (37%), the frequencies of the meanings of form (20%), instrument (15%) and basis/criteria (20%) are almost the same, while the least frequent is sinelative (8%).

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
redli@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 21. марта 2019;
прихваћено: 17. маја 2019)

Јелена Ајџановић

СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ГЛАГОЛА СА ПРЕФИКСОМ *НАД*-*

У раду се анализирају глаголи деривирани префиксом *над*-, наведени у *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске. Сагледава се и описује семантичка мрежа префикса *над*-, дефинише његова архисема и утврђују промене у хијерархизацији значењских компоненти у његовој семантичкој структури. Посматра се аргументна структура реченица с анализираним глаголима, уз опис значењских обележја реализованих аргумената. Контролни корпус за испитивање валентности анализираних глагола чине примери из електронског корпуса савременог српског језика (СрпКорп) и писана комуникација на друштвеним мрежама и форумима на интернетским порталима (ЕИ).

Кључне речи: семантика, синтакса, глагол, аргумент, префикс *над*-.

In this paper, there have been analyzed verbs derived by means of the prefix *nad*-, listed in the *Dictionary of Serbo-Croatian Standard Language* published by Matica srpska and Matica hrvatska. It describes the semantic network of the prefix *nad*- with the aim of defining the archiseme of the given prefix and determining whether there is a change in the hierarchization of contained semantic components. There is also observed the argument structure of sentences with of the extracted verbs they configure, including a detailed description of semantic features of realized arguments. The controlling corpus for the examination of valency of the analyzed verbs comprises examples from the electronic corpus of the contemporary Serbian language and written communication on social networks and forums on internet portals.

Keywords: semantics, syntax, verb, argument, prefix *nad*-.

1. Увод. Предмет овога рада јесте синтаксичко-семантичка анализа глагола деривираних префиксом *над*-, забележених у *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске (РМС).

Полазимо од поставке да глаголски префикси, као „*značenjski usustavljene jedinice povezane općim, zajedničkim shematičnim značenjem*” (ŠARIĆ 2011: 14), имају мање или више разгранату и разуђену семантичку мрежу.¹ Префикс *над*- у РМС дефинише се на следећи начин:

* Рад је настао у оквиру пројекта *Синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који се реализује на Филозофском факултету у Новом Саду, уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

¹ У традиционалној лингвистичкој литератури говори се о два типа префиксације: лексичкој и граматичкој, при чему ова друга подразумева постојање празних префикса, тј. префикса као средства чисте, граматичке перфективизације када се на „имперфективни глагол дода такав префикс који својом лексичком страном може да означи извршење („комплексивирање”) семантичке оријентације тог имперфективног глагола” (Грицкат 1966/67: 195). У новијој, пре свега руској, лингвистичкој литератури поставља се питање постоје ли чисти аспектуални префикси јер, ако постоје, зашто је онда потребан више него један маркер перфективности, како је могуће да исти префикс код неких глагола фунгира као празан префикс, а код других уноси

над- (*най-*) преф. 1. у глаголским сложеницама показује а. да се радња основног глагола управља или се врши изнад чега: *надлејшати*, *надносићи се*, *наикрићи*, *надљедати*. б. да се радња основног глагола надомашује, да се врши у јачем степену или да се изводи такмичење: *надбићи*, *надвикаћи*, *надљасати*, *надвлачићи се*.²

На основу наведене дефиниције, а у оквиру когнитивног приступа, који подразумева базичност конкретних, просторних значења (КЛИКОВАС 2004: 169), као архисема, тј. најопштија схема (КЛИКОВАС 2004: 169) или суперсхема (БЕЛАЈ 2008: 19) префикса *над-* издваја се ‘супралокативност’, из које се изводе и развијају сва његова друга значења. Циљ овога рада јесте да се уоче хијерархијска померања компоненти унутар семантичке структуре префикса *над-*, на основу чега би се класификовали глаголи у формираном регистру у групе обједињене заједничким семантичким обележјем. На тај начин могуће је установити која су значења анализираног префикса у савременом српском језику продуктивна а која се налазе на периферији.

Осим тога, префикс *над-* као лексички префикс може да мења аргументну структуру деривираних глагола у односу на мотивни (ŠARIĆ 2011: 12), те се стога у раду анализирају реченични модели које конституишу ексцерпирани глаголи. При томе, полазећи од пропозиције која означава какву ванјезичку ситуацију, какав фрагмент стварности (КОБОЗЕВА 2000: 219)³, посебна пажња посветиће се семантичким обележјима реализованих аргумената у корелацији са значењем које анализирани глагол остварује у датом контексту. Другим речима, циљ овога рада јесте да опише валентну структуру глагола изведених префиксом *над-*, уз сагледавање њихове семантичке валентности, тј. уз уочавање лексичке компатибилности глагола (тј. предиката) са аргументима (HELVIG 1992: 5–10).⁴ С обзиром на ниску фреквенцију анализираних глагола, примере на основу којих смо испитивали њихову аргументну структуру ексцерпирани смо из различитих извора: *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС), електронског корпуса савременог српског језика (СрпКорп), писане комуникације на друштвеним мрежама и форумима на интернетским порталима (ЕИ).

промене у значење деривираних форме и сл. (JANDA – LYASHEVSKAYA 2013: 212). Као одговор, у новијим лингвистичким истраживањима, пре свега оним когнитивнолингвистичким, истиче се да нема јединица без значења (значења су и имперфективност/перфективност (уп. ŠARIĆ 2011: 13), па се тако не може говорити ни о празним префиксима (уп. АЉАНОВИЋ 2016: 366) – “each prefixes has a unique expression of <excess>, allowing only minimal overlap with others” (JANDA 1986: 234).

² Клајн наводи иста значења када говори о *над-* као глаголском префиксу (КЛАЈН 2002: 259). И. Грицкат, констатујући да код *над-* није констатовано изглеђивање до чисте граматичке функције, наводи да овај префикс има искључиво спацијално значење, са „могућим фигура-тивним” (Грицкат 1966/67: 202).

³ Пропозиција обухвата учеснике у ситуацији и предикате који означавају њихова својства и односе између њих (КОБОЗЕВА 2000: 219).

⁴ Значај испитивања везе између глаголске префиксације и промена у аргументној структури код деривата у односу на мотивне глаголе истиче Врубел, закључујући да „prefiksacja czasowników stanowi jeszcze jeden dowód zazębienia się, składni semantycznej, składni formalnej i morfologii języków słowiańskich” (WROBEL 1976: 180).

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.1. Тоталном ексцерпцијом из РМС састављен је инвентар глагола који броји око 120 глаголских лексема, при чему су укупним бројем обухваћени видски парњаци. У корпус су сврстани и глаголи са различитим квалификаторима (необ., индив., покр., ков.) који упућују на функционалну, временску и/или територијалну раслојеност, што их, свакако, чини мање фреквентним. Премда формиран инвентар глагола са префиксом *над-* садржи мали број јединица, забележене глаголске лексеме творе значењски хетерогену скупину.⁵ Прикупљени глаголи међусобно се диференцирају с обзиром на ранг архисеме ‘супралокативност’, тј. с обзиром на њене елаборације које се могу кретати од прототипичнијих до рубнијих (BELAJ 2008: 12).

2.1.1. Значење ‘СУПРАЛОКАТИВНОСТ’. Глаголи с префиксом *над-* са архисемом ‘супралокативност’ (BELAJ 2008: 115–124)⁶ као семом највишега ранга, премда малобројни, чине, на значењском плану, разноврсну скупину. Као релевантна, диференцијална обележја издвајају се обележја [конкретно] и [апстрактно], будући да активирање једног од њих захтева/искључује реализацију аргумената са специфичним значењским компонентама. При томе, класе глагола са обележјем [конкретно+] и оних маркираних обележјем [апстрактно+] нису хомогене. Унутар њих налазе се глаголи из различитих семантичких група, међусобно диференцираних активирањем или придруживањем одређених сема нижега ранга.

Скупину глагола са обележјем [конкретно+] чине глаголи **к р е т а њ а** и **а к ц и о н и** глаголи.

Код глагола **к р е т а њ а** значење супралокативности остварује се као „*prolazak trajektora iznad nekoga orijentira*” (BELAJ 2008: 115) (нпр. *надлећайџи* – *надлећейџи*, *надвлачиџи се*). Већина перфективних форми глагола примарно везаних за ову семантичку класу – како транзитивних, према подацима из електронског корпуса савременог српског језика (СрпКорп), макар у значењу с активираним семом ‘супралокативности’, изразито ниске фреквенције (нпр. *надићи*⁷, *надвући*⁸, *наднеџи*, *надвесџи*), тако и рефлексивних, далеко фреквентнијих (као нпр. *надвиџи се*, *наднеџи се*, *надвући се*) – развија донекле другачије значење. Како показују њихове дефиниције у РМС, базично значење ‘кретањем ставити шта изнад чега’, премда имплицира претходно динамички параметар (Павловић 2006: 18), подразумева позиционирање објекта локализације, тачније „*riječ je o supralociranju neživog trajektora [...] koji se postavlja iznad (na vrh) nekoga orijentira*” (BELAJ 2008: 117).

⁵ У литератури се наводи да префикс *над-*, премда и даље продуктиван, твори мали број глагола (Клалн 2002: 259) и као глаголски префикс ближи је крају система (MARIĆ 2011: 202).

⁶ У семантичкој структури спацијалности С. Павловић издваја значење сублокационе и супралокационе индирективности под којим подразумева идентификацију позиције објекта локализације „на вертикалном плану у односу на оријентир” (Павловић 2006: 41). Притом се под супралокализацијом подразумева „локализација горњом страном локализатора” (PIPER 1997: 70).

⁷ Као прво значење глагол *надићи* у РМС наводи се: 1. одозго заобићи. *Вук Рј.*

⁸ Наведени се глаголи у РМС дефинишу на следеће начине: *надвући* 1. навући, навлачећи ставити на што; *наднеџи* 1. подићи, ставити што изнад чега или кога; *надвесџи* 1. довести, иступити, наднети нешто изнад чега (РМС).

А к ц и о н и глаголи, најшире, могу бити укључени у семантичку и лексичку универзалију, у концепт *деловања* (ВЕЖБИЦКАЈА 2011: 223)⁹, а дефиниција њиховог значења обавезно укључује глагол *чинити*, који, према Вјежбицкој (Исто: 227), јесте прототип ‘глагола’.¹⁰ При томе, ако глагол „изражава концептуалну легуру састављену из динамике, статике, релације” (Тошовић 2002: 211) уз њихову специфичну комбинацију код појединачних лексема, онда семантичку легуру акционих глагола чине две компоненте – динамика и релација. У свој семантички садржај укључују компоненту ‘манипулативност’, те денотирају радњу којом је пасивни учесник подвргнут „некој од манипулација – моционе, трансформационе, креативне и деструктивне природе или може бити протумачен као општеманипулативни појам” (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 31).¹¹ Акциони глаголи деривирани префиксом *над-*, будући да утичу, у највећем случајева, на промену пасивног учесника, припадају, према терминологији Б. Тошовића, KV-архедирестату.¹² Они се међусобно диференцирају на следећи начин.

Једну групу глагола чине оне лексеме код којих су обележју [супралокативност+] придружена и обележја [квантитет+] и [квалитет+]: *надграђити*, *надзидати*. То подразумева да је KV-архедирестат остварен првенствено као трансформатив (Тошовић 2002: 212) јер је објекат обухваћен процесом „квалитативне и квантитативне трансформације” (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 51).

У другој су скупини глаголи који, уз обележје [супралокативност+], имају и компоненту [заштита+]: *најкривији*, *најкривији*, *надвијти*, *надсводијти*, *надасијрејти*. Ове глаголске лексеме у зависности од семантичких обележја аргумената који се уз њих реализују могу да денотирају две различите ситуације. Уколико се у реченици са датим глаголима појављује субјекат са обележјем [живо+], [људско+], онда се ради о трансформативно-креативном и формативном односу¹³ јер се денотира квалитативна/квантитативна промена каквог ентитета уз заузимање одређеног положаја у односу на пасивног учесника с циљем да се спречи негативан утицај на њега (нпр.

⁹ Вјежбицка издваја следеће универзалне лексикализоване концепте: 1) супстантиви (бића и предмети), 2) детерминација (*шај*, *овај*, *дружи*), 3) квантификација, 4) квалификација, 5) ментални предикати, 6) говор, 7) деловање, догађање, кретање, 8) постојање и поседовање, 9) живот и смрт, 10) логички концепти, 11) време, 12) простор, 13) интензификација, 14) сличности (ВЕЖБИЦКАЈА 2011: 222–223).

¹⁰ Када говори о глаголима као класи речи, Вјежбицка издваја прототипичне лексеме: *видети*, *слушати*, *говорити*, *чинити*, *десити се*, *крејити се*, истичући, међутим, следеће: „Если бы мы решили принять самое простое решение и выбрать ровно один прототипический ‘глагол’, то мой выбор пал бы на *делать*” (ВЕЖБИЦКАЈА 2011: 227).

¹¹ Према појам манипулације има шире и денотативно и конотативно значење, овде се пре свега мисли на „мануелну компоненту у руковању, управљању или обликовању неког предмета” (Алановић 2011: 48).

¹² Бранко Тошовић издваја KV-дирестате, КТ-дирестате и КОНФ-дирестате. Први указују на то „да квантитет остаје исти, а да се квалитет мијења” (нпр. *изграђити*, *кориговати* и сл.), за друге је типична „идентичност квалитета и различитост квантитета” (нпр. *увешавати* и сл.), а треће одликује исти квалитет и квантитет, а различит континуитет (нпр. *расиоделијти*) (Тошовић 2002: 212–213). Јасно је, међутим, сасвим да је понекад тешко разграничити KV-дирестате и КТ-дирестате, јер свака промена квантитета донекле укључује и квалитативну промену.

¹³ Више о типовима семантичких односа између глагола и објекатског појма в. у АРСЕНИЈЕВИЋ 2012.

намеравам *проширићи* и *наикрићи* *тѣрасу* (ЕИ)). С друге стране, када је реч о субјекту као неживом бићу, означен је локализаторски однос (АРСЕНИЛЕВИЋ 2012: 45–49) – денотирана је релација у односу на пасивног учесника: *исход лименог крова који наикриљује хангар* (СрпКорп); (...) *иланинама шио наикриљују варошицу* (СрпКорп) и сл.

Глаголи маркирани обележјем [апстрактно+] малобројнији су, не одликује их значењска разуђеност – све забележене лексеме везане су за семантичко поље визуелне перцепције: *надвириваћи се* : *надвирити се*; *надзрети се*, *надазрети се*; *надзираваћи* : *надзираити*; *надгледаваћи* : *надгледаити*.

Код рефлексивних глагола, изразито ниске фреквенције према подацима у СрпКорп (забележен свега један пример са глаголом *надвирити се* : (...) *да се, у мислима, усхићи мученицићвом и љоси од Свевицење само ѿо да он, Бог, отвори очи и да се надвири над Херцеговину* (СрпКорп),¹⁴ како показују речничке дефиниције, схеми супралокативности не придружују се друге компоненте, те они денотирају „перцептивни акт при чијем остварењу перципијент надневши се над перципирани ентитет усмерава одозго поглед на њега” (МАРКОВИЋ 2011: 192).¹⁵

Транзитивни глаголи *надзираваћи* : *надзираити*; *надгледаваћи* : *надгледаити* далеко су фреквентнији, при чему развијају ново, другачије значење. Семи ‘супралокативности’ прикључује се обележје [контрола+], које, потискујући дату спацијалну компоненту у други план, постаје доминантно.¹⁶ Компонентна [контрола+] развија се и разуме се на основу базичне спацијалне компоненте и односа вертикалности. Утемељеност оваквог појмовног пресликавања, како истиче К. Расулић, „proističe iz činjenice da viši položaj u interakciji sa okolinom omogućava lakše rukovanje predmetima, njihovo sagledavanje sa svih strana, i određivanje, odnosno ograničavanje ili usmeravanje njihovog kretanja” (RASULIĆ 2004: 264). На тај начин посматрани глаголи *надзираваћи* : *надзираити*; *надгледаваћи* : *надгледаити* развијају ново примарно значење које би се могло дефинисати као ‘пазити, контролисати, водити рачуна’, те метафоризацијом изведеном из сфере чулне перцепције, прелазе у когнитивну сферу¹⁷ – виђење је, дакле, „метафорички изворни домен који

¹⁴ На малу фреквенцију глагола *надвирити се* указује и Ж. Марковић, истичући да се у његовом корпусу дати глагол уопште не региструје (2011: 192).

¹⁵ Дати глаголи у РСМ дефинишу се на следећи начин: *надвирити се* ‘нагнути се, наднети се над нешто и погледати (кроз шта или преко чега)’; *надзрети се* ‘наклонивши се над што погледати одозго’.

¹⁶ У РСМ значење визуелне перцепције не бележи се код глагола *надгледаити*, док се код *надзираити* оно наводи као секундарно – *надзираити* 1. вршити надзор (над чим); надгледати, пазити; 2. гледати с висине, одозго. На основу података из речника старословенског језика, те RЈAZU, јасно је да је примарна семантика глагола *зрети* (као мотивне основе глагола *надзираити*) везана за семантичко поље перцепције. У речнику старословенског језика *Старославјанский словарь* глагол зрѣти преводи се као *видеть, смотреть, vidět, dívat se, hledět* (1994: 242). У RЈAZU такође се значење овога глагола везује за визуелну перцепцију: *зрети* „gledati, motriti, obazirati se, promatrati, vidjeti” (1880–1975: 110).

¹⁷ Бавећи се немачким пореклом неких перцептивних глагола, Ж. Марковић даје драгоцену напомену о глаголским лексемама чије је значење метафоризацијом изведено из сфере чулне перцепције, илуструјући наведено следећим примерима: „*превидети* (übersehen), *надгледаити* (< beaufsichtigen), *надзираити* (< beaufsichtigen), *увидети* (< einsehen), *превидети* (< voraussehen), *пречути* (< überhören), *саслушавати* (< verhören), *предоцењати* (< vorahnen)” (2011: 52).

се користи да би се концептуализовало знање”¹⁸ (Јелкоф – Џонсон 2014: 276).¹⁹

2.1.2. ЗНАЧЕЊЕ ‘КОМПЕТИТИВНОСТ’. Скупина глагола са семом ‘компетитивност’ бројна је, на значењском плану изразито разграната, а као њен прототипични представник издваја се глагол *надметайти се*, те мање фреквентно *надгорњавати се*²⁰. У њу се убрајају имперфективни, рефлексивни (реципрочни) глаголи из различитих семантичких класа, маркирани обележјима [процесуалност+] и [социјативност+]. Најбројнији међу њима јесу глаголи интелектуално-комуникативних радњи (*надруживати се, надлажавати се, надлаживати се, надговарати се, надвикивати се, најивевавати се, надгласавати се, најкачивати се, надмудривати се, најписивати се*)²¹, далеко мање фреквентни јесу акциони глагола, у најширем смислу (*надбацивати се, надбијати се, надвеславати се, надигравати се, наджњевати се*), глаголи психолошког стања (*надсмејавати се, најицијати се*), те глаголи кретања (*надскакивати се, најркивати се*). Анализом значења поменутих глагола, датих у постојећим дескриптивним речницима српског језика, осветљава се кључни део њиховог семантичког садржаја – ‘такмичити се у реализацији каквих радњи које сигнализирају различите способности и вештине’ (уп. БЕЛАЈ 2008: 122), што и објашњава доминацију комуникативних и интелектуалних радњи. Сема ‘компетитивност’ примарна је и доминантна, спацијална сема ‘супралокативност’ рубније је присутна, а веза са њом посредна је и успоставља се преко компоненте ‘интенционалности’ – ‘такмичити се у реализацији каквих радњи с циљем да се успостави надређени положај’. На специфичан сценарио супралокативности утиче и категоријално обележје реципрочности јер, како наводи Белај, „није riječ o shemi u kojoj se trajektor trajno supralocira u odnosu na neki orijentir, već je riječ o naizmjeničnim pokušajima dvaju trajektora da svoje sposobnosti različite naravi, a opet preko metafore DOBRO (BOLJE) JE GORE odnosno preko podme-

¹⁸ Полазећи од идеје да све врсте метафоре имају метонимијску мотивацију (BARCELONA, према СТАНОЈЕВИЋ 2009), ова се врста развијања новог значења може објаснити и метонимијским померањем које подразумева да поддогађај може да стоји за целокупан догађај, као у примеру *Мери говори шпански*, што подразумева „не само Мерино говорно владање језиком него и вештине разумевања, писања и читања” (РАДЕН – КЕВЕЧЕШ 2014: 316). Р. Драгићевић скреће пажњу на то да су неки аутори „приметили да је метонимија базичнија од метафоре, што је поставило темеље за идеју да се испод неких метафора крије метонимија” (Драгићевић 2005: 185). Није увек једноставно разликовати и јасно диференцирати метафору и метонимију због њихове сличности и испреплетаности (SILAŠKI – RADIĆ-BOJANIĆ 2010: 229). За случајеве где се ова два појмовна феномена и, у основи различита, когнитивна процеса укрштају у литератури се уводи термин метафтонимија (GOSSENS, према SILAŠKI – RADIĆ-BOJANIĆ 2010: 230). О оправданости увођења овога термина у србистичку литературу в. Драгићевић 2005: 185–191.

¹⁹ Значењска повезаност поља перцепције и менталне сфере очитује се у „концептосфери појма ‘виђење’ која показује да је у наивној слици света носилаца српског језика ‘поимање, схватање’ засновано на метафори виђења” (Ристић 2012: 713).

²⁰ Глагол *надгорњавати се* наводи се у РМС уз ознаку покр. а дефинише се као ‘надметати се, такмичити се, натјецати се’.

²¹ Занимљиво је да се из класе глагола говорења као мотивне форме појављују углавном квалификативни глаголи говорења (ШТРБАЦ 2011: 47–49). Уз њих, појављује се и глагол *говоришти*, као типични глагол говорења који одликује неутралност и необележеност (ШТРБАЦ 2011: 45), при чему се, када је реч о деривираној форми, ипак реализује додатна семантичка компонента интензитета (*надговарати се* ‘такмичити се, натјецати се у говору’ (РМС)).

tafore VRLINE I SPOSOBNOSTI SU GORE, dovedu u apstraktni supralokativni položaj u odnosu na orijentir / drugi trajektor” (BELAJ 2008: 123).

2.1.3. Значење ‘СУПРАОРДИНИРАНОСТ’. Ова група глагола такође је бројна и чине је следеће лексеме: *надмудрићи*, *надсијаћи*, *надскочићи*, *надбићи*, *надбосићи*, *надважнући*, *надвладаћи*, *надјуначићи*, *надлармићи*, *надлајаћи*, *надјезичићи*, *надлажаћи*, *надговорнићи*, *надвикаћи*, *надгласаћи*, *надјачаћи*, *надлицишираћи*, *надлукавићи*, *надмашићи*, *надљудићи*, *надвисићи*, *надслужнићи*, *надживећи* и сл.²² Како се види, наведени глаголи значењски су врло блиски глаголима из претходне скупине (онима с обележјем ‘компетитивности’) јер и они махом денотирају способности и вештине, при чему у њиховом семантичком садржају, ипак, долази до одређених промена и померања. Као прототипични представници ове класе глагола издвајају се две јединице – *надвладаћи* ‘победити, надјачати, савладати’ и *надмашићи* ‘показати неку особину у већој мери у поређењу с другима, превазићи, постићи првенство у такмичењу, натјечању’ (РМС). На основу дефиниције њиховог значења може се закључити следеће – перфектизацијом глагола са обележјем [компетитивност+], те преласком у класу транзитивних глагола, укида се обележје ‘процесуалности’, имплициране компоненте ‘социјативности’, и ‘компетитивности’ потиснуте су у други план, а фокусира се ‘резултативност’ и ‘супраордигираност’.²³ Они, дакле, денотирају т р а ј н о „supralociranje u različitim sposobnostima i vještinama” (BELAJ 2008: 122).

2.2. АРГУМЕНТНА СТРУКТУРА ГЛАГОЛА СА ПРЕФИКСОМ НАД-. Глаголе деривирани префиксом *над-* обједињује то што уз себе, махом, везују субјекат који на семантичком плану углавном, када је реч о њиховом примарном значењу, реализује семантичку улогу прототипичног агенса са обележјима [живо+], [вољност+], [интенционалност+], [одговорност+] и [трансформативност+]²⁴ (HELBIG 1992: 68–69).²⁵ Издвојене групе глагола показују, међутим, извесне специфичности у погледу аргументне структуре реченице коју конституишу. Као дистинктивна црта издваја се, с једне стране, реализација и формализација одређених аргумената (уп. нпр. *надмудриваћи се с неким* и *надмудрићи некога*) и, са друге стране, лексичка компатибилност посматраних глагола, тј. предиката и њихових аргумената (уп. нпр. *надлејаћи некога/нецићо* али *надмудрићи некога*, *надживећи некога*). Уз то, развијајући, метафоризацијом или метонимијским померањем, нова значења, полазни глаголи удружују се са аргументима маркираним другачијим категоријалним обележјем (уп.

²² Глаголи овога типа у *Gramatici hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* називају се мајоративним глаголима јер се њима изриче радња већа од друге (SLIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: 57).

²³ Глаголи *надслужнићи* и *надживећи* специфични су јер наведеним обележјима прикључују још две компоненте – [квантитет+] и [темпоралност+]. У РМС ови се глаголи дефинишу на следећи начин: *надслужнићи* ‘служити *дуже* него други, надмашити у служењу’; *надживећи* а. ‘живети *дуже* од кога’; б. ‘трајати, постојати *дуже* од чега’ (истакла Ј. А.).

²⁴ Код глагола кретања трансформативност, тј. модификација, очитују се у „промени места агенса у простору” (Алановић 2004: 194).

²⁵ Иако, када говори о обележјима прототипичног агенса, Хелбиг експлицитно издваја само „[willentlich], [intentional], [verantwortlich für eine Handlung], [eine Änderung im Objekt hervorbringend]” (1992: 68), из примера које наводи, те њихове анализе јасно је да се и обележја [живо+/-], [људско+/-] појављују као релевантна.

нпр. *Како се [Фрушка гора] њоносно диже и надзире чийаву њоробљену и раскомадану равну Војводину (РМС) и Пазио је њозорно на Анишеков њосао и надзирао га на сваком кораку (РМС)).*

2.2.1. АРГУМЕНТНА СТРУКТУРА ГЛАГОЛА СА СЕМОМ ‘СУПРАЛОКАТИВНОСТ’. Им-перфективни глаголи к р е т а њ а, *надлејџајџи* као најзаступљенији, у нај-већем броју примера везују агенс типа инструмент²⁶ са обележјима [живо-], [конкретно+] и [самоактивност-]. Овде је реч о метонимијском транспоновању типа *инсџруменџи* : *корисник џоџ инсџруменџа*, при чему се „на површинској структури појављује први агентивни тип – инструмент, а у дубинској структури стварни реализатор – ефективни агенс” (Аљановић – Бјелаковић 2009: 36).²⁷ Агенс је формализован обликом номинатива именица које денотирају предмете (именице *авион*, *хеликопџер*) који агенсу омогућују реализацију акције (Аљановић – Бјелаковић 2009: 37). Дате глаголске лексеме, у највећем броју случајева, добијају и објекатски аргумент, формализован беспредлошким акузативом са обележјима [живо-], [конкретно+].²⁸ У овој позицији најзаступљеније су именице везане за семантичко поље спацијалности, као *град*, *џодручје*, *обласџи*, те различити топоними, при чему се и овде имплицира метонимијски однос *насељено месџо* : *сџановници џога месџа* (РАДЕН – КЕВЕЧЕШ 2014: 322). Наведено илуструју примери из СрпКорп:

- (1) Град *надлеђу* у ниском лету војни *хеликопџери*.
- (2) *Авиони* НАТО-а и даље интензивно *надлеђу* то подручје.
- (3) Током лета *Граф Цейлин надлеђао је* Београд.²⁹

Валентна структура перфективних форми глагола примарно везаних за категорију кретања, како показују примери из РМС и из СрпКорп, укључује аргументе другачијих категоријалних обележја. Уз глаголе маркиране обележјем транзитивности (*надвуђи*, *наднејџи*) остварују се по правилу прототипични ефективни агенс са обележјима [живо+], [људско+] и објекат формализован акузативом без предлога: *Подрубила се [девојка] џареном марамом и надвукла је до над очи* (РМС); *Обрисао сам усџа чисџим окрајком глалџке харџије, џоџом га наднео над жичану корџу за оџџајџке* (СрпКорп). Рефлективни глаголи (*наднејџи се*, *надвуђи се* и сл.) везују за себе ефективни агенс са обележјима [живо+], [људско+] (нпр. *Говоређи џо, наднео се над оџвор и исџусџо неки необичан узвик* (СрпКорп); *Арон Барух [...] И сад, док је жена*

²⁶ М. Алановић овај тип агенса означава термином *инсџруменџни аџенс* (2004: 200).

²⁷ Раден и Кевечеш, бавећи се метонимијом као појмовним феноменом, овакав тип метонимијског померања тумаче као метонимијски однос контроле, илуструјући то примером *ауџобуси* за возачи аутобуса. Дати тип метонимијског односа тумаче на следећи начин: „контролисани ентитет – аутобуси – стоји за ентитет који га контролише – возаче аутобуса. Та метонимија се стога може формулисати као контролисано за контролора” (РАДЕН – КЕВЕЧЕШ 2014: 313).

²⁸ Премда се у нашем корпусу не бележе примери у којима би објекат глагола *надлејџајџи* имао обележја [живо+] и [људско+], такви се случајеви ипак не могу искључити (нпр. *Гледамо авионе џиџо нас надлеђу* – пример забележен у књизи Николе Ђуричка *Догадовџишине једног Цонија*).

²⁹ У далеко мањем броју примера, забележених у СрпКорп, уз посматране глаголе везује се ефективни агенс, под којим се подразумева свесни или несвесни, намерни или ненамерни изазивач, иницијатор и реализатор какве акције (Аљановић 2004: 196–197), при чему се по правилу лексикализује именицом *џиџица*: *док бројне џиџице надлеђу осџврва*.

илела, надвио се над колевку (СрпКорп). Међутим, у знатном броју примера уз њих се остварује агенс формализован именицом у номинативу која денотира какву природну самоактивну појаву (Антонић 2007: 104) (нпр. *Таман ѓусић облак надвио се над осирвом* (СрпКорп); *Чейврџасић њросићор црноѓа звезданоѓ неба, њрошаран њлавкасићим облацима, наднео се био над бело дво-ришће* (СрпКорп)) или пак какав појам који ми концептуализујемо тако да му придружујемо обележје [самоактивност+] (*На неки начин њрах заборав наднео се и на оно шће се њре чейдрдесет ѓодина доѓодило на Беоѓрадском универзитету* (СрпКорп); *облак неизвесности надвио се и над ѓлавном светском валућом* (СрпКорп); *нови скандал надвио се над Немачку* (СрпКорп)). Уз то, лексичка семантика забележених именица (*заборав, неизвесности, скандал*) показује да је углавном реч о негативним појавама, често у форми уобличивача облак. Дакле, денотирана је ситуација која имплицира да обавија материја која је лоша и притиска одгоре. Уз рефлексивне глаголе, примарно везане за категорију кретања, остварује се и спацијални адвербијал формализован акузативом или инструменталом праћеним предлогом *над* са значењем одређене посредне локализације (Антонић 2005: 249–250).

А к ц и о н и глаголи, због своје активне семантике, ‘отварају’ место прототипичном, ефективном агенсу, а због обележја ‘манипулативности’ садржаног у њиховој семантичкој структури, везују објекат трансформације или, факултативно, и објекат креације, с обележјима [конкретно+], [предмет+]: *човек коѓа је он [...] сиречио да отме робну кућу [...] и на њој надзида сирати* (СрпКорп) и сл. Уз глагол *надѓрадићи*, дефинисан у РМС као ‘подићи нешто на чему, изнад чега’, што се и илуструје примером у којем је објекат конкретан предмет: *Сада дуѓе вињаѓе исирелићу надѓраћени њлетер од жица и њоља* (РМС), ипак, како показују примери из корпуса, остварује се и објекат другачијих семантичких обележја. Фреквентни су примери у којима се овај глагол употребљава у значењу ‘побољшати, продубити’, те се у позицији објекта остварују именице са обележјем [апстрактно+] и денотирају интелектуалне активности или њихове резултате: *ѓе да се класична нарација осирори и надѓради иронијским рукојисом* (СрпКорп); *нека национална заједница жели да надѓради одрећену наставну материју* (СрпКорп); *ову христѓјанизовану њодлоѓу анимистичкоѓ схваћања даље надоѓраћује мѓић о Христѓу* (СрпКорп). Овде је реч о значењу развијеном метафоризацијом: *ѓеорије и арѓументићи су ѓраћевине* (KOVCSSES 2017: 330). Осим именица описане семантике, ову улогу заузимају и лексеме које се везују за човека као интелектуално, духовно и емотивно биће: *да се сојсѓвено биће надѓради* (ЕИ), *ѓоѓирбно је ѓо развићи, усвојићи, себе уасвршићи и надѓрадићи* (ЕИ).

Рефлексивне форме глагола п е р ц е п ц и ј е, како је истакнуто, маркиране су ниском фреквенцијом. Међутим, један пример забележен у СрпКорп: (...) *да се, у мислима, усхићи мученићѓвом и ѓроси од Свевишњеѓ само ѓо да он, Боѓ, оѓтвори очи и да се надвири над Херцеѓовину* (СрпКорп), показује да, будући да нису маркирани додатним значењским компонентама, ови глаголи везују за себе експеријента (LAZARD 1998: 63)³⁰, или прецизније пер-

³⁰ Под семантичком улога експеријента могу да се обједине носилац психофизиолошког стања и носилац перцептивног надражаја (“the ‘experiencer’, who experiences a perception or

ципијента (Антонић 2007: 105) и спацијални адвербијал означен типичном предлошко-падежном формом – *над* + акузатив.

Далеко фреквентнији транзитивни глаголи *надзирава̄ӣи*, *надзира̄ӣи*; *надгледава̄ӣи* : *надгледа̄ӣи*, примарно перцептивни, имају другачију валентну структуру. Специфичан валентни образац условљен је актуализацијом семантичке компоненте [контрола+]. Ово значењско обележје искључује експеријента, тј. експеријенталног перципијента и уводи агентивног перципијента (Марковић 2011: 36)³¹, који даље развија улогу ефективног агенса, тј. онога који изводи акцију (Lazard 1998: 63). У овој се позицији, стога, налазе именице са обележјем [живо+] и [људско+]:

- (4) *џриповедач* умешно *надзире* поступке својих јунака (СрпКорп);
- (5) да *надзире* може мајка децу (СрпКорп);
- (6) градилиште штити и *надзире* само око 30 *неимара* (СрпКорп) и сл.

Осим поменутих и описаних именица, ову улогу лексикализују и оне са обележјем [живо-] и [конкретно+] које именују различита друштвено-политичка тела, што је омогућено метонимијским померањем *колекӣив/џело* : *људи који чине џај колекӣив/џело*:

- (7) ова *џруџа* *надзире* пуштање у јавност докумената о немачким ратним злочинима;
- (8) *Римска црква* одустаје од свог права да *надзире* световне власти;
- (9) *Кина* стално *надгледа* војно кретање САД и сл.

Примери показују да објекат ових глагола најчешће јесу активности које се спроводе – ову позицију, дакле, заузимају именице с обележјем [процесуалност+] или именице које денотирају човека/људе, при чему се имплицира радња коју они реализују.

2.2.2. АРГУМЕНТНА СТРУКТУРА ГЛАГОЛА СА СЕМОМ ‘КОМПЕТИТИВНОСТ’. Активирани семе ‘компетитивности’ и ‘социјативности’ захтевају реализацију коагенса (Антонић 2007: 104). При томе вршиоци денотираних радњи могу бити формализовани номинативом плурала (нпр. *џренери се надмудрују џоџуџи џаховских велемајсџора* (ЕИ); у *сџудијима се ексџерџи надвикују* (ЕИ); *наџџевавају се наџи најмлађи џакмичари* (ЕИ) и сл.), затим облицима номинатива сингулара (нпр. *надмудрују се Јовановић и Булаџовић* (ЕИ) и сл.), те један од учесника може бити означен обликом номинатива а други инструменталом партнерства (Антонић 2005: 264) (нпр. *џрофесори се надвикују са ученицима које не мођу да смире* (ЕИ); *или да се надмудрују са друђовима* (ЕИ) и сл.). Овакве варијације у формализацији коагенса улазе у домен прагматичке валентности³² јер је избор одређеног падежног облика условљен типом комуникативне ситуације и намером говорника, прецизније, тематизацијом, односно рематизацијом учесника у денотираној ситуацији.³³ Валентна струк-

feeling” (Lazard 1998: 63)), а дате улоге могу бити и раздвојене – (а) перципијент – прималац чулног надражаја и (б) носилац стања / расположења / доживљаја (Антонић 2007: 105).

³¹ Дакле, уз глаголе са оваквим семантичким садржајем искључује се експеријент одређен само као место чулног, у овом случају перцептивног, надражаја (Lazard 1998: 63).

³² О прагматичкој валентности в. Helbig 1992: 47–50.

³³ Падучева скреће пажњу на међуусловљеност комуникативне ситуације, намере говорника и начина структурирања реченице: “The focus of the speaker’s attention may shift from one participant to another, and this fact has direct syntactic consequences” (Paduceva 1988: 351).

тура прототипичног глагола ове значењске групе *надмећашти се* шири се увођењем експликативног локатива (Антонић 2005: 279–282), чиме се конкретизује његов семантички садржај: *надмећу се у духовићим досејкама* (ЕИ); *скуј младих и сћарих који се заједно рекреирају, љријашељски надмећу у љрчању* (СрпКорп); *у свећу се надмећу у сћонзорсћивима и додели сћићендија* (СрпКорп). Осим тога, уз овај глагол факултативно се реализује и интенционални акузатив: *љркачи свих узрасћа [...] надмећу се за Полићикине љрофеје* (СрпКорп).³⁴

2.2.3. АРГУМЕНТНА СТРУКТУРА ГЛАГОЛА СА СЕМОМ ‘СУПРАОРДИНИРАНОСТ’. Глаголи из ове групе, премда по значењу блиски глаголима са обележјима [компетитивност+] и [социјативност+], због обележја [резултативност+] искључују реализацију коагенса. Они заправо денотирају ситуацију у којој један од ранијих равноправних учесника у реализацији какве такмичарске радње добија надрећену улогу и постаје прототипични, ефективни агенс док други постаје његов објекат: *најбољи је био руски бизнисмен који је јачином гласа надвикао све осћале* (ЕИ); *један судија надгласао двојцу* (СрпКорп). Именице на позицији агенса и објекта маркиране су као [живо+] и [људско+]. Исти валентни образац, са другачијим категоријалним обележјима именица које заступају описане реченичне аргументе, образују глаголи *надвладашти* и *надјачашти*, општијег, маће конкретизованог значења. Уз ове се лексеме већују и именице са обележјима [живо-], [апрстрактно+], [самоактивност+], при чему најчешће именују каква унутрашња стања својствена човеку (нпр. *нада ме није наљушћала [...] и надвладала је очајање* (СрпКорп); *љубав је све надвладала* (ЕИ), и *сћрах за љело надвладао је сћрах за душу* (ЕИ)), различите моралне категорије и принципе (позитивне и негативне) (нпр. *када зло надвлада, онда зло долази са свих сћрана* (ЕИ), *љолико љућта је љащћина надвладала сущћину* (ЕИ) и сл.), односно све оне појаве и појмове које ми концептуализујемо као живо биће.

3. ЗАКЉУЧАК. Како се види на основу спроведене анализе, префикс *над-*, премда, како је то у литератури већ утврђено, ниске продуктивности, твори глаголе различите семантике, при чему неке од издвојених семантичких класа ипак одликује висока учесталост појављивања у анализираном корпусу. Региструје се, наиме, доминација глагола са базичним значењем ‘такмичити се у реализацији каквих радњи које сигнализирају различите способности и вештине’ и оних са значењем ‘победити некога, бити бољи од некога у реализацији какве радње’ (од око укупно забележених 120 глагола с префиксом *над-* 84 глаголске лексеме имају описано значење као примарно или секундарно). У овим значењским класама префикс *над-* одликује извесна продуктивност с обзиром на бројност и разноликост забележених лексема.³⁵ Насупрот њима налазе се глаголи са спацијалном семом ‘супралокативност’ као

³⁴ Чини се да у домену валентне варијације јесте и реализација намерне реченице (нпр. *љркачи се надмећу да би освојили љрофеје*). Употребу ова два конкурентна синтаксичка средства требало би проверити на већем корпусу, што ипак излази из оквира овога рада.

³⁵ Типичнија значења префикса потврђена су већим бројем примера, продуктивнија, „од стране говорника брже асоцирана са префиксом” (Кликовас 2004: 168).

примарном. Овде се посматрани префикс заиста по својој фреквенцији ближи крају система (MARIĆ 2011: 202) – твори мали број лексема, уз то маркираних углавном ниском заступљеношћу појављивања у анализираној грађи, при чему се међу њима ипак издвајају као фреквентни они код којих се примарној семи придружују додатне значењске компоненте (нпр. *надзирајџи*, *надгледајџи* и сл.). Оваква дистрибуција префикса *над-* условљена је померањем у његовом семантичком садржају – архисема ‘супралокативност’, раније примарна, потиснута је доминантнијим и продуктивнијим семама ‘компетитивност’ и ‘супраординаност’.³⁶

Префикса *над-* по правилу мења аргументну структуру деривираниог глагола (уп. нпр. *лејџејџи изнад нечеџа* али *надлејџајџи некоџа/неџџио*). Заједничко за већину забележених глагола јесте реализација прототипичног, ефективног агенса, уз изузетак рефлексивних перцептивних глагола уз које се појављује експеријент. Активирање какве значењске компоненте индукује и промену у аргументној структури глагола – на пример, компонента [контрола+] код примарно перцептивних глагола искључује улогу експеријента и захтева реализацију прототипичног агенса. Такође, прототипичне глаголске лексеме за одређену семантичку групу глагола, с обзиром на општије, мање конкретизовано значење, могу да шире свој валентни потенцијал (уп. нпр. *најџевавајџи се* и *надмејџајџи се у нечему*) или да везују за себе аргументе другачијих категоријалних обележја (уп. нпр. *неко је надвикао некоџа* и *неко је надвладајџо некоџа* али и *неџџио је надвладао неџџио*).

ИЗВОРИ

- СрпКорп: *Корпус савременоџ срџскоџ језика на Мајџемајџичком факулџејџу Универзитџетџа у Беоџраду* <<http://korpus.matf.bg.ac.rs.html>>
 РМС: *Речник срџскохрвајџскоџ књижевноџ језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

ЛИТЕРАТУРА

- Аџановиџ, Јелена, Исидора Бјелаковиџ. Исказивање и типологија агенса у рефлексивним пасивним конструкцијама. *Riječ* (2009): 31–41.
 Аџановиџ, Јелена. Садржинска и структурна својства глагола са значењем квантификације – семантичко-деривациона анализа. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковиџ, Дејан Средојевић (ур.). *Зборник у частџ Љиљани Субојџић. Теме језикословне у србисџици кроз дијахронију и синхронију*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016, 365–379.
 Аџановиџ, Јелена. О експанзији префикса *из-* код глагола: семантичко-синтаксички и прагматички аспекти. Снежана Гудурић, Биљана Радић Бојанић, Јасмина Дражић, Јелена Аџановић (ур.). *Језици и кулџтуре у времену и џросџору* VII/2. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018, 13–21.

³⁶ Префикс *из-*, на пример, одликује слична промена у значењу – доминацију преузимају значења изведена метафоризацијом из примарног спацијалног значења (Аџановиџ 2018: 19). Префикс *џод-* пак показује управо супротно – и даље је спацијална сема његова сема највишега ранга (Аџановиџ 2018: 600).

- Алдановић, Јелена. Садржинска и структурна својства глагола са префиксом *йод-*. Јелена Петковић, Владимир Поломац (ур). *Зборник у частй ѓроф. Милошy Ковачевићy. Српски језик: сйтайшyс, сисйем, уйошреба*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2018, 591–603.
- Алановић, Миливој. Прилог типологији агенса. *Прилози ѓроучавањy језика* 35 (2004): 193–205.
- Алановић, Миливој. *Каузайивносй – манијулайивносй: од концевйта ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.
- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синйакса савременога срйског језика. Просйа реченица*. У ред. М. Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–300.
- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика номинатива. Јасмина Грковић-Мејѓор, Владислава Ружић (ур). *Синйаксичка исйраживања (дијахроно-синхрони йлан). Лингвистичке свеске б*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2007, 102–114.
- Арсенијевић, Нада. *Падежи йравог објекйта у сйандардном срйском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
- Вежбицкая, Анна. *Семантические универсалии и базисные концепты*. Москва: Языки славянских культур, 2011.
- Грицкат, Ирина. Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације. *Јужнословенски филолог* XXVII/1–2 (1966/67): 185–223.
- Драгићевић, Рајна. Метафтонимија. *Научни сасйанак слависйа у Вукове дане* 34/3 (2005): 185–191.
- Клан, Иван. *Творба речи у савременом срйском језику. Слазање и йрефиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уѓбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.
- Кобозева, Ирина. *Лингвистическая семантика*. Москва: Эдиториал УРСС, 2000.
- Лејкоф, Џорѓ, Марк Џонсон. О појмовној метафори. Катарина Расулић, Душка Кликовац (ур). *Језик и сазнање. Хресйомаййија из когнийивне лингвистичке*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 273–307.
- Марковић, Жељко. *Синйакса и семанйика глагола визуелне йерцейције у срйском и словеначком језику*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.
- Павловић, Слободан. *Детерминайивни падежи у сйаросрйској йословнойравној йисменосйи*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Раден, Гинтер, Золтан Кевечеш. Ка теорији метонимије. Катарина Расулић, Душка Кликовац (ур). *Језик и сазнање. Хресйомаййија из когнийивне лингвистичке*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 307–336.
- Ристић, Стана. Улога творбе у концептуализацији појма ‘виђење’ у језичкој слици света српског народа. *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Београд: Филолошки факултет, 2012: 711–726.
- Тошовић, Бранко. Глаголски дирестат. *Дескрийивна лексикографйија сйандардног срйског језика и њене йеоријске основе*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска академија наука и уметности — Институт за српски језик САНУ, 2002, 197–219.
- Цейтлин, Р. М., Р. Вечерка, Э. Благова. *Старославянский словарь (по рукописям X–XI века)*. Москва: Русский язык, 1994.
- Штрбац, Гордана. *Дојуне комуникайивних глагола. Синйаксичко-семанйички и лексикографски ойс*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.

*

- BELAJ, Branimir. *Jezik, prostor i konceptualizacija. Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera – Filozofski fakultet, 2008.
- HELBIG, Gerhard. *Probleme der Valenz – und Kasus-theorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- JANDA, Laura. *A Semantic Analysis of the Russian Verbal Prefixes za-, pere-, do-, and ot-*. München: Verlag Otto Sagner.
- JANDA, Laura, Olga LYASHEVSKAYA. Semantic Profiles of Five Russian Prefixes: po-, s-, za-, na-, pro-. *Journal of Slavic Linguistics* 21/2 (2013): 211–258. <<https://core.ac.uk/download/pdf/19641058.pdf>>
- KLIKOVAĆ, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Београд: XX век, 2004.
- KÖVCSÉS, Zoltán. Levels of Metaphor. *Cognitive Linguistics* 28/2 (2017): 321–347.
- LAZARD, Gilbert. *Actancy*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998.

- MARIĆ, Ana. Semantika glagola sa prefiksom *pod-* i *nad-* u slovačkom i srpskom jeziku. *Славистика* XV (2011): 202–209.
- PADUCHEVA, Elena. Thematic Roles and the Quest for Semantic Invariants of Lexical Derivations. *Folia linguistica* XXXII/3–4 (1988): 349–363. <http://lexicograph.ruslang.ru/TextPdf2/8-them_roles_NN.pdf>
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: XX vek, 1997.
- RASULIĆ, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo. Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- SILAŠKI, Nadežda, Biljana RADIĆ-BOJANIĆ. The Identity of a Metaphonymy – How ‘Two Eyes in one Head’. Vesna Lopičić, Biljana Mišić-Ilić (ur.). *Identity Issues: Literary and Linguistics Landscapes*. Cambridge: Scholars Publishing, 2010: 229–251;
<<https://pdfs.semanticscholar.org/bddf/48b9c2c65b1ee75ec8efffc976851d23aa84.pdf>>
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga. 2005
- STANOJEVIĆ, M. Konceptualna metafora u kognitivnoj lingvistici: pregled pojmova. *Suvremena lingvistika* 68 (2009): 339–371.
<<https://www.thefreelibrary.com/Conceptual+metaphor+in+cognitive+linguistics%3A+a+review%2F+Konceptualna...-a0221205396>>
- ŠARIĆ, Ljiljana. Prefiksi kao sredstvo perfektivizacije: semantički prazne jedinice? *Fluminensia* 23/2 (2011): 7–20.
- WROBEL, Henryk. Prefiksacja czasowników a aktualizacja struktur predykatowo-argumentowych. *Otázky slovanské syntaxe* IV/1 (1976): 175–180.

Jelena Ajdžanović

SYNTACTIC-SEMANTIC ANALYSIS OF VERBS WITH THE PREFIX *NAD-*

Summary

In this paper, a syntactic-semantic analysis has been carried out of verbs derived by means of the prefix *nad-* and listed in a descriptive, monolingual dictionary of the contemporary Serbian language (the six-volume *Dictionary of the Serbo-Croatian Standard Language* published by the Matica srpska and Matica hrvatska). The aim was to single out and form semantic classes of verbs with the prefix *nad-* according to the meaning this prefix can have. Also, the semantic network of the prefix *nad-* is described with the aim of defining the archiseme of the given prefix and determining whether there is a change in the hierarchization of semantic components contained in its semantic structure. The analysis has shown that the most frequent verbs are those with the meaning ‘to compete in the realization of certain activities signaling various capabilities and skills’ and those with the meaning ‘to win against somebody, to be better than someone else in the realization of a particular activity’, while the verbs with the spatial seme ‘supralocativity’ as the primary one are the least frequent ones.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jelena.ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 25. марта 2019;
прихваћено: 17. маја 2019)

Јасмина Дражић

ЛЕКСИКОГРАФСКИ АСПЕКТ ГЛАГОЛСКЕ МЕТОНИМИЈЕ*

У раду се анализира проблематика лексикографске обраде једне групе транзитивних глагола подложних метонимијској дисперзији. Циљ је да се сагледају основна теоријска полазишта дате проблематике и да се утврди њихова усаглашеност са стањем у речницима српског језика, те степен уједначености лексикографске обраде у нашим дескриптивним речницима. Контролни корпус чини електронска грађа (СрпКорп), у којој се посматра фреквентност експлицираних објеката датих глагола, што може бити један од показатеља хијерархизације значења у речницима. Изводи се закључак о параметрима које треба узети у обзир при лексикографској обради ових глагола и даје се предлог једне речничке одреднице.

Кључне речи: лексикографија, семантика, метонимија, глагол, објекат, речник.

This paper deals with problems associated with the lexicographic processing of one group of transitive verbs within metonymic dispersion. The aim of the article is to look at the basic theoretical principles of the metonymy research of the verb and their position in Serbian dictionaries. The control corpus is made up of an electronic corpus (SrpKorp), in which the frequency of the explicated objects of the given verbs is observed, and which can be one of the indicators of the hierarchization of meanings in the dictionaries. Based on theoretical starting points, and practical solutions, a conclusion can be drawn on the parameters to be taken into account in the processing of these verbs – and a proposal for a single entry is given.

Keywords: lexicography, semantics, metonymy, verb, object, dictionary.

1. Увод. Предмет овога рада јесте семантичка и лексикографска анализа једне групе транзитивних глагола подложних метонимијској дисперзији,¹ а који, начелно, означавају радње трансформисања и модификовања каквог објекта (уп. нпр. *уцшии чарайе* : *уцшии рују*; *цедиши лимун* : *цедиши сок* и сл.). Ова проблематика, тзв. 'метонимијска замена објеката' ('metonymical object changes', уп. SWEEP 2010: 1428–1435) посматраће се у раду преваходно у контексту доследности њихове речничке обраде, при чему ће се најпре сагледати семантичке одлике датих глагола, јер су за могућност развијања метонимијске полисемије и њене обраде „потребна и теоријска објашњења и практична решења” (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 75).

Метонимија глагола разуме се и као померање фокуса пажње с једног централног учесника ситуације на други периферни, при чему „објекат није именован сопственим именом већ називом објекта који је повезан с њим на основу когнитивне блискости” (РАДУЧЕВА 1988: 362).

* Рад је резултат истраживања на научноистраживачком пројекту: *Синијаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

¹ Према Р. Драгићевић, глаголској метонимији посвећивана је много мања пажња него именичкој будући да семантичка класификација глагола није једноставна, те да се, како ауторка наводи, позивајући се на Апресјана: „многи типови регуларне полисемије глагола разликују од регуларне полисемије именица по томе што се семантичке разлике међу значењима заснивају на сигнификативној, а не на денотативној равни” (Драгићевић 2007: 171).

Циљ овога рада јесте анализа само једног сегмента дате проблематике који се односи на бележење ове појаве у речницима српског језика и то на ограниченом броју примера глаголских лексема, издвојених на основу класификације Ј. Д. Апријана, чији је фокус био на узрочној метонимији². Анализа се спроводи на грађи *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (РМС). Осим тога, шира контекстуализација, тј. употреба ових глагола, посматраће се у електронском корпусу српског језика (СрпКорп), како би се видела конкретна реализација и фреквенција експлицираног лексикализованог објекта. За сваки глагол ексцерпират ће се првих сто појављивања с упитом форме основе³.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР. Разумевање било којег метонимијског односа, па и овог у оквиру једне лексичко-семантичке групе транзитивних глагола, објашњава се чињеницом да је метонимија појмовни феномен, „део нашег свакодневног начина размишљања, да је утемељена у нашем искуству, да подлеже општим и системским принципима, те да структурира наше мисли и дела” (РАДЕН – КЕВЕЧЕШ 1999: 17–66; 2014: 307). Јасно је, стога, да ће се лако успоставити значењска еквиваленција нпр. у исказима: *закопчао сам кошуљу* : *закопчао сам дуџме*, будући да се *кошуља* и *дуџме* налазе у истом идеализованом когнитивном моделу, који почива на принципу суседности – „читав низ појмовних асоцијација обично повезаних с неким исказом” (РАДЕН – КЕВЕЧЕШ 1999: 309). Према томе, како Кевечеш наводи „метонимија се може дефинисати путем ‘повезивања’ према којем постоји елемент у домену или оквиру, који пружа ментални приступ другом елементу унутар истог домена, или оквира” (KÖVECSES 2014: 23). Механизам метонимијске дисперзије Д. Гортан-Премк (2004: 75) тумачи као трансформацију архисеме полазног семантичког садржаја тако што се мења ранг основног и пратећег елемента. На примеру глагола који су предмет овога рада ово се може илустровати глаголом *копајти*, чија је примарна дефиниција у РМС:

копати, -ам несврш. 1. а. *уклањајући лопатом или другим, земљу њавићи у њој удубину, дујсћи у земљи.*

У грађи из електронског корпуса српског језика (СрпКорп) налазимо примере:

- (1) [...] јер сада је телесни рад придружио верским обредима и *копао земљу* обучен у монашку хаљину;
- (2) [...] као што је и до сада без речи *копао ровове*.

Док је у првом примеру акценат на акцији *уклањајући лопатом или другим, земљу*, у другом је активиран семантички елемент *формирати/правити: њавићи у њој у д у б и н у, дујсћи у земљи*.

² Осим узрочне, у литератури се говори и о месној и временској метонимији глагола (уп. Драгићевић 2007: 171).

³ Узеће се у обзир и инфинитивна и презентска основа код глагола с гласовном алтернацијом у презенту (нпр. *брисајти-бришем*).

На основу обрађиваних примера овога типа глагола у рецентној литератури, те њиховој класификацији, која ће се предочити у овоме раду, али и полазећи од примера њихове конкретне употребе, забележених у електронској грађи, полазна је хипотеза да се семантички модел датих глагола може представити следећом прототипском формулом:

А чини [(и)шме] узрокује да Б1 мења облик/сћање у Б2.

Ово су, дакле, двочлане субјекатско-објекатске структуре, при чему следећа битна семантичка обележја одређују коначну формализацију:

А: живо /+/-; Б₁: живо /-/, ретко /+/-; Б₂: интегрални део Б₁, обликована форма Б₁.

Прототипични глагол-вербализатор *чинити* у овим примерима сужава денотацију на прототипични *узроковаити*, што је у основи метонимијско померање, при чему други објекатски аргумент (Б₂) има обележје резултативност /+/-, а полазни, објекат (Б₁), чији је Б₂ интегрални део, у трансформацији има компоненту спацијалност /+/-⁴

2.1. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ ГЛАГОЛСКОЈ МЕТОНИМИЈИ. У одељку деривација и полисемија, уже – вишезначност (семантичка деривација), те вишезначност глагола, Ј. Апресјан (АПРЕСЈАН 1955: 203–207) класификује ове глаголе на основу типова секундарних значења, илуструјући сваку групу репрезентативним примерима:

1. *узроковање*: ‘деформисати одређеним начином’ – ‘узроковати шта на тај начин’
копати земљу – јаму
бушити (пробијати) земљу – тунел
дубити дрво – кошницу
2. *извлачење*: ‘обрађивати на одређени начин’ – ‘извлачити на тај начин’
мусти – краву – млеко
цедити – лимун – сок
[сисати – дојку – млеко]⁵
3. *елиминисање*: ‘обрађивати на одређени начин’ – ‘ликвидирати/елиминисати’
отирати/брисати – очи – сузе
лечити – болесника – туберкулозу
ушивати – чарапе – рупу
4. *удаљавање*: ‘обрађивати на одређени начин’ – ‘удаљити/отклонити на тај начин’
бријати – браду – длаке
шишати – главу – косу
трести – мрве – цеп
черupati – кокошку – перје

⁴ Као репрезентативна група глагола којом се ово може илустровати јесте она коју Апресјан (АПРЕСЈАН 1955: 205) дефинише на следећи начин: ‘деформисаити одређеним начином’ – ‘узроковаити *шта* на *тај* начин’: пробијати земљу – тунел [пробијати тунел у *земљи*], дубити дрво – кошницу [дубити кошницу у *дрвету*], бушити даску – рупу [бушити рупу у *дасци*]. Арсенијевић (2012: 49) скреће пажњу на уграђени семантички објекат, „који се локализује у односу на синтаксички објекат (*и*рекрсиити своју сенку [← *направити крси* изнад своје сенке]), или се објекат локализације имплицира (*залевати леје* [← *залевати земљу* око леја]).”

⁵ Пример је донекле упитан у српском језику будући да се у исказу *дете сиса* објекат не експлицира, (у трансформу – нити онај спацијалног значења – из дојке нити директни – млеко) и исказ реферише на врсту и начин исхране: дете се храни природно, мајчиним млеком.

5. *обрада*: ‘обрађивати на одређени начин’ – ‘узроковати шта на тај начин’
 кувати – пасуљ – чорбу
 ушити – јастук – рупу
 осликати – стакло – орнамент
 закопчати – капут – дугме
6. *деформација/промена*: ‘обрађивати на одређени начин’ – ‘узроковати да настану промене стања таквом обрадом’
 разбарушити – главу – косу
 погладити – дете – главу (детета)
 загрејати – пећ – собу.

Д. Гортан-Премк ову метонимијску дисперзију везује за групу „транзитивних глагола који означавају *ирансформисаићи*, *модификоваићи* какав објекат” (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 75), индуковану пратилачким елементима архисема основног значења (*којаићи* земљу, бунар, руду; *закључаићи* собу и неког у соби; *закоччаићи* дугме, блузу, дете; *лечиићи* болест и болесника). Детаљну класификацију овог типа транзитивних глагола даје Н. Арсенијевић у својој студији *Падези право̄ објекта у сѣандардном српском језику* (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012), у одељку *Објектајске синѣа̄ме модификационо̄ односа* (2012: 49). У основи, за овај рад битна је ауторкина диференцијација *ирансформаићивно̄ односа* на *деструктивно̄* и *креаићивно̄* процесе, при чему се у оквиру деструктивних разликују две групе када је манипулација објектом у питању: *дезинтеграција објекта* и *елиминација објекта*.⁶ Феномен трансформационе природе деструктивних глагола огледа се у нарушавању или уништавању суштинске природе објекта, те се „као објекти третирају и појмови обухваћени процесом трансформације, а при томе задржавају своју првобитну суштинску природу, док је други потпуно губе” (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 57). Оваква удвојеност објекта условљена је свакако семантиком глагола у којем се активира примарни или пратилачки елемент архисеме, те се, како ауторка наводи, код дезинтеграције објекта (*дезинтеграићиви*) налазе примери типа: *иљевићи зубачу*⁷, *сећи крила зускама*, *кресаићи врџове*⁸ и сл., док се *елиминаићивима* сматрају објекти удружени с мањом групом⁹ глагола подложних метонимијској дисперзији, нпр. *иолујаићи* (прозоре ← окна, стакла), *иоџорети*, *сиалиићи* (хартије ← рукописе, књиге) и сл.

⁶ Примери које ауторка наводи могу послужити као водич за даља испитивања метонимије глагола у речницима српског језика: *зайвориићи дућан* – *вриаи дућана*; *иалиићи кандило* – *фийиљ* – *иламен*; *уџасићи жиљак* – *иламен* и сл.

⁷ Пример *иљевићи зубачу* добро илуструје активирање обрнутог смера акције денотиране глаголом. Наиме, глаголом *иљевићи* означава се радња „чупати коров или траву око биљке; чистити (башту, земљу или др.) од корова”. У датом примеру фокусиран је управо објекат, прави пацијент акције – *чинићи да несѣане*, с ужом денотацијом – ‘чупати’, а секундарна је компонента ‘култивисати’.

⁸ Примери дати ван ширег контекста, сведени на основни облик. Детаљније в. у АРСЕНИЈЕВИЋ, 2012.

⁹ Будући да се овим глаголима у највећем броју случајева денотира акција потпуног уништења објекта – скалирана од случајне, пратеће, преко планиране и свесне, до екстремне, с прототипом *убићи* (*иоџазиићи*, *зџазиићи*, *сирељаићи*, *обесији*, *ошроваићи*) и сл., искључује се могућност обухватања објекта јер ови глаголи немају могућност метонимијске дисперзије.

Јозефина Свип (SWEEP 2011) испитује семантичке услове за развој тзв. ‘логичке метонимије’ (logical metonymy)¹⁰, те закључује да овај тип замене почива на повезаности објекта и акције у коју је објекат укључен (ОБЈЕКАТ–АКЦИЈА), али да постоје и други типови који захтевају догађај, који корелира са супраагенсом (АГЕНС–АКЦИЈА) (*Марија је њрекинула њредавање – Марија је њрекинула Марка док је њредавао*). Ауторка проблематизује и примере с тзв. локативно–објекатским алтернацијама: *Посадила је врџ (ружама) – њосадила је руже* (у врту); *Просуо¹¹ је воду* (из флаше) – *Просуо је флашу* (с водом) и сл. Другом приликом, ова ауторка управо анализира обраду оваквих глагола у данским речницима (SWEEP 2010: 1428–1435), а тај је регистар следећи: *скло-ниџи* таџире – сто, *чисџиџи* песак – кућу, *одџиамџиџи* текст – страницу, *уџалиџи* дрво – ватру – камин, *џедиџи* наранџу – сок, *излеџи* јаја – пилиће, *џлестџи* пруже – корпу, *џробуџиџи* рупу – чарапе, *џрекинуџи* презентацију – говорника.

У литератури се ова врста метонимије често повезује с променом фокуса (LAKOFF – JOHNSON 1980: 36–37), те је квалификована као истицање одређених семантичких аспеката концептуалне структуре или је описана као другачија перспективизација на истој когнитивној равни (TAYLOR 1989: 125–126). У светлу семантичких улога¹², када је у питању метонимија као семантичка деривација, Е. В. Падучева истиче да аргументи мењају ранг, док су семантичке улоге непромењене (нпр. *фокус* и периферија: (а) намазати *џем* на хлеб : (б) намазати *хлеб* џемом) (уп. PADUCHEVA 1988: 357). У том смислу, избор лексичких (и граматичких) средстава иницира целокупан догађај, реална слика деловања, пропозиција, што подразумева да проблематику глаголске метонимије треба посматрати и с прагматичког аспекта: „Метонимија је мапирање концептуалног домена, извора, на други домен, циљ. Извор и циљ су у истом

¹⁰ Термин је донекле таутолошки будући да се метонимијска веза између двају ентитета унутар истог идеализованог когнитивног модела темељи на блискости и логичкој повезаности. Но, ауторка се позива на полазишта Пустејовског: „Пустејовски описује разлику између ових примера логичке метонимије (ЛМ) и других примера метонимије: ‘поддео сродног дела објекта означава сам објекат’ док у случају ЛМ ‘логички аргумент семантичког типа (изабран на основу функције) означава сам семантички тип’” (SWEEP 2011).

¹¹ Глагол *џросуџи* дефинисан је у РМС (2007) низом блискозначних глагола (*изруџиџи*, *исџресџи*, *изасуџи*, *излиџи*, *џролиџи*), а контекстуализован је објектима праћеним семантичким детерминаторима – садржатељ: ~ *семе из вреће*, или локализатором: ~ *вино на сџолњак*. Не бележи се метонимија објекта: *џросуџи врећу, флашу, џољу* и сл. а тиме ни ограничења *просути столњак. Пример оваквог трансформационог односа антонимског типа *џуниџи* бележи Арсенијевић (*она је... џунила му чашу* [← *она је џунила џиће у чашу*]), „где садржатељ има улогу локализатора” (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 54). У дефиницији глагола *џосадиџи* запажа се да се та акција обавља искључиво с експлицираним објектом ~*џаџрику*, ~*орах*, а не и башту, врт, њиву и сл., док се у електронској грађи могу наћи примери типа: Али усред узаврелог града, неко је раскрчио огроман простор, опасео га зидинама и *џосадио башџу*, тако романтично природну [...].

¹² Диференцирајући термин *семанџичка улога* и *дубински џадеџ*, ауторка наводи следеће: „Семантичке улоге карактеришу учеснике ситуације на денотативном нивоу – са становишта онога што се дешава овом или оном ентитету током догађаја описаног глаголом. Дубински падеџи аргумента не могу се идентификовати са семантичком улогом учесника. Они комбинују информације од најмање три различите врсте, а семантичка улога је само једна од њих. Преостала два су комуникациони ранг аргумента и таксономијске (тј. онтолошке) класе” (PADUCHEVA 1988: 357).

функционалном домену и повезани су прагматичном функцијом, тако да је циљ ментално активиран” (BARCELONA 2002: 246). С тим у вези, релевантна је природа ентитета којим се манипулише¹³ (уп. обрисати руке : обрисати зној са чела и сл.).

Посебан аспект метонимије и других семантичких трансформација, И. Грицкат посматра из угла *лингвистичке стилистике*, те традиционално дефинисане стилске фигуре тумачи из аспекта језичких феномена, чинећи класификацију према језичким нивоима. При томе, ауторка посебно издваја *драматикалну полисемију*, а као подгрупу (в) *промене које су условљене рекцијским моментима* (нпр. решити да : решити задатак), или „деталније од тога али принципски исто: *закључајти браву* на вратима = окренути, наместити браву; *закључајти врата* = извршити одређену радњу око браве, блокирати врата; *закључајти собу* = извршити ту исту радњу, учинити да се у собу или из собе не може пролазити; *закључајти човека* иза врата = извршити исту радњу, онемогућити човеку излазак” (Грицкат 1967: 226–227).

2.2. ЛЕКСИКОГРАФСКИ АСПЕКТ ГЛАГОЛСКЕ МЕТОНИМИЈЕ. Како примећује Апре-сјан (1995: 204), у двама речницима руског језика значења појединих транзитивних глагола подложних метонимији нису уједначено обрађена. То илуструје примерима у речницима МАС (*Словарь русского языка*, 1956–1961. године) и СО (*Словарь русского языка*, 1972): МАС: нпр. *пробијати*, *исциснути* имају само једно значење, *кувати*, *пресити* имају нијансе значења, *низати*, *испресити* имају различита значења. Разлике аутор уочава у примеру глагола *одвезати* коња, пса, поводац, што је у СО подведено под једно значење, док су у МАС, на основу тих примера, наведене нијансе значења. Насупрот томе, антониму овога глагола *привезати*, СО даје два значења, а МАС једно без нијанси.

Ови се примери могу илустровати следећом семантичком формулом једног типа глагола:

‘избијати Б из Ц Г-ом’ и
‘избијати Ц Г-ом’,

при чему структура првога типа може бити интерпретирана на следећи начин: ‘узроковати да Б престаје да се налази у Ц, ударајући Г-ом’ (нпр. *испресати/избијати пращину из њејиха прахером; избијати циглу из зида чекићем*). Други модел у извесној мери је другачији: ‘ударати по Ц Г-ом узрокујући да Б престаје да се налази у Ц’ (нпр. *испресати/избијати њејих прахером; избијати зид чекићем*), где је објекат који се избацује, удаљује, имплицитно подразумеван, иначе би се модификовало значење, сводиво на ‘тући, ударати по Б’ (*колоти* = јако тући, ударати). Слично томе је ‘лечити А од Б’ и ‘лечити Б’ (*лечити децака од богиња : лечити богиње*), где је имплицирани носилац стања болести јер сама по себи болест не постоји.

Различита лексикографска решења када је у питању метонимијска дисперзија, како износи Апре-сјан, увиђа и Д. Гортан-Премк (2007: 77–79), наводећи

¹³ Природа ентитета подразумева присуство, тј. одсуство инхерентног својства ентитета (нпр. бришу се само влажне, прљаве, масне руке), што није интегрално својство руку и пропозицијом је обуваћен слој који се уклања, док је зној резултат физиолошког процеса у одређеним условима и стога се фокусира у исказу *обрисати зној*.

слојева мора обрађивач речника дупсти по језику да би извукао на површину све оно што је семантички битно” (1981: 11). Ауторка компарира лексикографски поступак обраде глагола с префиксом *за-* у поменутиим речницима, с циљем да утврди заступљеност свих лингвистичких аспеката – творбених, граматичких и семантичких у речничком чланку. Посебан сегмент који детаљно испитује тиче се категорије транзитивности, што донекле корелира с нашим испитивањем. Тако И. Грицкат констатује, нпр., да се у РСАНУ могу уочити омашке, више техничке, мање значењске, када се ради о навођењу објекта. Ово илуструје примером глагола *завиши*: „I.З.б. увити око боце, чаше ... део тела („део тела” би требало да стоји у загради)” (1981: 20).

Надаље ће се најпре навести и упоредити дефиниције издвојених глагола¹⁶ у светлу бележења објеката – перспективе фокуса, да би уследила фреквенцијска листа лексема у функцији објекта, добијена на основу увида у електронску грађу. Посматраће се семантика објекта према критеријумима (а) обухватности – шири објекат (АО) и ужи, интегрални објекат (БО) (*брисајти чело* : *брисајти зној*); (б) облигатност експликације објекта и адвербијалних допуна (*којај!* : *којам јарак* : *која ашовом*); (в) диференцијација објеката према семантичким обележјима глагола (нпр. људско +/- *брисајти чело*; *зној*; *прашину*).

БРИСАТИ¹⁷

РСАНУ I. 1. а. *Чистијити, њрљати, скидајући с површине њрљавијину, њрашину, влазу и сл.; утирати, отирати* столове и столице, прозоре; кљун о кору, сузе.¹⁸

РМС I. *Уклањати са површине нечежа њечност, њекућину или нечистиоћу, утирати; одтирањивати* ~ руке, лице; посуђе, прозор, под, очи и др.; ~ зној, сузе, прашину.

СрпКорп: А: очи (12), чело (7), лице (5), руке (5), бркове (3), нос (2), прсте (2), главу, зубе, косу, уста, усне;

Б: зној (15) (с лица, чела; марамicom), сузе (13), крв (2) (на носу); прашину (8), судове (2), прозоре (2), врата, дурбин, екран, кармин, клупу, мач, наочари, нож, панталоне, под, рафове, споменик, стакла, тацне, наочаре, сто, чаше.

У оба речника метонимијски други објекат (ОБ) дат је на крају, у дефиницијама одвојен тачком и запетом, с поддефиницијом у РСАНУ – *утирати, отирати* (сузе), док је у РМС дефинисан глаголом *одтирањивати* (~ зној, сузе, прашину). Подаци из електронске грађе, на малом узорку (100) показују да је управо ОБ најфреквентнији – *зној* (15), затим *очи* (12), те *прашину* (8).

ЗАКОПЧАТИ

РСАНУ I. а. *Спојити дужмејима, којчама и сл. (обично из два дела одеће и обуће); склојити, саставити на њакав начин одећу и обућу на њеним расша-*

¹⁶ Не наводе се значења са другим семантичким трансформацијама, као ни она с квалификаторима фиг. и осталима.

¹⁷ Упит: *brisa[a-z]*, *brisx[a-z]*. Изостали су примери метафоре: *смрт брише, заборав брише* и сл. као и велик број примера из административног стила: *брише се њачка закона* и сл.

¹⁸ Примери су дати без ширег контекста.

вљеним крајевима: врскапут; ...рубље ...закопчано разнобојним дугметима. б. *йроденуиши дугме одн. койчу кроз руйицу или кроз одговарајући део друже койче*: извади монокл између закопчаних дугмади; закопчавши добро све копче на краткој бунди, хода... в. (*некоџа*) *сијојиши дугмеишима одећу на некоме*: док се ја спремам, ти закопчај дете.¹⁹

РМС 1. *Везаиши, йричврсиши койчама, дугмеишима или чим сличним*: ...рубље ...закопчано разнобојним дугметима. 2. *сасйавиши, зайеиши (једно за друџо)*.

— Са рукама закопчаним остраг, са раздрљеним вратом ...

СрпКорп: А: капут (8), панталоне (3), сако (2), блузу (2), чакшире (2), врећу, капутити, кошуљу, мантију, мундир, оковратник, појас, прслук, прсник, регенгот, рукав, сурдут, упрте, хаљину, шињел; каиш (2), брош, ремен, наруквицу;

Б: дугме/дугмад/дугмета (11) (бакарно, на зимском капуту, последње, на сакоу; низ ситних); закопчан до грла (10); рајсфершлус, шлиц.

Из дефиниција се види да РСАНУ бележи разуђенију семантику овога глагола: осим првог, датог под а. ~ одећу, обућу, издвојена су и значења илустрована примерима датим под б. *закойчашии дугмад* и в. *закойчашии деише*, што изостаје у РМС, где су дата значења обједињена под 1, док је друго значење илустровано примером *закойчашии руке осийпраџ*. Електронско грађа показује да је чешће експлициран ОБ (*дугме у свим својим морфолошким облицима*, али најчешће, очекивано, праћено квалификатором: *бакарно, йоследње, сийно* итд.), али да су више заступљени примери у којима се овај глагол везује за именице којима се денотира одећа, њени делови или ентитети с копчом.²⁰ У електронском копрусу бележи се доста примера метафоричког значења придева закопчан – ‘крут, ригидан, конвенционалан’ (професор, младић, човек).

КОПАТИ

РСАНУ I. 1. *Одговарајућом алаишом, орућем (моишом, будаком и сл.) разриваиши, обрађиваиши земљу; сийниши већ раније обрађену земљу (у йољу, винограду и сл.) око каквоџ усева, биљке, воћке, окојаваиши*: са веселом браћом оро сам и копо; дрвеном мотиком копао; копати виноград; копа кукуруз; 2. *одбацивањем, уклањањем земље, йравиши удубљење (јаму, џроб, бунар, ров и сл.)*: јаме, шанец, гроб, бунар. 3. *оиклањањем слоја, наноса вадииши, извлачиши шиио (из земље, йеска и сл.), искојаваиши; добиваиши, ексийлоийсасии шиио (обично руду) ваћењем из унуиращишосии земље*: мртваца, руду.

РМС 1. а. *Уклањајући лойаишом или друџим, земљу йравиши у њој удубину, дуйсиши у земљи*: ~ јаму, ~ бунар, ~ гроб, ~ ров. б. *уклањајући земљу вадииши, извлачиши шиио из ње, искојаваиши*: ~ руде, ~ кромпир. 2. а. *сийниши, разриваиши земљу моишом или чим друџим, риши, йрекојаваиши*: ~ башту, ~ виноград. б. *чейркаши*.

СрпКорп: А: земљу (6), снег, песак; травњак;

Б: угаљ (4), злато (2) (по рудницима), метал (2) (скупоцен, за градњу), (лековито) корење, опале;

¹⁹ Претрагом упита закорсуа[a-z] добијено је 90 примера, међу којима није регистрован ниједан типа *закойчашии коџа* (нпр. дете).

²⁰ У СрпКорп не бележи се пример *закойчашии деише*. На захтев закорсуа[a-z] добијено је свега 90 примера.

Б₁: јаму (5), рупу (5), (камом, ашовом; малу), гробове (4), јарак (3), бунаре (2), ровове (2), темељ (2), јендек, канал, леје (у башти), пукотину, чанке, шпиљу; Б₂: јабуке из земље, кромпир, кукуруз; штир;

п р и м е р и б е з е к с п л и ц и р а н о г о б ј е к т а: [копао, копај, копао (у дво-ришту), копао коњ (ногом), копао (око бедема, на погрешном месту, на њиви, на пољопривредном добру, под дрвећем, мало даље, испод смокве, поред места где је копао, читаву ноћ, копач копао зидар зидао, копам с надничарима, копам, у башти)].

У обама речницима разграничена су иста значења, али другачије хијерархизована: РСАНУ полази од значења 'култивисати површину земљишта', док РМС као прво наводи 'формирати удубину', што је друго значење овога глагола наведено у РСАНУ. Фреквентност примера у електронској грађи потврђује да се најчешће појављују управо примери примарног значења у РСАНУ и то наведени без експлицираног објекта, али с обавезном, по правилу, специјалном адвербијалном одредбом – на њиви, испод смокве, у башти и сл. По бројности следе примери са значењем 'формирати удубину', док су најређи они који денотирају објекат који се култивише, обрађује: кромпир, кукуруз (окопавати), али и штир (ископавати, уништавати). Дакле, значења сводива на 'обрађивати', 'ископавати', 'формирати', различито су обрађена у посматраним речницима: у РСАНУ то су три посебна значења означена арапским бројевима, док су у РМС то два значења с подзначењима.

кувати

РСАНУ I. 1. а. *Припремајти храну за јело, какав највише и сл., загревајући је с водом и другим додацима, доводићи је до кључања, зоиовићи*: жито, качамак, пиринач, кафу. б. *Варијти, баријти*: хранљиви плодови једу се пресни, кувани, њечени: коријен од гавеза кувају у млијеку и пију.

РМС I. а. *Излађајти вајри шито њекуће, њечно или њомешано с њекућином (ради сиремања за јело или за др. ујојребу), варијти, баријти; искувавајти*: ~ кромпир, ~ јаје, ~ сапун, ~ туткало. б. *ѡрипремајти јело уз ѡмоћ вајре, зоиовићи ујојѡије (варијти, ѡећи, ѡржијти)*. — На веригама виси бакраче у коме стари чича-Маринко кува качамака.

СрпКорп: А: кромпир (6) *кујус* (3), *ѡарадајз* (3), кукуруз (2), *ѡасуљ*, пиринач (2), дуње, јаја, кестен, раштан (у млеку), рибу, телетину, траву уступник (у млеку), црни лук, цвет од мака, цимет (у црном вину);

Б₁: супу (3), паприкаш (2), ручак (2), храну (2), гулаш, качамак, кисели купус са ананасом, кромпир-паприкаш, рибли паприкаш, сарму, суфле, чорбу, чорбе од поврћа;

Б₂: кафу (8), чај (2);

Б₃: вино, ракију;

Б₄: катран, сапун;

п р и м е р и б е з е к с п л и ц и р а н о г о б ј е к т а: кувао (унук, за нас, на чему, мајору, шта ћу да кувам (2), где могу да кувам, данас, кувам да бих..., ко би, ко би ми, у бакрачу, сам (2), ја, превише, када стигну, за милосрдне сестре, на шпиритусном апарату, у самовару, дивно, у води, не умем да кувам, ја само кувам и чистим, за друге, за Тита, уз сарадњу, добро и редовно, волим да, перем, пеглам, кувам).

Како се види из дефиниција, речници на различите начине диференцирају примарно значење: РСАНУ сведено – припремати храну и барити плодове, РСМ – излагати ватри текуће и припремати на ватри. Нијансе значења нису одвојене тачком и запетом, нпр. јаја; купус; кафу; катран и сл. У електронској грађи најзаступљенији су примери без експлицираног објекта, дакле наводи се сама акција припремања хране, при чему је обавезно експлициран један од партиципаната акције или њен адвербијал (нпр. *кувам мајору; щѝа ћу данас куваѝи; кувам за друже; кува у самовару* и сл.).

4. ЗАКЉУЧАК. Различита лексикографска решења обраде глагола с метонимијском дисперзијом, предочена у доњој табели, омогућују јаснију слику о неуједначеном теоријском приступу датој проблематици. На примеру ова четири глагола дата у табели, с подацима о броју забележених значења, нијанса значења, подзначањима, илустровано примерима из РСАНУ и РСМ, с информацијом о најфреквентнијим именицама у функцији објекта у електронској грађи, могу се извести релевантни закључци о досадашњем приступу обради метонимије појединих транзитивних глагола и дати смернице за могуће уједначенију њихову презентацију у речницима.

Табела 1: Преглед информација о микроструктури одредница глагола *брисаѝи, закопчѝи, коѝаѝи* и *куваѝи* у РСАНУ и РСМ са фреквенцијским подацима у СрпКорп.

	РСАНУ	пример	РСМ	пример	СрпКорп
БРИСАТИ	једно значење нијансе тачка зарез	столове; сузе	једно значење нијансе тачка зарез	руке; зној	зној (15) очи (12)
ЗАКОПЧАТИ	једно значење подзначања а. б. в.	а. врскапут; б. дугмад; в. дете	два значења 1. 2.	1. рубље. 2. руке остраг	[ОД] дугме (11) капут (8) каѝш (2)
КОПАТИ	три значења 1. 2. 3.	1. са браћом; мотиком, вино- град, кукуруз. 2. јама. 3. руду.	два значења два подзначања 1.а. 1.б.; 2а. 2.б.	1. а.јаму, бунар; б.руде, кромпир. 2.а.башту б.торбу	без ЕО земљу (6) јаму (5)
КУВАТИ	једно значење два подзначања 1.а.; 1.б.	1.а.жито, качамак, кафу; б.корен гавеза	једно значење два подзначања 1.а.; 1.б	1.а.кромпир, јаје; б. качамак	без ЕО кафу (8) кромпир (6)

Како се види на примеру лексикографске и лексичко-семантичке анализе ова четири глагола (*брисаѝи, закопчѝи, коѝаѝи* и *куваѝи*) у двама речницима српског језика, постоји извесно несагласје и неуједначеност у разграничавању значења датих глагола, о чему сведоче како саме дефиниције тако и примери који их илуструју. Фреквентност података из електронске грађе или се поклапа са утврђеном хијерархизацијом значења у речницима (*коѝаѝи, куваѝи*) или указује на то да су бројнији примери експлицираног семантички имплицитног објекта (*брисати зној* са чела; *закопчати дугме* на капуту). Будући да је анализа била усмерена на транзитивне глаголе који имају могућност метонимијске дисперзије, у даљем предочавању могућих смерница требало би поћи од природе ове семантичке трансформације – мутација архисеме и, у вези с тим, општим правилом на које Д. Гортан-Премк

скреће пажњу: значења са истом архисемом треба давати под истом тачком, раздвојена тачком и запетом или различитим словима (нпр. *брисајџи* сто, очи, чело; прашину, сузе, зној). Други је пак случај оних глагола којима се денотирају акције са широм дисперзијом форме, резултата и других обележја предмета обухваћеног радњом. Као пример може послужити глагол *копајџи*, којим се означавају различити поступци модификације објекта акције – површина тла, земљиште. На основу параметара: (1) смер акције (а) хоризонтално, по површини; (б) вертикално, испод површине; (в) кружно, по површини, око каквог ентитета; (2) природа материје која се модификује; (3) циљ с којим се реализује акција, а узимајући у обзир досадашња лексикографска решења у посматраним речницима, те чинећи минималан осврт на енглеске лексичке еквиваленте²¹ који имају компоненту ‘модификација земљишта’ (ХЛЕБЕЦ 2010), као закључак овога истраживања, даје се предлог обраде значења глагола *копајџи*:

копати 1. ситнити земљу по површини; уклањати коров ради култивисања биљке; копати око биљке [окопавати]: ~ башту, виноград; ~ траву, штир; ~ кукуруз, кромпир. 2. а. одстрањивати земљу по хоризонтали; [ископавати шта]: ~ јаму, рупу, ров; б. формирати обликовано удубљење: ~ темељ, гроб, бунар. 3. одстрањивати земљу ради експлоатације чега у унутрашњости [ископавати ради нечега]: ~ угаљ, руде, злато. 4. дробити земљу (о животињи) [рити]: ~ копитом, њушком.

При уређењу речничког чланка глагола са ширим рекцијским и валенцијским потенцијалом, треба критички уврстити досадашња лексикографска решења, укључити информације о фреквенцији из великог електронског корпуса, досадашња лексиколошка, семантичко-синтаксичка и прагматичка истраживања, али осврнути се и на једнојезичне стране речнике, у којима се рефлектује различита парцелација ванјезичке стварности, јер „сегменте унутар целокупног и свеобухватног семантичког простора [...] језици раздељују на различите начине” (PRČIĆ 2008: 138). С друге стране, када је у питању однос лексиколошких истраживања и лексикографске теорије и праксе, познато је и признато да лексиколошка, и, шире, лингвистичка испитивања великим делом почивају на лексикографским достигнућима. Обрнут смер утицаја теоријских лексиколошких испитивања на лексикографију као примењену дисциплину није задовољавајући, тј. „теоријске синтезе, лексиколошке и друге, понекад [се] тешко и закаснило враћају у лексикографску праксу из које су највећим делом настале” (ГОРТАН-ПРЕМК 1994: 203). Парадоксална је чињеница да постоји извесна незаинтересованост лексикографије за властиту методологију будући да се теоријска лексикографија не своди никако само на уопштене уводне напомене приређивача и техничке смернице о употреби речника, него је повезаност са свим дисциплинама које проучавају језички систем чини врло комплексном дисциплином (уп. ZGUSTA 1991: 23; ДРАЖИЋ 2014: 189).

²¹ У *Енциклопедијском речнику српско-енглеском*, Б. Хлебец (2010: 544), за глагол *копајџи* наводи следеће информације (издвајамо само она значења релевантна за ово истраживање): 1. dig (рупу да се нађе нешто); excavate (рупу, ров, темеље); sink (бунар, окно, тунел); coop (лопатицом); к. земљу [копитом] (horse) paw the ground [...] 2. mine (руду); drag up, rake up (нешто по површини). [...]

Показана различита лексикографска решења у речницима истог језика нису мањкавост него показатељ тога да се исти задатак може различито осмислити, како наводи И. Грицкат (1981: 23), и у вези с тим, додаје:

„лексикограф мора врло добро да познаје механизме који управљају језиком, да запажа последице које проистичу из различитих лексичких интеракција [...] Дobar лексикограф је онај научни радник који је истовремено добар познавалац свих, па и најскривенијих граматичких појединости [...] неко ко ће решити понеки језички проблем који до тог момента можда уопште није био проучен, а ни примећен” (Грицкат 1981: 23).

ИЗВОРИ

- СрпКорп: *Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду*. <<http://korpus.matf.bg.ac.rs.html>>
 РСМ: *Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI*. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
 РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–*. Београд: Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности, 1959– .

ЛИТЕРАТУРА

- АПРЕСЈАН, Дереникович Юрий. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Избранные труды том I*. Москва: Школа „Языки русской культуры” – Издательная фирма „Восточная литература” РАН, 1995.
 АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. *Падежи првог објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
 ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. О новоме типу дескриптивног речника. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII* (1994): 203–208.
 ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
 ГРИЦКАТ, Ирена. Стилске фигуре у светлу језичких анализа. *Наш језик XVI/4* (1967): 226–227.
 ГРИЦКАТ, Ирена. Лексикографски поступак у речницима САНУ и ЈАЗУ – показан на глаголима са префиксом за-. *Наш језик XXV 1/2* (1981): 3–23.
 ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
 ДРАЖИЋ, Јасмина. *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
 РАДЕН, Гинтер, Золтан Кевечеш. Ка теорији метонимије. Катарина Расулић и Душка Кликовац (ур.). *Језик и сазнање. Хрестоматија из когнитивне лингвистике*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 307–337.
 ХЛЕБЕЦ, Борис. *Енциклопедијски речник српско-енглески*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.

*

- BARCELONA, Antonio Sánchez. Clarifying and Applying the Notions of Metaphor and Metonymy within Cognitive Linguistics: An Update. René Dirven, Ralf Pörrings (eds.). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* [Cognitive Linguistic Research 20]. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2001, 207–279.
 KÖVECSES, Zoltán. Metaphor and Metonymy in the Conceptual System. Frank Polzenhagen, Zoltán Kövecses, Stefanie Vogelbacher, Sonja Kleinke (eds.). *Cognitive Explorations into Metaphor and Metonymy*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2014, 15–35.
 KÖVECSES, Zoltán, Günter RADDE. Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9 (1998): 37–77.

- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1980.
- PADUCHEVA, Elena Viktorovna. Thematic Roles and the Quest for Semantic Invariants of Lexical Derivations. *Folia linguistica* XXXII/3–4 (1988): 349–363 <<http://lexicograph.ruslang.ru>>
- PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- SWEEP, Josefien. Metonymical Object Changes in Dutch: Lexicographical Choices and Verb Meaning. Anne Dykstra, Tanneke Schoonheim (eds.). *Proceedings of the XIV Euralex International Congress*. Leeuwarden/Ljouwert: Fryske Akademy – Afûk, 2010, 1428–1435.
- SWEEP, Josefien. Metonymy Determining the Type of the Direct Object. *When Arguments Don't Fit Verbs: Interdisciplinary Approaches to Metonymy and Coercion*. Stuttgart: Institut für maschinelle Sprachverarbeitung, Universität Stuttgart, 2011.
- <https://pure.uva.nl/ws/files/1239808/104675_Sweep_Metonymy2011.pdf>
- TAYLOR, John. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- ZGUSTA, Ladislav. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.

Jasmina Dražić

LEXICOGRAPHIC ASPECT OF THE METONYMIC VERBS

S u m m a r y

This paper deals with problems associated with the lexicographic processing of one group of transitive verbs within metonymic dispersion. The aim of the article is to look at the basic theoretical principles of the metonymic study of the verb, from the lexical-semantic, syntactic, and pragmatic angles. Firstly, we attempt to determine how these studies conform with their positioning in the context of Serbian-language dictionaries, and secondly examine the degree of uniformity across the lexicographic processing of the given verbs. Based on the classification of these verbs by D. J. Apresjan, examples that correlate with the identified classes of transitive verbs (*brisati* 'erase', *zakopčati* 'button up', *kopati* 'dig', *kuvati* 'cook') are singled out and analyzed based on their definition in two Serbian dictionaries. The control corpus is made up of an electronic corpus (SrpKorp), in which the frequency of the explicated objects of the given verbs is observed, and which can be one of the indicators of the hierarchization of meanings in the dictionaries. Based on theoretical starting points and practical solutions, a conclusion can be drawn on the parameters to be taken into account in the processing of these verbs – and the proposal of a single entry is given. As can be seen in the case of the lexicographic and lexical-semantic analysis of these four verbs ('erase', 'button up', 'dig' and 'cook') in two Serbian dictionaries, there is a certain disagreement in defining the meanings of the given verbs, as evidenced by the definitions and examples that illustrate them. The frequency of data from electronic corpora either coincides with the established hierarchy of meanings in the dictionaries ('dig', 'cook') or suggests that there are numerous examples of the explicit semantically implicit object.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jasmina@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 6. марта 2019;
прихваћено: 17. маја 2019)

Владан Јовановић

БИБЛИЈСКИ ИЗРАЗ *СИН ЧОВ(Ј)ЕЧ(И)ЈИ* ИЗ УГЛА СРПСКЕ ОПИСНЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ*

У раду се анализира лексичко значење библијског израза *син чов(ј)еч(и)ји* у циљу тражења адекватног начина за његово представљање у описном (дескриптивном) речнику српског језика. Узимајући у обзир значења и контексте у којима се израз употребљава, затим његову обраду, пре свега у домаћим лексикографским делима, у раду је представљен један од могућих начина обраде израза *син чов(ј)еч(и)ји* у речнику српског језика описног (дескриптивног) типа.

Кључне речи: српски језик, лексикографија, библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји*, Свето писмо, Исус Христос, речник.

This paper analyzes the lexical meaning of the Bible phrase *sin čov(j)eč(i)ji* 'son of man' in order to seek an adequate way of presenting it in the descriptive dictionary of the Serbian language. Taking into account the meanings and contexts in which the phrase is used, then its lexicographic processing, primarily in domestic lexicographic works, this paper presents one of the possible ways of processing the Bible phrase *sin čov(j)eč(i)ji* in the descriptive type of dictionary of the Serbian language.

Keywords: Serbian language, lexicography, Bible phrase *sin čov(j)eč(i)ji*, Holy Bible, Jesus Christ, dictionary.

1. Увод. Библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји*¹ припада оном лексичком слоју српског језика у којем су речи и изрази везани за одређене специјалне контексте којима припадају и чији опис значења у речнику општега типа у обзир узима систем појмова релевантан за област у којој се таква реч или израз употребљава. Израз *син чов(ј)еч(и)ји* потиче, дакле, из библијског контекста и изван њега се не употребљава у српском језику.² У Библији се овај израз налази у Старом и у Новом завету, у којима реализује одређена лексичка значења. Поред тога што није једнозначан, израз се различито пише у погледу употребе великог слова у зависности од значења и контекста у којем се користи.³ У српском православном богословљу најпознатији је новозаветни

* Рад је написан у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Писање израза курзивом и малим словима у овом раду односи се на сам предмет истраживања, а не на конкретну језичку реализацију, која се, у зависности од контекста, у писаној речи пише великим или малим словом.

² За разлику од неких речи или израза који потичу из Библије, а који су, уз измену примарног значења, измештени из библијског контекста и постали општеупотребне лексичке јединице (нпр. *блудни син*, *фарисеј* итд.), и које се у науци означавају термином *библизми* (в. Тихонов 2008: Библизми), библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* није подлегао фразеологизацији и у свим контекстима сачувао је изворни библијски садржај.

³ Старозаветне личности именоване синтагмом *син чов(ј)еч(и)ји* пишу се малим почетним словима 'с' и 'ч' (в. нпр. *син човјечји* у Дан. 8, 17; Јез. 33, 7 итд.), док се у истој синтагми

контекст у којем израз *син чов(ј)еч(и)ји* употребљава сам Исус Христос у трећем лицу онда када жели да у разговору са ученицима и народом себе спомене. У Енциклопедији православља (Енц. правосл.: *син човечји*) детаљно је објашњена новозаветна употреба изрза *син чов(ј)еч(и)ји*, док су остала значења само споменута у вези с питањем порекла изрза.

Реч је о изразу који је на први поглед, тј. у буквалном читању контрадикторан према његовом синонимном изразу – *Син Бож(и)ји*. Док Христос говори да је *син чов(ј)еч(и)ји*, апостоли га, на пример, ословљавају другим именима: *учишељу*, *рави*, *наставниче*, а нарочито о њему говоре као о *Сину Божијем*, *Сину Давидову*, *Сину Бога Вишњега* итд. Та „контрадикторност” условила је питање – због чега је Исус себе звао тако како се на око свако други могао назвати – којим се баве егзегете још од времена од када се тумачи Свето писмо. Наш је задатак у овом раду филолошки, а то значи да, узимајући у обзир употребу синтагме *син чов(ј)еч(и)ји* у библијском тексту на савременом српском језику, као и теолошке интерпретације његовог значења и употребе, истражимо лексикографске начине на које се израз *син чов(ј)еч(и)ји* може обрадити у савременом описном (дескриптивном) речнику. Лексикографски приступ у раду очитује се у анализи лексичког значења изрза *син чов(ј)еч(и)ји*, као и у примени теоријских знања о речницима и обради лексичких јединица. Сам филолошки приступ огледа се, пре свега, у потрази за ваљаним начином лексикографске обраде изрза у речнику описног (дескриптивног) типа, у којем се, уз концизну дефиницију значења речи, дају такође и подаци о њиховим граматичким, ортографским, стилистичким и другим особинама на језику који је предмет описа (в. Дубичински 2009: 133; Шимчук 2003: 39).

2. ПРЕДМЕТ, МЕТОД И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Предмет рада је, дакле, језичка анализа библијског изрза *син чов(ј)еч(и)ји* из угла српске описне лексикографије. Метод рада подразумева примену теолошких и филолошких (граматичких, семантичких, лексикографских) знања у анализи конкретног лексичког материјала, који се посматра као део речника савременог српског језика. Примарни извор из којег су примери црпени и анализирани јесте *Светио ѿисмо Сѿарога и Новога завјѿша* у издању Светог архијерејског синода Српске православне цркве (ур. епископ Бачки Иринеј, 2018). Циљ рада је да на основу анализе употребе синтагме *син чов(ј)еч(и)ји* у библијском тексту на савременом српском књижевном језику, као и теолошких интерпретација његовог значења, истражимо лексикографске начине на које се израз *син чов(ј)еч(и)ји* може обрадити у савременом описном (дескриптивном) речнику.

Једно од првих питања које се у вези са лексикографском обрадом може поставити јесте *Да ли је библијском изразу син чов(ј)еч(и)ји месѿо у савременом оѿисном речнику срѿског језика?* Сматрамо да на ово питање треба потврдно одговорити, јер је реч о изразу који се, заиста, у великом броју примера употребљава у Светом писму, најзначајнијој књизи српске духовности и културе. У јеванђељима израз *син чов(ј)еч(и)ји* има сасвим одређено значење

у новозаветним књигама придев *чов(ј)еч(и)ји* уз именицу *син* доследно пише великим словом „Син Човјечји” (в. нпр. Мт. 9, 6; 10, 23; Мк. 2, 10; 14, 21; Лк. 5, 24 итд.), с тим што и ту има одступања, на пример „Син човјечји” (Отк. 1, 13).

и функцију самоименовања Господа Исуса Христа, у којима се употребљава више од 80 пута, упоредо са његовим семантичким еквивалентом *сином бож(у)јим*, који се, за разлику од израза *син чов(ј)еч(и)ји*, бележи у домаћим описним речницима. Остала питања којима ћемо се бавити у овом раду тичу се лексичког значења израза *син чов(ј)еч(и)ји* и могућих начина његове лексикографске обраде.

3. ПОГЛЕД У ЛИТЕРАТУРУ И РЕЧНИКЕ. Откако је Светог писма и његовог тумачења, библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* заокупља пажњу истраживача, пре свих теолога.⁴ Међутим, теолошки поглед на израз *син чов(ј)еч(и)ји* блиско је повезан са филолошким приступом, будући да је реч о језичком материјалу насталом приликом превођења, где се с нарочитом пажњом водило рачуна о томе да се смисао оригиналног текста што верније пренесе на језик превода. Израз *син чов(ј)еч(и)ји* превођен је у Старом завету на грчки језик у преводима Септуагинте и Теодотиона са јеврејског / арамејског извора, с тим што друга традиција превода верније прати изворни текст. То је разлог због којег, према неким проучаваоцима, у ранохришћанским издањима у грчком преводу Старог завета друга верзија потискује прву (в. ТАТАЛОВИЋ 2018: 5–6). Утврђено је, такође, да у преводу Седамдесеторице на грчки језик израз „син чов(ј)еч(и)ји” добија наглашен месијански карактер, што је у складу са христолошким развојем месијанске идеје. У том духу архимандрит Јустин за Сина Човечијег каже следеће: „Спаситељ је нарочито волео да назива себе месијанским називом: Син човечији (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου), чиме је са изузетним нагласком посведочавао стварност своје човечанске природе. На то указују дирљиве речи његове: Лилице имају јаме и птице небеске гнезда, а Син човечији нема где главе заклонити” (Поповић 2004: 76). Поменут цитат из Јеванђеља по Матеју (Мт. 8, 20) јесте прво појављивање овог израза у Новом завету.

Међутим, поједини проучаваоци сматрају да се у читању грчких превода масоретског текста, нарочито у хришћанском контексту, не постиже смисаона релевантност, и то „због тога што се садржина Дан. 7 тако осмишљава повешћу о Исусу Христу да постаје њен битан, неодвојив и саморазумљив део”

⁴ У раду В. Таталовића 2012 дат је преглед развоја богословске мисли о појму *син чов(ј)еч(и)ји*. Расправу о овој теми аутор даје из хронолошке перспективе, разликујући две интерпретације овог израза у хришћанском свету: 1) патристичка интерпретација, према којој је синтагма *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου* схватана као превасходан израз људске природе Христове и као таква постављана у оквиру христолошких полемика и 2) тзв. модерне интерпретације које настоје да дају одговор на питање на који су начин јеванђеља, и уопште, црквена јерархија, тог, „сасвим једноставног човека” = сина човечијег, претворили у Месију = Сина Човечијег, коме припада сва власт на последњем суду? У науци су препознатљива два правца одговора на ово питање, од којих се а) први назива *апокалиптичко-месијански*, у чијој је сржи „покушај објашњења новозаветног Сина Човечијег постојањем евентуалне апокалиптичке традиције у јудаизму, чији је епицентар преегзистентна, небеска и антропоморфна личност са којом Исус Назарећанин, својом или туђом одлуком, бива поистовећен” (ТАТАЛОВИЋ 2012: 22–23) и други б) *нейтиш-иуларно-идиомајски*, који сматра да се одговарајућа арамејска фраза, која се код нас преводи изразом *син чов(ј)еч(и)ји*, односи на говорника, човека уопште, те да Исусова употреба ове фразе није имала никакво специјално или титуларно значење. Цитирани аутор истиче да је српској теолошкој средини својствена верност традиционалном новозаветном читању Дан 7, 13, чиме је очувано „титуларно разумевање” *Сина Човечијеџ* (в. ТАТАЛОВИЋ 2012: 27).

(Таталовић 2017: 50). Уколико се занемаре разлике у приступу и тумачењу небеске представе налик сину човечијем, које постоје у теолошкој (нарочито западној) литератури, када је реч о изразу *син чов(ј)еч(и)ји* у седмој глави Данилове књиге, а које се углавном заснивају на прихватању или неприхватању месијанског карактера ове личности у изворном читању, проучаваоци библијске проблематике сагласни су са тим да је хришћанска интерпретација *сина човечије̄* у јеванђељима једно, а небеска фигура $\nu\acute{\omicron}\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$, која се са православног хришћанског гледишта сматра месијанском, друго. Наше православно богословље заступа новозаветно поимање седме главе Данилове књиге, где се појављивање Сина Човечијег интерпретира као најава доласка Месије (в. Таталовић 2012: 27).

Када је реч о пореклу израза, највише су о томе писали немачки библисти, „сматрајући да је израз Син Човечији био одомаћен у прехришћанско доба, у јеврејским апокалиптичким списима (Дан. 7, 14), у којима се јавља као Богом одређени чинилац спасења и суда” (Енци. правосл.). Други (у највећој мери британски) научници пак сматрају да *син чов(ј)еч(и)ји* у седмој глави књиге пророка Данила „подразумева Израил као корпоративну целину” (Енци. правосл.).⁵

У домаћим лексикографским изворима израз *син чов(ј)еч(и)ји* најдетаљније је објашњен у Енциклопедији православља (Енци. правосл.). Тамо пише да израз има више значења у Библији, и да у Новом завету, с изузетком (Дап. 7, 56) и цитираног Пс. 8, 4 у Јевр. 2, 6 и алузије на Дан. 7, 13 у Отк. 2, 13, израз користи искључиво Исус Христос, као човек кад говори о себи.

У Великом православној енциклопедијском богословском речнику израз *син чов(ј)еч(и)ји* описан је под одредницом *син божји*, с тим што је у њему дато само објашњење новозаветног израза, а придев *човечији* доведен је у везу са човечанском, људском природом: „Син Божји је назван по свом Божанству, по Божанској природи, по јединству своме са Богом Оцем, а Син Човечији – по људскости, по својој човечанској природи, по јединству Његове човечанске природе са нашом и Његовим понижавајућим стањем, у којем је Он био овде на земљи иако је, свакако, његова човечанска природа изнад наше, с обзиром да је Он безгрешан” (Ракић 2010: Син Божји).

⁵ Поједини радови у целости су посвећени теолошким тумачењем израза *син чов(ј)еч(и)ји* (в. нпр. VLAŠIĆ 1911; ТАТАЛОВИЋ 2012; 2017; 2018; REYNOLDS 2018). Иако у масоретском тексту постоје варијанте овог израза (три јеврејске и једна арамејска у књигама Старога завета), у нашем преводу оне су обједињене једним изразом *син чов(ј)еч(и)ји* (в. ТАТАЛОВИЋ 2017: 49) (уп. и израз у старијим издањима Светог писма, нпр. *Сынъ чловѣчскій* (Стойковичъ) 1830 27), *сынъ чловѣчскій* (Маринковичъ 1841:30). Занимљиво је да се у класичном грчком тексту Старога и Новог завета израз употребљава са именичким чланом и без њега. На пример, без члана су следећи примери употребе израза: у Књизи пророка Језекиља (у вокативу) $\kappa\alpha\iota\ \sigma\upsilon\ \nu\acute{\omicron}\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$ (Еџ. 33, 7) или у Књизи пророка Данила: $\acute{\omega}\varsigma\ \nu\acute{\omicron}\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$ (Дан 7, 13) (в. СЗ), док се у Новом завету израз употребљава са члановима ($\acute{\omicron}\ \nu\acute{\omicron}\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$), нпр. $\acute{\omicron}\ \delta\epsilon\ \nu\acute{\omicron}\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$ (Мф 8, 20) (в. НЗ). Иначе, језик Септуагинте веома одступа од нормe класичног грчког и којне, будући да се ради о преводу са хебрејског и под његовим је великим утицајем. Ово важи и за језик Новог завета, који се развио под утицајем Септуагинте и јудеохеленске културе. Нанзменично присуство или одсуство члана у синтагми $\nu\acute{\omicron}\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$ може се приписати тој врсти језичке „недоследности”. За наведене податке и појашњења везана за грчки текст Светог писма захваљујем др Ноелу Путнику, класичном филологу.

Када је реч о домаћим описним речницима савременог српског („српскохрватског“) језика, израз *син чов(ј)еч(и)ји* у њима није посебно издвојен као „израз“ (нити под одредницом *син*, нити под одредницом *чов(ј)еч(и)ји*).

У РСМ под одредницом *син*, у делу чланка где су издвојени изрази, нема израза *син чов(ј)еч(и)ји*, али је издвојен израз *божји (јединорођени, небески) син*, који упућује на придев *божји (изр.)*. У РСЈ под одредницом *син* такође није издвојен израз *син човечији*, већ само *божји (јединорођени, небески) син*, уз који стоји дефиниција значења „Исус Христос“. Под одредницом *чов(ј)еч(и)ји* у двама Матичиним речницима придев је описан као (прави) односи: „који се односи на човека (обично као на биолошку врсту) и на његов организам: ~ зуб, ~ ход, ~ рукотворина.“

У РЈАЗУ придев *чов(ј)еч(и)ји* описан је под одредницом *čovječji*, где се уз прво значење међу примерима нашао и један са изразом *син човјечиј* из Јеванђеља по Матеју:

čovječji „II. Znači: što čovjeku, jednomu ili svima, pripada na koji god način, što on ima, što je u ňega, što on čini, što dolazi od ňega, što se ňemu čini i slično.

1. što pripada čovjeku kao biću koje se razlikuje od boga, anđela i životiña ne gledaći na to je li muško ili žensko, mlado ili staro. a) o čeljadetu i što se kao čeljade pomišlja: [...] Jer će doći sin čovječij u slavi oca svojega. Vuk, Mat. 16, 2. Sav rod zvjeriña i ptica i bubina i riba pripitomljava se i pripitomio se rodu čovječijemu. Vuk, Jak. 3, 7.“

Под одредницом *sin* (2. f. b.) дато је и значење именице *син* уз придев *човјечиј*:

sin 2. f. „po kršćanskom vjerskom učenju sin je druga božanska osoba“... b) „u svezi s različitim atributima, tako je sin božji, jednorodeni sin božji, čovječanski, ljudski, očin“: ... I tada će ugledati sina čovječijega, gdje ide na oblacima (Vuk, Luka 21, 27) ...“.

Даље, под значењем 2. i. дати су примери из књига пророка Језекиља и Данила у којима је израз *син чов(ј)еч(и)ји* употребљен у значењу „човек“:

2. i. „isto što čovjek“ b) „u svezi s različitim pridjevima kao atributima, tako srećan, nesrećan, muški, čovječji, čovječanski, nesaznani (nesvijesni), ljudski, opak, krutSine čovječiji, hoće li oživjeti ove kosti? (Daničić [Jez. 37, 3]) ... bb) u plur. ... Jer je malo vjernih među sinovima čovječijim. Daničić psal. 12, 1 ...“.

Видимо, дакле, да у домаћим описним (дескриптивним) речницима примере библијског израза *син чов(ј)еч(и)ји* налазимо једино у РЈАЗУ. Погледом у неке од познатијих описних речника других словенских језика, који припадају народима блиске духовности и културе схваћених у јединству *Slavia Orthodoxa*, учожавамо да је израз спорадично обрађиван. Међу прегледаним речницима⁶, детаљније објашњење израза налазимо у речнику Берков (2000),

⁶ У бугарском описном речнику (Андрејчин 1996) издвојен је под одредницом *син* израз *син човечески* у значењу „Исус Христос“. Израз је поновљен и код придева *човечески*, са ознаком која упућује на именицу *син* где је и дато значење израза. У описним речницима македонског књижевног језика (в. Конески Б. 1986; Конески К. 2011) *син човечији* није забележен као израз – нити под одредницом *син* нити под одредницом *човечији*. У описном речнику белоруског језика (ТСБМ) нема израза *сын чалавечы* (од библијских израза дат је само библизам *блудны сын*),

у којем је израз *сын человеческий* издвојен и описан у следећим значењима, слично опису који даје RIAZU: 1) *човек*: „книжн. высок. в Ветхом Завете оборот часто обозначает просто человека: „И сошел Господь посмотреть город и башню, которые строили сыны человеческие” (Быт., 11, 5 и др.)” и 2) *Исус Христос*: „В Новом завете так называет себя Иисус Христос: „Ибо Сын человеческий пришел взыскать и спасти погибшее (Лк., 19,10)” итд.

3. Лексичко значење библијског израза *син чов(ј)еч(и)ји* у српском језику. Библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* у Старом завету јавља се у пророчким књигама. У књизи пророка Језекиља израз је више пута употребљен (в. нпр. Јез. 2, 1; 2, 3; 2, 6; 3, 1; 3, 3–4; 3, 10; 3, 17; 3, 25; 6, 2; 24, 16; 33, 7; 43, 7 итд.), увек у облику вокатива, при обраћању Свевишњег пророку Језекиљу, нпр.:

И рече ми: Сине човјечји, устџани на ноге да говорим с њобом (Јез. 2, 1); Сине човјечји, окрени лице своје љрема горџама Израилевџем, и љророкуј љрошџив њих (Јез. 6, 2); Сине човјечји, ево ја ћу џи узетџи желеу очџу џвојџих злом, али не џужџи ни џлачи, ниџи суза рони (Јез. 24, 16); И џебе, сине човјечји, џебе џосџаџив сџражарем дому Израилеву; слушај, дакле, рџјеч из мојџих усџа и џоџмиџи џх од мене (Јез. 33, 7); И рече ми: Сине човјечји, ово је мјесџо љрџе-сџола мојега и мјесџо сџоџа ногу мојџих џдје ћу насџавџиџи усред синова израилевџих доџџека (Јез. 43, 7) итд.

Значење у којем је израз употребљен при обраћању Господа пророку Језекиљу одговара контексту у којем се израз користи у множинском облику за означавање људи уопште, што потврђују и примери на другим местима у Старом завету:

На сваком мјесџу, џдје живе синови човјечји, звијери џољске и џџиџе небеске дао је у руку џвоју и џосџавџо џе [Навуходоносоре] Госџодарем свџх, џи си џлава злаџна (Дан. 2, 38); Благословиџе, синови човјечји, Госџода; џојџе и џреузносиџе Га у вјекове (Дан. 3, 83).

У истом значењу „припадник људског рода, човек” употребљен је овај израз у једнини у Књизи пророка Данила:

И дође и сџаде џдје ја бејџх, и кад дође, ужаснух се и џадох ничџце. И рече ми: Разуми, сине човјечји, јер се џиче краја времена ово виђење (Дан. 8, 17).

Међутим, у седмој глави исте књиге израз *син чов(ј)еч(и)ји* употребљен је у значењу небеске човеколике (антропоморфне) представе којом се најављује долазак Месије:

Видјех у ноћном виђењу и, џле, са облацима небеским као да долазџе Син Човјечји и да сџиже до Сџарца данџ и џред Њега би џриведен (Дан. 7, 13).

а слично је поступљено такође у академијском описном речнику украјинског језика (АТС), где под одредницом *син* није издвојен израз *син людський*, већ је обрађен само израз *божий син*. У речнику Д. Н. Ушакова (2000) библијски израз *сын человеческий* обрађен је као израз у значењу именовања Исуса Христа: „Сын человеческий (религ.) – один из эпитетов Иисуса Христа”, док, на другој страни, у последњем објављеном допуњеном издању Ожеговљевог речника (ред. Л. И. Скворцов) овај израз није забележен (уп. Ожегов 2017²⁸). У великом описном речнику руског језика С. А. Кузњецова (2014) библијски израз *сын человеческий* издвојен је и дефинисан под одредницом *сын* на исти начин као у речнику Ушакова: „Сын человеческий (один из эпитетов Иисуса Христа)”.

У следећем стиху исти појам исказан је заменицом:

И даде Му се власт̄ и част̄ и царств̄о, и сви народи и ѿлемена и језици да Му служе; власт̄ Његова је власт̄ вјечна, која неће ѿроћи, и царств̄о Његово неће се разрушити (Дан. 7, 14).

Семантичка разлика у односу на претходну употребу овог израза, у 7. глави књиге пророка Данила маркирана је и правописним обележјем, будући да су овде оба конституента написана великим почетним словом: „Син Човјечији“. Значење израза *син чов(ј)еч(и)ји* у 7. глави књиге пророка Данила представља важно питање, нарочито у христолошком развоју месијанске идеје која своју пуноћу добија у Новом завету. Хришћанско поимање помануте антропоморфне представе означене изразом *син чов(ј)еч(и)ји* осмишљава се повешћу о Исусу Христу коју су свети Оци тумачили као пророштво о Христовим доласцима: први пут као потпуног човека, а други пут као онога човека који је виђен како долази са облацима небеским (в. ТАТАЛОВИЋ 2017: 50). О томе владика Николај у Охридском прологу пише следеће: „Он [Данило] би подједнако весник Бога живог и јединог и видовити откривач Тајни Божјих [...] Главни предмет његових прорицања јесте Христос Господ. Христос ће доћи и срушити идолопоклонство по свој земљи. [...] Велики пророк Божји Данил прорекао је и време, тачно време, доласка у свет Господа Исуса” (ВЕЛИМИРОВИЋ 2008: 945, у Беседи о Данилу пророку). Паралелу односно алузију на Даниловог *сина чов(ј)еч(и)је* налазимо и у јеванђељском тексту:

И ѿада ће се ѿказаѿи знак Сина Човјечијега на небу; и ѿада ће ѿроѿлакаѿи сва ѿлемена на земљи; и узледаће Сина Човјечијега дође долази на облацима небеским са силом и славом великом (Мт. 24, 30), или у следећем стиху: *Али ја [Исус Христос] вам кажем: од сада ћеће видјеѿи Сина Човјечијега дође сједи с десне сѿране Силе и долази на облацима небеским* (Мт. 26, 64) итд.

У Новом завету израз *син чов(ј)еч(и)ји*, као што смо на почетку већ истакли, употребљен је више од осамдесет пута⁷, при чему израз доследно користи Исус Христос када говори о себи, нпр.:

И ѿрисиѿивши један књижевник рече му: Учѿиѿељу, ићи ћу за ѿобом куд дод ѿођеѿи. | Рече му Исус: Лисице имају јама и ѿѿице небеске доњиједа, а Син Човјечији нема додје главу заклониѿи (Мт. 8, 19–20); *И ако рече ко ријеч ѿроѿив Сина Човјечијега, ѿѿросѿиће му се; а који рече ѿроѿив Духа Свеѿога, неће му се ѿѿросѿиѿи ни у овоме вијеку ни у будућем* (Мт. 12, 32); *Јер као ѿѿо је Јона био у ѿѿроби кѿѿвој ѿри дана и ѿри ноћи, ѿако ће и Син Човјечији биѿи у срцу земље ѿри дана и ѿри ноћи* (Мт. 12, 40); *Јер ће доћи Син Човјечији у слави*

⁷ У синоптичким јеванђељима појављивања овог израза обично се сврставају у три групе (в. Енци. правосл.): 1) искази у којима Исус говори о својој садашњој делатности током своје овоземаљске службе (нпр. Мт. 8, 20; 9, 6; 12, 32; 18, 11; Мк. 2, 10; 2, 28; Лк. 7, 34; 9, 56; 9, 58; 19, 10), 2) искази у којима Исус говори о својем предстојећем страдању и(ли) васкрсењу (нпр. Мт. 12, 40; 17, 12; Мк. 8, 31; 9, 9; 14, 21 (2x); 14, 41; Лк. 5, 24; 9, 22; 17, 22; 22, 22; 22, 48 итд.), као и 3) искази у којима говори о својој будућој делатности као судије и спаситеља о другом доласку (нпр. Мт. 13, 41–42; 24, 44; 25, 13; 25, 31; 26, 64; Мк. 8, 38; 13, 26; 14, 62; Лк. 9, 26; 12, 8; 22, 69 итд.). У Јеванђељу по Јовану израз „Син Човјечији” има ширу употребу, где до изражаја долазе искази који говоре о узвишењу Сина Човечијега, што има двоструку алузију, на крст и на узвишење у слави (Јн. 3, 14; 8, 28; 12, 34) (в. Енци. правосл.).

Оца својега са анђелима својим, и њада ће узвратиши свакоме по дјелима његовим (Мт. 16, 27); Али кажем вам да је Илија већ дошао, и не познаје га, него учинише с њиме што хитједоше; иако ће и Син Човјечији пострадати од њих (Мт. 17, 12); И поче их [ученике] учити да Син Човјечији треба много да пострада, и да ће га одбацити синарјешине и првосвешћеници и књижевници, и да ће га убити, и да ће послије три дана васкрснути (Мк. 8, 31); Јер ко се попусти мени и мојих ријечи у роду овоме прелубоиворном и зрјешном, и Син ће се Човјечији попустијети њега кад дође у слави Оца својега са свешћим анђелима (Мк. 8, 38); Ево идемо горе у Јерусалим, и Син Човјечији биће предан првосвешћеницима и књижевницима, и осудиће га на смрт, и предаће га незнабошцима (Мк. 10, 33); Али да знате да власи има Син Човјечији на земљи оцрашћати зријехе, – рече одузетоме: Теби говорим, усани и узми одар свој и иди дому своје (Лк. 5, 24); Јер као што муња сине с неба, и обасја све што је под небом, иако ће бити и Син Човјечији у Дан свој (Лк. 17, 24); И као што Мојсеј подиже змију у пустињи, иако треба да се поидигне Син Човјечији (Јн. 3, 14); Трудите се не за јело које пролази, него за јело које остаје за живој вјечни, које ће вам дати Син Човјечији, јер овога потврди Бог Отац (Јн. 6, 27) итд.

Изван јеванђеља, у седмој глави Дела апостолских (Дап. 7, 56) израз Син Човјечији користи архијакон Стефан да њиме означи Господа Исуса Христа: И рече: Ево, видим небеса отворена и Сина Човјечијега гдје стоји с десне стране Бога. У Посланици светог апостола Павла Јеврејима (Јевр. 2, 6) налази се цитат из Пс. 8, 4: *Неко иак негде поведоци говорећи: Што је човек да га се сјећаш, или син човјечији да га походиш?* У Откривењу светог Јована Богослова дата је алузија на Дан. 7, 13, чиме се и на овом месту син чов(ј)еч(и)ји из Данилове књиге означава као најавна доласка месије Исуса Христа: *И [видјех] усред седам свијећњака Некога налик на Сина човјечијега, обучена у дуљачку хаљину, и ојасана по прсима појасом златним* (Отк. 1, 13).

У Библији се, уз израз син чов(ј)еч(и)ји, користе и други називи за именовање Исуса Христа, међу којима је најраспрострањенији израз син бож(и)ји. Други члан Символа вере за Сина Божијег каже да је од Оца рођен пре свих векова, рођен а не створен, једносушан са Оцем, кроз кога је све постало. У теологији преовлађује тумачење по којем се два израза у истом значењу у Новом завету употребљавају само са том разликом ко их употребљава и ко шта жели њима да нагласи (в. Енц. правосл.). Будући да је Исус Христос прави Бог, прави Син Божији, апостоли и неки други су га називали тим именом. Али, с друге стране, Исус је и човек, што је желео нарочито да истакне називајући се Сином Човечјим, тј. човеком. Одговор на питање зашто је Исус себе звао Сином човјечим (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου; Filius hominis), тј. зашто се Исус назвао човековим сином када је то исто сваки други човек био, архимандрит Јустин објашњава овако: „Требало је да Он, који је узео на Себе да уништи грех и спасе човека од смрти, постане човек, што је и постао, да би грех био сатрвен човеком и човек се спасао смрти. Логос је ради тога постао човек, и Син Божји — Сином човечјим, да би човек, сјединивши се са Сином Божјим и добивши усиновљење, постао Сином Божјим“ (Поповић 2004: 19). Није ли овом тврдњом архимандрита Јустина да је Логос постао отелотвореним Сином човечјим дато објашњење значења библијског израза син чов(ј)еч(и)ји које примарно налазимо у Старом завету: „припадник људског рода, човек уопште“? Посматрано са становишта Христовог алегоричног говорења, син

чов(ј)еч(и)ји има то значење, али из угла самог јеванђеља упућеног верницима, *син чов(ј)еч(и)ји* је самоименовање Господа Исуса Христа. Архимандрит Јустин у духу учења светих отаца објашњава сврху појављивања Сина Човечијег: „Да човек није пропао, Син човечји не би дошао. Бог Логос постаде тело да би кроз његово оваплоћење наше тело могло постићи сједињење са Богом Логосом. Господ наш Исус Христос ради тога је и дошао: да измени, преобрази, обнови, пресазда [...] природу, ову душу која је услед преступа искварена страстима” (Поповић 2004: 23).

За израз *син чов(ј)еч(и)ји* архимандрит Јустин наводи и ово објашњење, у којем се осветљава лексичко значење самог придева *човечији*: „Будући Сином Божјим, Он постаде Сином човечјим оваплотивши се од свете Деве и не напустивши лично својство” (Поповић 2004: 27). Према овом тумачењу, придев *чов(ј)еч(и)ји* има значење порекла, потицања: „који потиче од човека”. Да је Господ Исус Христос истинити човек „види се и по томе, што је у Еванђељу забележено да је Спаситељ осамдесет и четири пута назвао себе Сином човечјим, што ни изблиза није случај са ма којим другим називом који је себи Господ приписивао. [...] Господ Исус се назива Сином човечјим зато што је рођен од жене по телу, ма да је као Логос — Бог” (Поповић 2004: 77; 96).

Овде дата објашњења архимандрита Јустина о смислу израза *син чов(ј)еч(и)ји* у Новом завету значајна су за разумевање и интерпретирање концепта *син чов(ј)еч(и)ји*,⁸ као и за лексичко значење самог израза. Примери из библијског текста и теолошка појашњења израза *син чов(ј)еч(и)ји* у домаћој богословској науци упућују на то да се може говорити о два концептуална смисла: 1. *син човечији* је ’човек’ и 2. *Син Човечији* је ’месија’, али о трима лексичким значењима која се у речнику могу посебно издвојити: 1. „људско биће, човек” (нпр. Јез. 43, 7), 2. „човеколика (антропоморфна) представа којом се најављује долазак Месије” (Дан. 7, 13) и 3. Исус Христос (Мт. 12, 40; 13, 41–42; Дап. 7, 56 итд.). Оба концептуална смисла су важна и међусобно испреплетена у семантичком садржају израза *син чов(ј)еч(и)ји*, што се најбоље уочава у употреби израза за означавање самог Господа Исуса Христа, који је истовремено месија (алузија на Дан. 7, 13), али и људско биће.

4. Лексикографски поступак (један од могућих начина обраде библијског израза *СИН ЧОВ(Ј)ЕЧ(И)ЈИ* у описном (дескриптивном) речнику савременог српског језика). Без обзира на то о којем обиму речника дескриптивног типа је реч, тј. да ли се ради о једнотомном или пак о вишетомном речнику, сама дефиниција значења библијског израза *син чов(ј)еч(и)ји* обрадила би се према поступку који се примењује при лексикографској обради израза у нашим најзначајнијим речницима српског језика, као што су, нпр., РМС, РСАНУ и РСЈ. Према устаљеном поступку, библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* треба издвојити и дефинисати под именичком речју, тј. одредницом *син*, у посебном одељку означеним скраћеницом *изр.(ази)*. У зависности од обима речника, лексикограф би уз дефиницију значења дао и једну или више потврда у примерима у који-

⁸ Под концептом овде подразумевамо сам теолошки појам и његово специјално (терминолошко) значење.

ма се конкретно значење реализује, или би пак изоставио навођење примера као илустрацију уколико би се радило о мањем обиму речника.

Анализа лексичког значења израза *син чов(ј)еч(и)ји* показала је да се у лексикографском опису могу издвојити три значења овог израза, што ћемо представити на следећи начин:

НАСЛОВ РЕЧНИЧКОГ ЧЛАНКА, тј. ОДРЕДНИЦА: *син*

ОДЕЉАК РЕЧНИЧКОГ ЧЛАНКА: Изр(ази). *син чов(ј)еч(и)ји* библ.⁹ 1. „људско биће, човек”. – И рече ми: Сине човјечји, ово је мјесто пријестола мојега и мјесто стопа ногу мојих гдје ћу наставити усред синова израиљевијех довијека (Јез. 43, 7). Благословите, синови човјечјији, Господа; појте и преузнесите Га у вјекове (Дан. 3, 83). Читајући можете схватити моје познавање тајне Христа, која у другим нараштајима није била обзнањена синовима човјечјим, како се сада Духом откри његовим светим апостолима и пророчима (Еф 3, 4–5) итд.

2. (Син Чов(ј)еч(и)ји) (јд.) „према хришћанском учењу небеска човеколика, антропоморфна представа будућег Месије”. – Видјех у ноћном виђењу и, гле, са облацима небеским као да долазаше Син Човјечјији и да стиже до Старца дана и пред Њега би приведен. И даде Му се власт и част и царство, и сви народи и племена и језици да Му служе; власт Његова је власт вјечна, која неће проћи, и царство Његово неће се разрушити (Дан. 7, 13–14).

3. (Син Чов(ј)еч(и)ји) (јд.) „Исус Христос”; исп. Син Бож(и)ји. – Јер као што је Јона био у утроби китовој три дана и три ноћи, тако ће и Син Човјечјији бити у срцу земље три дана и три ноћи (Мт. 12, 40). Послаће Син Човјечјији анђеле своје, и сабраће из царства његова све саблазни и оне који чине безакоње. / И баћиће их у пећ огњену; ондје ће бити плач и шкргут зуба (Мт. 13, 41–42). И рече: Ево, видим небеса отворена и Сина Човјечјијега гдје стоји с десне стране Богу (Дап. 7, 56) итд.

Библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* требало би навести и под придевском одредницом *чов(ј)еч(и)ји*, користећи тзв. упућивачку дефиницију која ће корисника речника упутити на одредницу *син*, у чијем је чланку израз описан. Имајући у виду дубљи теолошки смисао самог израза у његовом хришћанском поимању, односно његов теолошки концепт о Исусу Христу као о Божјем посланику, тј. месији и човеку истовремено, лексичко значење придева *чов(ј)еч(и)ји* има односно-присвојну компоненту у своме садржају, будући да се њиме, поред значења на кога се нешто односи, означава и припадност, односно потицање (порекло) некога: „који се односи на човека, који је у вези са човеком и његовом природом, који потиче од човека“, нпр. *Син Божији [...]* *йосїаде Сином човечјим овайлоїивци се од свейше Деве* (Поповић 2004: 27).

5. ЗАКЉУЧАК. На основу анализе употребе израза *син чов(ј)еч(и)ји* у библијском тексту на савременом српском књижевном језику, као и увида у теолошке интерпретације његовог значења, закључујемо да израз задржава примарна библијска значења независно од тога да ли се јавља у библијском

⁹ Квалификатор *библ.* навели смо као ознаку да је реч о изразу који примарно потиче из Библије и искључиво се у библијском контексту употребљава. Предлажемо, такође, да се овај квалификатор уведи у израду описног речника српског језика.

или неком другом тексту. Са становишта лексичког значења и лексикографије, у речнику описног (дескриптивног) типа могу се издвојити три значења овог израза: 1. „људско биће, човек”, 2. „човеколика (антропоморфна) представа која најављује долазак Месије” и 3. Исус Христос. Поред издвојених значења, лексикографски опис у речнику општега типа требало би да обухвати и друге језичке особине овог израза које се показују релевантним за одређење његовог лексичког значења. Анализа је показала да се у зависности од лексичког садржаја израз употребљава у једном или пак у оба граматичка броја. У значењу „припадник људског рода, човек” израз се неретко употребљава и у множинском облику, нпр.: *А Госїод сиће да види ġрад и кулу, шїїо зидаху синови човјечији* (Пост. 11, 5), док се само у облику једнине овај израз употребљава у 7. глави књиге пророка Данила и у Новом завету. Затим, употреба великог слова у писању такође је условљена значењем израза, што се као податак може навести уз дефиницију значења. Будући да израз примарно припада Библији, употреба одговарајућег квалификатора („библ.”) уз лексикографску дефиницију ближе одређује функционалностилски статус ове лексичке јединице. Поред примера из Библије као примарног извора, примери за лексикографску обраду могу се црпсти и из домаће теолошке литературе у којој се појашњава значење и употреба израза *син чов(ј)еч(и)ју*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНДРЕЈЧИН Л., Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров. *Български тълковен речник* (доп. и прер. Димитър Попов). София: Наука и изкуство, 1996⁴.
- АТС: *Академічний тлумачний словник* (ред. Білодід Іван Констянтинович), I–XI. Київ: Інститут мовознавства АН УРСР, 1970 — 1980 <sum.in.ua/s/Syn> 2. 2. 2019.
- БЕРКОВ, В. П., В. М. Мокиенко, С. Г. Шулешков. *Большой словарь крылатых слов русского языка*. Москва 2000. <http://getword.ru/ru/slovari.php?word=%D0%A1%D1%8B%D0%BD-&submit=submit&table=fraz_berkov> 4. 2. 2019.
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Охридски ġролог*. Ваљево: Манастир Лелић, Епархија ваљевска, 2008.
- ДУБИЧНСКИ, В. В. *Лексикография русского языка*. Москва: Флинта, Наука, 2009.
- ЕНЦ. ПРАВОСЛ.: *Енциклопедија ġравославља I–III*. Димитрије М. Калезић (гл. ур.). Београд: Савремена администрација, 2002.
- КОНЕСКИ, Блаже. *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)*. Скопје: Македонска књига – Графички завод „Гоце Делчев”, 1986.
- КОНЕСКИ, Кирил (гл. ред.). *Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 2011.
- КУЗНЕЦОВ, С. А. (гл. ред.). *Большой толковый словарь русского языка*. СПб.: Норинт, 1998 <<http://gramota.ru/slovari/dic/?word=%D0%A1%D0%AB%D0%9D+&all=x>> 4. 2. 2019.
- МАРИНКОВИЋ, Константин. *Толкование священныхъ Еуанġелий [...]*, вторая часть, у Новомъ Саду, 1841.
- НЗ: *Novum Testamentum Graece* <<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graeca-na-28/read-the-bible-text/bibel/text/>> 27. 1. 2019.
- ОЖЕГОВ, С. И. *Толковый словарь русского языка*. Л. И. Скворцов (ред.). Москва: Мир и Образование, 2017²⁸.
- ПОПОВИЋ, Јустин. *Доѡмаїшка ġравославне цркве*, II. Београд: Задужбина „Свети Јован Златоуст” Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије код Ваљева, 2004.
- РАКИЋ, Радомир (ур.). *Велики ġравославни боġословски енциклопедијски речник*. Нови Сад: Православна реч, 2010.
- РМС: *Речник сїрскохрвайскоġ књижевноġ језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска и Матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV–VI), 1967–1976.

- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (изашло 20 књига). Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Светој иисмо Сјороџа и Новога завјеја, Библија*. Епископ бачки Иринеј (Буловић) (ур.), Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 2018.
- СЗ: Septuagint <<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/septuagint-lxx/read-the-bibletext/>> 27. 1. 2019.
- Стойкович(ь), Аѡанасіе (прев.). *Новый завѣтъ Госѡода нашеѡо Исуса Хрисиѡа*, Лейпцигъ, 1830.
- ТАТАЛОВИЋ, Владан. Проблематика „Син Човечији“ и њена релевантност у српској теолошкој средини.
- Богољуб Шијаковић (прир). *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 11, Београд: Православни богословски факултет, 2012, 16–30.
- ТАТАЛОВИЋ, Владан. Син човечији у масоретском тексту Данилове књиге. *Богословље* 1 (2017): 49–63.
- ТАТАЛОВИЋ, Владан. Син човечији у грчком тексту Данилове књиге. *Богословље* 77/1 (2018): 5–16.
- ТИХОНОВ, А. Н., Р. И. ХАШИМОВ (ур.). *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий*. I–II. Москва: Флинта – Наука, 2008.
- ТСБМ: *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* 1–5. Мінск: Акадэмія навук БССР и Институт мовознаўства ім. Я Коласа, 1977–1984.
- УШАКОВ, Д. Н. *Толковый словарь современного русского языка* I–IV. Москва: Астрель, 2000.
- ШИМЧУК, Э. Г. *Русская лексикография*. Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет, 2003.
- REYNOLDS, Benjamin E. *The Son of Man Problem: Critical Readings*. London – New York: Bloomsbury T&T Clark, 2018.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, 1880–1976.
- VLAŠIĆ, Petar. „Sin Božji“ i „Sin čovječji“. *Bogoslovska smotra* 1/4 (1910): 321–338.

Владан Јованович

БИБЛЕЙСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ *СИН ЧОВ(Ј)ЕЧ(И)ЈИ* С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СЕРБСКОЙ ТОЛКОВОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Резюме

Языковой анализ библейского выражения *син чов(ј)еч(и)ји* проводился в этой статье, чтобы найти способ его обработки в толковом словаре сербского языка. Библейское выражение *син чов(ј)еч(и)ји*, находящееся в книгах Ветхого и Нового Заветов, прочно связано с библейским контекстом, независимо от того, будет ли это Библия или любой текст, в котором это выражение используется. С точки зрения структуры, этот оборот является инвариантным, за исключением того, что в одном из значений, когда он упоминается как «член человеческого рода, человек», он используется и во множественном числе. Анализ лексического значения библейского выражения *син чов(ј)еч(и)ји* показал, что в лексикографическом описании можно выделить три значения: 1. «человек», 2. (ед.) «согласно христианскому учению: антропоморфное явление, объявляющее будущего Мессию» и 3. (ед.) «в Новом Завете так называет себя Иисус Христос». Примеры из библейского текста и богословские интерпретации оборота *син чов(ј)еч(и)ји*, которые мы находим в отечественной богословской науке, одновременно послужат и первоисточниками для его лексикографической обработки в словаре толкового типа.

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
Vladan.Jovanovic@isj.sanu.ac.rs

(Примљено: 28. марта 2019;
прихваћено: 17. маја 2019)

Марија Стефановић

ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ ОПИС КОНЦЕПТА ЗДРАВЉЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Методом когнитивносемантичке анализе која се користи у словенској етнолингвистици анализирани су српски лексикографски и паремиолошки материјал и подаци из анкета са два циља: да се формулише когнитивна дефиниција концепта *здравље* и да се провери који начини концептуализације здравља су представљени у српском језику и култури. Утврђено је да се језичка слика света коју даје савремени материјал донекле разликује од оне која је постојала у време када су записане пословице и изреке, што је условљено променама у начину живота, а потврђено је и да се сва три начина концептуализације здравља који се везују за индоевропске језике (здравље као целост, као чврстина и као животна сила) реализују у српском језику.

Кључне речи: концепт *здравље*, језичка слика света, етнолингвистика, когнитивна дефиниција, српски језик.

Through the methods of cognitive-semantic analysis used in Slavic ethnolinguistics, this paper analyzes Serbian lexicographic and paroemiological materials and data from questionnaires with two goals in mind: to formulate a cognitive definition of the concept of *health*, and to study the means of the conceptualization of health as represented in the Serbian language and culture. It is established that the language picture of the world offered by modern materials differs somewhat from that which existed at the time when the sayings and proverbs were written down; this is caused by changes in the style of life. It is further confirmed that all three means of conceptualization characteristic for Indo-European languages (*health* as wholeness, as hardness, and as a life force) are expressed in the Serbian language.

Keywords: concept of *health*, the language picture of the world, ethnolinguistics, cognitive definition, the Serbian language.

I. Увод. Резултати когнитивистички усмерених истраживања, пре свега у психологији и лингвистици, указали су на то да језик није само средство за комуникацију, већ да је његова улога знатно комплекснија, пошто он истовремено и чува специфична знања која постоје у језичко-културној заједници, и омогућује осмишљавање и стицање нових уз помоћ различитих механизма проширивања значења лексема, пре свега метафоре и метонимије. Језик такође обезбеђује приступ овим знањима путем анализе језичких јединица. Пошто се, за разлику од менталних садржаја, оне могу непосредно проучавати, језичке јединице представљају драгоцен извор за схватање начина на који се информације о свету који нас окружује тумаче и преносе не само међу савременицима – члановима заједнице, већ и кроз време.

Когнитивна дефиниција, како је посматрају представници лублинске етнолингвистичке школе предводи Ј. Бартомињски, представља суштински важан елемент приликом реконструкције језичке слике света¹. Она дефинише

* Рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и њоспоју* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Језичка слика света (ЈСС) је неопходно субјективна представа о свету око нас, и настала је као резултат когнитивне обраде непосредних искустава и раније стечених индивидуалних и

ментални објекат (појам) и треба да одговори на неколико питања: како обични изворни говорници разумеју реч којом се именују објекат или појава, без обзира на „академску” или „научну” дефиницију, како оцењују појаву или објект назван датом речју, које су њихове најважније особине, како настају, од којих делова се састоје, са каквим објектима су најчешће повезане, коју улогу имају итд. На тај начин долази се до конвенционалне слике концепта, изражене уз помоћ свакодневног (не научног) језика у облику реченице или текста. Оваква дефиниција треба да буде у складу са знањима о садржају и структури појма којима влада просечан припадник лингвокултурне заједнице (в. БАРТМИЊСКИ 2018: 754–755).

Веома важно за когнитивну дефиницију је експлицитно указивање на изворе на основу којих се она формира, односно сваки детаљ који се уноси у дефиницију мора бити заснован на језичком материјалу. Стога се у когнитивној етнолингвистици анализирају подаци из најмање три извора: језичког система (у пракси су то најчешће подаци из једнојезичких и двојезичких речника, речника синонима, антонима, из деривационог гнезда и сл.), из типизираних анкета које попуњавају савремени говорници² и из разноврсних текстова, укључујући пословице и изреке као минималне текстове.³

Пошто је у српском језику лексема *здравље* вишезначна, а придев *здрав* односи се не само на жива бића, већ и на објекте, овај рад има више циљева: да представи анализу језичког материјала на начин адекватан за формулисање когнитивне дефиниције *здравља* у етнолингвистичком кључу, да провери начине концептуализације *здравља* (и *болесџи* као његове супротности) у српском језику и култури и да, на основу материјала из збирке Вукових пословица и изрека у којима се говори о здрављу и болести, представи слику начина на који су се здрави људи, болест и болесници посматрали у време када су оне записане (прва половина деветнаестог века).

Корпус за ово истраживање су речничке дефиниције и илустративни материјал који се даје за лексеме са кореном *здрав-* у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ) и Речнику српскохрватскога књижевног језика (РМС), као и у Систематском речнику српскохрватскога језика Р. Јовановића и Л. Атанацковића (СР) и Речнику синонима (РС) П. Ћосића.⁴ Податке о традиционалном погледу на здравље и болест реконструисали смо на основу материјала из збирке пословица Вука Стеф. Караџића

колективних знања о објектима у најширем смислу те речи, а изражена је језичким средствима. О ЈСС као термину у етнолингвистици в. Бартмињски (2011: 41–69), а о разлици између когнитивне и језичке слике света в. Попова – Стернин (2007: 50–66).

² Од испитаника се тражи да одговоре на питање шта је суштина Х, или какав је по њиховом мишљењу „прави” Х. У овом случају, питање на анкетном листу било је: *Шта је, по Вашем мишљењу, суштина појма здравље у српском језику?* Испитаници су били студенти, а у структури су подједнако заступљени припадници оба пола. Половина анкетираних студира друштвено-хуманистичке и уметничке, а половина природне и техничке науке. У анкети коју овде анализирамо учествовало је 120 студената, а спроведена је на Универзитету у Новом Саду током 2017/18. школске године.

³ О когнитивној дефиницији више в. Бартмињски (2011: 41–69) и Бартмињски (2018).

⁴ Пошто је у фокусу нашег истраживања концепт *здравља*, из истих речника преузели смо само неке од података за лексему *болесџи* који служе као фон за пројектовање елемената концепта *здравља*.

(1849)⁵ у којима су присутне лексеме са кореном *здрав-*, као и оне које експлицитно садрже називе болести или се тичу болести, здравља или лечења. У складу са методологијом когнитивне етнолингвистике, у анализу укључујемо и изабране податке добијене анкетаирањем савремених говорника српског језика, који су говорили о суштини појма *здравље*⁶.

II. ПРЕМА КОГНИТИВНОЈ ДЕФИНИЦИЈИ ЗДРАВЉА

1. ВРЕДНОВАЊЕ ЗДРАВЉА. Здравље је универзална вредност највишег ранга⁷, те очекивано улази у круг високо вреднованих појмова српске културе, што потврђује не само постојање личних имена и презимена изведених од корена *здрав-* представљених у РСАНУ (*Здравка, Здравко; Здравца, Здравих, Здравковац, Здравковић* итд.), већ и материјал пословица и изрека српског народа и анкета у којој су учествовали савремени говорници.

1.1. ОЦЕНА ЗДРАВЉА У ИЗРЕКАМА И ПОСЛОВИЦАМА. У паремијама је позитивно вредновање исказано на три начина:

1) експлицитним поређењем са благом и богатством: *Без здравља нема богајисџива*. 11; *Здравље је највеће благо овога свијетја*. 89; *Здравље је највеће богајисџиво*. 89;

2) поређењем са другим високим вредностима, што је евидентно из пословице коју Вук Караџић наводи непосредно после оне о здрављу, а која се тиче части: *Нициџа се са здрављем ѿмијеџало није*. 225⁸; *Нициџа се с образом није измијеџало*. 225⁹ и

3) увођењем појма *здравље* у заклетве: *Тако здраво сјуџира освануо!* 297; *Тако ја здрав био и ко ми је мио!* 297; *Тако ја здрав и жив!* 297; *Тако ми здравља, од којеџа ми нициџа није милије!* 301.

1.2. ОЦЕНА ЗДРАВЉА У АНКЕТАМА. Велики број испитаника експлицитно говори о здрављу као позитивној вредности¹⁰: *Суџиџина је да се све своди на џај ѿјам и да без џоџа нициџа нема смисла; Здравље је једино џиџо нема цену, никако и ничим се не може куйиџи; Здравље је сџање човека које се не може куйиџи новцем; Здравље је најважнија сџвар у живоџу свакоџ човека*. Дакле, одговори указују на то да је оцена здравља као врхунске вредности остала непромењена. У анкетама смо пронашли и један одговор¹¹ који указује на то се појединци не односе са дужном пажњом према здрављу, што

⁵ Број након пословице односи се на страну у наведеном документу. Уколико је Вуково објашњење везано и за нека друга значења изреке која нису у непосредној вези са концептом здравља или болести, није наведено у целини.

⁶ Рад *Појам здравље у српском језику – резулџаџи анкеџе* је у рукопису и предвиђен је за објављивање током 2019. године.

⁷ В. одредницу *здравље* у речнику СД.

⁸ Иста изрека забележена је са минималним формалним изменама и на стр. 274: *Са здрављем се нициџа ѿмијеџало није*.

⁹ Пресупозиција је да је здравље (као и част – образ) изнад или изван свих осталих вредности, те да је непроцењиво или неупоредиво.

¹⁰ Овде и даље у тексту наводимо само неке од одговора из корпуса који чине анкете. Тачка и запета деле одговоре појединих испитаника.

¹¹ *'Здравље ѿредсџавља секундарну сџвар за српски народ, мада не би ѿребало џако да буде. Не знамо џиџа имамо док џо не изџубимо'*.

само потврђује став о потреби да здравље, као нешто што је вредно, треба посебно чувати.

1.3. УПОТРЕБА ЛЕКСЕМА СА КОРЕНОМ *ЗДРАВ-* У СВАКОДНЕВНОЈ КОМУНИКАЦИЈИ. У свакодневном животу и комуникацији користе се лексеме са кореном *здрав-*, о чему се говори у РСАНУ¹² и РМС¹³. За поздрављање¹⁴ у српском језику (као и у неким другим словенским језицима) користи се лексема са кореном *здрав-*, што је знак изражавања жеље за добрим здрављем саговорника. У савременој српској култури приликом сусрета хијерархијски равноправних саговорника уобичајено је поздрављање изразом *здраво*, док се ређе користи поздрав приликом растанка *уздравље*. У Вуковом зборнику пословица и изрека налазимо следеће изразе који се могу и данас чути у крајевима где се боље чува народна традиција: *Бо̄г̄ тӣи здравље дао!* 19; *Да ви чујем здравље!* У *Пац̄ӣро-вићима* *викне̄ тӣако домаћин и домаћица̄ ѓос̄тӣу на̄ њоходу* 48; *Здрав си!* *Рече се мјес̄то:* *С̄јасуј се! и одговара се: Од Бо̄га̄ тӣи здравље!* или: *Бо̄г̄ тӣи здравље дао!* 89. Без обзира на степен урбанизације, у српској култури приликом исказивања добрих жеља и честитања најпре се спомиње добро здравље, у свечаним приликама и данас се изговарају *здравице* и *наздравља се*¹⁵. Све ово сведочи о значају и високом статусу здравља на лествици традиционалних и савремених вредности српског народа.

1.4. ПОЗИТИВНА КОНОТАЦИЈА У ЛЕКСИКОГРАФСКИМ ДЕФИНИЦИЈАМА. Дефиниције које се користе за одреднице *здравље* и *здрав* садрже искључиво позитивне квалификације. На пример, у РСАНУ за значење лексеме *здравље* под 1.а. каже се: 'стање у коме се животне функције организма нормално обављају, добро, непоремећено, повољно здравствено стање', а под 1.б: 'добро, повољно, ненарушено стање неке животне функције, духовних особина и сл.', док се у истом речнику за значење придева *здрав* у оквиру значења 1.б. даје 'снажан, способан, добро развијен', а у РМС значење под 2.б. формулише се на следећи начин: 'који има сталну вредност, сигуран; јак, срећен, ваљан; позитиван'.

У деловима посматраних речничких одредница у којима се говори о душевном здрављу експлицитно и имплицитно присутна је компонента позитивне оцене када се здравим назива оно што се сматра општеприхватљивим и логичним: у РСАНУ налазимо: '1.в. (о духовним способностима) који добро, нормално служи, непомућен'; 'б.а. (о умним и духовним способностима и одликама) добро усмерен, разумљив, оправдан, природан; трезвен, логичан, исправан', у РМС: '3. нормалан, правилан, трезвен, разборит', а и РС за лексему *здрав* даје синоним под 4 '(који је утемељен на разуму) В. логичан'. И у СР у оквиру више одредница са изразито позитивном конотацијом

¹² В. у РСАНУ одредницу *здрав* под 8 и изразе везане за наведену лексему, као и одредницу *здравље* под 5 и изразе везане за наведену лексему.

¹³ В. одредницу *здравље* под б и изразе везане за ту лексему у РМС.

¹⁴ И унутрашња форма глагола *њоздравити*, као и именица *њоздрав*, *њоздрављање* експлицитно указује на здравље као најважнији семантички елемент у творби наведених лексема.

¹⁵ Текстови *здравица* које је сакупио и у две књиге објавио Вук Караџић доступне су на адреси <<https://www.rastko.rs/rastko-bo/ljudi/vkaradzic-zdravice.html>>. На истом месту дају се и библиографски подаци о ранијим издањима на основу којих је настала публикација.

налазимо квалификацију придевом *здрав*: ‘Разуман – Памет. *Здрава* памет’, ‘Паметан – Паметан човек. Човек *здраве* памети’, ‘Логика – *Здраво* мишљење. *Здраво* расуђивање’.

Позитивна оцена компоненте *здрав*- пренела се и на идеолошку сферу, што бележи РСАНУ у вези са значењима б.б. за лексему *здрав*: ‘(о разним делатностима, програмима, политици; о оријентацији, мишљењима, ставовима) правилно оријентисан, добро заснован, конструктиван, исправан’; ‘б.в. (о друштвеним снагама) неоптерећен погрешним ставовима, позитиван, напредан’.

2. ЗДРАВЉЕ КАО (ДОБРО) ФИЗИЧКО И ПСИХИЧКО СТАЊЕ. Резултати анкете спроведене међу говорницима српског језика говоре о јасној подели на физичко и психичко здравље – на пример, неки од одговора на питање о суштини појма *здравље* су и: *Суштина појма здравље у српском језику односи се на физичко и психичко стање човека; Добро стање и тела и духа; Суштина се односи на стање организма, како телесно, тако и ментално; Здрав разум и здраво тело; Скупи физичких и психичких својстава организма; Добро психо-физичко стање; Здравље је бити физички и психички здрав.* У три случаја испитаници су лаконски одговорили изреком *У здравом телу здрав дух.*

У изрекама и пословицама српског језика нисмо пронашли примере који би потврђивали нити демантовали поделу здравља на физичко и психичко. Међутим, постоје изреке које се односе на физичке и психичке болести, о чему говоримо ниже.

3. ЗДРАВЉЕ КАО ДАР ОД БОГА ИЛИ КАО ПОСЛЕДИЦА БРИГЕ О СЕБИ. У народној традицији здравље се најчешће посматра као нешто што је човеку додељено од Бога или од судбине: *Од Бога здраво, а од цара мирно. Одговори се кашито на питање: Како си? 231; Од Бога ти здравље! Гледај: Здрав си! 231.* Изрека *Ко болан није био тако Богу није мио. У Црној Гори.* 135 вероватно се везује за бројне молитве које Богу упућују болесници не би ли помогао њиховом оздрављењу, што опет подразумева значајну улогу Бога у процесу добијања или враћања здравља. Изреке *Ђе су данци ти су и лијеци. Док чоек још има дана да живи, ласно му је лијек наћи.* 78 и *Коме није вијека није му ни лијека.* 147 везују здравље, односно излечење са судбином и тиме негирају могућност утицаја на исход болести.

У одговорима испитаника у анкети на питање о суштини појма *здравље* налазимо и: *Од бога дар; Највећи дар; Здравље је дар од бога,* што говори о чувању традиционалног става о здрављу као поклону од више силе.

Међутим, у традиционалном погледу на свет постоји и другачији став о здрављу. Пронашли смо и једну изреку у објашњењу чијег значења се јасно говори о дужности појединца да се брине о здрављу: *Жив ће чоек све учинити. Тако се више ваља сипарати за животи и за здравље него и за какав посао.* 81. Сличног смисла су и изреке у којима се одговорност за добробит уопште, па тако и за здравље, дели између Бога и појединца: *Ко се чува и Бог га чува.* 156; *Залуду се чоек чува, ако га Бог не ушчува.* 83.

Савремени испитаници ипак чешће сматрају да је појединац одговоран за сопствено здравље: *свесни о начинима којима би оно [здравље] могло да се*

*йобольща и чува; нещйшо щйшо се одржава и неџује; водийши рачуна о себи; йсихичко и физичко сйање бића које се мора чувайши.*¹⁶

4. ЗДРАВЉЕ И БОЛЕСТ КАО РЕЗУЛТАТ УТИЦАЈА СПОЉАШЊИХ ФАКТОРА. Лексикографски извори упућују и на то да се придев *здрав* употребљава у случајевима када се односи на објекте или појаве који повољно утичу на одржавање здравља. На основу дела дефиниције у РСАНУ за појам *здрав* под 2.а. која се односи на ‘простор за живот, боравак и сл. у чијем оквиру не влада болест’ и 2.в. ‘(о средини, клими, атмосферским појавама и сл.; о начину живота, активностима) који крепи, окрепљује, ојачава, погодан за здравље, за добро стање организма’, као и у РМС за исто значење обележено са 1.в. ‘који користи здрављу, који окрепљује; који није опасан по здравље’¹⁷, видимо да су за очување и постизање здравља важни услови у којима се борави стално или повремено. Значење 2.б. тиче се такође спољашњих фактора. Наиме, то су материје који се уносе у организам (храна, пиће, вода), и оне су или безопасне (добре) за употребу, или повољно делују на организам, а слична дефиниција односи се и на значење 2.г, које, судећи на основу илустративних примера, обухвата и спољашње факторе који се тичу услова за боравак, и оно што се уноси у организам¹⁸.

У изрекама налазимо поређење *Здрав као йудар. За женско се рече: Здрава као йударница. У Дубровнику. 89*, који је вероватно настао због везе здравља са условима живота какав воде чувари винограда (обиље воћа, боравак и активност на чистом ваздуху итд.).

4.1. ЗНАЧАЈ ОКРУЖЕЊА И ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА ЗА ЗДРАВЉЕ. У лексикографском материјалу најчешће се говори о локацијама у најширем смислу које повољно утичу на здравље, што потврђују и анкете у којима се посебно истиче значај боравка у очуваној, незагађеној природи: *Сушйшина здравља је живейти у здравој околини; живой у здоровом окружењу; йприрода је здравље; йприрода; свеж ваздух.*

У материјалу народних изрека, међутим, налазимо на више места податке о повезивању болести са временским условима. Наиме, неуобичајено блага зима, односно изостанак веома ниских температура зими, може довести до болести. Изреке које на ово указују имају исту структуру: блага зима представља се као неповољнија и тежа у односу на тешке болести (кугу) и друге невоље (ујед змије). *Боље је божић кужан неџо јужан. Јер међу људма више болестйи има кад је зима слаба неџо кад је јака. 22; Боље је да йше змија уйекне неџо да йше Марчано сунце оџрије. У Дубровнику. Онђе се мисли да је сунце*

¹⁶ В. Трифуновић у чланку „Здравље” објављеном у оквиру електронске публикације *Појмовник срйске кулйуре* (в. литературу) даје преглед историјских промена у вези са здравственом политиком и одговорношћу заједнице и појединца за њега.

¹⁷ Примери који се наводе су: – Ови лепо и здрави *йредели ...* привлаче странце у свако доба године. Нен. Љ. Струји свеж, хладан, здрав *вјетар*. Мат. – Овде и даље истицање наше. М.С.

¹⁸ РСАНУ: 2.г. ‘(у односу на одређене животне функције или органе) који има повољно дејство на одређени орган или функцију, при којему се одређени орган или функција одржава у повољном стању. – Оне су *воде* здраве за очи (Никол. Ђ.). Тврд *йод*, од камена, цигле и др. није здрав за коњске ноге (Спасић Д. 3, 268). Први пример може се односити и на пијење воде, и на умивање њом.

Марѿа мјесеца врло нездраво. 23; Да ѿе Боѿ сачува ведра Божића и облачна Бурђева дне! У Дубровнику. 56; Јужну божјићу и ѿријатиљском колачу не ваља се радоваѿи. Јер кад је божјић јужан, не само шѿио је за људе нездраво, неѿо и зима ѿослије у невријеме досађује и чини шѿијеѿу; а ѿријатиљ ако донесе један колач, он ѿоједе ѿри – чеѿири, ѿа кад ѿође ваља оѿеѿи један да ѿонесе. 115.

4.2. Веза између хране и здравља и болести. Осим података из РСАНУ и РМС, где се у оквиру дефиниција или илустрација употребе лексеме експлицитно спомињу храна и пиће, у СР у вези са спољашњим факторима даје се израз *здрава храна*, као и дериват *здрављак* који се односи на млечни ресторан, односно на место где се продају млечни производи, а не продаје се алкохол¹⁹. Овакав назив специјализованог ресторана имплицира корист одређених врста хране за здравље, а забрана продаје алкохола – његову штетност.

У анкетама налазимо већи број одговора који суштину здравља повезују са квалитетом хране, па и оних који набрајају оно што сматрају корисним за очување здравља: *здраво се храниѿи; ѿазииѿи на исхрану; ѿравилна исхрана; храни се здраво – са досѿа воћа и ѿоврћа; кајмак, мед, ѿоврће, воће.*

Народне изреке дају више података који указују на везу између хране и здравља, односно болести. Пре свега, с обзиром на чињеницу да су оне сакупљане током 19. века, када су животни услови били знатно неповољнији, разумљива је успостављена веза између глади и болести, односно смрти: *Грђа је ѓлад од куѿе. 46; Нема ѿоре болесѿи од ѓлади. 202; Није умрла баба од корбе, већ од ѿразне ѿорбе. 219.* Међутим, забележена је и изрека *Не рађамо се да ијемо (неѿо ијемо да живимо). 209*, која осуђује претеривање у јелу.

Запажања да болесни људи мало једу изражена су у следећим изрекама: *Као да ѿрећи дан хљеба не једе (ѿако је рђав). 131; Болесник мало једе, али мноѿо ѿроци. 21; Немоѿињик мало једе, а мноѿо ѿроци. У Дубровнику. 207²⁰; Болан се ѿиѿа, а здравоме се даје. 21; Болесни се ѿиѿају. Гледај: Здрави се људи не ѿиѿају. 21; Боници се ѿиѿају (а здравима се даје). 28.* Блиске по смислу су и изреке *Здрави се људи не ѿиѿају. Гледај: Ко ѿиѿа, рад не даје. 89 и Док је чоек здрав, и вода му је слаѿка. 64*, јер се подразумева да здрав човек жели и може све да узме или поједе, и да му све прија.

О веровању да одређена храна може да помогне болеснима сведоче изреке *Болан да се лијечиѿи. Кад се хвали какво јело. 21 и Ко нема млијека, нема лијека. У Црној Гори. 149.*

Највећи број изрека изглед болесног човека повезује са мршавошћу²¹: *Једва му кожа косѿи држи. Мрщав, ѿѿѿово умро. 111; Тек шѿио му кожа косѿи држи. Кад је ко мало жив. 313; Кожа и косѿи. 138.*

Директна веза добре исхране и очигледног физичког здравља, које се огледа у руменилу лица, види се у изреци *Ко ѿанаду чесѿо куса, образ му*

¹⁹ В. одредницу *здрављак* у РСАНУ и РМС.

²⁰ У овим изрекама налазимо и информацију о томе да је лечење скупо.

²¹ Вероватно са овим у вези су и изрази који се у савременом српском језику користе за промене у изгледу, тј. телесној маси: *ослабиѿи* (омршавити) и *ѿѿравииѿи се* (угојити се). Слабљење као резултат смањеног уноса хране и даље се асоцијативно повезује са болешћу, а побољшан апетит је знак оздрављења – кад се неко *ѿѿрави*, и *ѿѿрави се*.

је како руса. У Дубровнику, *ђе сам ову њословицу чуо, највише се даје ђеци за јело панада, хљеб скухан у зовећој чорби*. Руса значи ружа. *Мјесџо* образ му је рече се и: румени се. 151.²²

Уочен је и посебан однос између тока болести и количине хране коју узима болесник: *Прибира наваку. Кад ко њред смртџ много једе, џџ. хоће да џоједе оно џџо је њеџово на овоме свијеџу*. 261.

5. ЗДРАВЉЕ КАО РЕЗУЛТАТ ЛЕЧЕЊА. РСАНУ за лексему *здравље* даје и значења која су у вези са организованим приступом заједнице лечења: '1. в. здравствене прилике, здравствено стање у некој средини; одржавање повољних здравствених прилика, унапређивање здравственог стања' и '2. необ. они који се старају о медицинским потребама, здравствена служба, здравство'.

Испитаници у анкети, између осталог, суштину здравља виде у непостојању потребе за лечењем: *када се не корисџе лијекови, здравсџивени ценџџри и сл; живеџџи без џомоћџ лекова и неких џџераџџџа*, и са медицином као савременом науком која је повезана са лечењем: *добро сџџање човековоџ орџанизма џо различџџим медицинским џарамеџџрима; медицина*.

Вуков зборник изрека и пословица садржи информације о различитим начинима традиционалног лечења – од рецепата до етнографских описа враџбина којима се помаже оболелима. Једна од изрека износи уопштен став о могућности излечења: *Свака болесџ има свој лијек (али џа људи не знаду)*. 276. На основу изреке *Прије био лијек неџо џџи заџџџао! Одџовори се ономе који заџџџа: џџџо ће џџи? кад се џџџо џџраџи лијека ради*. 262 претпостављамо да је требало чувати у тајности састојке за справљање лека. Изрека која се и данас користи: *Лук и вода. Од џоџа нема ниџџџа*, према Вуку, у ствари представља неефикасну модификацију рецепта за лечење грознице: *Може биџџи да се ово за џо каже џџџо се обично бијеџи лук уџључен једе са сирџеџом (особџџо од џрознице), а ко нема сирџеџа он усџе воде мјесџо њеџа?* 171.

Судећи према подацима које налазимо у Зборнику, уобичајено је било да се врачање које би требало да помогне у излечењу спроводило упућивањем болести на други објекат, животињу или особу²³: *На џсу рана на џсу и зарасла. Говори се у џали кад се ко џоџџџи да џа џџџо боли. Може биџџи да је најџџџе неко некоџа у џали наџоварао да џако враџа за себе, као џџџо и сад наџоварају оноџа који се џоџџџи да џа џрло боли да обзине комадић хљеба џа да џа баџи џсеџеџџу рекаџџи: „Пса џрло боли, а не мене.”* 190; *Мачки џџруџаџ, мени круџаџ. Кад се враџа да џрође чибуџџџа џџруџаџ. У Грбљу*. 176; *На џоџа џрозница, на мене водиџа! Рече се као у џали кад се џџџо ново џџџи џџџи од џодине окуси*.

Изрека *Лијева рука крсџа нема, а ово овђе мјесџа нема. Говори бајалиџа кад лијевоу руком баје око како бољеџџџе, дохваџџџџи онијем џрсџџом џџџо је до малоџа себе за врх језика, џак онда џџекрсџџџџи изнад бољеџџџе. У Грбљу*. 169 садржи опис једне од процедура лечења бајањем.

²² О томе да се о здрављу или болести може закључити на основу изгледа говоре и изреке: *Није џа фаџа од умрђа. Фаџа значи лице. У Дубровнику. Гледај: Није џо џџџело за оџџџело*. 218; *Није џо џџџело за оџџџело. Кад који здрав џовори да ће да умре*. 218.

²³ В. одредницу *болезњ човека* у СД.

5.1. ЗДРАВЉЕ КАО РЕЗУЛТАТ ПРЕВЕНТИВНИХ ПОСТУПАКА. Савремени носиоци српског језика и културе здравље виде као очекиван позитиван резултат личних напора уложених у оно што се сматра здравим начином живота (*водити здрав животи* (5)²⁴; *суштина њојма здравље је у здравом начину животиа; начин животиа; здравље је уско повезано са начином животиа; не подлежити њороцима*), а вођењем здравог живота се сматра, поред већ поменути пажње која се посвећује квалитету исхране, и физичка активност (*физичка активност* (4); *бављење спортом; бавити се редовно физичким активностима*) и избегавање стресних ситуација (*животи без много нервирања*).

Представници традиционалне српске културе, који су, према савременим показатељима и ставовима, живели релативно здравим животом, те, разумљиво, не помињу факторе као што су здрава храна и физичка активност, судећи по материјалу народних изрека прибегавали су вербалној заштити као превентивној мери опреза којом би се спречила болест или друга непожељна стања споменута у разговору²⁵: *Да си ти жив и здрав! Кад се хоће да каже да је ко умро. 55; Да ти је на здравље! Кад ко казује да га шито боли, н. њ. да ти је на здравље, боли ме глава. Овђе иде и оно шито су казале јетрве једна другој у њесми о зидању Скадра: Тебе здравље, мене боли глава – Тебе здравље, мене боли рука – 56; Здрава ти глава! Кад се казује за каку болест. 89; Не буди примјењено! Кад се у говору њореди мртви са живим или несрећни са срећним, њ. њ. њокојни Мирко био је, не буди примјењено, њако висок као ти; ударило га њане, не буди примјењено, ево овђе – њоказавши њрсом какво мјесто на њијелу своје или њућему. 195.*

У оквиру разматрања начина на који могу да се графемама представе комплексне ономотопеје уз изреку *Ласно је рећи њирше, али се усне њресу. 167* налазимо и следеће: *‘онај њлас који се учини сѡиснуѡим уснама, које обично чине жене кад се мало дијете њрошегне, или кад ко њред њеѡетом сѡомене жабу или какву болест, а оне дијете њовуку за ухо’*, што говори о постојању још једног раширеног начина магијске заштите од болести или других негативних појава.

5.2. Ток болести и смрт. Народне изреке указују и на могућност да перцепција болесника не мора да се поклапа са оним што о његовој болести мисле други: *Њеѡова је болест другога здравље. Кад се н. њ. за каква ѡосѡодина каже да је од најмањега чеѡа болестан. 227; Поѡетиа миѡи њо рафу ња обори сунђер ѡе ми разби главу. Казала Сарајевка кад муж дошавши из чарѡије наѡао је у ѡосѡеѡи болесну ња је заѡиѡао ѡѡиа јој је. 257.*

Могућ одговор на неверовање околине болеснику је и изрека *Здрав болесну не разумије. Мјесто не разумије ѡовори се и не вјерује. 89*, што такође упућује на субјективну перцепцију стања болесника.

Међутим, пошто болест може бити и неизлечива, у изрекама су забележене и оне које говоре о њеном току и могућем смртном исходу:

1) болест се може преболети: *Заболѡе и одолѡе. 82;*

²⁴ Цифра након одговора упућује на број испитаника који су одговорили на тај начин.

²⁵ У одредници *здоровье* (СД) говори се о томе да је здравље ‘у обредном систему објекат профилактичке магије’.

2) иста болест може се вратити: *Гора је одвала неџо ѿвала. Горе је кад се чоек ѿридиџне, ѿак се ѿо друџи ѿуѿи разболи, неџо ѿрва болесѿи*. 43–44;

3) болест може дуго трајати: *На куѿре уходи, на драме исходи (н.ѿ. болесѿи)*. 188;

4) дуго боловање често се завршава смрћу: *Дуџа болесѿи смрѿи џоѿова*. 71;

5) смрт може бити последица више узрока: *Једна смрѿи ѿисуѿа узрока. У Дубровнику*. 112; *Једна смрѿи ѿрисѿа узрока*. 112.

Поглед на смрт као природан део живота јасно се види из изреке *Ђе је ѿор ѿу и мор. Ђе има онђе и умире*. 74.

6. Когнитивна дефиниција здравља. У складу са ставом да когнитивна дефиниција треба да омогући увид у језичку слику света садржану у језичким јединицама, на основу представљеног материјала из различитих извора конструишемо дефиницију здравља која обухвата општепозната знања „садржана у одређеном кругу судова о објекту који су у заједници конвенционални и стереотипизовани” (BARTMIŃSKI 2018: 760)²⁶. Судове представљамо у посебним редовима, а у заградама дајемо репрезентативне илустрације из корпуса народних пословица и изрека (И) и анкета (А).

Здравље представља највеће богатство (И: *Здравље је највеће боџаѿисѿиво*; А: *Здравље је најважнија сѿвар у живоѿу свакоџ човека*);

Здравље је дар од Бога (И: *Од Боџа здраво, а од цара мирно*; А: *Здравље је дар од боџа*);

На здравље могу да утичу спољашњи фактори, као што су временски услови и окружење (И: *Боље је боџиѿ кужан неџо јужан*; А: *живоѿ у здравом окружењу*), али и умерена исхрана (И: *Грђа је џлад од куџе*; *Не рађамо се да ијемо (неџо ијемо да живимо)*; А: *ѿазиѿи на исхрану*);

Ако се изгуби, здравље се може вратити лечењем (И: *Свака болесѿи има свој лијек (али џа људи не знаду)*; А: [бити здрав значи] *живеѿи без ѿмоћи лекова и неких ѿраѿија*).

Нарушено здравље може се или поправити или довести до смрти (И: *Заболје и одолје*; *Дуџа болесѿи смрѿи џоѿова*).

Дакле, према ставовима који су представљени у оба извора базирана на свакодневном искуству и знању говорника језика у различитим периодима, когнитивна дефиниција здравља у српском језику је следећа: здравље је највеће богатство које је људима подарено од Бога. На њега могу утицати животни услови. Уколико се здравље изгуби, може се вратити лечењем. Лечење може бити успешно или неуспешно и завршити се смрћу.

Међутим, због великог броја испитаника који су у одговорима то истичали, дефиниција би се могла допунити и следећим елементима:

Здравље је јединство физичког и психичког здравља (А: *Добро ѿсихо-физичко сѿање*);²⁷

²⁶ Превод је наш (М. С.).

²⁷ Иако се овај став налази само у анкетама, чак 50 испитаника у одговорима изричито повезује физичко и психичко здравље, што сматрамо податком који се не сме занемарити у оквиру когнитивне дефиниције. Подсећамо на чињеницу да се у речничком материјалу не раздвајају експлицитно физичко и психичко здравље.

Здравље се мора чувати (А: *психичко и физичко стање бића које се мора чувати*)²⁸.

Из овог става логично следи и следећи:

Постоје начини на које се може здравље сачувати (А: *водићи здрав животи*).

Десет испитаника експлицитно говори о феномену који се у савременом свету назива *здрав животи* и обухвата поступке које треба појединац да примењује у тежњи да очува или побољша своје здравствено стање. У првом делу дефиниције споменути су спољашњи фактори (окружење, исхрана), а испитаници често додају и редовну физичку активност, пошто она није довољно присутна у модерном свету. Према овоме, продужетак когнитивне дефиниције дате више гласи: ЗДРАВЉЕ СЕ САСТОЈИ ОД ДВА ПОДЈЕДНАКО ВАЖНА СЕГМЕНТА, ФИЗИЧКОГ И ПСИХИЧКОГ. ОНО СЕ МОРА ЧУВАТИ ПРОМЕНОМ НАЧИНА ЖИВОТА КОЈИ ЈЕ УОБИЧАЈЕН ЗА САВРЕМЕНИКЕ.

Као што видимо, минимална и проширена верзија когнитивне дефиниције разликују се знатно од дефиниција у лексикографским изворима, које се ограничавају на 'нормално стање организма'. Когнитивна дефиниција, овде представљена, укључује податке који су засновани на искуству заједнице: вредносни став, указивање на порекло здравља, на могуће претње здрављу и савете за његово чување или поправљање, али и на могућ смртни исход када се здравље претвори у своју супротност – болест.

III. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЗДРАВЉА И БОЛЕСТИ КАО ЊЕГОВЕ СУПРОТНОСТИ. Детаљнија анализа лексикографских и других извора указује на то да корен *здрав-* указује не само на здравље живих бића (пре свега људи), већ да се током развоја језика његово значење проширило и на објекте, и да су се приликом развоја појма здравља реализовали различити начини његове концептуализације. С обзиром на то да су у раду Јасмине Грковић-Мејдор (2013) „Појам здравља у индоевропским језицима” утврђени различити начини концептуализације здравља у већем броју језика показани преко етимолошких веза између лексема којима се оно именује или описује²⁹, резултате овог истраживања применили смо и на целокупан анализирани материјал савременог српског језика и уочили присуство сва три начина на које се може посматрати здравље. Они су представљени експлицитно или имплицитно и у другим изворима које смо користили за опис концепта и формирање когнитивне дефиниције.

1. ЗДРАВЉЕ ЈЕ ЦЕЛОСТ. Према Ј. Грковић-Мејдор (2013: 298), у словенским језицима ова веза налази се у речима изведеним од ПИЕ основе **kai-lo/lu-* са значењем 'цео', од које је настало прасловенско **cělъ* са значењима 'цео' и 'здрав', што се види не само у српском *исцелићи* (поново учинити целим,

²⁸ У анкетама је 12 испитаника указало на потребу чувања здравља, што опет имплицира да је здравље нешто што је вредно (јер се чувају само вредне ствари), и да може нестати ако се о њему не води рачуна. Овакав став био је присутан и у ранијем периоду (в. Вуково објашњење уз раније наведену изреку *Жив ће човек све учинићи*).

²⁹ У наведеном раду говори се о здрављу као *целосћи, чврстости и животној сили*.

односно здравим), већ и у бројним случајевима када је исти принцип концептуализације присутан у случајевима проширења значења лексема са кореном *здрав-*.

У оквиру дефиниције у РСАНУ за лексему *здрав* (значење 1.а) налазимо: ‘који није рањен или страдао у рату, борби и сл., неповређен, читав, жив’. Слична је и дефиниција за значење 1.а. у РМС: ‘који нема обољења или телесних и душевних недостатака, мана’. У РС за исту лексему дају се синоними *чистӣав, жив, нейовређен, неозлеђен*, истина са напоменом да је значење нешто сужено.

Лексема *здрав* примењује се на предмете који су цели, што се види у РСАНУ у оквиру дефиниција за више значења: 3.в. ‘(о предметима, тканинама и др. рукотворинама, спојевима и др.) неоштећен (неполомљен, неподеран и сл.), очуван; неокрњен, цео’, а значење 3.д. односи се на ковани новац: ‘који нема рупу у средини (па је према томе веће вредности), неизбушен, цео’. РМС у значењу обележеном као 2.а. говори о објекту који је ‘читав, цео, неповређен, неоштећен’. Пошто се трулеж може посматрати као физичко оштећење органске материје, и значење 2.в. ‘неукварен (без трулежи и сл.)’ улази у ову групу.

Иста концептуализација присутна је и у неким дериватима: *здравица* је, према РМС, ‘земља која се налази испод горњег новог или прекопаног слоја, здрава земља, целица’, што је директно повезано са непостојањем оштећења. *Здравац* је, према истом речнику, ‘тврд, здрав камен; станац’. Назив је несумњиво везан за особину тврдоће и неоштећености, што обједињује два принципа концептуализације који се везују за корен *здрав-*.

Испитаници су у неколико случајева суштину појма *здравље* везивали експлицитно са целовитошћу и указивали на неодвојиво јединство различитих аспеката које здравље може имати: *йсихо-физичка целовиџосџ; јединсиџиво физичкоџ, мениџалноџ и емоџионалноџ здравља; одсусџиво свеџа џиџо може да наруџи йсихо-физичку целовиџосџ*. Према томе, здравље се у овим изворима посматра као комплексна целина чији сви делови треба да су неоштећени.

2. Болест је одсуство целости. Према РСАНУ, *болесџ* је ‘1. а. поремеџај животних функција у организму (код људи, животиња и биљака)’, а према РМС, то је ‘1.а. нездраво, поремеџено, ненормално стање организма; боловање, обољење’. Обе дефиниције основног значења имају пресупозицију да је здравље очекивано и нормално, ничим ненарушено стање животних функција.³⁰

РС за лексему *болесџан* даје низ у оквиру којег су и *скрхан болесџићу, оро-нуо, исџијен, исџијен*, а у СР у оквиру одреднице *болесџ* налазимо *неисџельив*. Све ове лексеме концептуално везују болест за недостатак нечега, тј. за непостојање целовитости.

У народним изрекама болест се посматра као узрочник физичког повређивања, што је такође нарушавања целовитости: *Болесџ џа јела! Женска клеџва*. 21; *Гриџа џе изјела! 46; Тако ме џуба не јела! 298; Тако ме не јела*

³⁰ Друга значења су: РСАНУ: ‘1.б. зараженост гљивицама, поквареност, кварење (о вину). 2. *фиџ*. а. нездраво стање моралних или интелектуалних особина. б. поремеџај, квар. 3. в. бол’; РМС: ‘2. *фиџ*. а. нездраво стање у некој друштвеној области. б. страст, манија’.

Ѕуба до њаса, а живина од њаса! 299. У овој групи изрека (клетви и заклетви) болест уопште, или конкретна болест (грижа, губа) концептуализује се као биће које буквално једе болесника, чинећи га непотпуним.

Нарушеност целовитости као узрок менталних болести или несхватљивог понашања у народним изрекама изражава се експлицитно или имплицитно: *Јеси ли чийџав? Гледај: Јеси ли њри себи?* 115; *Нема њреће даске у ѓлави.* 204; *Нема чейвртје даске у ѓлави. Ѓануџ је мало.* 205; *Није му врана мозак њойшла. Није луд.* 216. Непотпуност је у наведеним изрекама представљена експлицитно лексички, помоћу придева *чийџав* и глагола *немаџи*, а у последњем примеру имплицитно, преко указивања на оштећеност (или недостатак) мозга као органа одговорног за разумно поступање.³¹

3. ЗДРАВЉЕ ЈЕ ЧВРСТИНА. Принцип посматрања *здровоѓ* као *чврстоѓ* (Грковић-Мелѓор 2013: 300) присутан је у изразима који се односе на човека у добром здравственом стању: у РС налазимо синониме за лексему *здрав*: ‘као дрен, добродржећи, стабилан’, а за *здравље*: ‘отпорност, крепост, крепкост’³².

Концептуализација здравља као чврстине изражена је експлицитно када се придев *здрав* односи на објекте, и тада може да означава буквалну тврдоћу, на пример: РСАНУ: 3. б. ‘(о материјалу, грађи, типовима тла и сл.) који се одликује ујединаченим саставом, збијен, компактан, чврст, тврд’, или метафорично: 4. а. ‘(о валути, новцу и сл.) који има пуну, поуздану платежну вредност, финансијски солидан, стабилан, чврст’; 5. ‘уопште солидан, стабилан, чврст, који има добре изгледе’.

Изрека *здрав као кремен*, коју налазимо у раду Ј. Мелвингер (MELVINGER 1984: 134), повезује експлицитно веома чврст камен са здрављем, о чему сведочи и фрагмент дефиниције и илустративни пример за лексему *кремен* у РСАНУ: ‘2. фиг. (у истицању физичких и карактерних својстава) а. онај који је чврст, отпоран, јак; отресита, сналажљива, брза, ватрена особа. – *Пород им здрав, на очи кремен. Гледаш, а око чистѓ, снаѓа њрава и у сваком њокреѓу здравље кийџи и њрелива се* (Станк. Б., Звезда 1, 149)’.

РС за лексему *здрав* даје, између осталих, и синониме ‘једар, крепак’, који се такође експлицитно доводе у везу са тврдоћом и здрављем³³, као и СР, где налазимо израза *челичноѓ здравља*.

4. БОЛЕСТ ЈЕ ОДСУСТВО ЧВРСТИНЕ. Док у репрезентативним једнојезичким речницима нема експлицитног нити имплицитног указивања на везу између непостојања чврстине и болести, у РС за лексему *болестѓ* у оквиру синонимског низа налазимо *клонуо*, за *болећив* – *неоџџоран*, *крхак*, а за *болећивостѓ*

³¹ У збирци народних изрека налазимо и оне које указују на то да недостатак нечега може бити узрок болести: *Новчана болестѓ (болује џџѓо нема новаца).* 226; *Празна кеса ѓѓѓѓова ѓро-зница.* 259. Објашњење које даје Вук Караџић у оквиру прве наведене изреке јасно говори о болести као резултату недостатка (нарушена је целовитост коју чине појединац и новац који му је потребан за нормалан живот).

³² У РМС даје се следеће значење за лексему *креџак*: 1.а. ‘физички јак, чио, чврст, снажан, здрав’.

³³ Према РМС, лексема *једар* је полисемантична, и значење 1.а. је ‘добро ухрањен, крепак, здрав; набрекао, набијен, чврст’.

– *крхкосӣ, клонулосӣ, ломносӣ, млӣӣавосӣ, нео̄ӣӣорносӣ, клонӯће, омлӣӣа-велосӣ, дрх̄ӣавосӣ, климавосӣ*, што потврђује постојање наведеног начина концептуализације у српском језику. Уколико се одсуство чврстине повеже са природним положајем оног што није чврсто – лежањем, у ову групу можемо сврстати и изреке које говоре о уобичајеном положају болесника: *Леже као сной̄ље. Побољели се сви.* 168; *Лежи а режи. Кад је ко болесӣан, а једнако зао.* 168; *Лийсује а йсује (лаје а не устӣаје).* 170.

5. ЗДРАВЉЕ ЈЕ ЖИВОТНА СИЛА. Принцип концептуализације здравља као животне силе (Грковић–Мелџор 2013: 299–300) у српском језику налазимо у значењима за лексему *здрав* када је присуство здравља очигледно испољено³⁴, било преко физичког изгледа (здраве боје лица, на пример), било преко понашања које подразумева енергичност. На пример, у РСАНУ за значење 1.г. каже се ‘који одаје, одражава нечије добро здравље, својствен добром здравственом стању; који је одраз нечије свежине, доброг расположења, бујности и сл.’, а у РМС налазимо: 1.б. ‘који је својствен таквом организму, у коме се огледа здравље.’

РС за лексему *здравље* упућује се на одреднице *вӣӣалносӣ, кондиција и форма*. У СР у оквиру израза који се везују за појам *здравље* налазимо ‘*Вӣӣалносӣ. Пун животӣне снаге. Бӣӣи у кондицији. Бӣӣи у најбољој (йуној) снази. Вӣӣалан. Пун вӣӣалносӣи. Бӣӣи крейак и чио. Брекће, кӣӣӣи од здравља. Блисӣа од здравља.*’ Сви наведени примери упућују на постојање везе између здравља и животне снаге.

На исти начин објашњавамо изреке наведене у Вуковом зборнику у којима се пореди здраво људско биће са животињама и са природним појавама³⁵: *Здрав као лав.* 89; *Здрав као т̄ријесак. Каже се здраву и јаку чоџу.* 89; *Као курјак. Каже се здраву, јаку и окре̄ӣну чоџу.* 131; *Као лане. Рече се за здраво мало дијет̄е.* 132. Једна од изрека (*На младу је, зарацӣће. Рече се у шали младим људима кад их ш̄ӣӣо заболи, ако и није рана.* 189) указује на повезаност младости са здрављем (посматраним преко брзине процеса опоравка), односно упућује на чињеницу да животна сила слаби током времена.

У анкетама испитаници суштину здравља, између осталог, везују за могућност нормалног, неометаног обављања свих свакодневних потреба и обавеза: *Здравље је кад човек може да живи и ради ш̄ӣӣа жели; омо̄ӯћује*

³⁴ Употреба лексема са кореном *одраз-* у оквиру дефиниција ово и потврђује.

³⁵ Још нека уобичајена поређења наводи Ј. Мелвингер (MELVINGER 1984: 134):

„Другачији семантички односи изражени су у синонимском низу фразема у којима се похвално оцjenjuje здравље:

zdrav kao bik ‚sasvim / potpuno zdrav‘, *zdrav kao drenovina* ‚odlična zdravlja, sasvim zdrav‘, *zdrav kao jabuka* ‚vrlo zdrav‘, *zdrav kao kremen* ‚odlična zdravlja‘, *zdrav kao riba* ‚odlična zdravlja, vrlo svjež, čisto‘, *zdrav kao trijes* ‚vrlo zdrav, jak‘, *zdrav kao trijesak* ‚vrlo zdrav /jak‘, *zdrav kao drenova srž* ‚odlična zdravlja i vrlo zdrav‘.

Zdrav se čovjek у народу uvijek uspoređuje s nečim što је stvorila sama priroda: sa životinjom (*bik, riba*), s plodom (*jabuka*), s prirodnom tvari (*kamen, drenovina, drenova srž*) te s prirodnom pojavom (*trijes, trijesak*). Pojam zdravlja pri tome se dovodi u vezu s nečim što је jako, snažno (*bik, trijes, trijesak*), s nečim što је једно, zaobljeno (*jabuka*) te s nečim што је čilo i pokretno (*riba*)”.

Напомињемо да Н.И. Толстој (Толстой 1995) израз *здрав као риба* објашњава на другачији начин.

нормалан, функционалан живоӣ; с̄ӣање који омогућава јединки да нормално живи, али и за задовољство животом и позитивна осећања која има здрав човек: добар физички осећај; осјећај физичке с̄ӣоспособности; бӣӣи задовољан својим живоӣом; срећа коју човеку живоӣ доноси.³⁶

6. Болест је одсуство животне силе. Етимологија неких словенских лексема, као што су старослов. *неджъ* и црквенослов. *немоць*, директно, преко семантике префикса, повезује недостатак моћи или снаге са болешћу.³⁷ Бројни синоними представљени у РС илуструју овакву концептуализацију, јер у корену садрже *мо̄-* или *слаб-*: *слабосӣ*³⁸, *немоћ*, *онемоћалосӣ*, *ослабљеносӣ*, *ӣшлесна слабосӣ*, *немоћносӣ*, за лексему *болесӣан* синоними су *изнемогао*, *онемоћао*, а за *болећивосӣ* – *ослабелосӣ*, *слабосӣ*, *немоћ*, *изнемоглосӣ*, *онемоћалосӣ*, *ослабљеносӣ*, *немоћносӣ*.

Синоним *бесӣолейносӣ* животну силу представља кроз уобичајену метафору која везује позитивну животну енергију и срећу за уздизање изнад тла (уп. *лебдеӣи*, *бӣӣи на седмом небу* и сл.). Као што смо видели раније, испитаници животну силу везују за срећу и позитивна осећања, тако да је логично да се болест перципира као њихова супротност.

На основу података о начинима концептуализације може се формулисати когнитивна дефиниција која се односи на здраву особу: здрав човек НЕМА физичких повреда НИТИ психичких недостатака (што означава целовитост), УСПРАВНОГ ЈЕ ДРЖАЊА, ЧВРСТЕ МУСКУЛАТУРЕ (чврстоћа), СНАЖАН И ЕНЕРГИЧАН, МЛАД (има животну силу). Као супротност овом опису формира се когнитивна дефиниција болесне особе: БОЛЕСНИК ИМА физичке или психичке НЕДОСТАТКЕ (није читав / целовит), ЛЕЖИ (недостатак чврстине), НЕМОЋАН ЈЕ (недостатак животне силе), и често је СТАР.³⁹

IV. Закључак. Анализа извора који се користе у словенској когнитивној етнолингвистици показала је да се на основу језичких јединица може реконструисати начин на који се у српском језику и култури види здравље као фрагмент језичке слике света. Предложена когнитивна дефиниција здравља састоји се од два дела: први део заснован је на разноврсном језичком материјалу сакупљаном од прве половине XIX до почетка XXI века и стога садржи универзалне судове који су се одржали у заједници у широком временском распону, а други део представља допуну проузроковану цивилизацијским променама које су утицале и на ставове о здрављу у савременом периоду. У првом делу когнитивне дефиниције запажа се високо вредновање здравља

³⁶ Ниже говоримо о лексеми *бесӣолейносӣ* као о члану синонимског низа за *болећивосӣ*. Њен антоним *ӣолейносӣ* директно повезује здравље са виталношћу и животном силом.

³⁷ В. Грковић-Мејџор (2013: 301–302), као и одреднице *болезнь* у речнику СД и -*дӯз* (ФЛ-СМЕР).

³⁸ У РМС основно значење за *слабосӣ* је: '1. изнемоглост, немоћ (телесна и душевна), недостатак снаге, јачине'. Док прве две лексеме из дефиниције указују на одсуство животне силе, трећа се везује за концептуализацију слабости / болести као непостојања целовитости.

³⁹ Пословица *С̄ӣара чока не ӣӣају: ш̄ӣо ӣе боли? но: ш̄ӣо ӣе не боли?* 294. говори о повезивању старости и болести (болова). На основу изреке *Ни ми с̄ӣаро кашље, ни ми младо ӣлаче* 221. видимо уобичајену слику свакодневице са здравственим стањем које се сматрало типичним за старије особе.

као поклона од више силе и спознаја постојања везе између животних услова и здравља, као и свест да се на њега може утицати различитим процедурама. Други део формулисан је на материјалу добијеном од савременика и он одражава промене узроковане највероватније развојем науке,⁴⁰ јер се здравље на недвосмислен начин схвата као јединство психичког и физичког стања организма. У судовима о здрављу које износе савременици појављују се и ставови о неопходности промене начина живота тако да се, у ствари, он приближи оном који је у ранијем периоду био уобичајен за просечног представника традиционалне културе. Анализирана грађа из свих периода потврђује да је здравље било и остало једна од врхунских вредности у аксиолошком систему српског језика и културе, што је исказано преко експлицитних и имплицитних позитивних оцена које се везују за концепт здравља.

Утврђено је и да су сви начини концептуализације здравља које је Јасмина Грковић-Мејдор (2013) реконструисала на материјалу индоевропских језика представљени у анализираним српским изворима, било да су садржани у детаљима формулација или илустративног материјала у лексикографским дефиницијама и синонимским низовима за лексеме са кореном *здрав-*, било да су експлицитно или имплицитно представљени у анкетама и корпусу народних пословица и изрека. Ово још једном потврђује да језик у великој мери одражава животно искуство које се преноси кроз време на различите начине и да се семантичком анализом лексичких јединица, као и материјала из других извора, може реконструисати језичка слика света као једна од важних одлика сваке језичко-културне заједнице.

ИЗВОРИ

- Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узетје ријечи*. Издао их Вук Стеф. Караџић у Бечу, у штампарији Јерменскога манастира, 1849.
 <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=768&m=2#page/9/mode/lup>> 10.12.2018.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РС: Павле Ћосић. *Речник синонима*. Београд: Корнет, 2008.
- СД: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995-2012.
- СР: Ранко Јовановић, Лаза Атанацковић. *Системајски речник српскохрватског језика*. Нови Сад: Матица српска, 1980.
- ФАСМЕР: Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка. Издание 4-е, стереотипное*. Москва: Прогресс, 1986.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРТМИЊСКИ, Жежи. *Језик – слика – свей*. Београд: SlovoSlavia, 2011.

⁴⁰ Овде пре свега мислимо на медицину и психологију.

- Грковић-Мелџор, Јасмина. Појам здравља у индоевропским језицима. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013, 292–313.
- Попова З. Д., И. А. Стернин. *Когнитивна лингвистика*. Москва: АСТ: Восток – Запад, 2007.
- Толстой, Н. И. Здрав као риба. *Јазык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва: Индрик, 1995, 405–411.
- Трифуновић, Весна. *Здравље*. Појмовник српске културе. <<http://etno-institut.co.rs/cir/pojmovnik/zdravlje.php>> 15.12.2018.

*

- BARTMIŃSKI, Jerzy. In the Circle of Inspiration of Anna Wierzbicka: The Cognitive Definition – 30 Years Later. *Russian Journal of Linguistics* 22/4 (2018): 749–769.
- MELVINGER, Jasna. Poredbeni frazemi. *Jezik* 5 (1984): 129–160. <<https://hrcak.srce.hr/file/301625>> 13.10.2018.

Мария Стефанович

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ КОНЦЕПТА ЗДОРОВЬЕ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Когнитивные суждения о здоровье в сербском языке и культуре содержатся в источниках, которые в славянской когнитивной этнолингвистике подвергаются подробному семантическому анализу (толковые словари литературного и народного языков, стандартизованные анкеты для современных носителей языка и тексты – пословицы и поговорки). На основании проведенного анализа была сформулирована когнитивная дефиниция здоровья в сербском языке: здоровье – самый драгоценный подарок, который люди получили от Бога. На него могут влиять внешние факторы (погода, место, где люди живут, пища). Если человек потерял здоровье, его можно восстановить лечением. Лечение может быть успешным или неуспешным и кончиться смертью. Эту дефиницию, которая относится и ко времени создания и записывания пословиц и поговорок, и к современности, можно расширить, используя данные анкет. Ответы современников, которые входят во вторую часть когнитивной дефиниции, являются результатом измененных жизненных условий и развития науки. Во вторую часть когнитивной дефиниции входят следующие суждения: здоровье – это единство психического и физического здоровья; здоровье надо хранить введением изменений в повседневный способ жизни. Полученная когнитивная дефиниция, в отличие от лексикографических дефиниций, содержит элемент оценки, указывает на мнение о происхождении здоровья, на то, что может вредить здоровью и на способы предупреждения отрицательных влияний, а также связывает здоровье со смертью, которая иногда является последствием перехода здоровья в болезнь.

Вторая часть статьи посвящена анализу концептуализации здоровья и болезни в сербском языке и культуре на основании результатов исследования Я. Гркович-Мейджор. Все три способа концептуализации здоровья (здоровье как *цельность*, *твердость* и *жизненная сила*) существуют в материале, который был исследован, но они выражены различными способами: некоторые из них представлены эксплицитно, в лексемах использованных для дефиниций в словарных статьях, или в синонимических рядах, а некоторые можно реконструировать на основании пресуппозиций, содержащихся в пословицах и поговорках и в анкетах.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
mstefanovic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 1. фебруара 2019;
прихваћено: 17. маја 2019)

Сања Кример-Габоровић

ГЕНЕЗА КАТЕГОРИЈЕ 'РОЗЕ' У ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКОМ ПОЉУ 'БОЈА' У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Рад говори о односу српских синонима *розе*, *роза* и *ружичасџа* са *црвена*, потоња као име једне од шест примарно-основних категорија боја према Берлину и Кеју (BERLIN – КАУ 1969). На основу одабраних критеријума, тестирана је базичност назива *розе/а* и *ружичасџа*. Пружени су докази да, супротно досадашњој пракси, ниједну од наведених лексема није даље могуће сматрати хипонимом *црвене*, пошто су то данас имена оделите категорије основне боје 'розе'. Степен базичности трију генеричких имена 'розе' нижи је, међутим, од степена базичности имена двеју боја у њеном саставу ('црвена' + 'бела'). *Розе/а* и *ружичасџа* у рангу су са именима преосталих секундарно-основних категорија боја према БК – *браон*, *сива*, *љубичасџа* и *нارانцасџа*. За сада *ружичасџа* има најшири опсег примене, но уочено је ширење опсега примене и код *розе/а*.

Кључне речи: категорија основне боје 'розе' и њена генеричка имена, критеријуми базичности, опсег примене.

This paper investigates the relationship between *розе*, *роза*, *ружичаста*, the three synonymous Serbian lexemes all of which mean 'pink' in English, and the lexeme *црвена*, the latter being a generic name for the basic colour category 'red', also established as one of the six primary basic colours by Berlin and Kay (1969). Based on the selected set of criteria, *розе/а* and *ружичаста* were tested for their basicness. Contrary to popular belief, it was proven that none are to be considered a hyponym of *црвена* any longer. *Розе/а* and *ружичаста* are currently generic names for the basic colour category 'розе' (pink). Nevertheless, their basicness is lower than that of the two colours comprising the category 'розе' – namely, 'црвена' (red) and 'бела' (white). The basicness of *розе/а* and *ружичаста* parallels that of other secondary basic colours by BK in fact, such as *браон* 'brown', *сива* 'grey', *љубичаста* 'purple' and *нارانцаста* 'orange'. Among the given generic names for 'розе', *ружичаста* has the broadest range of application, although the range is broadening also for *розе/а*.

Key words: basic colour category 'розе' and its generic names, criteria of basicness, range of application.

1. Увод. Рад се темељи на ставу да се крајем XX века српске лексеме *розе*, *роза* и *ружичасџа*, дотадашњи искључиви називи за светлу нијансу 'црвене' боје, почињу користити као имена за оделиту категорију основне боје 'розе'. И док су *розе* и дублет *роза* позајмљене из немачког језика (нем. *роза* ружа; розе), *ружичасџа* је мотивисана кованица којом се замењује страна реч (*ружичасџа* < *ружа* + *-ичасџа(а)*).

'Розе' је, иначе, једна од четири последње у низу од 11 категорија основних боја према Берлину и Кеју (BERLIN – КАУ 1969). Дате категорије генеришу се следећим, фиксираним редоследом: (I) 'бела' и 'црна', (II) 'црвена', (III) 'зелена' и 'жута', и (IV) 'жута' и 'зелена', (V) 'плава', (VI) 'браон', те (VII) (произвољним редоследом) 'љубичаста', 'розе', 'нارانцаста', и 'сива'. Језик може имати најмање 2 категорије основних боја на првом, почетном, стадијуму развоја, одн. највише 11 таквих категорија на седмом, последњем, стадијуму развоја. Потоње важи само за савремена, технолошки високо развијена

друштва, будући да су управо индустријализација и уплив најразличитијих пигментних боја наметнуле, и настављају да намећу потребу за именовањем новостворених тонова боје, те њима припадајућих нијанси.¹ Мишљења о категоријама основних боја (према енгл. *basic colour categories*, или, краће ВСС)² у српском језику, варирају од 7 до 11 (в. КРИМЕР-ГАБОРОВИЋ 2014: 229). Границе између ВСС у језицима идентичног броја категорија нису подударне, већ су културолошки условљене.

С протоком времена имена боја у језицима се мењају. Усвајају се нови колоритни називи, нпр. срп. *џинк*, *фуксија*, *фламинго боја* све ‘јаркорозе’, а одбацују постојећи и/или архаични, нпр. турцизми *алали/аласи* и *ђувез* оба ‘црвенкаст, ружичаст’ (ХЛЕБЕЦ 1988: 147). Расположива колоритна терминологија може и променити значење (МАСЛОВА 2000: 648), нпр. срп. *коралан* раније искључиво у значењу ‘румен(каст)’, ‘руменкастоцрвен’, ‘црвенкастонаранцаст’, ‘розикастоцрвен’, а данас, због интерференције с лексичким фондом енглеског језика, још у значењима ‘нијанси на прелазу из розе у наранцасту’. Лексика, као специфичан, жив и динамичан ‘инвентар културе’, сеизмографски региструје друштвено-цивилизацијско-културолошке промене (БАРТИМИЊСКИ 2011: 51). Како то из овог рада произлази, управо *розе/а* и *ружичасија* илуструју промене које имена боја могу претрпети у лексичко-семантичком пољу датих назива.

Као генеричко име ВСС ‘розе’ подједнако се употребљавају *розе/а* и *ружичасија*. На основу првог, премда и најкритикованијег БК критеријума монолексемичности за избор ВСТ (в. BERLIN – KAY 1969: 6–7), у раду доследно користимо ‘розе’ као име истоимене категорије (дублет *роза* мање је фреквентан, а придев *ружичасија* је дужи).

Савремени српски лингвисти према постојању ‘розе’ као ВСС у српском имају следеће ставове: (1) најчешће је ни не опажају (ХЛЕБЕЦ 1988: 325); (2) понеки ‘розе’ дефинишу као једну од ВСС (в. РАТКОВИЋ 2007: 192; LAZAREVIĆ 2013: 17); (3) сматрају је светлим испољавањем ‘црвене’ боје (ИВИЋ 2008: 7–8). Једина детаљнија расправа која подупире другонаведени став јесте рад КРИМЕР-ГАБОРОВИЋ 2014 (233–235).

У Матичином *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (РМС), *розе*, пром. нем. варв. *роза*, дефинише се као ‘ружичаст’ (V: 558), а *ружичаси* даље у значењу ‘румен’, ‘руменкаст’ (V: 574). ‘Румен(каст)’ свакако јесте нијанса ‘црвене’ – уп. *црвено лице још [се] више заруменело* (ЈАНКОВИЋ, 24), *Крв [...] њена крзно руменим млазевима* (ПЕКИЋ, 346). ‘Румен(каст)’, укратко, не може бити довољно јасан референцијални опис за *розе/а* и *ружичаси* (LAZAREVIĆ 2013: 35).

Неоспоран је, међутим, развој ‘розе’ под окриљем ВСС ‘црвена’. Првобитно су *розе/а* и *ружичаси(а)* значиле ‘светло/бледоцрвен’, ‘црвенкаст’, ‘румен(каст)’. И данас се, премда ретко, користе у том значењу, нпр. *ружичаси[e]*

¹ Ограничени број ВСС и припадајућих имена одражава потребу да се, ради лакше комуникације, распознавање ентитета из ванјезичког окружења сведе на што мањи број јасно препознатљивих назива (BIGGAM 2012: 91–92).

² Скраћеницу уводимо из разлога економичности, а по узору на ВСТ (< *basic color term* име категорије основне боје), коју користи већина аутора заинтересованих за проблематику боја.

очи[...] нису довољно сјавале (Vučo, 86), *делил[и су] команданије [...] на [...] „розе” (црвенкастије) и „мекане”* (оне који су одбијали да се драстично постоју са њиховим родоцима партизана) (PETRANOVIĆ, 370). *Ружичастије очи* асоцирају на црвенило боњача, док *црвенкастиј* у другом примеру има значење комунистичке (црвене) идеологије.

У продужетку ће бити разматрани положај и улога српских лексема *розе/а* и *ружичастија*. Бавимо се:

(1) генезом категорије ‘розе’ у српском језику, те њених имена *розе/а* и *ружичастија*. Расправља се о могућим функцијама двеју лексема, степену њихове синонимичности, као и односу ‘розе’ с тоналитено блиским ВСС (‘црвена’, ‘наранџаста’, и ‘љубичаста’);

(2) питањем да ли су *розе/а* и *ружичастија* у савременом српском језику и даље хипоними надређене *црвене*, или су то ВСТ, што је засновано на критеријумима за утврђивање припадности одређеног имена боје групи ВСТ према БК (1969: 6–7).

1.1. СТРУКТУРА КОРПУСА. Корпус је у периоду 2004–2018. ексцерпиран из следећих извора: (1) дневни листови, (2) недељници, (3) часописи за уређење ентеријера, (4) литерарни корпус, (4) електронски корпус (в. Извори), а консултовани су и бројни речници српског језика (в. Извори). Речничке дефиниције најчешће су преузимање из РМС, и тек понегде из новијег РСЈ.

При извођењу закључака ослањали смо се још на секундарни корпус, који чине резултати двеју анкета. У анкети из 2016. године, примењена је техника анонимног анкетног упитника на укупном узорку од 74 испитаника (37 студената англистике Филозофског факултета у Новом Саду, 24 студента Грађевинског факултета у Суботици, и 13 грађана – изворних говорника српског језика). Због потребе за додатним подацима (тест психолошког издавања имена боја, те тестови примарности и асоцијација за лексеме *розе/а* и *ружичастија(а)*), анкета из 2018. године обухватила је 138 испитаника (49 студената англистике, 24 студента грађевине, и 65 ученика виших разреда суботичке Гимназије „Светозар Марковић”).

1.2. МЕТОДОЛОГИЈА. Према се БК истраживање боја ослања на: когнитивни метод теренског тестирања с обојеним картицама, који су касније унапредили бројни истраживачи (в. CORBETT – DAVIES 1997), та методологија изискује значајне финансијске, техничке и персоналне ресурсе, а резултати су преваходно опажајно-психолошки. Кључна замерка је то што се именовање боја темељи на њиховом изолованом опажању. Не сагледава се шири језички контекст који омогућава увид у семантичку разуђеност лексема-имена боја, што представља императив савремених лингвистичких истраживања и теорија (STEINVALL 2002: 1–2, 217–220).

У раду је примењен други метод претраживања колоритне терминологије: анализа опсежног и разнородног корпуса српског језика, с циљем лингвистичке анализе имена боја, и то у смислу подробне анализе лексичко-семантичког поља боја. Приступ су, у комбинацији с елементима првог приступа, користили: за енглески језик Стајнвол (STEINVALL 2002), за немачки језик Кауфман (KAUFMANN 2006), за енглески и руски језик Трибушинина (TRIBUSHININA 2008), итд. У српском језику другопоменути приступ примењују рецимо

Ратковић (2007), Илић (2011), Кример-Габоровић (KRIMER-GABOROVIC 2011), Лазаревић (LAZAREVIC 2013).

2. КАТЕГОРИЈА ‘РОЗЕ’ БОЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Потреба за именовањем у чо- вековом природном окружењу атипичног колорита ‘розе’, у западноевроп- ским језицима појавила се средином XVIII века. Тада се ‘розе’ отприлике и престаје перцепирати као ‘светлоцрвена’ (VEJDEMO et al. 2015: 19). У српском језику, то се догађа знатно касније, због чега у српско(хрватској) народној поезији недостају придеви *розе/а* и *ружичасӣ(а)*, а присутни су (1) *црвен(а)*, (2) *румен(а)*, и (3) *ала(̄ӣ)асӣ*, и то (2) и (3) оба у значењу ‘црвенкаста’ (АЛДА- ЧИЋ 1992; ПОПОВИЋ 1992; СТАНИЋ 2015). У Вуково доба (прва половина XIX века) забележено је више термина у значењу ‘розе’, попут *џембе*, *аласӣ*, *ђувез*, но сви су они имали и друга значења (ХЛЕБЕЦ 1988: 146–147). *Розе/а* и *ружичасӣ(а)* појављују се тек негде на прелазу из XIX у XX век.³ Њихова првобитна значења била су искључиво ‘светло/бледоцрвен’, ‘црвенкаст’.

Ренесанса је прекретница у развоју западноевропских назива за боје (VEJDEMO et al. 2015: 20–21). Венеција и Фиренца преузимају производњу и трговину боја од Византије и земаља Блиског и Средњег истока. Драстично се повећава употреба врло широке палете боја у текстилној индустрији, што намеће неопходност њиховог именовања. Тон боје постаје кључни атрибут, битнији од светлости. Током периода од XV до XVII века генеришу се имена за боје према називима пигмената и средстава за бојење, док касније, у XVIII и XIX веку, боје имена добијају према ванјезичким ентитетима. Управо током другог периода настало је и име за ‘розе’ боју у западноевропским језицима (нпр. енгл. *pink*, одн. нем. *rosa*), пресликана су имена ликова из природе – ‘розе’ цвећа (каранфил, одн. ружа). Семантичком екстензијом имена ванјезич- ких корелата постала су називи за боју.

Розе/а је у почетку била ‘реч позајмљена из нужде’ (према нем. *Bedürfnislehnwort*). Овакве „нужне” позајмљенице означавају стране појмове за које домаћа реч не постоји (в. ТАРПОЛЕТ 1913; у: КЛАЈН 1978: 44). Позајмљеном придевском лексемом *розе/а* (нем. *rosa*), именује се страни појам (‘розе’ боја).⁴

Паралелни термин *ружичасӣ(а)*, ретко *ружичав* (LAZAREVIC 2013: 54), као описно име ВСС ‘розе’, мотивисана је кованица која замењује страну реч (*ружичасӣ(а)* < *ружа* + суфикс *-ичасӣ(а)*) (в. КЛАЈН 2003: 274; ВРВОРА 2005: 113). Ова суфиксална изведеница се, како по облику, тако и по смислу, везује за друге сличне лексеме, и то: (1) изведенице којима се именују боје, нпр. *на- ранџасӣ(а)* < *наранџа* + *-(ич)асӣ(а)*, или *љубичасӣ(а)* < *љубичица* + *-(ич)асӣ(а)*, при чему суфикс *-ичасӣ(а)* овде има значење ‘као, попут, налик на’ (ружу, наранџу, љубичицу). У питању су описна имена боја, која у свест призивају слике биљака (цвећа и воћа), а што је и иначе уобичајени начин лексемизације

³ Стијовић (*Полиџика – Кулџурни додаџак*: 19.5.2018) говори о периоду од безмало сто година. У српској књижевности, међутим, *роза* се наводи у Игњатовићевом роману *Вечиџи младожења*, објављеном 1878. у бечком часопису *Срџска зора*, док се *ружичасӣ(-и)* појављује 1883. у Илићевој песни „Пролеће”.

⁴ У лингвистичкој литератури мање заступљен облик *роза* бележи РМС (V: 555), а има га и у нашем корпусу, нпр. *роза завесице од џӣла* (КАРОР, 41), *баде манџил роза боје* (ВОВИЋ-МОЛ- СИЛОВИЋ, 215), *биџикл у роза боју* (*Bravacasa*: јул/авг. 2015).

нових колоритних термина, нпр. *циклама*, *кесџењасџа*, *маслинасџа*, *боја брескве/кајсије/јорџована/лимуна* (KRIMER-GABOROVIĆ 2013: 45). С друге стране, *ружичасџа*(а) се по облику везује за: (2) друге изведене лексеме са значењем боје, нпр. *џлавичасџа*(а), *беличасџа*(а), те семантичког описа ‘прилично X’ (ХЛЕБЕЦ 1998: 323; KRIMER-GABOROVIĆ 2011: 306). *Ружичасџа* је заправо семантички калк, по узору на немачки придев *rosen*, рецимо у *rosenfarben* ‘розе’ боја, и илуструје позајмицу значења (в. KLAJN 1978: 30–32).

‘Розе’ је уз ‘белу’, иначе, боја цветова дивље руже (шипак/шипурека) (лат. *Rosa canina*). Овај самоникли, листопадни грм предак је данашње питоме руже. Међу старим сортама баштенских ружа доминирале су управо оне ‘розе’ латица. У том контексту треба тумачити и следеће примере: *уџи*, *изнуџра ружичасџе као лаџице руже* (Киш, 196–197), *рекли су да је беба одлично, „розе као ружа”* (*Blic*: 11.3.2018). Свест о тој етимологији данас је добрим делом изгубљена, превасходно из разлога што гајене, хибридне руже цветају у најразличитијим бојама. И док црвене руже симболизују страствена љубавна осећања, што се пресликава у језик, нпр. метафора *црвена ружа* је (*симбол*) *љубав*(и), ‘розе’ се као мање упадљив, тј. за око много пријатнији колорит од снажне и агресивне ‘црвене’, данас усталила као симбол нежне и романтичне љубави. Потврду тога имамо и у корпусу: *црвени[м] ружа[ма] изјављује [се] сџирасна љубав[...], а розе нежна [...]* осећања (*Полиџика*: 26.12.2006), *Црвена је симбол љубави, а розе оџкрива романиџичну дуџу* (*Hello*: 9–15.2.2018).

Rozela и *ружичасџа*, српска имена ВСС ‘розе’, имају: (1) пре свега номинативну (именовну) функцију (в. KRIMER-GABOROVIĆ 2013: 44–45), а онда и (2) таксономијску (класификациону) функцију, јер нам помажу да разлучимо између више сродних ентитета (казују нам с ким/чим имамо посла) (в. PASTOUREAU 2003: 2), нпр. *ружичасџи маркер*, *ружичасџе џилуле*, *розе џебој*, *розе џласачки лисџиџ*.⁵ Ту је и (3) естетска (дескриптивна) функција, јер *розе/а* и *ружичасџа* ванјезичке ентитете класификују било (а) позитивно (чешће), или (б) негативно (ређе), нпр. (а) *У џуџро су маџле бивале ружичасџе* (SELIMOVIĆ, 196), *фина ружичасџа џраџина, лака и мирисна као џудер* (Киш, 36), *ружичасџа[и] дом[...]* џиџ уз море (*Hello*: 31.7.2016), одн. (б) *ружичасџа[е] красџа[е] џун[е] џноја* (*Newsweek*: 21.3.2016), *кич розе униформ[е]* (*Полиџика*: 19.7.2006). Амбивалентност значења, иначе, одлика је управо боја, као језгра симболичког система у свим културама, при чему једно значење (позитивно, одн. негативно) има превагу над другим (GERBRAN – ŠEVALIJE 2004; KRIMER-GABOROVIĆ 2016: 191, 194–195).

2.1. Однос лексема *РОЗЕ/А* и *РУЖИЧАСТА*. Узимајућу у обзир етимологију *розе/а* и *ружичасџа*, у раду их третирамо као синониме. У прилог томе, наводимо примере: *ружичасџа џланеџа [...]* розе боје (*Вечерње новостџи*: 9.8.2013), *розе џиџице[...]* *ружичасџа[е] бој[е]* (*Press*: 29.3.2016), *роза [с]џамбени комџлек [...]* *џео је ружичасџа!* (*Lepota i zdravlje*: нов. 2017).

Треба нагласити да се концептуализација једне ВСС, те генерисање њеног имена (ВСТ), не морају временски подударати, нити су као такви трајно

⁵ Човек ванјезичке ентитете унутар исте класе ентитета међусобно разликује, између осталог, управо на темељу њихове обојености (WYLER 1992: 38).

дати (в. STEINVALL 2002: 71). Примера ради, у француском се ВСТ *brun*, досадашње име ВСС ‘браон’, повлачи у корист *marron*, пређашњег хипонима *brun*, док се италијанско *azzurro* повлачи у корист *blu*, у својству новог ВСТ за ВСС ‘плава’ (в. GROSSMANN – ACHILLE 2016: 43–44). Занимљив је и случај два мађарска имена ВСС ‘црвена’, тј. *piros* и *vörös*. БК (1969: 35) сматрали су их именима двеју одвојених ВСС, слично руским именима двеју категорија ‘плаве’ боје – *голубой* и *синий*. У расправама још од XIX века било је ставова да су *piros* и *vörös* синоними, али данас преовлађује мишљење да је само *piros* ВСТ, док је *vörös* њен хипоним. *Vörös*, својевремено семантички разуженији назив, већег културолошког значаја и поетске употребе, те конотативно богатији, данас је у повлачењу (UUSKÜLA 2008: 25–26).

Интересантни су и закључци студије Вејдемо и др. (VEJDEMO et al. 2015) о развоју категорије ‘розе’ у 7 германских језика (енглески, немачки, швајцарски немачки, дански, шведски, норвешки, исландски), и то почев од XVIII века, када се и генерише посебна лексема у значењу ‘розе’ боје, као име оне светле нијансе ‘црвене’, чија је употреба постала толико присутна да се јавила потреба за њеним именовањем. Наведени језици данас имају најмање један, а неки и по два назива за одвојене категорије ‘розе’ од чега само једна има статус ВСТ (барем за сада), нпр. нем. *rosa* у својству ВСТ и *pink* као њен хипоним (в. KAUFMANN 2006: 328). Тамо где је извршена лексемизација другог назива за ‘розе’, распон значења првог назива се сужава. Две категорије ‘розе’ можемо означити и као ‘розе 1’ и ‘розе 2’, при чему је значење ‘розе 1’ ограничено на светлију нијансу, док је у случају лексемизације ‘розе 2’, то јарка, вриштећа нијанса ‘розе’.

Промена концепта на темељу којег настаје нова ВСС, а коју именује припадајући ВСТ, одвија се поступно. Испрва постоје два назива у својству потпуних синонима који се семантички, стилски, и синтагматски подударају, а само се употребно разликују (в. CRUSE 1991: 265; ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 245). И касније је то преклапање евидентно, но једно име покрива више замућена подручја категорије. Потом периферно име постаје хипоним другог, општијег имена. Коначно, разлике између два назива постају истакнутије од њихових сличности, тј. категорија боје се цепа на две оделите категорије. Рахилина и Парамеи (RAKHILINA – PARAMEI 2011: 127) наводе пример овог процеса говорећи о руским терминима *коричневый* и *бурый*, обе: ‘браон, смеђ, мрк’. Новији назив, *коричневый* преузео је статус ВСТ.

Прелазећи на детаљнију расправу о односу *розе/а* и *ружичасије*, битно је истаћи да су, у складу с принципима језичке економије, апсолутни (идентични, једнозначни) синоними изузетно ретки (Прџић 1999: 15). Одликује их подударање семантичког садржаја, дакле иста архисема (и грамема), већи број истих сема исте експресивне и употребне вредности, те истог ранга у лексичком систему (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 142). Има их углавном међу научним и стручним терминима (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 245).

У тренутку позајмљивања, семантички опис *розе/а* и *ружичасија* био је истоветан, и то *розе/а* као страна, а *ружичасија* као домаћа реч. Верујемо да је то разлог због којег је у стандардном језику лексема *ружичасија* фреквентнија. Но, чини се да је данас у току процес њиховог даљег семантичког диференцирања. У том смислу, *розе/а* све чешће, не увек, има светлију вредност

од *ружичасџе* (‘светло/бледо/пастелноружичаста’). То делимично потврђују збирни резултати анкета 2016. и 2018. Готово половина (49,61%) од 140 испитаника, сматра да *розе/а* именује светлију нијансу од *ружичасџ(е)*,⁶ 28,57% да су то исте боје, а 14,17% да је *розе/а* тамнија од *ружичасџ(е)*. Преостали одговори (7,75%) нису били обрадиви. Мањи број (14,76%) сматра да *ружичасџа* садржи примесе ‘плаве’ или ‘љубичасте’.

И сликарка Ивањицки *ружичасџу* сматра „драматичном розе бојом”, иако и *ружичасџу*, и *розе(/а)*, дефинише још као „разблажену црвену” (*Илустрована џолиџика*: 14.11.1998). У том светлу треба тумачити и пример: *љусџ[е...] варирају у боји, од розе до ружичасџе* (*Коџа: обољенја и леџенје – Псо-ријаза* 2016).

Треба споменути такође да се лексема *џинк*, у значењу ‘јарко/дречаво-розе’, у синтагми *Пинк џтелевизија* или *РТВ Пинк*, у нашем корпусу доследно замењује са *ружичасџ(а)* (не и *розе/а*), што је додатна потврда веће јаркости (засићености) *ружичасџ(е)* у односу на *розе/а*, нпр. *џословање “ружичасџе” џтелевизије* (*Вечерње новосџи*: 19.7.2012), *челник[...] ружичасџе џтелевизије* (*Blic*: 5.3.2018).⁷

И из *Сисџемаџскоџ речика срџскохрвайџскоџ језика* Р. Јовановића про-излази да се *розе/а* раније ређе користила. У издању из 1936. године, рађеном на материјалу за период 1860–1930, у склопу речничке одреднице *црвен* (стр. 175), наводе се придеви *румен*, *руменкасџ*, *ружичасџ*, *руд*, *скерлеџан*, итд., док *розе/а* недостаје. У издању из 1980. године (стр. 711), чији је коаутор још Л. Атанацковић, наведени су и *роза* (не и *розе*), и *ружичасџ*, оба у значењу ‘боје руже’, а класификовани су и даље као хипоними хиперонима *црвен*.

У најкраћем, *ружичасџ* и *розе/а* представљају синониме који се идеографски поклапају, али се претежно разликују у погледу своје спојивости која је диктирана већом стилском разубојеношћу лексеме *ружичасџ*. Потоња допушта употребу са апстрактним именима, за разлику од придева *розе/а*, који је у српском језику ограничен претежно спојивошћу са предметима, нпр. *розе/а зид*, али не и **розе/а будућносџ* наспрам *ружичасџа будућносџ* (*живоџ*, *мисли*, *снов*).

О ширем опсегу примене *ружичасџе* над *розе(/а)* говори још Лазаревић (LAZAREVIĆ 2013: 50). Ауторка такође истиче да *ружичасџа* и *розе/а* нису замењиве у свим контекстима у којима се појављују, а образложење за то је да се *розе/а*, слично другим непромењивим придевским позајмљеницама, по правилу употребљава увек уз именице које означавају неживе предмете (махом вештачке носиоце боја). Уобичајено је, дакле, рећи да *неко има ружичасџе образе*, или, још чешће *румене образе*, али не и да **неко има розе образе*, док се без велике разлике говори да *девојка носи ружичасџу или розе халџину*. То углавном потврђује и наш корпус, јер су изузеци ретки, нпр. *уџн[а] џшкољк[а...] џрозрочно розикасџ[а]* (SELENIĆ, 305–306), *Розе лице, џонеџде одрано* (ISAKOVIĆ, 183), *њено џеме је роза* (*Lepota i zdravlje*: авг. 2018).

⁶ И говорници хрватског језика, барем на далматинском приобаљу, „роза доживљавају као свијетлоружичасту боју” (BRBORA 2005: 113). Рафаели (RAFFAELLI 2017: 181), међутим, хрв. *роза* назива колоквијализмом од *ружичасџа*.

⁷ Но, то може такође значити да је *ружичасџа* свеобухватнији назив који покрива и светле и тамне нијансе категорије ‘розе’, а које именују лексеме *розе/а* и *џинк*.

3. О ПРИРОДИ ‘РОЗЕ’ БОЈЕ И ЊЕНОМ ОДНОСУ С ТОНАЛИТЕТНО БЛИСКИМ КОЛОРИТИМА. Као спој (1) енергичне ‘црвене’, најтоплије од свих топлих боја, због асоцијације на топлину крви и врелину пламена, и (2) светле, нежне, девичански ‘беле’, која у свест призива слике снегом завејаних и залеђених пространстава (KRIMER-GABORVIĆ 2011: 107; 2016: 190), ‘розе’ задржава много од карактера обеју боја у свом саставу. Њену природу треба стога сагледавати кроз призму ‘белом’ бојом ублажене ‘црвене’, одн. ‘црвеном’ бојом оснажене ‘беле’. О томе говори и Вјежбицка (WIERZBIĆKA 1990: 107) наводећи да „адекватни семантички опис лексема *розе/ружичаста* [...] треба да одражава њихову интуитивну везу са концептом садржаним у лексеми *црвена* [...] и оним обухваћеним лексемом *свејтао*”⁸ У том светлу, Лазаревић (LAZAREVIĆ 2013: 35) поставља питање оправданости штурог дефинисања референцијалног значења ‘розе’ у српским једнојезичним речницима, па и новијем РСЈ. Због чега, пита се Лазаревић, ‘розе’ није описана барем као мешавина других двеју основних боја, слично ‘љубичастој’ и ‘сивој’, иако ни „[Т]акво објашњење, с обзиром на огроман распон нијанси ружичасте с којим се данас сусрећемо, не би свакако било сасвим прецизно [...]”.

Због садржаја ‘црвене’ компоненте у ‘розе’, српска културно-језичка заједница ‘розе’ сврстава у ред топлих боја. Побуђују широк спектар емоција: од топлине и удобности, до немира и неспокојства. Свест о ‘розе’ као топлој боји потврђују следећи наводи: *Тојла ружичаста* [...] *веселом женском кујку* (*Мој стан*: јан. 2017), у *шојлим нијансама* [...] *јасиелноружичасте* (*Лера и срећна*: феб. 2018).

Наши испитаници, посебно они млађе и средње животне доби, у највећем броју одбацују идеју да *розе/а* и *ружичаста* могу бити дефинисане као ‘светло/бледоцрвена’, и уопште као ‘црвена’ боја.⁹ ‘Розе’ већином препознају као тоналитетно јасно одељену од преосталих 10 ВСС, тј. независну од тоналитетно блиских ‘црвене’, ‘наранцасте’ (‘црвена’ + ‘жута’), и ‘љубичасте’ (‘црвена’ + ‘плава’). Према анкети из 2016. године, ‘розе’: (1) није ‘црвена’ боја (94,29%), (2) није ‘наранцаста’ боја (88,57%), и (3) није ‘љубичаста’ боја (94,29%).

4. ПРОБЛЕМ ДЕФИНИСАЊА ПРОТОТИПА ‘РОЗЕ’ БОЈЕ У СРПСКОМ ЛЕЗИКУ. За сагледавање унутрашње структуре категорије ‘розе’ користимо семантичку анализу *розе/а* и *ружичаст(а)*. Око семантичког језгра, тј. прототипа (референтне тачке) категорије, распоређени су други, по сличности повезани чланови категорије, њени бољи или лошији представници (у зависности од удаљености од језгра).

Теорија прототипа (ROSCN 1973a; 1973b) не објашњава сва значења имена боја. Због полисемичности очитоване у основном (денотативном) и проширеним (конотативним) значењима, примењује се проширена, тј. полисемичка теорија прототипа. Темелји се на више прототипа, а не једном, централном.

⁸ “An adequate semantic description of word *pink* [...] should reflect its intuitive link with the concept encoded in the word *red* [...] and with that encoded in the word *light*”.

⁹ За око 40% интервјуисаних испитаника животне доби 55–65 година ‘розе’ је и даље ‘светло/бледоцрвена’. То доказује да издвајање ‘розе’ из ‘црвене’ у посебну ВСС није дуже од 30-ак година.

Име боје асоцира на различите облике појавности колорита, у зависности од ентитета на које се односи (KAUFMANN 2006: 22–27; TRIBUSHININA 2008: 394–395).

За одређивање основног значења боја у речницима се најчешће позива на (в. PATTERSON 2003: 1): (1) таласну дужину (корисно је физичарима, али не и просечном говорнику), (2) тонове или мешавине других боја (ни ово није увек најјасније, посебно зато што описивање боје тоном није уобичајено у свим културама)¹⁰, и (3) добро познате референте – ванјезичке ентитете чији је колорит когнитивно истакнута и препознатљива особина, нпр. 'црвена' боја крви најбољи је представник (прототип) категорије 'црвене' боје (WIERZBIČKA 1996: 314).

За разлику од примарно-основних боја ('бела', 'црна', 'црвена', 'зелена', 'жута', 'плава'), са једним, евентуално два јасно истакнута носиоца боје – прототипа категорије ('бели снег', 'црни угаљ', 'црвена крв', 'зелена трава', 'жуто Сунце', 'плаво небо/море'), код 'розе' таквог прототипа нема (требало би да представља нејасну средину између боја 'беле' и 'црвене'). Стога је упитно може ли се уопште говорити о најбољем репрезенту (прототипу) ВСС 'розе'. Да ли је то искључиво боја цвета дивље руже и другог 'розе' цвећа, или такође здрава боја коже, боја Сунца и неба у свитање/сутон, боја слаткиша, боја козметичких и модних производа', и др.? (в. Пододељак 6.4.3.1).

У потрази за одговором на то питање, уместо просте, користимо проширену теорију прототипа, према којој се за опис назива боје, уз фокалне боје (Rosch 1973b: 116), употребљавају такође перцептивно најистакнутији природни и вештачки носиоци колорита. Прототип није више једна апсолутна, перцептивно најистакнутија (фокална) боја, већ је целина типичних карактеристика категорије. То је дакле читава скала боја које, иако све припадају истој категорији, оличавају различити ентитети из окружења, природни и вештачки носиоци боје, добро познати свим изворним говорницима одређеног језика (в. KAUFMANN: 20, 25–27). Захваљујући двема врстама прототипа, могуће је боље разумевање и тумачење значења колоритних термина. Први прототипи (фокалне боје), тј. перцепцијски утврђени делови спектра привилегованог статуса (Rosch 1973a: 348; 1973b: 112), не могу објаснити асоцијације везане за имена боја. Од других, природних прототипа најбољи представници су они природни ентитети из ванјезичког окружења (природне референтне тачке) са којима се одређена боја најбоље идентификује, нпр. 'бели снег' (WIERZBIČKA 1990: 99–146). Мада различити, два концепта се међусобно допуњују. Расправа о две врсте прототипа одражава свест о универзалистичко-релативистичкој (културолошкој) димензији имена боја. Негде се две врсте прототипа подударaju, нпр. боја крви истовремено је фокално 'црвена', а другде не, нпр. боја ватре као когнитивна референтна тачка (природни прототип) није и фокално 'црвена'.

¹⁰ Другде се говори о светлини, сјају, zasiћености, итд. Примера ради, Поповић (2012: 7) наводи да функционисање назива за боје у словенском фолклору одређује антитеза 'сјајно' – 'без сјаја'. Није стандардизована ни сама терминологија семантике боја, па се zasiћеност назива још чистоћом, интензитетом, концентрацијом, и др. То указује на неопходност успостављања термиолошке прецизности (BIGGAM 2012: 2–8)

За спознавање проширеног значења лексеме-имена боје, те везе са истакнутим носиоцима боје, ослањамо се на: (1) речничке дефиниције боја, сложене придеве, поредбе, компарације с елементом боје,¹¹ као и (2) метафоричко-метонимијске екстензије назива за боје.¹² Пошто однос између перцепције и датих назива није једнозначан, имена боја не групишу се искључиво око надређених стандардних прототипа (фокалних и природних референтних тачака), већ и око композитних (сложених) прототипа (енгл. *compound prototypes*). Имена боја се спрежу са именима ентитета. Примера ради, синтагма *ружичасџи зумбул* ('придев-име боје + именица') не активира стандардни прототип јер је боја ванјезичког ентитета општепозната, за разлику од *ружичасџоџ осџа* и *ружичасџих рачића* где име боје не описује стварну боју ванјезичког ентитета (осип је црвен(каст), а рачићи су наранџасти). Како се значење композитног прототипа заснива на колективном, али и личном ванјезичком искуству, нема недоумица ни у погледу значења боје у синтагмама *ружичасџе усне* и *ружичасџи језик*, мада *ружичасџи* овде призива менталне слике различитих нијанси 'розе' боје, тј. прототипска 'ружичастост' усана и језика разликује се од прототипске 'ружичастости' зумбула или сладоледа од јагода.¹³ Семантичко тумачење назива *розе/а* и *ружичасџи(а)* активира, дакле, више, а не само једну референтну тачку – прототип.¹⁴ У најкраћем, композитни прототипи доказују: (1) промењивост значења придева-имена боја, пошто у зависности од контекста, тј. врсте именице коју ближе одређује, имена боја могу имати различита значења, и (2) значење синтаксичког споја 'придев-име боје + именица' није увек збир дословних значења компоненти у споју (в. TRIBUSHININA 2008: 101–117).

Проширени приступ прототипима категорија боја користили смо и у раду за анализу ВСС 'розе', као мешаног, тј. секундарно-базичног колорита без изразитог прототипа (његово разубуђено језгро темељи се на више референтних тачака-најизразитијих природних и вештачких носиоца 'розе' боје).

5. КРИТЕРИЈУМИ ЗА УТВРЂИВАЊЕ БАЗИЧНОСТИ ИМЕНА КАТЕГОРИЈА ОСНОВНИХ БОЈА. Хипотезу универзалности имена ВСС поставили су БК (1969: 6–7). Аутори користе критеријуме помоћу којих се утврђује да ли је одређено име боје и основно (базично). ВСТ мора испуњавати следеће услове:

- (1) мора бити монолексема, значења које није збир значења саставних делова,
- (2) не сме бити хипоним неког другог имена боје,
- (3) опсег примене није ограничен на узак круг ентитета,

¹¹ Нпр. срп. придев *црвен*, речнички се дефинише као 'боја крви, зреле јагоде, (црвене) јабуке, итд.', *крв-црвена* је сложен придев, *црвен као булка* је поредба, док је компарација *црвенији од јабуке*.

¹² Због асоцијације на крв и ватру, те у пренесеном значењу на живот и рађање с једне стране, одн. побуну и уништење с друге стране, срп. *црвена* је боја љубави, одн. револуционара (асоцијација је на крв палих бораца).

¹³ Примери за 'розе' боју изведени су по узору на Трибушине примере с 'црвеном' бојом (TRIBUSHININA 2008: 102–104).

¹⁴ Уместо композитним прототипима, неки аутори допунска значења имена боја тумаче теоријом концептуалне интеграције (в. Илић 2017).

(4) мора бити психолошки истакнуто име, које је високо рангирано у колористичким тестовима (на списковима имена боја), уз стабилну референцију, и заступљеност у идиолектима свих говорника (општа познатост).

Четири критеријума по потреби допуњујемо са још четири:

(5) дистрибутивни потенцијал спорних термина треба да одговара потенцијалу етаблираних ВСТ (нпр. могућност грађења суфиксалних изведеница и других морфолошких облика),

(6) споран је статус оних имена боја која су истовремено имена ентитета обојених датом бојом (нпр. енгл. *gold* злато; боје злата (срп. *златијан*), или срп. *циклама* (врста) цвет(а); *циклама* боја),

(7) спорне су и новије позајмљенице,

(8) када је статус имена боје тешко проценити на темељу првог критеријума, у анализу треба укључити критеријум морфолошке сложености.

Крофорд (CRAWFORD 1982: 342), један од критичара БК критеријума, одбацује критеријум монолексемичности као конфузан, што касније критикују и други (в. STEINVALL 2002: 23–25; UUSKÜLA 2008: 26–29).¹⁵

Бигам (BIGGAM 2012: 21–43) образлаже да истраживачи различитих језика у обзир узимају и неке друге параметре, попут фреквенције, дужине времена одзива у тестовима психолошке истакнутости, итд., где су само неки од критеријума универзално примењиви. Цитирајући Крофорда, Бигам критеријуме своди на то да ВСТ: (1) није хипоним других имена боја, (2) није контекстуално ограничен на узак круг ентитета, (3) психолошки је високо истакнут.¹⁶ Истиче да истраживачи сами морају одредити критеријуме најпогодније за анализу ВСТ у језику који истражују. Тако, рецимо Кертула (KERTTULA 2007) контрастивно истраживање ВСТ у енглеском и финском језику темељи на укупно 4 критеријума – други, трећи, пети БК критеријум (примарност, ширина опсега примене, морфолошка разумењеност), а уводи критеријум фреквенције појављивања.

Пре него што се детаљније позабавимо провером базичности категорије ‘розе’ у српском језику, овде свакако треба рећи да, премда је БК хипотеза о универзалности и еволуцији ВСС и ВСТ структуралистичка у својој основи (у раду смо примењивали неке структуралистичке поступке, нпр. тестове с одговорима типа да/не), БК хипотеза има истовремено своју когнитивистичку димензију, што се посебно односи на проширени БК модел (више о томе говоримо у продужетку). Подручје боја, наиме, није могуће адекватно описивати позивањем на структурна дистинктивна обележја (JACKENDOFF 1983: 113).

Након што је објављена, БК хипотеза је обновила расправу између присталица релативизма и универзализма, истовремено указујући на бројне недостатке самог БК модела. Приговори су се односили на: (1) метод прикупљања података о називима за боје ослањањем на Манселове картице боја (намет-

¹⁵ Примере морфолошки изведених ВСТ, осим у словенским језицима, међу којима српском – *ружичаста*, *љубичаста*, *наранџаста*, имамо и у другим језицима, нпр. фин. и мађ. ‘розе’, тј. *vaaleanpunainen* (< *vaalea* светло, бело + *punainen* црвен(a/o)), и *rószaszín* (< *rósz* ружа + *szín* боја).

¹⁶ “A basic color term [...] has stability of reference across informants and across occasions of use. Its signification is not included in that of any other color term. Its application is not restricted to a narrow class of objects.”

нуто је именоване боја по западњачком концепту – тон, светлина, zasiћеност, а запостављени су сви друкчији културолошки концепти); (2) нерепрезентативност анкетног узорка (учествовао је премали број испитаника који је био под снажним утицајем енглеског језика на којем су се сви испитаници школовали); (3) истраживање ван контекста окружења којем језик припада и у којем је поникао; и (4) свођење значења назива за боје на неурофизиолошке фокалне тачке. Основни БК модел из 1969. године у међувремену је више пута мењан и прошириван (в. STEINVAL 2002: 19–37; BIGGAM 2012: 74–108), што је резултат бројних и опсежних лингвистичко-антрополошко-психолошких и других истраживања, нпр. *Глобално истраживање боја* (енгл. *World Color Survey*), *Истраживање о бојама у Средњој Америци* (енгл. *Mesoamerican Color Survey*), итд. (в. КРИМЕР-ГАБОРОВИЋ 2014: 223–225).

Све то заједно довело је до увођења нових појмова, као и до прилагођавања расположивих тумачења. Треба истаћи следеће значајне измене:

(1) категорије основних боја, од чега шест примарно-основних боја, те ограничени број секундарно основних боја, почињу се описивати као фази скупови (имају нејасне, мутне границе), а карактерише их и градуелност. Истовремено, секундарно-основне боје су: (а) композитне или сложене боје, тј. фази уније имена примарно-основних боја (ВСТ), нпр. термин енгл. *grue* покрива простор боја који говорници енглеског језика деле на две категорије боја – ‘плава’ и ‘зелена’, због чега *grue* има значења ‘плава’, ‘зелена’, ‘плаво-зелена’, ‘зеленоплава’; док су друга група секундарно-основних боја фази граница (б) бинарне или изведене боје, тј. фази пресеци примарно-основних ВСТ, нпр. ‘роза’ = ‘црвена’ + ‘бела’;

(2) макрокатегорије, нпр. ‘макробела’ (‘светла’), ‘макроцрна’ (‘тамна’), ‘макроцрвена’ (све ‘топле боје’), и др., а које се уместо категорија примарно-основних боја јављају у језицима са мало назива за боје, и то у почетним стадијумима развоја;

(3) градуелност као последица мешања два или више фази скупова категорија боја, при чему значење новонастале категорије боје зависи од степена учешћа сваке од примарних категорија боја у њој;

(4) више различитих, а нових еволутивних путања назива за боје у раним фазама развоја;

(5) значај рашчлањивања простора боја, и то у смислу да различити језици, под притиском друштвеног развоја, постојећи мали инвентар назива за категорије основних боја проширују увођењем нових термина. То је својствено не само језицима у некој од раних фаза развоја, већ такође језицима високоразвијених друштава, где је целокупан простор боја већ покривен са 11 ВСТ, али је присутна потреба за његовим додатним рашчлањивањем. Управо је та отвореност БК модела његова предност. Омогућава да рус. *голубой* тумачимо као дванаести ВСТ, одн. шести ВСТ за бинарну (изведену) боју на пресеку боја ‘плава’ + ‘бела’ (CORBET – DAVIES 1997: 219; CORBETT 2004: 214).¹⁷

¹⁷ За разлику од руског, и још неких језика, где постоји 12 ВСТ (в. UUSKÜLA – BIMLER 2016: 14; 24–25), код већ споменутих назива фр. *brun* и *marron*, те мађ. *piros* и *vörös*, само је први међу њима ВСТ, док је други његов хипоним. Ради веће прецизности изражавања, и у енглеском се сугеришу кандидати за дванаести ВСТ (*lilac* ‘јоргован (боја)’), и тринаести ВСТ (*turquoise* ‘тиркизна’) (MYLONAS – MACDONALD 2016: 40–41).

Мада на нека питања у вези са БК моделом, покренута расправом релативиста и универзалиста, још није дат задовољавајући (научно утемељен) одговор, досадашња сазнања у вези са перцепцијом, концептуализацијом, категоризацијом и именовањем боја, ипак су довела до приближавања ставова. Иако су разилажења и даље присутна, универзалисти су одступили од сувише тврдих когнитивистичких тврдњи, а релативисти од пренаглашавања културолошких утицаја. То је повезало добре стране обе теорије. Може се рећи да се са универзалистичким приступом простор боја омеђује грубо, а да културолошка припадност и језик ту конструкцију попуњавају детаљније (в. Uusküla – Vimler 2016: 4). Ни сам БК модел није обухваћен целивитом теоријом, нити модел даје одговор на сва питања у вези са категоризацијом, лексемизацијом и семантиком назива за боје. Ипак, упркос неоспорним мањкавостима, БК модел и даље нуди најрестриктивнији инвентар имена категорија основних боја (број није ни премали ни превелики за анализу), што онда омогућава опис свих видљивих нијанси боја у већини језика развијених друштава (в. Griffin 2006: 71), дакле оних која су већ у VII фази развоја према БК моделу. Тај инвентар полазна је основа и за многа истраживања на тему лингвистике назива за боје (нпр. Вејдемо et al. 2014: 20–21).

Како је основни циљ овог рада утврдити да ли се категорија ‘розе’ боје издвојила у базичну категорију у српском језику уздицањем до статуса хиперонима (у рангу са ‘црвена’ чијим је хипонимом до скоро сматрана), овде примењујемо универзалистичко-релативистички приступ, тј. БК модел комбинујемо са културолошким утицајем ради допуне значења ‘розе’. Примера ради, повезивање когнитивних референтних тачака, тј. прототипа категорија боја са добро познатим ванјезичким ентитетима, уместо са фокалним тачкама, није универзалистички приступ према БК моделу, већ према ставу Ане Вјежбицке (Wierzbicka 1996: 287–334). Критеријуми за утврђивање базичности срп. ‘розе’ у наредном одељку такође нису искључиво БК критеријуми, већ им је придодат критеријум фреквенције.

6. ПРОВЕРА БАЗИЧНОСТИ КАТЕГОРИЈЕ ‘РОЗЕ’ БОЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. За одређивање степена базичности *розе/а* и *ружичаст̄и(а)*, семантички апстрахованих као српска имена категорије ‘розе’, користили смо 6 критеријума: моноксемски карактер (први БК критеријум), примарност (други БК критеријум), фреквенција, опсег примене (трећи БК критеријум), психолошка истакнутост (четврти БК критеријум), и деривациона морфологија, тј. дистрибутивни потенцијал (пети БК критеријум).

6.1. **МОНОЛЕКСЕМСКИ КАРАКТЕР НАЗИВА ЗА БОЈУ.** Критеријум моноксемичности испуњава *розе/а*, не и *ружичаст̄и(а)*. У светлу раније изложених критика овог критеријума, међутим, он не елиминише аутоматски *ружичаст̄и(а)* као ВСТ.

6.2. **ПРИМАРНОСТ *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТ(А)*.** Критеријум подразумева да ВСТ није хипоним других имена боја. Примарност *розе/а* и *ружичаст̄и(а)* проверили смо на основу: (1) речничких извора, (2) корпуса, и (3) резултата анкете.

6.2.1. **ПРИМАРНОСТ *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТ(А)* У РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА.** РМС и РСЈ *розе/а* и *ружичаст̄и* дефинишу готово идентично – штуро и нејасно, а

за разлику од *црвен* (који је боје свеже крви; који је поцрвенео од прилива свеже крви под кожу; црвена јабука, итд.). Из речника произлази да се *розе/а* не повезују с одредницом *црвен*, док се *ружичасѝ* са *црвен* повезује преко *румен*. Истовремено, ни *црвен* се не повезује са *розе/а*, као ни са *ружичасѝ*. Због премало података, овде није могуће извести недвосмислени закључак о међусобном односу *розе/а* и *ружичасѝ* са *црвен* (хипоними или не).

6.2.2. ПРИМАРНОСТ *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТ(А)* У КОРПУСУ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЛЕЗИКА. У КСЈ (~ 122 милиона речи), који садржи 275 цитата са *розе/а*, одн. 210 цитата са *ружичасѝ(а)*, две лексеме се напоредо са *црвен(а)* појављују 34, одн. 16 пута. Недвосмислено закључујемо да *розе/а* јесте хипоним *црвен(а)* на основу 3 цитата, и то (према бројевима навођења у КСЈ): (а) (40) [...] *делила [је] команданиѝе [...] на „сиџурне” и „несиџурне”, на „розе” (црвенкасѝе) и „мекане” [...]*, (б) (104) [...] *У случају црвене на ѝпример, ѝто ѝодразумева све од роза до ѝамно бордо [...]*, и (в) (105) *Тај однос црвене, уѝркос ѝоме ѝиѝо је била „ѝревиѝе роза” [...]*. Хипонимијски статус *ружичасѝ(а)* у односу на *црвен(а)* пак недвосмислено произлази из свега једног цитата (бр. 17): *Лице му је црвено као ѝицама, ѝа чак му је и ћела ружичасѝа*.

Збир 4 од укупно 485 примера недовољан је за извођење закључка о било хипонимском или хиперонимском односу лексема *розе/а*, *ружичасѝ(а)*, и *црвен(а)*.

6.2.3. ПРИМАРНОСТ *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТА* У АНКЕТИ. У анкети 2018. године, од 65 гимназијалаца тражило се да одговоре на питања: (1) да ли су *розе/а* и *ружичасѝа* исте боје?, и (2) да ли је ‘розе’ више ‘црвена’ или ‘бела’ боја? На прво питање 28 ученика (43%) одговорило је да *розе/а* и *ружичасѝа* имају исто значење, а 37 (57%) да су то различите боје, од чега 25 ученика (38,5%) да је *розе/а* светлија од *ружичасѝе*, а 11 испитаника (17%) да је *розе/а* тамнија од *ружичасѝе*, док (1,5%) ученика није дао никакав одговор. Овде не преовладајује ниједан став. На друго питање само 4 ученика су одговорила да *розе/а* јесте нијанса *црвене*, док сви остали сматрају да *розе/а* није ни ‘црвена’, нити је ‘бела’ боја, већ је име посебног колорита, оног чија нијанса зависи управо од садржаја ‘црвене’, одн. ‘беле’ боје.

Закључак о примарности *розе/а* и *ружичасѝ(а)* према РМС и РСЈ, КСЈ и анкети, који преовладава, јесте да *розе/а* и *ружичасѝ(а)* нису хипоними *црвен(а)*, већ су имена засебне ВСС ‘розе’.

6.3. ФРЕКВЕНЦИЈА *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТ(А)*. О динамици развоја и степену консолидованости лексеме можемо судити и према фреквенцији њеног појављивања (BIGGAM 2012: 32–35). Фреквенцију *розе/а* и *ружичасѝ(а)*, у поређењу с другим именима боја, разматрамо у светлу података преузетих из фреквенцијских речника датих у попису литературе: ДФР (DFR), ФРБУ, ФРССЈ, и ФРТМ. Имена боја смо разврставали уз одређена груписања. Рецимо, у ВСС ‘црвена’, коју именује одредница *црвен*, убројали смо и друге лексеме у значењу нијансе ‘црвене’ (*црвенкасѝ*, *румен*, *руменкасѝ*, *рујан*, *ѝурѝуран*, *скерлеѝан*, *бордо*), док смо под *ружичасѝ* подвели и *розе*, *роза*, *розикасѝ*. Сврставање појединих имена мешаних боја у одређене категорије могло је бити и друкчије, нпр. *рић* је у категорији *нارانѝасѝ*, а могло је бити и у катего-

рији *црвен*. *Сед* је у категорији *сив*, а могло је бити и у категорији *бео*. Но, у светлу ниске фреквенције потоњих назива, то није битно утицало на изведе-не закључке. Изостављене су и врло нискофреквентне ($\phi=1$ или 2) префиксације са *йо-*, нпр. *јобледео*, *јожуџео*. Лексеме *злајџан* и *сребрн* тумачили смо у значењу боје, а не материјала, што ипак не доводи у питање знатно вишу фреквенцију ВСТ *жуџи* и *сив* којима су придодате. Сличне интервенције примењивали су и други (в. STEINVALL 2002: 68–69).

Упоредјујући податке из расположивих фреквенцијских речника са БК низом 11 ВСТ овде, због ограничености простора, износимо само сажетак:

(1) издваја се висока фреквенција имена првих шест ВСТ према БК (*бео*, *црн*, *црвен*, *зелен*, *жуџи*, *јлав*). Фреквенција им варира од 820 (*јлав*) до преко 2300 (*бео*);

(2) седмо место припада придеву *сив* ($\phi=360$), а осмо *браон*, и то збирно са синонимима *смеђ* и *кесџењасџи* ($\phi=127$);

(3) трећу групу (девето, десето, једанаесто место), фреквенције за ред величине ниже од фреквенције имена примарно-основних ВСС, чине: *ружичасџи* ($\phi=65$), и то као збир *ружичасџи* (37), *розе* (21), *роза* (6), *розикасџи* (1), затим *љубичасџи* (39), и *наранџасџи* (21). Све их можемо сматрати секундарно-основним ВСТ, јер иако им је фреквенција знатно нижа од претходних 8 назива, ипак је за готово ред величине виша од свих других небазичних имена боја, нпр. *џиркизан*, *беж*, *крем*, *лила*, *бледозелен*, *џамноцрвен*, итд. ($\phi=1-4$);

(4) релативно вишу фреквенцију имају и поједине суфиксалне изведенице-имена нијанси боја, а заправо хипоними ВСТ, нпр. *белिकासџи*, *жуџикасџи*, *јлавिकासџи*, *црвенкасџи*.

6.4. ОПСЕГ ПРИМЕНЕ *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТ(А)*. Овим критеријумом проверили смо ширину контекстуалних ограничења имена боја, овде *розе/а* и *ружичасџи(а)*, и то у следећим изворима: (1) савремени речници српског језика, (2) тест асоцијација, и (3) књижевни и ванкњижевни корпус. Испитали смо везу *розе/а* и *ружичасџи(а)* с ванјезичким носиоцима боја, уз сагледавање могућих основних (денотативних), те проширених (пренесених) значења двеју лексема.

6.4.1. ОПСЕГ ПРИМЕНЕ *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТ(А)* ПРЕМА РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА. РМС и РСЈ садрже врло мали број примера од значаја за нашу расправу.

Ни АРСЈ није исцрпнији у погледу тражених података. Од укупног броја придева којима се именују боје као стимулуси, речник наводи: *бео*, *браон*, *жуџи*, *зелен/зелени*, *наранџасџи*, *јинк*, *јлав*, *сив*, *црвени/црвеноџ*, *црн*, док *розе/а* и *ружичасџи* недостају.

ОАРСЈ, пак, наводи *розе*, *роза*, *ружичасџи*, и то: (1) *розе* је 67 пута реакција на стимулус 'пинк', 5 пута реакција на 'жвака', 2 пута реакција на 'кожа' и 'нежност', 1 пут реакција на 'десни', 'јагода', 'љубав', 'милокрђе', 'младост', 'нежан', 'радост', 'сив', 'сладолед', 'смешно', 'срце', 'срећа'; (2) *роза* + *роза боја* реакција су само на стимулус 'пинк' (7+2); а (3) *ружичасџи*, *ружичасџиа*, *ружичасџиа боја*, *ружичасџии*, *ружичасџио* 24 пута су реакција на 'пинк', одн. 1 пут реакција на 'бео', 'љубав', 'црвени', 'језик', 'медији', 'заљубљен'.

Врло скромни подаци у консултованим речницима не омогућују озбиљнију анализу *розе*, *роза* и *ружичасџи(а)*.

6.4.2. ОПСЕГ ПРИМЕНЕ *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТА* ПРЕМА ТЕСТУ АСОЦИЈАЦИЈА. Анкетом из 2018. године, од 65 гимназијалаца тражило се да за свако од 20 имена боја – *бела, црна, црвена, жутиа, зелена, њлава, браон/смеђа, љубичаста, розе/а/ружичаста, наранџаста, сива, ѿиркизна, лила, окер, ѿеѿеј, бордо, крем, златна, сребрна, и ѿинк*,¹⁸ у року од 5–6 секунди по стимулусу, дакле у укупном трајању од 2 минута за 20 стимулуса, напишу 1–2 асоцијације. Реч је о методу тестирања асоцијација на боје са становишта психоллингвистике као што је то учињено за потребе израде АРСЈ. У нашем тесту, поједини испитаници навели су и више асоцијација по стимулусу, док је $\approx 2\%$ одговора било нечитко.

У Табели 1. дајемо приказ издвојених асоцијација-реакција на имена боја као стимулуса у тесту асоцијација, и то због просторних ограничења овде само за *црвена* и *розе/а/ружичаста*. Асоцијације су подељене у три групе: (а) 6+ навођења, (б) 2–5 навођења, и (в) 1 навођење.

Табела 1.

Име боје (стимулус)	Асоцијација-реакција на стимулус
<i>црвена</i>	Укупно различитих асоцијација: 67 (а) крв (27), љубав (18), срце (9), ружа (8), (б) звезда, руж (4), застава, мајица (матурска), оловка (хемијска), срећа, образи, усне (3), ватра, заљубљеност, јабука, лала, паприка, страст, топло, Црвена звезда, комунизам (2), (в) боја, болница, зид, клупа, кров, бубуљице, лице, уста, вишња, трешња, парадајз, чили, цвет, Деда Мраз, сијалице за јелку, Делије, Србија, верност, радост, еротика, издаја, пакао, ђаво, патња, смрт, стид, јаје (ускршње), јакна, кожа, кошуља, кармин, лак, лепота, љутња, мама, марама, машина, наруквица, обућа, плашт, хаљина, свеска, рубин, Сит ¹⁹ , упозорење, ферари, чекић (1).
<i>розе, роза, ружичаста</i>	Укупно различитих асоцијација: 48 (а) девојчица, мајица (6), (б) Барби(ка) (5), беба, девојка; руж, ружа, цвет/цвеће (3), образ(и), кармин, матурске мајице, хаљина, хомосексуалност, ТВ Пинк (2), (в) боја, виле, вино, дете, жена, коса, ЛГБТ популација, лепо небо, лутке, младалачки, мозак, мушка кошуља, нежна, нежност, оловка, патетика, пинк, племенито, поло мајица, принцеза, рај, свеска, сенка, сестра, слаткоћа, ташна, течност, усне, успавана лепотица, феминизам, фламинго (птица), хаљина, чизме, шминка (1).

Резултати теста асоцијација показују да су реакције на 6 примарно-основних ВСТ најчешће природни носиоци боја, потом емоције и друга пренесена значења, а онда и вештачки носиоци боја. Рецимо код *црвена*

¹⁸ Ових 20 термина одабрани су као психолошки истакнути према тесту издвајања (в. Табела 5).

¹⁹ Сит (енгл. *Sith*), лик из серијала „Ратови звезда”, користи црвени светлосни мач као оружје.

однос 'природни носиоци : пренесена значења : вештачки носиоци' је 50% : 21% : 29%, код *зелена* је 86% : 4% : 10%, али и код преостала четири примарно-базична ВСТ, асоцијације су више на природне, а мање на вештачке носиоце боје, док код свих има пренесених значења. Тако *црвена* највише асоцира на 'крв', 'срце', 'ружу', али и 'љубав', 'срећу', 'страст', те 'комунизам', 'звезду'.²⁰ За остале ВСТ наводимо по једну (прву) асоцијацију на природне носиоце боје, и само по једну (прву) асоцијацију на пренесено значење (тамо где га има): *жутиа* – сунце, топлота; *зелена* – трава, незрелост; *плава* – небо, слобода; *бела* – снег, невиност; *црна* – ноћ, смрт; *браон* – дрво; *сива* – облак, досада; *љубичаста* – љубичица, мука; *наранџа* – наранџа. За последња четири ВСТ, има мало, или ни нема пренесених и симболичких значења.

Ружичаст̄(а) мање (18,2%) непосредно асоцира на природне носиоце 'розе' – 'ружа', 'цвеће', 'образ', 'вино', 'небо', 'фламинго', итд. Томе можемо придодати посредне асоцијације на природне носиоце боје – 'тен/изглед' (5,2%) (као носиоци наводе се 'беба' и 'дете'). Укупно 41,6% јесу асоцијације на вештачке носиоце 'розе' – 'мајица', 'Барби(ка) лутка', 'кармин/руж', 'оловка', 'свеска', 'ташна', итд. Пренесених значења има 35% – женственост (носиоци су 'девојчица', 'девојка', 'жена', 'сестра'), 'хомосексуалност', наивност, 'младост', 'нежност', 'слаткоћа', 'рај', 'феминизам', 'патетика', 'бајковита бића' ('вила', 'принцеза', 'Успавана лепотица').

Код имена боја која нису ВСТ, изразито доминирају асоцијације на вештачке носиоце (одећа, обућа, козметика, намештај, медаље, украси, ентеријер, фасаде, и др.), а врло мало је (5–10%) природних носилаца. Пренесених значења готово да нема. Изузеци су асоцијација на 'море' код *ширкизна*, одн. на 'љубичицу' код *лила*, док се 'богатство' код *златна* и *сребрна* не односе на боју, већ на племените метале. Према овом тесту асоцијација, *розе/а* и *ружичаст̄а* нешто су ближе базичним, него небазичним именима боја.

6.4.3. Опсег примене *РОЗЕ/А* и *РУЖИЧАСТ(А)* у књижевним и ванкњижевним изворима. Ради сагледавања опсега примене, тј. семантичке разуђености *розе/а* и *ружичаст̄(а)*, консултовали смо: (1) 58 књижевних дела српских писаца XX и XXI века, (2) 132 ванкњижевна текста из штампаних медија (дневне новине, часописи, рекламни материјал, књиге), и (3) 158 ванкњижевних, електронских текстова најразличитије тематике. Сви ванкњижевни извори прикупљени су током последњих 5 година, уз свега неколико изузетака старијег датума.

6.4.3.1. Носиоци 'РОЗЕ' у основном значењу. Носиоци 'розе' боје у књижевном корпусу за *розе*, *роза*, *ружичаст̄*, као и нијансе 'розе', приказани су у Табели 2, док Табела 3. даје преглед носилаца 'розе' боје за назначене лексеме у ванкњижевним изворима.

²⁰ *Црвена звезда* овде има значења: (а) комунизам (петокрака), и (б) име фудбалског клуба.

Табела 2.

Лексеме у књижевним изворима	<i>розе</i>	<i>роза</i>	<i>ружичасѝ</i>	<i>ѝинк</i>	<i>остѝало</i>	Σ
(1) Природни носиоци 'розе' боје						
људско (младо) тело (лице, глава, врат, нос, уши, усне, руке, ноге, прсти, и др.)	2		33		<i>роскасѝ</i> 1	36
природа (нпр. Сунце, небо, облаци, светлост, ваздух, магла, планински врхови, глечери, таласи, тишина)			10			10
цвеће и биљке (зумбул, јоргован, каранфил, трешњин цвет, итд.)			10			10
животиње (нпр. прасе, главице птића, пераје шаранчића)	1		4			5
храна и пиће (вино, чај, расо, шунка)	1		3			4
земља и материјали (нпр. мермер)			1			1
Збирно природни носиоци боје	4		61		1	66
(2) Вештачки носиоци 'розе' боје	<i>розе</i>	<i>роза</i>	<i>ружичаст</i>	<i>пинк</i>	<i>остало</i>	Σ
одећа, обућа, модни трендови	2	2	8		<i>лосос</i> 1	13
артефакти, украси (порцеланске шоље и фигурице, заставице, лампе, итд.)		1	12			13
намештај и опрема (ентеријер)	6		2			8
папир, новине, и сл.			4			4
грађевине, фасаде, елементи	1	1	2			4
уметност, дизајн			3			3
кућни и други текстил, рубље, и сл.	1		14			15
светлост, осветљење, сјај			2			2
фарба и генерално боје			2			2
козметика			2			2
медикаменти			1			1
остало			1			1
Збирно вештачки носиоци боје	10	4	53		1	68
Природни и вештачки носиоци 'розе'	14	4	114		2	134

Табела 3.

Лексеме у ванкњижевним изворима	<i>розе</i>	<i>роза</i>	<i>ружичасѝ</i>	<i>ѝинк</i>	<i>остѝало</i>	Σ
(1) Природни носиоци 'розе' боје						
људско (младо) тело (лице, образи, усне, прсти)	9		19			28
природа (небо у свитање и сутон)	3		4			7
цвеће и биљке (нпр. мушкатла, дивља ружа, каранфил, циклама, магнолија, бегонија)	14	1	29	4		48
животиње (нпр. птићи, змије, рибе, прасе, лептир)	6		10	1		17
храна и пиће (нпр. месо, вино, јабука)	4		9	1	<i>розикасѝ</i> 1	15
земља, камење; материјали	3		4			7
Збирно природни носиоци боје	39	1	75	6	1	122
(2) Вештачки носиоци 'розе' боје	<i>розе</i>	<i>роза</i>	<i>ружичаст</i>	<i>пинк</i>	<i>остало</i>	Σ

одећа, обућа, модни трендови (спортска одећа, костим, хаљин(иц)а, доњи веш, мајица, сандале, шал, ташна, кишобран)	57		39	14	<i>фуксија, циклама</i> 2	112
артефакти (мобилни телефони, лампе, заставице, налепнице), украси, декорација, ускршња јаја)	6		4	14		24
намештај, опрема, ентеријер	14	1	9	9		33
папир, новине и сл.	5		3			8
грађевине, фасаде, елементи (нпр. плочице)	4		3	1	<i>розикасѝ</i> 3	11
уметност, дизајн	4		10	6	<i>мађениа</i> 1	20
кућни и други текстил, рубље, итд.	5		10	7		22
светлост, осветљење, сјај	2		1			3
фарба и генерално боје (нпр. природне и вештачке боје, мастило, оловке)	9	3	6	5	<i>корал, лосос, месо, фуксија, малина, ружа, мађениа, Барбика</i> 13	36
играчке (нпр. лутке, Барбике, лево, плишане животиње)	9		2	1		12
козметика (шминка, руж, лак, сјај, фарба за косу), прибор и украси (нпр. торбица, несесер, накит)	18	1	21	8	<i>корал, циклама</i> 3	51
медикаменти и сл.	3		5	2		10
остало	3			3		6
Збирно вештачки носиоци боје	134	5	113	70	24	346
Природни и вештачки носиоци 'розе'	173	6	188	76	25	468

На основу 602 именовања боја у оба корпуса (Табеле 2. и 3), закључци су следећи:

(1) у књижевним изворима изразито доминира *ружичасѝ*, са широком палетом природних и вештачких носилаца боје. *Розе* (и *роскасѝ*) јавља се ретко са природним носиоцима – само делови људског тела и цвеће, а често са вештачким носиоцима, док се *роза* везује само за вештачке носиоце. Придев *ѝинк* није забележен;

(2) у ванкњижевном корпусу, прилично је уједначена употреба *розе* и *ружичасѝ*, али се *розе* ипак јавља мање с природним, а више с вештачким носиоцима. И овде је редак облик *роза*. Прилично често се јавља *ѝинк*, и то готово увек уз вештачке носиоце, и свега 2 пута са цвећем. Све остале нијансе 'розе' (*циклама*, *фуксија*, *ружа*, *лосос*, *корал*, *малина*, *мађениа*, итд.) знатно су ређе, и углавном описују боју козметичких и модних артикала, и генерално фарбе.

Најшири опсег примене има дакле *ружичасѝ(a)*, и то релативно подједнако са природним, одн. вештачким носиоцима (146=61+75, одн. 166=53+113). *Розе* је контекстуално ограниченија. Превасходно се јавља са вештачким, за разлику од природних носилаца (144=10+134, одн. 43=4+39). Због чешћег везивања уз природне носиоце, *ружичасѝ(a)* можемо сматрати хиперонимом над *розе/a*. То је у складу са теоријом о везивању имена примарних ВСТ за најистакнутије природне носиоце ('бели' снег, 'црвена' крв, 'жуто' Сунце, итд.) (в. GIEROŃ-CZEPICZOR 2011: 265).

Мада *розе/а* и *ружичасѝ(а)* немају истакнути природан референтни ослонац (прототип), као центар лексичко-семантичког поља ВСС ‘розе’, ипак је могуће издвојити неколико најбољих репрезентата (референтних тачака) ‘розе’, представника проширеног прототипа наведене категорије. То су уједно најистакнутија основна значења ‘розе’ у српском језику према њеним природним носиоцима:

(1) ЗДРАВА БОЈА ЉУДСКЕ КОЖЕ (ПОСЕБНО ЛИЦА) И СЛУЗОКОЖЕ. Овде доминира *ружичасѝ* (јавља се напоредо с *румен*), нпр. *ружичасѝо[...]* *женско[...]* *ѝел[о]* (ДАВИЋО, 252), *ружичасѝ[а]* *безуб[а]* *усѝ[а...]*, и] *ружичасѝ[и]* *образ[...]* (ХАБЛАНОВИЋ-ЂУРОВИЋ, 80). Са ‘розе’ ближе описујемо такође кожу и слузокожу у животиња. У српском је то најочљивије на примеру прасета, као једном од најрепрезентативнијих вањезичких носилаца ‘розе’ боје. Измишљени лик *Пинк Панѝера*, због карактеристичног ‘розе’ крзна, такође је међу бољим представницима ‘розе’;

(2) БОЈА ‘РОЗЕ’ ЦВЕЋА. Овде се *розе/а* и *ружичасѝ* подједнако користе, а у колоквијалном говору све чешће је и *ѝинк*, нпр. *дивља ружа се кѝѝила ружичасѝим круѝним звездама* (МАКСИМОВИЋ, 185), *два ружичасѝа оѝром-бољена каранфила* (ТИШМА, 127), *Роза и ѝинк руже* (*Bravacasa*: јан./феб. 2016);

(3) БОЈА НЕБА У СВИТАЊЕ И СУТОН. И овде је чешћа *ружичасѝ(а)*, нпр. *врел[а]*, *задихан[а,...]* *ружичасѝ[а]* *од зоре* (ДАВИЋО, 502), *Сунце на заласку ружичасѝом свеѝлошћу* [је] *обасјавало* (РАС, 179);

Уз наведене референтне тачке, групу истакнутих основних значења ВСС ‘розе’ у српском језику чине и неки вештачки носиоци ‘розе’. Описују их подједнако *розе/а* и *ружичасѝ*, а све чешће и *ѝинк*. То су:

(1) СЛАТКИШИ И ЊИХОВА АМБАЛАЖА, нпр. *бомбоне [...]* у *фин[ој]* *розе харѝѝ[и]* (ВУЋО, 247), *ружичасѝ[а]* *Мини Маус ѝорѝ[а]* (*Ало*: 2.11.2014), *Пинк ѝорѝа* (*Telegraf*: 4.11.2016). У нашем корпусу ‘розе’ у овом значењу именују још описне синтагме *сладолед боја*, и *боја шећерне вуне*;

(2) КОЗМЕТИЧКИ ПРОИЗВОДИ, нпр. *розе руменило или ружичасѝ[а]* *сенк[а]* (*Gloria*: 28.10.2016), *ѝинк кармин* (*Blic žena*: 9–15.6.2018);

(3) МОДНИ АРТИКЛИ (ПРЕВАСХОДНО ЖЕНСКИ), нпр. *женске ѝаѝуче [...]* *але*, *ружичасѝе* (ВУЋО, 128), *розе маѝница* (*Story*: 21.6.2013), *хаљин[а]* *ѝинк боје* (*Blic*: 21.10.2017).

Од бројних примера најразличитијих вештачких носилаца ‘розе’ боје у нашем корпусу, ниједан није посебно упечатљив. Тако, рецимо, у најбројнијој групи модних производа (в. Табеле 2. и 3 → 112+13=125), попут одеће, обуће, позамантерије (‘хаљина’, ‘костим’, ‘мајица’, ‘спортска одећа’, ‘доњи веш’, ‘сандале’, ‘ципеле’, ‘ташна’, ‘кишобран’, ‘марама’, ‘шал’, итд.), не доминира ниједан артикал. Слично је и са слаткишима и козметичким производима. Чини се да су једини општепознати, и стога можда истакнутији вештачки носиоци ‘розе’ у српском језику *Барбика* (лутка), и већ спомињани *Пинк Панѝер*.

6.4.3.2. Носиоци ‘РОЗЕ’ БОЈЕ У ПРЕНЕСЕНОМ ЗНАЧЕЊУ. Поред основних значења, семантичко поље ВСС ‘розе’ обухвата и могућа пренесена значења.²¹

²¹ ‘Розе’ је мултидимензионална боја, у транзицији, с бројним варијацијама. Није више само „глушава боја за девојчице већ андрогина, кул, хип, протестујућа розе, израз свих врста компликованих идеја” (*Nedeljnik – The New York Times/International Report*: окт. 2018:16).

(9) ДОБРО ЗДРАВЉЕ, јер је нијанса ‘розе’ дистинктивно обележје коже у белаца, као и здраве слузокоже, десни, језика, итд., нпр. *Розе [...] руменила [...] дају њриродан и здрав иззлед (Blic žena: 10–16.1.2015), Здрав језик је нежно-ружичасиј (Blic: 18.9.2007), нокиј[и] на рукама и ногама или усне њацијениа [...p]ужичасиј[e] бој[e] означава[ју] добру циркулацију (Blic: 9.3.2010);*

(10) ОЗНАКА РАЗЛИЧИТИХ МАЊИНСКИХ ГРУПА, ПРЕ СВЕГА ХОМОСЕКСУАЛАЦА И ДР., нпр. *лисџићи за [...] њокрајинск[e] њосланик[e] розе боје [...], и на језику националне мањине (Полиџика: 6.9.2000), Да ли [...] мисле да ће их неко њерциџираџи као хомосексуалце, ако имају розе уџаљач? (Danas: 24.8.2011);*

6.4.3.2.2. НЕГАТИВНА АСОЦИЈАТИВНА ЗНАЧЕЊА РОЗЕ/А И РУЖИЧАСТ(А). Мање бројна негативна значења ‘розе’ вероватно су резултат асоцијација на сладуњаваост овог колорита, али и пословичне предрасуде о глупим, испразним и залуђеним припадницама женског пола (в. KOLLER 2008: 408). Стога феминисткиње често презиру ‘розе’ као увредљив хроматски стереотип женскости:

(1) ИЗВЕШТАЧЕНОСТ, КИЧ, ПРИМИТИВИЗАМ, нпр. *ружичасиј[...] џаблоидни[...] живоџи[...] (Полиџика: 16.11.20112), Носи розе одеђу, живи у розе кући и има розе џса: Од самођ њозледа на ову жену заболи злава (Blic: 5.7.2016), сочни џилећи комадићи заџраво [...] су [...] ружичасија слуз [...] од оџџадних дијелова заклане сџоке (VUKOLEVIĆ 2018). Ово негативно значење ‘розе’ боје у српском језику најочигледније се повезује са медијском кућом ТВ Пинк, тј. њеним садржајима (LAZAREVIĆ 2013: 92), нпр. *Да злуџосџија сџија ТВ ПИНК би био сунце! (фејсбук налог: 5.3.2013), Пинк је извозио и увозио ружичасију идилу [...], био [је] уџемелџивач џређеразредне[,...] џурбофолк кулџур[е...]* (KARABERG 2015). Према речима Лазаревић (LAZAREVIĆ 2013: 93), синтагма *ружичасија џтелевизија* има подругљив призвук и „наглашава општу површноост, лош утицај и културну осиромашеност садржаја које ТВ Пинк нуди гледаоцима (*Ружичасија џтелевизија врви од џрсайџих џица*). По аналогији, придев *ружичасиј* у изразима потеклим од ове колокације почео је да означава целу супкултуру која је настала и развила се под утицајем тог медија и сличних њему, поставши синоним за кич, неукус и искључиво комерцијалне, трговачке пориве (*РУЖИЧАСТА КУЛџУРА / ИМџЕРИЈА / МУЗИКА, РУЖИЧАСТИЕ ЗВЕЗДЕ*, итд.)”²³*

(2) НЕЗРЕЛОСТ, СЛАБОСТ, СЛАДУЊАВОСТ (ПОСЕБНО ОСЕЂАЊА), нпр. *да је [...] осџавиџије на џусџом осџврву или усред Сахаре, кроз недељу дана би на џал-мама висиле њене роза завесице од џишла (KAPOR, 40–41), кавез је врвео од мини-џрасића! [...] оџиео ми се врисак одушевљења [...], а из очију [су ми] лила ружичасија срца (Joy: нов. 2016);*

(3) НЕМИР, НЕПРИЈАТНО ОСЕЂАЊЕ, нпр. *мнођо дречи и џљашџиџи, џљокице свуда и она одвраџна розе боја... (Портал Roditeљ: 4.12.2009), увлач[и] нас у ружичасију фрусџираџију земље џоџионуле у најдубље сиромашџиво (Нин: 7.7.2017);*

(4) ЗДРАВСТВЕНЕ И ЕСТЕТСКЕ ТЕГОБЕ, нпр. *ружичасиј[e] красџи[e] џун[e] зноја (Newsweek: 21.3.2016), Сџирије [...] у виду ружичасџиџих линија (Story: 11.11.2016);*

²³ *Ружичасија џтелевизија* може, међутим, бити и неутрална перифраза (ретко), нпр. *Ружичасија џтелевизија џредсџавила нову џрођрамску џему*, а може имати и позитивно значење (изузетно ретко), нпр. *Ружичасија џтелевизија у црним временима (Полиџика: 10.9.2011)*, где је импликација на улешавање и увесељавање (чињене ружичастом) суморне (црне) стварности.

6.4.3.3. ИДИОМИ С ЕЛЕМЕНТОМ *РУЖИЧАСТ*. Према речима Бауера (BAUER 1983: 42–50), и Прћића (PRČIĆ 2008: 89–90), идиоматизација полиморфемске лексеме, овде *ружичасӣ(a)*, последња је етапа њеног развоја започетог лексемизацијом или чином именовања извесног ванјезичког сегмента стварањем нове лексеме, а који се одвија кроз консолидацију или устаљивање, када вишеструко поновљена лексема бива прихваћена од стране језичке заједнице. Идиоматизована лексема има мање-више умањену морфолошку рашчлањивост и семантичку прозирност.

Из Табеле 4. видимо да је идиоматизација искључива одлика ВСТ (иако не свих – *браон*, *љубичасӣа*, *наранџасӣа*, а поготово не имена боја ван групе ВСТ). Док српски називи примарно-основних боја – *бела*, *црна*, *црвена*, *зелена*, *жутӣа*, *плава*, улазе у састав релативно великог броја идиома, који су, према ФРСЈ, убедљиво најбројнији за ахроматске *белу* и *црну*, неупоредиво је мање, или уопште нема идиома с елементом свих преосталих боја (в. МАСЛОВА 2000: 648).

Према ФРСЈ, то изгледа овако:

Табела 4.

Ред. бр.	Лексема којом се именује боја	Број идиома у речнику
(I) Примарно-основне боје		
1	бео/бело	28+1
2	црн/црна	36+2
3	црвен/црвени	3+1
4	жут	4
5	зелен	7
6	плав/модар ²⁴	1
(II) Секундарно-основне боје		
7	браон/смеђ	–
8	љубичаст	–
9	наранџаст	–
10	ружичаст	3
11	сив	1
(III) Остале боје		
12–20	беж, бордо, гримизан, златан, лила, окер, румен, сребрн, тиркизан	–

Мада прилично рестриктиван, број идиома с елементом *ружичасӣ* према ФРСЈ ипак премашује број идиома са свим осталим бојама ван круга ВСТ, али и три ВСТ без идиома (*браон*, *љубичасӣ*, *наранџасӣ*).

Идиоми с *ружичасӣ* према ФРСЈ (2012: 802) су: (1) *зледаӣи* (*џосмаӣраӣи*, *џроммаӣраӣи* и сл.) кроз *ружичасӣе* наочаре [*<на>* *неџӣио*] бити оптимиста, учавати, видети углавном добре, позитивне стране живота, нечије особине, и (2) *џриказа(ива)ӣи* (*џоказ(ива)аӣи*, *џредсӣавӣи*/*џредсӣављаӣи*

²⁴ Овај податак сматрамо немеродавним, у светлу чак 11 различитих идиоматизованих значења *плав/модар* која наводи Филиповић-Ковачевић (2015: 161–162, 164).

[некога, нешто] у ружичастом свејлу/ружичастим бојама приказ(ив)ати нешто идеализовано, лепшим него што стварно јесте. У подлежајој структури оба идиома је концептуална метафора ‘нереалистично добро’ (ЋИРОВИЋ-КОВАЧЕВИЋ 2015: 128). У нашем корпусу наишли смо још на идиом: (3) *мислићи ружичасто* мислити позитивно. Примери реченица са наведеним идиомима су: (1) *љубав [је] слеја и узглавном са ружичастим наочарима* (Svet: 14.1.2009), *Без обзира на сивило живојћа, на свејћ зледам кроз ружичасте наочаре* (Blic žena: 21–28.2.2015), (2) *нејћачни сјајћисћички подаци [...] приказују земљу у ружичастом свејлу* (Полићика: 15.8.2012), *изврћу чињенице и предсћавају [...] његово крваво окружење у ружичастим бојама* (Danas: 14.6.2008), и (3) *мислићи ружичасто није само по себи довољно [...]*. *Ако [...] вам у живојћу заиста иде добро, по сигурно не може да се пријћце само лејћм мислима* (Blic žena: 17–23.6.2017).²⁵

Конечно, овде свакако треба споменути и идиоматизоване кондензоване синтагме у чијој основи такође лежи концептуална метафора ‘нереалистично добро’, нпр. (а) *РУЖИЧАСТИ ЖИВОЋ / ойис / позлед (на) / свејћ*, (б) *РУЖИЧАСТА БУДУЋНОСЋ / јерсјекћива / предсћава / слика / сјћуација / сјварносћ / збиља*, (в) *ружичасто сјање*, (г) *РУЖИЧАСТЕ јриликe / наочаре*, итд.

6.5. ПСИХОЛОШКА ИСТАКНУТОСТ *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТА* ПРЕМА ТЕСТУ ИЗДВАЈАЊА. Критеријум је у анкети из 2018. године проверен на темељу психолошког теста издвајања имена боја. Истражујући руске, у поређењу с енглеским називима за боје, овакво тестирање спровели су Морган и Корбет (MORGAN – CORBETT 1989: 125–141). Задатак испитаника био је да у року од 5 минута испишу што већи број датих имена. По истеку сваког минута подвлачили су црту. Код вишеструко наведених боја, обрадили смо само прво уношење. Збирни резултат, и то за 32 најистакнутија имена (од више од 200) приказује Табела 5. Редослед прати број навођења, од највишег ка најнижем, а број у загради уз свако име означава колико пута се дата боја нашла на првом месту у тесту.

Табела 5.

Ред. бр.	Назив боје	1. мин.	2. мин.	3. мин.	4. мин.	5. мин.	Збир
1.	<i>жујћа</i> (26)	134	1	0	0	1	136
2.	<i>јлава</i> (37)	133	2	1	0	0	136
3.	<i>црвена</i> (48)	131	4	1	0	0	136
4.	<i>зелена</i> (4)	122	6	1	0	0	129
5.	<i>љубичаста</i> (4)	118	6	3	1	1	129
6.	<i>црна</i> (11)	117	8	1	0	0	126
7.	<i>наранџаста</i> (1)	109	17	6	5	2	139
8.	<i>бела</i> (2)	104	15	3	4	1	127
9.	<i>сива</i> (2)	97	25	6	2	0	130

²⁵ Идиом *зледајћи кроз ружичасте наочаре* може имати и дословно значење, нпр. *ружичасте наочаре – неће нам јребатић јер ће све око нас бити јинк! Посебна нијанса роза боје освојила је [...] све* (Lepota i zdravlje: нов. 2017). Пример дочарава и конфузију у погледу именована ВСС ‘розе’ у српском језику, пошто се као генеричко име категорије овде равноправно користе *ружичаста, роза* и *јинк*.

10.	<i>браон</i>	59	27	6	3	1	96
11.	<i>роза</i>	59	12	2	5	1	79
12.	<i>џиркизна (1)</i>	53	27	5	4	4	93
13.	<i>смеђа</i>	41	6	5	3	5	60
14.	<i>бордо</i>	37	36	17	7	6	103
15.	<i>розе</i>	37	9	3	0	0	49
16.	<i>беж</i>	23	21	12	3	5	74
17.	<i>окер (1)</i>	23	11	12	5	9	60
18.	<i>злајна</i>	16	22	17	18	10	79
19.	<i>лила</i>	15	16	12	3	2	48
20.	<i>свејлојлава</i>	14	19	12	7	2	54
21.	<i>џамнојлава</i>	13	18	9	4	0	44
22.	<i>крем</i>	13	14	11	4	2	44
23.	<i>џеџеј</i>	12	14	20	5	11	62
24.	<i>сребрна</i>	10	20	17	11	10	68
25.	<i>циклама</i>	9	15	4	3	1	32
26.	<i>џинк</i>	9	6	5	1	2	23
27.	<i>маслинаџозелена</i>	5	10	12	7	9	43
28.	<i>свејлозелена</i>	5	10	8	7	3	33
29.	<i>краљевскојлава</i>	4	6	5	5	8	28
30.	<i>мађенџа/маџенџа</i>	4	4	2	0	0	10
31.	<i>лимун-жуџа</i>	4	3	1	0	0	8
32.	<i>ружичасџа</i>	3	6	1	4	1	15

На основу Табеле 5. произлази следеће:

(1) 8 српских лексема – имена боја, и то *жуџа*, *џлава*, *црвена*, *зелена*, *љубичасџа*, *црна*, *наранџасџа*, *бела*, издвајају се са више од 100 навођења у првој минути теста (број навођења варира од 134 до 104);

(2) врло близу су смештене *браон* (100 навођења, тј. *браон* 59 + *смеђа* 41), *розе* + *роза* + *ружичасџа* (99 = 59+37+2), и *сива* (97);

(3) наведених 11 српских имена боја подударају се са БК низом ВСТ, премда је редослед овде нешто друкчији;

(4) број навођења свих преосталих термина знатно је нижи (максимално 60%) од збира *роза*+*розе*+*ружичасџа*;

(5) према тесту издвајања *роза* је најистакнутије име ВСС 'розе', док је *ружичасџа* веома ниско позиционирана (ниже и од *џинк*).

6.6. ДЕРИВАЦИОНА МОРФОЛОГИЈА *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТ*. Најстарији српски називи за боје, нпр. *бела*, *црна*, *црвена*, *зелена*, *жуџа*, *џлава*, итд. (KRIMER-GAVOROVIĆ 2011: 315–322), имају највише морфолошких изведеница. Мада је *розе/а* индеклинабилни придев према *Правојису српскога језика* (2017), слично неким другим позајмљеним именима боја (в. MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 1990: 255), нпр. *аквамарин*, *беж*, *браон*, *драј*, *окер*, *крем*, *индиџо*, *џинк*, *џеџеј*, наш корпус бележи изведенице за оба српска имена ВСС 'розе' (*розе/а* и *ружичасџ*). Слично другим, промењивим именима боја, који се, према срп. речи *боја*, доследно завршавају на *-а*, основа за морфолошко извођење је

облик *роза*, који се у српском и иначе све чешће користи уместо дублета *розе* (в. Табелу 5).²⁶

Морфолошке изведенице с *розе/а* и *ружичасӣ* могу бити: (1) суфиксације, и (2) сложенице (потоње настају сажимањем (3) описних и поредбених синтагми (в. Пододељке 6.6.2. и 6.6.3)).

6.6.1. СУФИКСАЦИЈЕ²⁷ СА ЛЕКСЕМАМА *РОЗЕ/А* И *РУЖИЧАСТ*.

(1) СУФИКСАЛНЕ МОРФОЛОШКЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ СА *РУЖИЧАСТ*:

(а) падешке изведенице, нпр. *са њанком ружичасӣом мајицом* (Андрић 2005, 45), *џосӣоље од ружичасӣоџ њорцелана* (VELIĆIĆ, 66–67);

(б) суфиксације са именичким суфиксом *-осӣ*, нпр. *Београд[...] је баш бриџа за ващу ружичасӣосӣ* (КАРОР, 242), *свеӣлосӣ[...] коју човек[...] њерци-џира[...] као ружичасӣосӣ* (Danas: 24.8.2011);

(в) суфиксације са компаративним суфиксима, нпр. *и најружичасӣџији закључак џласи: биће ово криџична џодина* (Полиџика: 21.1.2017), *леје усџомене [...] време[ном] џосӣају све ружичасӣџије* (Nedeljnik: 18.1.2018);

(2) СУФИКСАЛНЕ МОРФОЛОШКЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ СА *РОЗА* (КОЛОКВИЈАЛНИ ГОВОР):

(а) придевски деминутиви са суфиксом *-((и)к)асӣ* (чешће), и *-(л)и(н)кав*, *-њикав/-никав* (ређе), при чему сви ови суфикси означавају приближну, тј. недовољну чистоћу ‘розе’ боје (в. STEVANOVIĆ 1986: 566), нпр. *уџију [...] роскасџӣџих* (Полиџика: 9.8.2009), *усне је наџласила розикасџӣџим ружем* (Blic žena: 12–18.9.2015),²⁸ *виџе нека боја меса, мада јесџе[...] розлинкав* (Filcani svet 2009), *роде [се] онако розикаве и зџужване* (Da li su vam sve bebe lepe? 2010), *Није скроз црвен [парадајз], онако розникав, ниџи зелен ниџи зрео* (Портал Coolinarka 2011), *исцџдак из носа или ока некад је [...] розњикав* (Saveti veterinarica – Маџке 2013);

(б) падешке изведенице (граматеме), нпр. *куџује уџаљач [...] џирафиканџи-киња му [...] се извињава [...] „ах, дала сам вам рози”* (Danas: 24.8.2011), *у розим џаћама* (Alo: 9.9.2015).

Закључак овде је да се у колоквијалном говору од *роза* тек почињу изводити придевски деминутиви, и још ређе падешке изведенице (граматеме). То је, међутим, знатно уобичајеније са лексемом *ружичасӣ* која прихвата и компаративне суфиксе.²⁹ За сада нема именичких, нити глаголских твореница са *роза*, док се *ружичасӣ* комбинује с именичким суфиксом *-осӣ*, а улази и у састав жаргонског глагола *џоружичасӣџиџи* постати ружичасте боје, нпр. *Кад чујем за џе чувене ружичасџе наочале, џоружичасџи ми јеџира. [...] Ми-сли џозиџиџвно, [...] буди јака* (Silovanje ima pozitivom 2017). Глагол одражава

²⁶ Страни језички елемент, овде *розе/а*, полако се асимилује до степена потпуног сливања с домаћим фондом речи (в. БАРТМИЊСКИ 2011: 460).

²⁷ Термин „суфиксација” овде користимо и у проширеном значењу, тј. под њим подразумевамо и у српској лингвистичкој литератури уобичајени термин, „граматичка морфема (граматема)”.

²⁸ Занимљиво ће бити споменути и суфиксално-компаративну деривацију: *розикасџије руменило* (Blic žena: 21–27.4.2018).

²⁹ Забележили смо и пример још увек крајње неприродног суперлатива с *роза*: *џлумица [...] џроџлаџена за „најрозе особу на свеџу” [...] себе смаџра „фламинџом у свеџу џолубова”* (Blic: 5.7.2016). Треба коначно споменути и анкету 2016. где 16,22% испитаника наводи морфолошке облике *розој*, *розу*, и *розија*, *најрозија*.

тежњу за успостављањем аналогije између ВСС 'розе' и других, старијих ВСС (в. KRIMER-GABORVIĆ 2011: 315–322).

6.6.2. Сложенице (композици) СА РОЗЕ/А И РУЖИЧАСТ. У словенским језицима сложенице с елементом боје знатно су фреквентније од морфолошких изведеница с истим елементом (в. RAFFAELLI 2017: 175).

Сложенице са *розе/а* и *ружичаст̄* делимо на:

(1) ДЕТЕРМИНАТИВНЕ СЛОЖЕНИЦЕ СА АДВЕРБИЈАЛИЗОВАНИМ МОДИФИКАТОРОМ + РОЗЕ/А//РУЖИЧАСТ. Настају од описних синтагми типа 'придев или прилог + *розе/а//ружичаст̄*', нпр. *нежна розе* → *нежнорозе*. Модификатор дефинише степен светлине (чешће), и засићености (ређе) 'розе' бојом:

(а) адвербијализовани модификатори са *розе/а* су: *беби-*, *бледо-*, *бисерно-*, *дечије-*, *свејло-*, *нежно-*, *неујтрално-*, *иасијелно-*, *иудер(асијо)-*, а насупрот модификаторима: *дречаво-*, *јарко-*, *зајасијо-*, *замућено-*, *иљаво-*.³⁰ Одсликавају психолошко дејство коју нијанса одређеног тона боје, овде 'розе', има на човека (в. LÜSCHER 1971; Витгенштајн 2008: 58).³¹ Фреквентност модификатора *нежно-* (25), *беби-* (13), *иљаво-* (11), *иудер(асијо)-* (10), *свејло-* (9), *иасијелно-* (7), *бледо-* (4), потврђује пређашње наводе да је 'розе' светао и нежан колорит. При томе модификатор *беби-* означава најсветлију и најнежију нијансу 'розе'. Нешто озбиљнији, такође пастелни 'розе' тонови су: *иудер(асијо) розе* беличасторозе, и *иљаворозе* сивкасторозе;

(б) адвербијализовани модификатори са *ружичаст̄* су: *бледо-*, *нежно-*, *иасијелно-*, *иљаво-*, *иудер(асијо)-*, *седефасијо-*, *сомојно-*, *свејло-*, насупрот *инијезивно-*, *јарко-*, *ијамно-*. Најфреквентнији адверби *нежно-* (21), *бледо-* (7), *свејло-* (5), *иасијелно-* (4), овде такође дочаравају нежну природу колорита 'розе'. Ипак, релативно висока фреквентност адверба *јарко-* (5) с *ружичаст̄*, али не и с *розе/а*, показује да је *ружичаст̄(а)* било засићенија (јача), или да има шири спектар значења од *розе/а*.

Треба свакако споменути и оне примере детерминативних сложеница код којих су оба сложеничка конституента придеви којима се именује боја. Пишу се састављено, као једна реч, с елементом *розе/а//ружичаст̄*, било у улози детерминаса, или детерминатума, а имају значење равномерне, јединствене, прелазне нијансе (на средини између двеју боја) (в. Клалн 2011: 25), нпр. (а) *розељубичаст̄а*, *цикламарозе*, и (б) *црвеноружичаст̄а*, *ружичаст̄о-црвенкаст̄а*;

(2) КОПУЛАТИВНЕ СЛОЖЕНИЦЕ СА РОЗЕ/А И РУЖИЧАСТ, мање продуктивне од претходно наведених, такође граде придевски конституенти – имена боја, али који овде могу заменити места без промене значења. Означавају комбинацију двеју (или више) различитих боја које су одвојене, тј. напоредне (местимично

³⁰ Неки од ових придева пореклом су попридевљене именице, рецимо *беби*, *бисеран*, *иудерасиј*, *седефан*, *сомојан*. О модификацијама с елементом *розе/а* и *ружичаст̄* исцрпно говоре Лазаревић (LAZAREVIĆ 2013: 56–69), и Рафаели (RAFFAELLI 2017: 178–183).

³¹ У психотерапеутској и клиничкој пракси, наима, већ више од пола века употребљава се Лишеров колор тест. Лишер је претпоставио да је перцепција боја универзална, а да је психофизиолошки утемељена, емотивна реакција на боју субјективна, што је онда у спречи са асоцијацијама које се јављају код испитаника када су боје у питању. Како је то напред већ било истакнуто, асоцијације смо за потребе нашег рада (в. Пододељке 6.4.1 и 6.4.2) тестирали са становишта психоллингвистике, дакле по узору на метод из APCJ (2005: 97–100).

једне, одн. местимично друге боје). Стога придеви остају растављени и у писању (цртицом), нпр. (а) *беж-розе, розе-љубичасѿа*, и (б) *циклама-ружичасѿа, ружичасѿо-црвена*, те ове сложенице називамо још полусложеницама (в. ПРСЈ, 1384).

6.6.3. ОПИСНЕ И ПОРЕДБЕНЕ СИНТАГМЕ СА РОЗЕ/А И РУЖИЧАСТ. Описне синтагме су типично бинарно устројене структуре где први елемент синтагме (детерминанс), којег изражава придев или прилог, ближе одређује други елемент синтагме (детерминатум), овде *розе/а* и *ружичасѿ*, нпр. *мекана розе, јарко ружичасѿ*.

За разлику од тога, поредбе с елементом ‘розе’ садрже именицу у функцији атрибута. Класификујемо их као поредбе типа: (1) „X као/попут Y”, нпр. *розе као/ѿоѿуѿи ружа/е*, одн. (2) „X боје”, (3) „боја X”, (4) „у X боји”, где је елемент *као/ѿоѿуѿи* изостављен, али се подразумева, нпр. (2) *бресква боје*, (3) *боја шамѿањаца*, (4) *у циклама боји*. Све поредбене синтагме боју пореде било с бојом ентитета налик боји/нијанси коју описујемо, или с бојом добијеном прерадом одређеног ванјезичког ентитета (в. Пецо 1998: 227), нпр. *бола брескве / цикламе / шамѿањаца* (евочира се боја ванјезичког ентитета), одн. *бола јагоде / малине* (евочира се боја добијена прерадом ванјезичког ентитета) (в. ZELJKO-ZUBAC 2017: 76).

7. ПОЛИСЕМИЈА РОЗЕ/А И РУЖИЧАСТ(А) КАО ДОКАЗ БАЗИЧНОСТИ. Додатна потврда базичности *розе/а* и *ружичасѿ(а)* јесте њихова полисемичност (бројност и разуђеност основно-асоцијативних значења). С изузетком *наранѿасѿе* и *љубичасѿе* са релативно малим бројем значења, вишезначну садржину имају и сви други ВСТ, док ни приближно тако разуђену значењску мрежу немају имена боја која нису ВСТ, нпр. *бисерна, бронзана, ѓарава, лила, ѿурѿурна*.

Основни механизми иза проширења значења категорије боје, примарно су метонимија, а тек секундарно метафора. Имена боја, наиме, већином се преузимају метонимијом од имена ванјезичких ентитета (пигменти, биљке, воће, минерали, метали, итд.). Уобичајени метонимијски поступак је генерализација, где се уместо имена мање истакнуте боје, оне коју теже разликујемо, употребљава име више истакнуте боје. Такав је и поступак перцепцијског везивања боје с њеним природним носиоцима, нпр. ‘црвена’ је метонимија за крв (STEINVALL 2002: 145, 194–206; GIERON-CZEPICZOR 2011: 30, 264–265). На сличан начин, и ‘розе’ може, ако рецимо говоримо о одећи, именовати особу у ‘розе’ одећи – нпр. *долази розе ѿемѿер*.

Пошто је бојама својствена симболичка функција материјалног представљања апстрактних квалитета (KRIMER-GABOROVIC 2016: 186), из већ наведених асоцијативних значења ‘розе’, произлазе и њена бројна симболичка значења (невербални знаци), нпр. женскост (‘розе’ бријач), романтична љубав (‘розе’ ружа), геј права (‘розе’ троугао), добро здравље (‘розе’ језик/десни/нокти), борба против рака дојке (‘розе’ трака), кич и примитивизам (*ружичасѿи медији/ѿеве Пинк*), итд.

8. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКО ПОЉЕ КАТЕГОРИЈЕ ‘РОЗЕ’. Када је реч о боји, лексичко поље (англосаксонска литература), тј. семантичко поље (славистичка

литература), или лексичко-семантичко поље БОЈА, гради се око лексема дефинисаних тоном боје, нпр. срп. *йлав, жућкасӣ, зеленкасӣ*, итд., образујући систем смисаоно повезаних јединица. При томе су овде хроматске боје (‘црвена’, ‘жута’, ‘зелена’, ‘плава’, ‘љубичаста’, итд.) распоређене циклично (кружно) без крајњег члана (сви чланови у пољу имају исти статус), док су ахроматске ‘црна’, ‘сива’, ‘бела’, распоређене у серији са првим чланом (‘црна’), последњим чланом (‘бела’), и центром (‘сива’) (LYONS 1977: 289–290).

Један од доказа да ‘розе’ у српском јесте ВСС, јесу такође разгранате мреже надређено-подређених (хиперо-хипонимских) односа у које ступају појединачни елементи поља ‘розе’, и то лексеми *розе/а* и *ружичасӣа* као хипероними-имена саме категорије, и хипоними-имена нијанси ‘розе’.

8.1. ЈЕЗГРО И НИЈАНСЕ КАТЕГОРИЈЕ ‘РОЗЕ’. ВСС ‘розе’ има разуђено језгро пошто у њему нема једног изразитог природног прототипа (референтне тачке). То језгро (проширени прототип) чини неколико најбољих репрезентата, истакнутих природних и вештачких носилаца ‘розе’ боје (в. Пододељак 6.4.3.1). Око језгра су размештене нијансе ‘розе’, које именује кластер хипонима.

Како је то напред већ наведено, нова имена нијанси ‘розе’ добијају се извођењем (суфиксације и сложенице). У продужетку ћемо се, међутим, кратко осврнути на имена нијанси на пресецима замућених граница ‘розе’ са замућеним границама суседних ВСС. То су већином полисемични (двозначни или вишезначни) називи. Због просторног ограничења, овде их наводимо у најсажетијем облику. Нијансе разликујемо према наглашено: (1) црвен(каст)ом подтону (*йинк*, и *јаџода(-розе)*), (2) жућкасто-златастом подтону (*боја шам-йањца / шам-йањ боја*), (3) плавичастом подтону (*циклама*, и *боја малине / малина-розе*), (4) наранџастом подтону (*боја брескве / бресква-розе*, и *боја лососа / лосос-розе*), (5) беличастом подтону (*боја меса, боја ружиноџ дрвѣӣа*, и *ружичасӣи кварџ / розенкварџ*).

Укупност наведених нијанси и најистакнутијих представника у језгру ВСС ‘розе’ гради њено лексичко поље. Сваку мешавину ‘розе’ којој додајемо ‘сиву’ описујемо као *муйну, замућену, йрлаву*, а ако јој се додаје ‘црна’, модификатор је *заџасӣӣа*. Уз наведене, присутне су и друге, ређе мешавине са ‘розе’, нпр. *браон-розе, бронзано-розе*, те бројна, специфична имена, на пресецима више суседних боја, нпр. *миленијумска розе* (енгл. *millennial pink*) ‘пастелна прљаворозе’. За израду, разраду, те квантификацију лексичко-семантичке мреже, коју додатно усложњавају укључена пренесена значења, као и метафоричко-метонимијске екстензије, потребно је проширити истраживање, тј. анализирати много већи корпус. Динамичка природа мреже (STEINVAL 2002: 37–38) намеће пак неопходност употребе што савременијег корпуса, по узору на радове неких других аутора (в. GIEROŃ-CZERCZOR 2011: 37–38).

9. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. О когнитивно-лингвистичким особинама срп. *розе, роза* и *ружичасӣ(а)*, те њиховом односу са *црвен(а)*, можемо закључити следеће:

(1) Мада се до пред крај XX века, о ‘розе’ у српском језику говорило искључиво као о светлом (и бледом) испољавању ‘црвене’ боје, данас сведочи-мо недвосмисленој семантичкој одељености придева *розе, роза, ружичасӣ(а)*

с једне, и *црвен(а)* с друге стране (*розе/а* и *ружичасѝа* именују категорију основне боје ‘розе’, због чега их не можемо даље сматрати нијансама (хипонимима) *црвен(е)*). То доказују тест примарности и психолошке истакнутости, подаци из фреквенцијских речника, бројност и разуђеност значења *розе/а* и *ружичасѝ(а)*.

(2) Степен базичности *розе/а* и *ружичасѝ(а)*, тј. ВСС ‘розе’, преиспитали смо на основу шест, већином БК критеријума, уз придодату фреквенцију, а минимизирање утицаја критеријума монолексичности. Базичност *розе/а* и *ружичасѝ(а)* нижа је од базичности имена примарно-основних ВСС (*црвена, жуѝа, зелена, ѝлава, црна, бела*), и у рангу је с осталим секундарно-основним категоријама мешаних боја (*браон, сива, љубичасѝа, наранѝасѝа*).

(3) Семантичко језгро ВСС ‘розе’ у српском језику није једна референтна тачка, већ је оно проширено, тј. чини га неколико најистакнутијих природних и вештачких носилаца ‘розе’ боје. То је последица високе полисемичности придева *розе/а* и *ружичасѝа*. Најистакнутији (а) природни носиоци ‘розе’ су: све ‘розе’ цвеће, здрава кожа и слузокожа у људи и животиња, Сунце и небо у свитање/сутон, камен, бисери, драгуљи и кристали, док су (б) вештачки носиоци: слаткиши, козметички и модни производи, ентеријер. Све су то основна значења ‘розе’ у српском језику. Међу проширена (асоцијативна), већином позитивно конотирана значења ‘розе’ спадају: женскост и женственост; срећа, радост, оптимизам; детињство, младост, невиност; лепота, љупкост, грациозност; романтична љубав, позитивне емоције; нежност, софистицираност, бајковитост; мир, тишина, хармонија; пролеће; добро здравље; ознака различитих мањинских група. Малобројнија, негативно конотирана асоцијативна значења су: извештаченост, кич, примитивизам; незрелост, слабост, сладуњавост; немир, непријатно осећање; здравствене и естетске тегобе.

(4) Од разуђеног центра ка периферији замућених (фази) граница ВСС ‘розе’, чланови категорије постепено се преливају у тоналитено блиске боје. Подтон ‘розе’ нијанси је црвенкаст, плавичаст, жућкасто-златаст, наранѝаст, беличаст, одн. лила. Именују их: (а) детерминативне сложенице с адвербијализованим модификатором, нпр. *беби-, ѝудер(асѝо)-, ѝрљаво-*, (б) копулативне сложенице, нпр. *брескварозе, црвеноружичасѝа*, и (в) лексема образоване према ликовима из природе, и то биљке: *циклама, боја малине / брескве / јагоде / ружиноџ дрвеѝа*; животиње: *бола меса / лососа*; пића: *боја ѝамѝањѝа*; полудраго камење (кристал): *ружичасѝи кварѝи*, итд. Ниједна од лексема није високо фреквентна, с изузетком *ѝинк*, која се последњих година све учесталије јавља, а нешто истакнутија је и *циклама*. Углавном је реч о позајмљеницама из других језика, и то највише енглеског. Кластер лексема које се у својству хипонима групишу око *розе/а* и *ружичасѝа*, један је од показатеља да ‘розе’ јесте ВСС према БК у савременом српском језику. Такви кластери назива нису, наиме, карактеристика лексема које нису ВСТ (в. КРИМЕР-ГАБОРОВИЋ 2014: 235–239). Будући да хроматска лексика спада у најнепостојаније и најпроменљивије лексичке скупове (в. QUINION 1996), очекивано је даље појављивање нових српских назива за различите нијансе ‘розе’, слично раније помињаним *фуксија, боја лососа, фламинџо боја*, као и евентуално постепено застаревање, и потискивање из употребе неких данас актуелних термина.

(5) У раду је указано на међусобни однос лексема *розе/а* и *ружичасӣ(а)*. С једне стране, чини се да би се *ружичасӣ(а)*, због више фреквенције, ширег опсега примене (првенствено у књижевним изворима), веће деклинабилности, и боље консолидације (што доказује присуство идиома), могла сматрати хиперонимом над *розе/а*. С друге стране пак изгледа да *розе*, а међу младима све више *роза*, избијају у први план. На то указују тест психолошке истакнутости, а донекле и резултати теста примарности (анкете 2016. и 2018). *Роза* по облику подсећа на друге ВСТ (сви се завршавају на *-а*). Чини се, дакле, да је у току семантичко раслојавање некадашњих апсолутних синонима *розе/а* и *ружичасӣа*, и то у смислу да се краћи облик *роза*, почиње издвајати као доминантно име ВСС 'розе', потискујући садашњи базични назив *ружичасӣа*. Смер у којем то тече није најјаснији, пошто је могуће такође, премда мање вероватно, да *розе/а* и *ружичасӣа* крећу ка потпуном раздвајању у две категорије (прва повлачењем ка светлијим, а друга тамнијим нијансама). Разјашњење ове дилеме требало би даље тражити у: (а) систематској претрази много обимнијег корпуса (нпр. неколико комплетних годишта одабраних дневних листова и часописа, те српских књижевних дела ХХИ века), и (б) анкети с обојеним картицама, којима би већи број анкетираних испитаника доделио имена по сопственом нахођењу, а на темељу чега би били потврђени, или у одређеној мери измењени подаци добијени тестом издвајања који говори о све већем степену укоренјивања и стабилизације *розе(а)*, а повлачења *ружичасӣ(а)* (в. Табела 5).

ИЗВОРИ

- Андрић, Иво. *Знакови њоред њуӣа. Књӣа дрӯа*. Београд: Политика. Народна књига, 2005.
Корпус савремено̄ српско̄ језика (K.SJ). <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>>
- Вечерње новости*. <<http://www.novosti.rs/>>
- Илустрована Полиџика*. <<https://www.ilustrovana.com/>>
- Максимовић, Десанка. *Песме*. Београд: С. Б. Цвијановић, 1924.
- Нин*. <<http://www.nin.co.rs/>>
- Пекић, Борислав. *Беснило*. Београд: Библиотека Новости. ХХ век, 2004.
- Полиџика*. <<http://www.politika.rs/>>
- РАС, Ева. *Са Евом у рај*. Београд: Народна књига-Алфа, 2005.
- Тишма, Александар. *Ујо̄џреба човека*. Београд: Нолит, 1981.
- ХАБЈАНОВИЋ-ЂУРОВИЋ, Љиљана. *Женски родослов*. Београд: Народна књига-Алфа, 2001.
- Ало*. <<https://www.alo.rs/>>
- Блиц*. <<https://www.blic.rs/>>
- Блиц магазин* <<https://www.blic.rs/magazin>>
- Блиц жена*. <<https://zena.blic.rs/>>
- Вовић-Мојиловић, Миљана. *Happy End*. Београд: Ћигоја штампа-Ganeša klub. 2006.
- Bravacasa*. <<http://www.bravacasa.rs/>>
- Cica*. Novi Sad: Smart Cica Group.
- Da li su vam sve bebe lepe?*, 2010. <http://www.ringeraja.rs/forum/m_31750/mpage_5/printable.htm> 21.3.2017.
- Danas*. <<https://www.danas.rs/>>
- ДАВИЋО, Оskar. *Песма*. Сарајево: „Veselin Masleša”, 1985.
- Filcani cvet*, 2009. <<http://mojrucnirad.com/forum/index.php?topic=750.10;wap2>> 20.3.2017.
- Gloria*. <<https://www.gloria.rs/>>

- Hello*. <<https://www.hellomagazin.rs/>>
- ISAKOVIĆ, Antonije. *Tren 1*. Beograd: Prosveta, 1983.
- JANKOVIĆ, Vesna. *Zlatna knjižica*. Beograd: Prosveta, 2011.
- Joy*. (2003-2017).
- КАПОР, Momčilo. *Hej, nisam ti to pričala*. Zagreb: Znanje, 1975.
- KARABERG, Omer. *Zašto je Pink postao Vučićev privatni javni servis?*, 2015. <<https://www.slobodnavevropa.org/a/zasto-je-pink-postao-vucicev-privatni-javni-servis/27408899.html>> 20.2.2018.
- KIŠ, Danilo. *Bašta, pepeo*. Beograd: BIGZ, 1992.
- Koža: oboljenja i lečenje – Psorijaza*, 2016. <<http://www.budizdrav.com/index.php/koza>> 18.5.2016.
- KUIĆ, Gordana. *Bajka o Benjaminu Baruhu*. Beograd: Narodna Knjiga-Alfa, 2008.
- Kurir*. <<https://www.kurir.rs/>>
- Lepa i srećna*. <<https://www.lepaisrecna.rs/>>
- Lepota i zdravlje*. <<https://www.lepotaizdravlje.rs/>>
- LUČIĆ, Natalija. *Šta ti govore boje: Roze*, 2013. <http://www.lookerweekly.com/zivotni_stil/moda/sta-ti-govore-boje-roze/> 4.5.2016.
- Moj stan*. <<http://www.lisamojstan.rs/>>
- Nedeljnik*. <<https://www.nedeljnik.rs/>>
- Newsweek*. (2015–2017).
- PETRANOVIĆ, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Press*. <<http://www.pressonline.rs/>>
- Saveti veterinara – Mačke*, 2013. <<http://www.netbre.info/animals/forum/index.php?action=profile;u=471;area=showposts;start=15>> 21.3.2017.
- SELENIĆ, Slobodan. *Timor Mortis*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.
- SELIMOVIĆ, Meša. *Derviš i smrt*. Sarajevo: Svjetlost, 1980.
- Silovanje uma pozitivom*, 2017. <<http://lolamagazin.com/2017/07/24/silovanje-uma-pozitivom/>> 3.2.2018.
- Svet*. <<https://www.svet.rs/>>
- Telegraf*. <<https://www.telegraf.rs/>>
- VELIKIĆ, Dragan. *Ruski prozor*. Beograd: Stubovi kulture, 2008.
- VUČO, Aleksandar. *Raspust*. Zagreb: Kultura, 1956.
- VUKOJEVIĆ, Anamarija. *Big Brother je kao ružičasta sluz iz McDonaldsa*, 2018. <<https://matrixworldhr.com/2018/04/06/big-brother-je-kao-ruzicasta-sluz-iz-mcdonaldsa/>> 6.5.2018.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЈДАЧИЋ, Дејан. Боје у српскохрватској народној поезији. *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* XL/2 (1992): 283–321.
- АРСЈ: Пипер Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика. Део 1, од ситимулуса ка реакцији*. Београд: Београдска књига, 2005.
- БАРТМИЊСКИ, Жежи. *Језик – слика – свеи: Етинолингвистичке скице*. Приредио Дејан Ајдацић. Београд: SlovoSlavia, 2011.
- ВИТЕНШТАЈН, Лудвиг. *Ојаске о бојама*. Београд: Федон, 2008.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике, 2004.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ИВИЋ, Милка. Нови приступ придевској проблематици. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LI/1–2 (2008): 7–10.
- ИЛИЋ, Мирјана. *Систем боја у савременом српском језику (лексичко-семантички и творбени аспекти)*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2011.
- ИЛИЋ, Мирјана. Семантичка екстензија назива за „људске” боје *црвен, румен и риђ*. *Јужно-словенски филолоџ* LXXIII/1–2 (2017): 115–133.
- ЈОВАНОВИЋ, Ранко. *Системајски речник српскохрватског језика*. Београд: Библиотека општег образовања, 1936.

- ЈОВАНОВИЋ, Ранко, Лаза Атанацковић. *Системајски речник српскохрватскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 1980.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Друђи део. Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средста, 2003.
- КЛАЈН, Иван. *Речник језичких недоумица*. Дванаесто издање. Нови Сад: Прометеј, 2011.
- КРИМЕР-ГАБОРОВИЋ, Сања. Концептуализација, категоризација и именовање боја у енглеском и српском језику у светлу Берлин-Кејовог модела. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVII/2 (2014): 217–245.
- МАСЛОВА, Алина. К семантичком анализу устойчивих изражених с „цветовими” прилагателним (на материале руског и српског језика). *Јужнословенски филолоџ* LVI/1–2 (2000): 647–653.
- ОАРСЈ: Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић. *Обрајни асоцијативни речник српскога језика. Део 2, од реакције ка стимулусу*. Београд: Београдска књига, 2011.
- ПЕЦО, Асим. Богатство боја у писаној речи Десанке Максимовић. *Нацј језик* XXXII/3–4 (1998): 226–239.
- ПОПОВИЋ, Јудмила. О семантици назива за црвену боју у руском, украјинском и српском фолклору. *Расковник* XIII/69–70 (1992): 91–103.
- ПОПОВИЋ, Јудмила. Опозиција „сјајно” – „без сјаја” као основа категоризације назива за боје у словенском фолклору. *Зборник Матице српске за славистику* 8 (2012): 7–40.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован, Митар Пешикан, Мато Пижурица (ред.). *Правојис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2017.
- ПРСЈ: Милан Шипка. *Правојисни речник српског језика са љравојисно-џрамајичким савејником*. Нови Сад: Прометеј, 2010.
- ПРЋИЋ, Твртко. Синоними у теорији и пракси. *Језик данас* 9 (1999): 14–20.
- РАТКОВИЋ, Јелена. *Називи за боје у енглеској и српској фразеологији*. Магистарски рад. Београд: Филолошки факултет, 2007.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1974.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СТАНИЋ, Данијела. *Систем назива за боје у лирској народној љоезији*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2015.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (џрамајички систем и књижевно-језичка норма)*. Београд: БИГЗ, 1986.
- ФИЛИПОВИЋ-КОВАЧЕВИЋ, Соња. Пренесена значења лексичких јединица с појмом плаве боје у енглеском и српском језику (когнитивнолингвистичка анализа). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVIII/2 (2015): 149–167.
- ФРБУ: Владислава Кнафлич. *Фреквенцијски речник будућих учишеља*. Београд: Просвета, 1990.
- ФРСЈ: Ђорђе Оташевић. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012.
- ФРССЈ: Смиљка Васић, Драгољуб Васић. *Фреквенцијски речник савременог српског језика: љолазне основе новје српске љрозе*. Београд: Институт за педагошка истраживања, 2004.
- ФРТМ: Петар Милин, Александар Костић. *Фреквенцијски речник Тодора Манојловића*. Зрењанин: Градска народна библиотека, 2005.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. Називи за боје у „Српском рјечнику”. *Међународни научни сасјанак славистиа у Вукове дане* XVII/1 (1988): 145–151.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. Придевске изведенице у значењу боје. *Српски језик* 3/12 (1998): 323–324.

*

- BAUER, Laurie. *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- BERLIN, Brent, Paul KAY. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Second Edition. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969.
- BIGGAM, Carole Patricia. *The Semantics of Colour: A Historical Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- BRBORA, Sanja. *Što je zajedničko marelici i lososu? (O nazivima za boje)*. Jagoda Granić (ur.). *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primenjenu lingvistiku, 2005, 111–121.
- CORBETT, Greville G. The Russian Adjective: A Pervasive Yet Elusive Category. R. M. W. Dixon, Alexandra Y. Aikhenvald (eds.). *Adjective Classes: A Cross-linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 2004, 199–222.

- CORBETT, Greville G., Ian DAVIES. Establishing Basic Colour Terms: Measures and Techniques. Clyde L. Hardin, Luisa Maffi (eds.). *Color Categories in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 197–223.
- CRAWFORD, T. D. 1982. Defining “Basic Color Term”. *Anthropological Linguistics* 24/3 (1982): 338–343.
- CRUSE, Alan D. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986/1991.
- FILIPOVIĆ-KOVAČEVIĆ, Sonja. Conceptual Metaphors in English and Serbian Colour Idioms with Red, Pink, Green and Yellow. Snežana Guduрић, Marija Stefanoviћ (ур.). *Језици и културе у времену и простору IV/1*. Тематски зборник. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2015: 121–133.
- GERBRAN, Alen, Žan ŠEVALIJE. *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. Prevod i adaptacija Pavle Sekeruš, Kristina Koprivšek, Isidora Gordić. Novi Sad: Stylos, 2004.
- GIEROŃ-CZĘPCZOR, Ewa. *A Corpus-Based Cognitive-Semantic Analysis of the Primary Basic Colour Terms in English and Polish*. Racibórz: Panstwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu, 2011.
- GRIFFIN, Lewis D. Optimality of the Basic Colour Categories for Classification. *Journal of the Royal Society Interface* 3/6 (2006): 7185.
- GROSSMANN, Maria, Paolo D’ACHILLE. Italian Colour Terms in the BLUE Area: Synchrony and Diachrony. João Paulo Silvestre, Esperança Cardeira, Alina Villalva (eds.) *Colour and colour naming: crosslinguistic approaches*. Lisboa: Centro de Linguística da Universidade de Lisboa, Universidade de Aveiro, 2016: 21–50.
- JACKENDOFF, Ray. *Semantics and Cognition*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1983.
- KAUFMANN, Caroline. *Zur Semantik der Farbadjektive rosa, pink und rot: Eine korpusbasierte Vergleichsuntersuchung anhand des Farbträgerkonzepts*. München: Herbert Utz Verlag-Wissenschaft, 2006.
- KERTTULA, Seija. Relative Basicness of Color Terms. Modeling and Measurements. Robert E. MacLaury, Galina V. Paramei, Don Dedrick (eds.). *Anthropology of Color*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2007, 151–169.
- KLAJN, Ivan. *Razgovori o jeziku*. Beograd: Vuk Karadžić, 1978.
- KOLLER, Veronika. “Not just a colour”: Pink as a Gender and Sexuality Marker in Visual Communication. *Visual Communication* 7 (2008): 395–423.
- KRIMER-GABORVIĆ, Sanja. *Semantička i tvorbena sintagmatika leksema kojima se imenuju boje u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistički pristup*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- KRIMER-GABORVIĆ, Sanja. Nominativna, komunikacijska, taksonomijska i estetska funkcija leksema kojima se imenuju boje u engleskom i srpskom jeziku. Snežana Guduрић, Marija Stefanoviћ (ур.). *Језици и културе у времену и простору II/2*. Тематски зборник. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду. Филозофски факултет, 2013: 41–54.
- KRIMER-GABORVIĆ, Sanja. Simbolička dimenzija boja u engleskom i srpskom jeziku. Ivana Živančević-Sekeruš, Biljana Šimunović Bešlin, Željko Milanović (ur.). *Zbornik radova „Susret kultura”*. Osmi međunarodni interdisciplinarni simpozijum održan 1. i 2. decembra 2014. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016: 185–205.
- LAZAREVIĆ, Radmila. *Leksičko-semantičko polje boja u italijanskom i srpskom jeziku*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet, 2013.
- DFR: Vera Lukić. *Dečji frekvencijski rečnik*. Beograd: Prosveta-Institut za pedagoška istraživanja, 1983.
- LÜSCHER, Max. *Color Test*. New York: Simon & Shuster, 1971.
- LYONS, John. *Semantics. Volumes 1–2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- MORGAN, Gerry, Greville CORBETT. Russian Colour Term Saliency. *Russian Linguistics* 13/2 (1989): 125–141.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovi: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- MYLONAS, Dimitris, Lindsay MACDONALD. Augmenting Basic Colour Terms in English. *Color Research and Application* 41/1 (2016): 32–42.
- PASTOUREAU, Michel. Boje u srednjem vijeku: sustavi vrijednosti i oblici osjećajnosti. *Kolo*. Zagreb: Matica hrvatska, 2003, 1–17.
- PATTERSON, Ian. 2003. *A Dictionary of Color*. London: Thorogood Publishing Ltd., 2003.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Drugo, dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- QUINION, Michael. *The Colour of Words*. 1996. <<http://www.worldwidewords.org/articles/colour.htm>> 29.5.2017.

- RAFFAELLI, Ida. Conventionalized patterns of colour naming in Croatian. Kristina Cergol Kovačević, Sanda Lucija Udier (eds.). *Applied Linguistics Research and Methodology*. Proceedings from the 2015 CALS conference. Frankfurt am Main, Bern and Bruxelles: Peter Lang Verlag, 2017, 171–186.
- RAKHILINA, Ekaterina V., Galina V. PARAMEL. Color Terms: Evolution Via Expansion of Taxonomic Constraints. Carole P. Biggam, Carole A. Hough, Christian J. Kay and David R. Simmons (eds.). *New Directions in Colour Studies*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2011, 121–131.
- ROSCH, Eleanor. Natural Categories. *Cognitive Psychology* 4 (1973a): 328–350.
- ROSCH, Eleanor. On the Internal Structure of Perceptual and Semantic Categories. Timothy E. Moore (ed.). *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. New York – Amsterdam: Academic Press, 1973b, 111–144.
- STEINVALL, Anders. *English Colour Terms in Context*. PhD Dissertation. Umeå University: Skrifter från moderna språk 3, 2002.
- TRIBUSHININA, Elena. *Cognitive Reference Points: Semantics Beyond the Prototypes in Adjectives of Space and Colour*. PhD dissertation. Utrecht: LOT, 2008.
- UUSKÜLA, Mari. *Basic Colour Terms in Finno-Ugric and Slavonic Languages: Myths and Facts*. Tartu: Tartu University Press, 2008.
- UUSKÜLA, Mari, David BIMLER. How Universal Are Focal Colors After All? A New Methodology for Identifying Focal Color Terms. Geda Paulsen, Mari Uusküla, Jonathan Brindle (eds.). *Color and Language Color Categorization*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016, 1–39.
- VEJDEMO, Susanne, Carsten LEVISEN, Thorhalla G. BECK, Cornelia von SCHERPENBERG, Åshild NÆSS, Martina ZIMMERMAN, Linnaea STOCKALL, Matthew WHELPTON. Two Kinds of Pink: Development and Difference in German Colour Semantics. *Language Sciences* 49 (2015): 19–34.
- WIERZBICKA, Anna. The Meaning of Color Terms: Semantics, Culture and Cognition. *Cognitive Linguistics* 1/1 (1990): 99–150.
- WIERZBICKA, Anna. *Semantics. Primes and Universals*. New York: Oxford University Press, 1996.
- WYLER, Siegfried. *Colour and Language: Colour Terms in English*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1992.
- ZELJKO-ZUBAC, Ružica. Složeni pridjevi koji opisuju boje u njemačkom i njihova prijevodna ostvarenja u hrvatskom jeziku. *Lingua Montenegrina* 10/1 (2017): 69–85.

Sanja Krimer-Gaborović

THE GENESIS OF THE CATEGORY 'PINK' IN THE LEXICAL-SEMANTIC FIELD OF 'COLOR' IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

This paper elaborates on the semantics of *roze*, *roza* and *ružičasta*, the three synonymous colour naming lexemes, all of which translate into English as 'pink'. It is done from the perspective of the relationship between the given adjectives and the lexeme *crvena* 'red', which is one of the primary basic colours by Berlin and Kay (1969). Moreover, relying on the available Serbian dictionaries, corpora and psycholinguistic test results, as well as the Compound Prototype Theory, the basicness of *roze*, *roza* and *ružičasta* is checked against the following criteria: primacy, frequency, range of application (distributional potential), a variety of denotative and connotative meanings, derivational morphology, and polysemy. The conclusion is that within lexical-semantic field of colour terms, *roze*, *roza* and *ružičasta* can no longer be considered the hyponyms of *crvena*, but rather names of the basic colour category 'roze'. The category does not have a single prototype (reference point); instead its prototype is a compound comprised of several natural as well as artificial bearers of meaning of the colour pink. The basicness of *roze*, *roza* and *ružičasta* parallels that of other secondary basic colours by BK – namely, *braon* 'brown', *siva* 'grey', *ljubičasta* 'purple', and *narandžasta* 'orange'. The core of the semantic field of the basic colour category 'roze' is the anchor of a variety of denotative

(descriptive), connotative (associative), and symbolic meanings. Among the given generic (hyperonymic) names for 'roze', *ružičasta* has the broadest range of application, even though there are signs the range of application is broadening also for *roze*, *roza*.

Универзитет у Новом Саду
Грађевински факултет у Суботици
Козарачка 2а, 24000 Суботица, Србија
krimer.sanja@gmail.com

(Примљено: 23. јануара 2019;
прихваћено: 17. маја 2019)

Кристина Томић
Катарина Миленковић

ФОРЕНЗИЧКО ПРОФИЛИСАЊЕ ГОВОРНИКА ИЗ УЗОРКА НА ЕНГЛЕСКОМ КАО СТРАНОМ ЈЕЗИКУ – АНАЛИЗА КВАЛИТЕТА ВОКАЛА*

У овом истраживању анализиран је квалитет вокала у спонтаном говору код пет говорница из новосадског и пет из нишког урбаног дијалекта када говоре на српском – матерњем, и енглеском – страном језику. Истраживање је спроведено у сврхе усавршавања форензичког профилисања говорника из узорка на страном језику. Резултати су показали да се највећа разлика уочава код вокала реализованог на месту фонеме /æ/, који је код говорница из Новог Сада видно отворенији него код говорница из Ниша. Такође, док су вокали реализовани на месту фонема /u:/ и /o/ код говорница из Ниша подударни, говорнице из Новог Сада исказују тенденцију да централизују краћи вокал.

Кључне речи: форензичко профилисање говорника, квалитет вокала, фреквенције форманата, вокални простор

In this study, we analyzed the vowel quality of five female speakers from Novi Sad and five speakers from Niš, when they were speaking spontaneously in their mother tongue, Serbian, and in English as a foreign language. The research was conducted for the purposes of the improvement of forensic speaker profiling when the suspect sample is in a foreign language. The most important difference is noted for the vowel realized in place of the phoneme /æ/, which is produced as significantly more open by the speakers from Novi Sad than it is in the speech produced by the speakers from Niš. Moreover, while vowels realized in place of the phonemes /u:/ and /o/ take the same vowel space in the speech produced by speakers from Niš, Novi Sad speakers tend to centralize the short vowel.

Key words: forensic speaker profiling, vowel quality, formant frequencies, vowel space.

1. Увод и циљ. Форензичка фонетика, као грана примењене лингвистике, бави се применом сазнања из области фонетике у правне и форензичке сврхе (BALDWIN – FRENCH 1990; HOLLIER 1990; 2012; ROSE 2002). Задаци форензичке фонетике укључују компарацију говорника/гласова ради идентификације, форензичко профилисање говорника, верификацију изјаве сведока лаика о препознавању гласа када не постоји аудио запис, фонетску транскрипцију и дешифровање снимака лоше разумљивости, као и утврђивање аутентичности снимака (HOLLIER 1990; 2012; NOLAN 1997; BROEDERS 2001; OLSSON 2004²; KAŠIĆ – ĐORĐEVIĆ 2009a; JESSEN 2010).

У последње време, због глобализације и повећане мобилности становништва, све више форензичара лингвиста суочава са случајевима када имају узорке на страном језику (KÜNZEL 2013; GOLD 2014). Према Голдовој (2014), у интернационалној анкети о форензичкој пракси, чак 56% фонетичара изја-

* Захваљујемо двама анонимним рецензентима на веома корисним коментарима и саветима које су нам дали читајући претходну верзију овог рада. Све грешке остају наша одговорност.

снило се да ради на случајевима који подразумевају анализе снимака и других језика поред њиховог матерњег (GOLD 2014: 84).

Један скорији случај представили су Де Јонг-Лендл и сарадници (DE JONG-LENDLE et al. 2017) које је унајмила немачка полиција да направе гласовни профил отмичара у случају киднаповања у централној Немачкој. Након фонетске анализе гласа на снимцима, стручњаци су закључили да отмичар говори немачки језик са страним акцентом (DE JONG-LENDLE et al. 2017). На основу квалитета вокала, немачки фонетичари сматрали су да отмичар потиче „from a region somewhere in former-Yugoslavia or the Balkan-region” (*са њершијорији бивше Југославије или Балкана*) (DE JONG-LENDLE et al. 2017: 135–136). Међутим, због недовољног броја претходних истраживања о томе како се усвајају вокали страних језика у зависности од изворног дијалекта говорника, ови стручњаци нису имали напретка радећи на случају.

Имајући истакнуте проблеме на уму, желимо да уз помоћ акустичке анализе вокала у спонтаном говору, конкретно, мерењем фреквенција форманата (Ф1, Ф2, Ф3, Ф4) и трајања вокала, утврдимо да ли постоји разлика међу говорницима из различитих градова (Ниша и Новог Сада), када говоре на српском, тј. матерњем, а затим на енглеском, страном, језику.

Иако постоји мањи број истраживања која се баве усвајањем изговора вокала енглеског језика код изворних говорника српског (MARKOVIĆ 2009a; 2009b; PAUNOVIĆ 2011; MARKOVIĆ – JAKOVLJEVIĆ 2016; ВЈЕЛАКОВИЋ 2018), није нам познато да постоје друге студије која изучавају на који начин се новоусвојени изговор страног језика може разликовати у зависности од порекла говорника и њихове изворне артикулационе базе. Притом, осим Пауновићеве (2011) која је, између осталог, истраживала и вокале у спонтаном говору и Бјелаковића (2018), који се бавио везаним говором у читаном тексту, остала истраживања рађена су само на корпусима који укључују појединачне речи или реченичне оквири. Такође, испитаници у наведеним истраживањима били су студенти енглеског језика, напредни говорници са фонетским/фонолошким тренингом, те такви корпуси не представљају форензички реалан материјал (ROSE 2002: 108) и њихови резултати немају велику употребну вредност у форензици.

Због ограничености простора, резултати који се тичу трајања вокала биће објављени на другом месту. Резултати овог истраживања релевантни су како за форензичку праксу, тако и за даље истраживање у оквиру примењене фонетике.

2. Теоријски оквир

2.1. **ФОРЕНЗИЧКА ФОНЕТИКА И ПРОФИЛИСАЊЕ ГОВОРНИКА.** Профилисање говорника као термин у форензичкој фонетици користи се да опише процедуру у криминалистичким случајевима када постоји снимак гласа, али не и осумњичени. Представља устаљену праксу у полицији током истражне фазе и може да укључује одређивање старости, пола, порекла или социоекономског статуса снимљеног говорника, његово тренутно пребивалиште, утицај другог дијалекта уколико је говорник провео неки период живота у другом делу земље, или чак другог језика уколико је говорник живео у иностранству.

(ROSE 2002; KAŠIĆ – ĐORĐEVIĆ 2009a; 2009b; JESSEN 2010). У српском, при профилисању говорника, форензичари лингвисте често се ослањају на језичке, регионалне маркере, а параметри који се анализирају укључују квалитет вокала и консонаната, акценат, темпо, интонацију, итд. (KAŠIĆ – ĐORĐEVIĆ 2009a; 2009b). Усвајајући стандардни језик, говорници задржавају део своје изворне артикулационе базе. Језичке варијанте које настају на овај начин називају се урбани дијалекти и разликују се како на сегментном, тако и на супрасегментном нивоу (KAŠIĆ – ĐORĐEVIĆ 2009b). Регионалне разлике у реализацији вокала један су од важних маркера у форензичком профилисању говорника (BALDWIN – FRENCH 1990; HOLLIER 1990; 2012; ROSE 2002).

2.2. ВОКАЛИ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ. Српски језик обухвата пет вокала, који се према кретању језика у усној дупљи могу поделити на високе /i/, /u/, средње /e/, /o/ и ниске /a/, а према положају језика у односу на тврдо непце, на задње /u/, /o/, средње /a/ и предње /i/, /e/ (СТАНОЈЧИЋ – ПОПОВИЋ 1989: 27–28; СИМИЋ – ОСТОЈИЋ 1996: 178–179; СУВОТИЋ *і др.* 2012: 44). Под утицајем тонског акцента можемо разликовати дуге и кратке слоге, те тако вокале у дугим и кратким слоговима можемо разликовати по дужини¹ (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002; СИМИЋ – ОСТОЈИЋ, 1996; СУВОТИЋ *і др.* 2012; SREDOJEVIĆ 2017). У говору Новог Сада, вокали под дугим и кратким акцентом могу имати другачији квалитет. Тако се високо /e/ може наћи у дугим слоговима, док се у кратким слоговима чешће јавља његов алофон, средње /e/ (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 123; МАРКОВИЋ 2012: 104; МАРКОВИЋ – ЈАКОВЉЕВИЋ 2016: 218). Сви вокали у српском језику су монофтонзи, али се дифтонгизација јавља као дијалекатско обележје у неким војвођанским говорима код дугих вокала (СУВОТИЋ *і др.* 2012: 45).

Број вокала у енглеском језику може да варира у зависности од дијалекта и/или социолекта говорника и креће се у распону од 10 до 24 (ROACH 1983²: 14–22; KREIDLER 1989²: 49; LADEFOGED 2001: 22). У наглашеним слоговима, у стандардном британском говору, може се наћи укупно једанаест монофтонга, док их у стандардном америчком има десет, мада њихов изговор може бити другачији у различитим деловима земље (KREIDLER 1989²: 45; LADEFOGED 2001: 27–28; LADEFOGED – JOHNSON 2001⁶: 39). У стандардном британском говору², вокали предњег реда су високо /i:/, /i/, средње /e/³ и ниско

¹ Како дужина у вокалима српског језика није интринзична карактеристика фонема на сегментном нивоу (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002; СИМИЋ – ОСТОЈИЋ 1996; СУВОТИЋ *і др.* 2012; SREDOJEVIĆ 2017), сматрамо да није адекватно користити [ː] за њено исказивање у тексту. Са друге стране, с обзиром на то да се у овом истраживању не бавимо кретањем тона акцента већ само квантитетом, употреба устаљених симбола четвороакцентског система (˘, ˘˘, ˘˘˘, ˘˘˘˘) (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002; СИМИЋ – ОСТОЈИЋ 1996; СУВОТИЋ *і др.* 2012; SREDOJEVIĆ 2017) може бити превише комплексна и довести до нејасноћа у датом контексту. Због тога ће, при исказивању резултата, вокали у дугим и кратким слоговима бити обележени само знаковима за супрасегментну дужину /ā, ē, ī, ō, ū/ и краткоћу /ă, ě, ĭ, ǒ, ŭ/, иако се у литератури на српском ови симболи најчешће употребљавају за представљање неакцентованих слогова (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002; СИМИЋ – ОСТОЈИЋ, 1996; СУВОТИЋ *і др.* 2012; SREDOJEVIĆ 2017).

² Неротички изговор, у литератури познат као *BBC English* (ROACH 1983⁴; KREIDLER 1989²; LADEFOGED 2001; LADEFOGED – JOHNSON 2001⁶),

³ У новијој литератури, вокал који се појављује у речима *head* и *bed* се транскрибује као /e/, што се подудара са тврдњама у домаћој литератури да он оквирно заузима исти вокални

ка средњем /æ/. У средњем реду се налази средње /ɜ:/, као и ниско ка средњем /ʌ/, док су задњи вокали високо /u:/, /ʊ/, високо ка средњем /ɔ:/, ниско ка средњем /ɒ/ и ниско /ɑ:/ (ROACH 1983⁴: 14–22; LADEFOGED 2001: 27–28; LADEFOGED – JOHNSON 2001⁶: 39). Стандардни амерички говор⁴ разликује се по томе што су вокали праћени гласом /r/ „обојени” у изговору. Централни вокал /ɜ:/ често се транскрибује као /ɜ-/ како би се назначила његова потпуна „обојеност” гласом /r/. Такође, код највећег броја говорника, не постоји дистинкција између вокала /ɒ/ и /ɑ:/, већ се, у зависности од подручја, употребљавају /ɑ:/ или /ɔ:/ (ROACH 1983⁴: 240; KREIDLER 1989²: 55; LADEFOGED – JOHNSON 2001⁶: 41–42).

Монофтонзи у енглеском језику могу се посматрати у паровима, као дуги и кратки, односно, напети и лабави⁵ /ɑ:, ʌ/, /e, æ/, /i:, ɪ/, /ɔ:, ɒ/, /u:, ʊ/, али се они не разликују међусобно само по дужини, већ и по фреквенцијама форманата; због тога су симболи који се користе за њихову транскрипцију различити, а у новијој литератури се знак за дужину [:] често и не записује (LADEFOGED – JOHNSON 2001⁶).⁶

Иако су разлике у квалитету вокала највише последица положаја језика и усана, оне могу настати и услед утицаја суседних гласова или прозодије (LADEFOGED – JOHNSON 2001⁶: 101–102; SUBOTIĆ i dr. 2012: 45). Тако под утицајем назалних сугласника у затвореним слоговима и у српском и у енглеском језику може доћи до назализације (LADEFOGED – JOHNSON 2001⁶: 101; SUBOTIĆ i dr. 2012: 45), а у енглеском језику често се среће и „обојеност” вокала пре гласова /l/ и /r/ (LADEFOGED – JOHNSON 2001⁶: 102). Као што је већ речено, под утицајем тонског акцента, неки вокали у неким српским дијалектима могу имати другачији квалитет (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002; MARKOVIĆ 2012; MARKOVIĆ – JAKOVljević 2016). На крају, важно је напоменути да се у спонтаном говору, квалитет вокала у неким случајевима мења и под утицајем реченичне интонације, те тако фреквенције форманата могу бити екстремније у позицијама са већом прозодијском наглашеношћу (JACEWICZ et al. 2009: 118).

Да бисмо обезбедили компарабилне услове за мерење вокала у нашем истраживању, имали смо на уму претходно наведене варијације, како током спровођења истраживања тако и током одабира примера за анализу.

2.3. ПРЕТХОДНА ИСТРАЖИВАЊА. Истраживања изворних говорника српског из Новог Сада показују да се вокални простор енглеских вокала /e/ и /æ/ подудара у великој мери (MARKOVIĆ 2009б: 261; MARKOVIĆ – JAKOVljević 2016: 222). У истраживању које спроводи Марковић (2009б), 15 испитаница женског пола изговарају вокале /e/ и /æ/ са веома сличним вредностима форманата, и

простор као алофон фонеме /e/ у кратким слоговима у говору Новог Сада (MARKOVIĆ – JAKOVljević 2016: 218). У овом раду, за вокал у наведеним речима, усвајамо транскрипцију из старије литературе, такође уважену и у бројним речницима савременог енглеског језика (нпр. LDCE 1978⁵; OALD 1948⁷),

⁴ У литератури познат као *General American English* (ROACH 1983⁴; KREIDLER 1989²; LADEFOGED 2001; LADEFOGED – JOHNSON 2001⁶),

⁵ Термини који се користе у енглеском језику су *tense* и *lax* (ROACH 1983; KREIDLER 1989; LADEFOGED 2001; LADEFOGED – JOHNSON 2001⁶)

⁶ У овом истраживању ћемо усвојити транскрипцију из старије литературе за дуге вокале /ɑ:, i:, ɔ:, u:/, такође уважену и у бројним речницима савременог енглеског језика (LDCE 1978⁵; OALD 1948⁷)

то за /e/: $\Phi 1 = 780,1$; $\Phi 2 = 1991,2$ Hz; $\Phi 3 = 2927,2$ Hz; док је за /æ/: $\Phi 1 = 834,4$ Hz; $\Phi 2 = 1983,2$ Hz; $\Phi 3 = 2953,8$ Hz. Ауторка закључује да се дистинкција између ова два вокала код снимљених испитаница базира превасходно на трајању (MARKOVIĆ 2009b: 260). У истраживању које спроводе Марковић и Јаковљевић (2016), где је такође снимљено 15 говорница женског пола, ова два вокала се разликују у реализацији првог форманта, али не и другог. Просечне вредности форманата за вокал /e/ износе 779 Hz за $\Phi 1$ и 1985 Hz за $\Phi 2$, док за вокал /æ/ $\Phi 1$ износи 818 Hz, а $\Phi 2$ 1988 Hz.

Што се тиче високих/затворених вокала код ових говорница, /i:/ у говору на енглеском има сличне $\Phi 1$ и $\Phi 2$ као вокал /ī/ на српском, и то $\Phi 1 = 353$ Hz, $\Phi 2 = 2731$ Hz (MARKOVIĆ 2009a: 7, 9). Насупрот томе, /i/ у енглеском се изговара са знатно вишим $\Phi 1$ и нижим $\Phi 2$ вредностима од дугог /i:/ ($\Phi 1 = 437$ Hz, $\Phi 2 = 2370$ Hz), док је /ī/ у српском тек незнатно централизованije од дугог /ī/ (MARKOVIĆ 2009a 7). У истом истраживању, Марковић примећује да је реализација вокала /u:/ ($\Phi 1 = 383$ Hz, $\Phi 2 = 1119$ Hz) тачно „на пола пута између” /ū/ у српском и /u:/ код изворних говорника енглеског језика (MARKOVIĆ 2009a: 14), док је вокал /u/ ($\Phi 1 = 441$ Hz, $\Phi 2 = 1118$ Hz) знатно боље усвојен (MARKOVIĆ 2009a: 15).

До сличних закључака долази и Бјелаковић (2018) анализирајући вокале код изворних говорника српског из Београда⁷. Он потврђује да контраст између /e/ и /æ/ и ови говорници најпре остварују разликом у квантитету (ВЈЕЛАКОВИЋ 2018: 161), док је енглески вокал /e/ најсличнији вокалу /ě/ под кратким акцентом у матерњем језику испитаника (ВЈЕЛАКОВИЋ 2018: 161). Просечне вредности форманата које овај аутор наводи су следеће: $\Phi 1 = 714$ Hz, $\Phi 2 = 1824$ Hz за /e/ и $\Phi 1 = 830$ Hz, $\Phi 2 = 1703$ Hz за /æ/.

Вокале српских говорника из Ниша на енглеском језику посматрала је Пауновић (2011: 364)⁸, која запажа да је /æ/ најотворенији од свих вокала ($\Phi 1 = 845$ Hz, $\Phi 2 = 1923$ Hz) и да то заправо указује да је овај вокал асимиливан у категорију /a/ која постоји у матерњем језику снимљених говорника. Она такође примећује да између /ʌ/ ($\Phi 1 = 735$ Hz, $\Phi 2 = 1291$), /ɑ:/ ($\Phi 1 = 847$ Hz, $\Phi 2 = 1359$ Hz) и /ɒ/ ($\Phi 1 = 847$ Hz, $\Phi 2 = 1259$ Hz) готово да нема разлика у изговору и да су они делимично асимилловани у /o/ категорију из матерњег језика (PAUNOVIĆ 2011: 364).

Судимац (2016) анализира високе (затворене) вокале енглеског /i:/, /i/, /u/, /u:/ и српског језика /i/, /u/ из контрастивне перспективе у продукцији изворних говорника са подручја југоисточне Енглеске (Рамзгејт) и северне Србије (Рума). Резултати показују да су српски вокали нешто отворенији од енглеских, али да су енглески дуги вокали централизованiji од српских (SUDIMAC 2016: 52).

⁷ Испитаници у овом истраживању били су и мушког и женског пола (ВЈЕЛАКОВИЋ 2018), али ћемо овде навести само вредности које је аутор добио за испитанике женског пола, јер су оне релевантније за компарацију са нашим резултатима.

⁸ Испитаници у овом истраживању били су мушког и женског пола и снимани су у три различита контекста – речи у реченичним оквирима, читани текст и спонтани говор (PAUNOVIĆ 2011), али ћемо овде навести само вредности форманата које су измерене за испитанике женског пола у спонтаном говору, јер су оне најрелевантније за наше истраживање.

Посматрајући претходне студије можемо закључити да постоји назнака о различитом усвајању вокала када су у питању говорници из различитих подручја Србије. Међутим, потребно је свеобухватно емпиријско истраживање у компарабилним условима како би се установило у чему се те разлике огледају. У одељку Дискусија, осврнућемо се на закључке до којих су дошли ови истраживачи и упоредити их са нашим закључцима. Међутим, било какво строго ослањање на бројчане вредности из претходних истраживања било би методолошки неисправно. Наиме, ова истраживања су спроведена под другим околностима, на корпусима другачије структуре (индивидуалне речи или реченични оквири, а не спонтани говор), а може и да постоји разлика у старости испитаника што утиче на индивидуалне фреквенције форманата. Такође, у неким од претходних истраживања мерене су вредности само прва два или три форманта и дате су њихове средње вредности, али не и стандардне девијације, што није довољно да би се извршила статистичка провера сличности/разлика.

3. МЕТОДОЛОГИЈА И ПРОЦЕДУРА

3.1. Испитаници и корпус. Корпус за ово истраживање састављен је од снимака спонтаног говора 10 изворних говорница⁹ српског језика (5 из Ниша и 5 из Новог Сада), просечне старости 22,5 године (СД 2,57)¹⁰. Све говорнице су студенти или имају високо образовање у области хуманистичких или друштвених наука. На основу њиховог формалног образовања, очекивани ниво познавања енглеског језика је Б1/Б2 према Заједничком европском оквиру за живе језике. Током школовања, говорнице нису биле изложене формалном фонетском/фонолошком тренингу из српског или енглеског језика. Важно је напоменути да говорници овог профила нису прототипични говорници шумадијско-војвођанског и/или призренско-тимочког дијалеката, већ је њихов говор приближен стандардном српском језику. Због тога се оне називају урбаним нишким, односно новосадским, говорницама.

У експерименту, за елицитацију спонтаног говора коришћене су посебно састављене карте на српском и енглеском језику. За анализу су бирани наглашени вокали у једносложним, двосложним и тросложним речима са нагласком на првом слогу и то само у речима које се налазе у медијалној позицији у интонационој фрази. Интонациона фраза се овде дефинише као део говора изговорен у оквиру једне интонацијске контуре између две паузе, са благо узлазном интонацијом на почетку и потенцијалним продужетком последњег слога (Du Bois et al. 1993: 47). Узимане су у обзир само интонационе фразе са широким фокусом, док фразе са упитном интонацијом, делови

⁹ С обзиром на то да је дато истраживање спроведено са релативно малим бројем испитаника, одабране су искључиво особе једног пола. Наиме, фреквенција основног тона, као и фреквенције индивидуалних форманата зависе од величине и облика резонатора код говорника, те тако говорници мушког пола у просеку имају ниже фреквенције форманата него особе женског пола (LADÉFOGÉD – JOHNSON 2001⁶).

¹⁰ Просечна старост говорница и стандардна девијација су исте у оба града – 22,5 године, СД 2,57.

говора на којима се чује оклевање на наглашеном вокалу, као и делови говора изговорени кроз смех нису узимани у обзир.

Да би се смањило утицај консонантског контекста на квалитет вокала, узимане су у обзир само речи у којима се наглашени вокал налази између фрикатива, пловива и африката. Речи које почињу вокалом узете су у обзир само ако постоји видљива пауза у спектрограму пре почетка те речи, или ако се реч која им претходи завршава одговарајућим консонантом.

За потребе овог истраживања није извршена процена исправности изговора снимљених говорница од стране изворних говорника енглеског језика. Као реализација циљане фонеме узети су они вокали који се систематично јављају као реализација те фонеме за дату говорницу, чак иако та фонема није правилно изговорена (нпр., ако су речи као што су „Goodman” или „butcher” изговорене тако да садрже дуги високи задњи вокал /u:/ уместо кратког /ʊ/). Спорадични случајеви где се на месту те фонеме јавља сасвим други вокал рачунати су као грешке у изговору и нису узимани у обзир за акустичку анализу (нпр., ако је реч „butcher”, где се очекује затворени задњи вокал /ʊ/, реализована тако да садржи централни отворени вокал /ʌ/ и то је једина реч за коју дата говорница врши овакву супституцију вокала). Дакле, напоменули бисмо да када се у исказивању резултата у овом истраживању говори о вокалу /ʌ/ код неке групе снимљених говорница, превасходно се мисли на гласовну реализацију фонеме /ʌ/, тј. како је она изговорена од стране ових говорница, и ни у ком тренутку се не подразумева да је она изговорена правилно, како би била у изворном енглеском језику.

3.2. АКУСТИЧКА И СТАТИСТИЧКА АНАЛИЗА. Акустичка анализа вокала урађена је у софтверу *Praat* (BOERSMA – WEENINK 2018), уз помоћ спектрографског и осцилограмског приказа, без коришћења алгоритама.

Квалитет вокала анализиран је ослањајући се на Лабовљев метод максималног померања језика (ЛАВОВ 1994: 165). Вредности форманата мерене су у једној тачки – таргету – под условом да су у том делу сва четири форманта била стабилна и јасно видљива на спектрограму¹¹. За средње и високе, предње вокале, форманти су мерени у тачки где је Ф2 био највиши, док су за средње и високе задње вокале, форманти мерени где је Ф2 био најнижи. Отворени вокали мерени су у тачки где је Ф1 достигао врх. Где није било могуће јасно одредити таргете вокала на основу кретања форманата, ослањали смо се на максималну вредност амплитуде или смо мерили вредност форманата у средишњој тачки вокала (WATSON – HARRINGTON 1999: 461; HARRINGTON ET AL. 2000: 67; ROBERTS 2012: 66).

¹¹ Мада се често у истраживањима која се тичу квалитета вокала бележе само први и други формант (В. РАУНОВИЋ 2011; МАРКОВИЋ – ЈАКОВЉЕВИЋ 2016; БЈЕЛАКОВИЋ 2018), познато је да и трећи формант може да има утицај на квалитет вокала (ЛАДЕФОГЕД 2001; ЛАДЕФОГЕД – ЏОНСОН 2001⁶), а такође је неопходан како би се извршила Барк нормализација вокалног простора (КЕНДАЛЛ – ТОМАС 2009). Вредности четвртог форманта се везују за величину резонатора, конкретно за величину главе говорника (ЛАДЕФОГЕД – ЏОНСОН 2001⁶), те се ретко бележе у истраживањима која се тичу квалитета вокала. Међутим, постоје назнаке да форманти вишег реда коварирају са нижим формантима у изговору, те њихове вредности не морају нужно да буду пренете и у страни језик (ТОМИЋ – ФРЕНЧ 2019). Из наведених разлога, за потребе овог истраживања мерена су сва четири форманта у одабраним вокалима.

Статистичка анализа података урађена је уз помоћ бесплатних софтвера *iNZight* (ELLIOTT – KUPER 2017) и *RStudio* (RSTUDIO TEAM 2016). Уравнотеженост корпуса тестирали смо χ^2 тестом за једнакост пропорције. За упоређивање средњих вредности појединачних вокалских форманата код две групе говорница користили смо Велчов t тест (WELCH 1947), који је повољан када се скупови разликују по обиму података и када имају неједнаку варијансу (RUXTON 2006; DERRICK et al. 2016). Овај тест смо такође применили како бисмо упоредили квалитете кратких и дугих вокала код сваке групе говорница појединачно. За упоређивање више варијабли (форманата) истовремено коришћен је и Хотелингов (1931) мултиваријабилни T^2 тест за *RStudio* (CURRAN 2017).

3.3. Графички приказ вокалног простора. Како бисмо представили вокални простор, односно предњост-задњост и висину вокала, користили смо Барк нормализацију, према Траунмилеровој формули (TRAUNMÜLLER 1997), која се користи у пакету *Vowels* за *R* (KENDALL – THOMAS 2009), а која је настала модификацијом формуле коју су развили Сирдал и Гопал (SYRDAL – GOPAL 1986). Предност Барк скале је у томе што је то интринзична метода и није неопходно мерење свих вокала за све говорнике како би се добила слика вокалног простора једног социоекта/дијалекта, за разлику од вокално-екстринзичних метода које најбоље раде када се мери цео вокални систем (KENDALL – THOMAS 2009). За формирање Барк графика, користе се вредности прва три форманта, где се разлика између Барк-конвертованог трећег и другог форманта (Z_3-Z_2) користи за нормализацију предности-задњости вокала, а разлика између Барк-конвертованог трећег и првог форманта (Z_3-Z_1) за нормализацију димензије висине (KENDALL – THOMAS 2009). На графиконима (Слика 1 и Слика 2) налазе се средње вредности појединачних вокала за сваку групу испитаница, а елипсе представљају једну стандардну девијацију.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

4.1. СТРУКТУРА КОРПУСА. За анализу је одабрано укупно 582 вокала, од тога 314 код говорница из Новог Сада и то: 154 на српском и 160 на енглеском језику. Код говорница из Ниша, анализирано је укупно 268 вокала, 130 на матерњем и 138 на страном језику. С обзиром на то да је корпус настао спонтаним говором, нисмо имали потпуну контролу над примерима који ће се појавити у њему. Тако се у српском корпусу не појављује вокал /ī/, а вокал /ō/ појављује се само код једне говорнице из Ниша. Што се тиче корпуса на енглеском језику, заступљене су реализације свих монофтонга у мањој или већој мери осим /ɔ:/ и /z:/ који се не појављују ни код говорница из Ниша, ни код говорница из Новог Сада.

4.2. КВАЛИТЕТ ВОКАЛА У ГОВОРУ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. У табелама испод можемо видети вредности форманата у херцима (Hz) за вокале у дугим и кратким слоговима код говорница из Ниша и Новог Сада на српском језику (Табела 1), као и резултате Велчовог t теста за упоређивање средњих вредности форманата између ове две групе говорница (Табела 2).

Табела 1: Фреквенције форманата у херцима (Hz) код говорница из Ниша и Новог Сада у вокалима на српском језику

Вокал	Ниш				Нови Сад			
	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4
ă	859,22	1557,15	2171,73	3772,05	804,09	1458,03	2415,81	3788,30
ā	831,37	1513,14	2457,64	3752,91	795,36	1486,84	2545,59	3966,61
ě	600,22	2014,49	2826,47	4068,03	596,61	2032,45	2729,73	3788,01
ē	620,55	1970,50	2779,67	3997,16	479,92	2204,67	2924,96	4049,87
ī	401,25	2298,81	2873,58	3902,81	393,53	2344,60	3044,40	3887,90
ī̄	–	–	–	–	–	–	–	–
ǒ	653,56	1141,15	2582,56	3677,04	672,00	1234,34	2555,07	3833,51
ō	–	–	–	–	522,84	1403,55	2506,66	3722,30
ǔ	463,05	932,27	2745,65	3787,79	454,09	969,61	2560,68	3932,23
ū	470,68	955,19	2723,35	3648,41	434,86	1060,61	2633,66	3694,15

Табела 2: Велчов t тест за упоређивање средњих вредности форманата код говорница из Ниша и Новог Сада на српском језику; значајно за $p < 0,05$

Вокал	Ф1		Ф2		Ф3		Ф4	
	t	p	t	p	t	p	t	p
ă	0,837	0,418	1,774	0,107	-2,597	0,022	-0,110	0,915
ā	1,148	0,262	0,697	0,492	-0,784	0,441	-1,741	0,095
ě	0,157	0,876	-0,522	0,605	1,240	0,223	1,691	0,099
ē	12,055	2,2e-16	-6,503	1,2e-08	-3,518	0,001	-0,564	0,575
ī	0,280	0,782	-0,609	0,550	-2,563	0,018	0,132	0,896
ī̄	–	–	–	–	–	–	–	–
ǒ	-0,731	0,469	-2,174	0,036	0,414	0,682	-2,349	0,024
ō	–	–	–	–	–	–	–	–
ǔ	0,732	0,475	-0,428	0,679	1,910	0,075	-1,812	0,106
ū	1,964	0,063	-1,165	0,254	1,505	0,145	-0,449	0,657

Велчов t тест потврдио је значајну разлику у вредностима првог и другог форманта код дугог вокала /ē/ и разлику у Ф2 код кратког /ǒ/. Посматрајући бројчане вредности, има назнака да се разликује Ф1 код /ū/, али статистички тест није ово потврдио. Код вокала /ǎ/ и /ī/ у кратким, и код вокала /ē/ у дугим слоговима, трећи формант има знатно ниже вредности код говорница из Ниша. Када је у питању четврти формант, једина статистички значајна разлика јавља се код кратког /ǒ/.

Употребили смо и Хотелингов (1931) мултиваријабилни T^2 тест за R (CURRAN 2017) како бисмо упоредили квалитете вокала говорница из Ниша

и Новог Сада узевши у обзир више варијабли истовремено, и то Ф1 и Ф2 а потом Ф1, Ф2 и Ф3. Изузетно значајне разлике забележене су једино за вокал /ē/ у дугим слоговима, и то $T^2 = 166,42$ за Ф1 и Ф2 и $T^2 = 171,9$ за Ф1, Ф2 и Ф3; у оба случаја р вредност била је једнака нули. Забележене су и мање разлике за: дуго /ū/, $T^2 = 5,81$ са $p = 0,0785$ за Ф1 и Ф2 и $T^2 = 9,36$ са $p = 0,0542$ за Ф1, Ф2 и Ф3; и кратко /ā/, $T^2 = 10,67$ са $p = 0,0699$ за Ф1, Ф2 и Ф3.

У наредном поступку, користећи Велчов t тест, упоредићемо квалитете кратких и дугих вокала код сваке групе говорница појединачно. Овим поступком желимо да видимо да ли евентуалне разлике које постоје у квалитету дугих и кратких вокала у матерњем језику (Табела 3) помажу говорницама да направе дистинкцију у квалитету кратких и дугих вокала у страном језику (Табела 6). У Табели 3 дате су р-вредности Велчовог статистичког теста, значајност разлике огледа се у р-вредностима које су мање од 0,05.

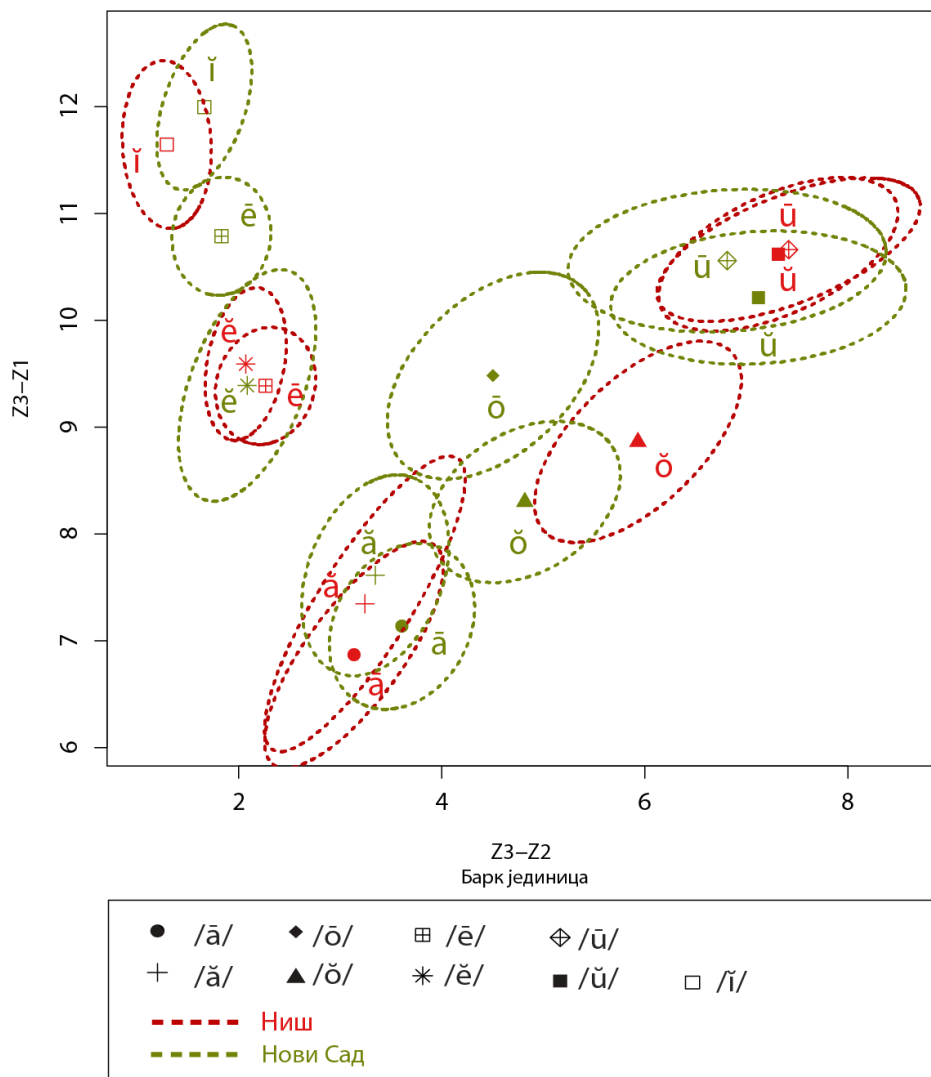
Табела 3: р-вредности за Велчов t тест за упоређивање вредности форманата код кратких и дугих вокала у српском језику, за говорнице из Ниша и Новог Сада појединачно

	Ниш				Нови Сад			
	р (Ф1)	р (Ф2)	р (Ф3)	р (Ф4)	р (Ф1)	р (Ф2)	р (Ф3)	р (Ф4)
ă – ā	0,5565	0,1901	0,0152	0,8706	0,8808	0,6352	0,2122	0,2696
ě – ē	0,2709	0,1878	0,4330	0,5700	4,5e-07	2,3e-05	0,0056	0,0789
ĩ – ī	–	–	–	–	–	–	–	–
ǒ – ō	–	–	–	–	0,0550	0,1458	0,6039	0,1526
ũ – ū	0,5506	0,7551	0,8075	0,0662	0,2995	0,3896	0,3209	0,0404

Код говорница из Ниша, кратки и дуги вокали не показују никакву разлику у вредностима првог и другог форманта. Статистички значајну разлику имају /ǎ/ и /ā/ у трећем форманту, а јавља се и мања разлика у четвртном форманту код /ũ/ и /ū//. Дакле, можемо закључити да говорнице из Ниша не праве разлику у квалитету вокала под кратким и дугим акцентом. Са друге стране, у Новом Саду имамо изузетно значајну разлику у начину изговора дугог /ē/ и кратког /ě/ и то и у Ф1, Ф2 и у Ф3. Нешто мање статистички значајна је разлика код Ф4. Такође, можемо да приметимо и разлику у вредностима Ф1 код вокала /ǒ/ и /ō/ и Ф4 код вокала /ũ/ и /ū/. Може се рећи да су вокали /ě/ и /ǒ/ у кратким слоговима изразито отворенији од својих дугих парњака, што се види и на Слици 1.

Слика 1: Упоредни преглед вокалног простора говорница из Ниша и Новог Сада у говору на српском језику – Барк нормализација

Средње вредности форманата са једном стандардном девијацијом за вокале у српском језику - Барк нормализација

4.3. КВАЛИТЕТ ВОКАЛА У ГОВОРУ НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ. У табелама које следе, излистане су вредности форманата за гласовне реализације вокала у говору на енглеском језику (Табела 4), као и резултати Велчовог t теста са р-вредностима (Табела 5).

Табела 4: Фреквенције форманата у херцима (Hz) код говорница из Ниша и Новог Сада у вокалима на енглеском језику

Вокал	Ниш				Нови Сад			
	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4
λ	796,75	1507,02	2672,19	3747,69	795,78	1440,74	2716,59	4020,73
α:	835,56	1450,91	2608,30	3752,95	826,31	1364,07	2537,75	3876,24
е	629,33	1988,17	2679,17	3918,03	615,29	1915,72	2763,31	4176,95
æ	684,63	1813,00	2709,55	3874,67	729,17	1759,93	2686,50	4013,22
г	413,29	2360,59	2849,61	3914,05	413,22	2566,84	3087,08	4061,76
і:	413,32	2382,84	2923,70	4027,66	400,68	2514,86	3097,69	3946,40
ν	681,54	1219,54	2534,77	3632,58	703,16	1275,69	2515,03	3712,72
о:	–	–	–	–	–	–	–	–
о	459,54	955,89	2495,04	3715,68	427,54	1156,60	2712,41	3871,80
u:	459,51	882,45	2498,52	3718,05	417,84	936,91	2634,95	3890,86

Табела 5: Велчов t тест за упоређивање средњих вредности форманата код говорница из Ниша и Новог Сада на енглеском језику; значајно за $p < 0,05$

Вокал	Ф1		Ф2		Ф3		Ф4	
	t	p	t	p	t	p	t	p
λ	0,014	0,989	0,959	0,351	-0,292	0,777	-1,917	0,082
α:	0,169	0,869	1,242	0,256	0,519	0,616	-0,646	0,536
е	0,329	0,748	0,988	0,337	-1,054	0,308	-1,882	0,079
æ	-3,070	0,004	1,297	0,206	0,445	0,659	-1,474	0,151
г	0,004	0,997	-2,980	0,006	-2,574	0,016	-1,245	0,223
і:	0,838	0,406	-2,250	0,031	-2,010	0,054	0,774	0,446
ν	-1,418	0,164	-1,074	0,289	0,300	0,766	-0,858	0,396
о:	–	–	–	–	–	–	–	–
о	1,369	0,188	-2,715	0,012	-2,665	0,014	-1,918	0,067
u:	2,446	0,022	-0,645	0,525	-2,623	0,014	-1,727	0,096

Велчов t тест није показао разлику у вредностима форманата код вокала /λ/, /α:/, /е/ и /ν/, што се може видети и на Слици 2, где се простор који заузимају ови вокали код две групе говорница у великој мери преклапа. Међутим, постоји разлика у Ф1 код вокала /æ/ и /u:/, при чему се /æ/ код групе говорница из Новог Сада изговара као отворенији вокал од /æ/ код говорница из Ниша, док је /u:/ код говорница из Новог Сада затворенији (Слика 2). Такође се запажа разлика у Ф2 код вокала /г/, /і:/ и /о/, који код говорница из Ниша имају израженију „задњост“. Уочљиво је да је трећи формант нешто

нижи код говорница из Ниша за вокале /ɪ/, /i:/, /ʊ/ и /u:/. Четврти формант се код ове две групе говорница не разликује значајно.

Хотелингов мултиваријабилни T^2 тест (CURRAN 2017) показао нам је да се разлика између две групе говорница огледа у изговору следећих вокала: /æ/, $T^2 = 8,63$ са $p = 0,0192$ за Ф1 и Ф2 и $T^2 = 9,52$ са $p = 0,0353$ за Ф1, Ф2 и Ф3; /ɪ/, $T^2 = 8,92$ са $p = 0,0235$ за Ф1 и Ф2 и $T^2 = 9,44$ са $p = 0,0516$ за Ф1, Ф2 и Ф3; /ʊ/, $T^2 = 7,53$ са $p = 0,0433$ за Ф1 и Ф2 и $T^2 = 24,54$ са $p = 0,0012$ за Ф1, Ф2 и Ф3. Нешто мања разлика примећује се код /u:/, $T^2 = 6,31$ са $p = 0,0644$ за Ф1 и Ф2 и $T^2 = 12,47$ са $p = 0,0208$ за Ф1, Ф2 и Ф3. Из наведеног се увиђа да постоје значајне разлике у гласовним реализацијама циљних фонема код две групе говорница.

Слично као и за говор на српском, и у говору на енглеском, уз помоћ Велчовог t теста, упоредићемо да ли постоји разлика у реализацији кратких и дугих вокала код сваке групе говорница појединачно, а затим коментари-сати како се говорнице из Ниша и Новог Сада разликују по томе. Такође, с обзиром на то да у српском језику не постоји /æ/ као дистинктивна фонема, проверићемо да ли говорнице праве дистинкцију између ове фонеме и фонеме /e/. У Табели 6 дате су p -вредности овог статистичког теста, а значајна разлика постоји за p -вредности које су мање од 0,05.

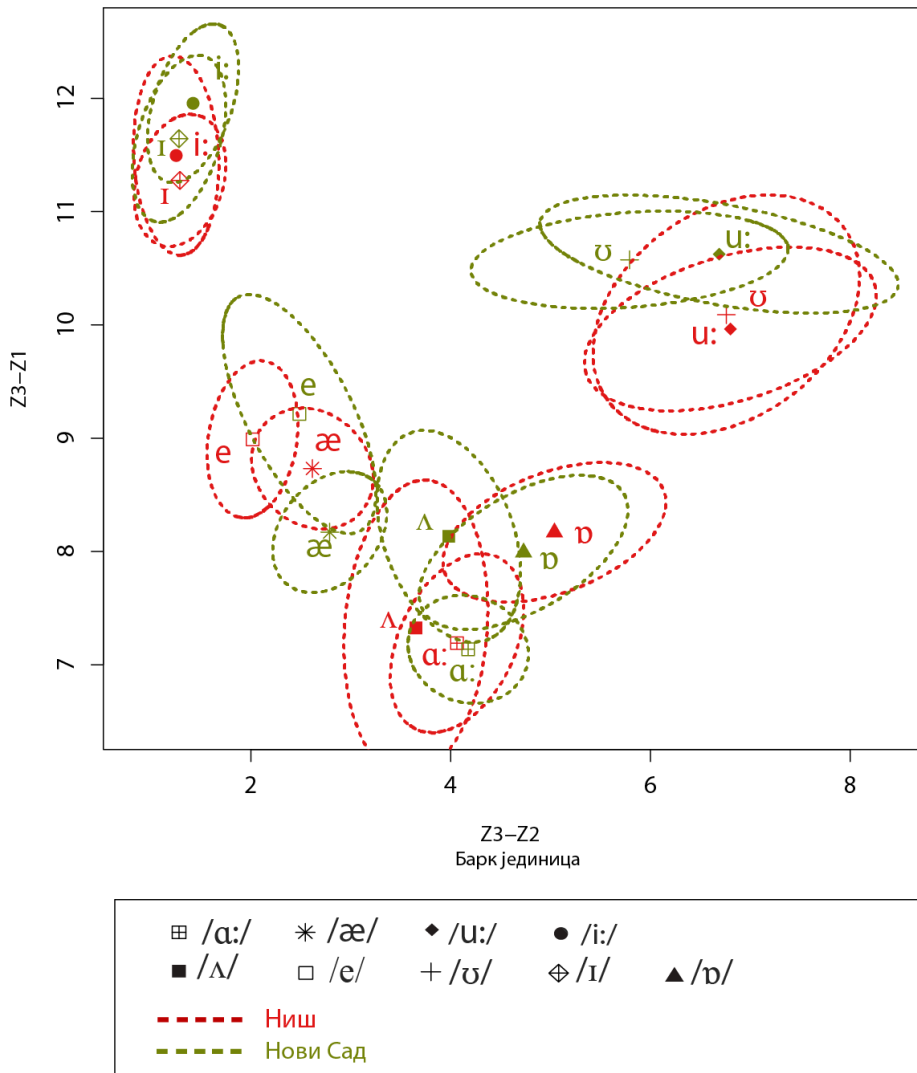
Табела 6: p вредности за Велчов t тест за упоређивање вредности форманата код вокалских парова у енглеском језику, за говорнице из Ниша и Новог Сада појединачно

	Ниш				Нови Сад			
	p (Ф1)	p (Ф2)	p (Ф3)	p (Ф4)	p (Ф1)	p (Ф2)	p (Ф3)	p (Ф4)
л – а:	0,5972	0,5139	0,7277	0,9804	0,5642	0,1625	0,0957	0,2355
е – æ	0,0053	0,0050	0,6226	0,6891	0,0205	0,0296	0,3133	0,2226
ɪ – i:	0,9987	0,7217	0,3061	0,2465	0,4865	0,4398	0,9199	0,3688
ʊ – ɔ:	–	–	–	–	–	–	–	–
ʊ – u:	0,9990	0,2737	0,9622	0,9793	0,5312	0,0230	0,2399	0,8382

Ако посматрамо вредности форманата кратких и дугих вокала у говору на енглеском језику, можемо да закључимо да ни говорнице из Ниша, ни говорнице из Новог Сада не праве разлику у квалитету изговора ових парова. Једина статистички значајна разлика уочљива је за други формант код /ʊ/ и /u:/, где говорнице из Новог Сада кратки вокал изговарају централизоване од дугог ($t = 2,408$), што се може видети и на Слици 2. Када је у питању дистинкција између /e/ и /æ/, статистички тест је показао да обе групе говорница праве значајну разлику у начину изговора ова два вокала, како је и забележено у неким претходним истраживањима (PAUNOVIĆ 2011; MARKOVIĆ – JAKOVLJEVIĆ 2016).

Слика 2: Упоредни преглед вокалног простора говорница из Ниша и Новог Сада у говору на енглеском језику – Барк нормализација

Средње вредности форманата са једном стандардном девијацијом за вокале у говору на енглеском језику - Барк нормализација

5. **ДИСКУСИЈА.** У овом истраживању бавили смо се мерењем фреквенција форманата (Ф1, Ф2, Ф3, Ф4) вокала у спонтаном говору на матерњем (српском) и страном (енглеском) језику како бисмо утврдили да ли постоје разлике у говору припадника нишког и новосадског урбаног дијалекта и како се оне огледају у изговору страног језика.

Што се матерњег језика тиче, најочигледнија разлика постоји у реализацији вокала /ē/ у дугим слоговима. Наиме, док говорнице из Ниша не праве разлику у реализацији овог вокала под дугим и кратким акцентом, дуго /ē/ је код говорница из Новог Сада видно затвореније од кратког. Слично, код ових говорница се /ō/ под дугим акцентима изговара као затворенији вокал у односу на /ō/ под кратким акцентима. С обзиром на то да се у корпусу не појављује довољан број примера са дугим /ō/ код говорница из Ниша, није било могуће утврдити да ли и ове говорнице праве сличну разлику. Добијени резултати у складу су са подацима у литератури и претходним истраживањима где је већ показано да говорници из Новог Сада праве разлику у квалитету неких вокала у дугим и кратким слоговима (Ивић – Лехисте 2002: 123; Марковић 2012: 104; Марковић – Јаковљевић 2016: 218).

Када је у питању говор на енглеском, иако ове две групе говорница у великој мери гласове енглеског језика изговарају на сличан начин, постоје видне разлике у реализацији појединих вокала, и то за /æ/, /i:/, /ɪ/, /ʊ/, и /u:/. Најзначајнија је разлика у изговору /æ/, који је код говорница из Новог Сада видно отворенији него код говорница из Ниша. Такође, према подацима у Табели 4 и статистичком тесту (Табела 5), увиђамо да су /i:/, /ɪ/ и /ʊ/ код говорница из Ниша померени ка задњем делу усне дупље у односу на то како су ови вокали реализовани код говорница из Новог Сада, док је /u:/ код говорница из Новог Сада реализован као затворенији у односу на овај вокал код говорница из Ниша. На основу вредности форманата датих у Табели 4, као и на основу резултата статистичког теста (Табела 6) види се да између реализација дугих и кратких фонема /ɑ:, ʌ/, /i:, ɪ/ и /u:, ʊ/, у енглеском језику код говорница из Ниша нема разлике, тако да можемо закључити да у тим случајевима реализовани гласови представљају реализацију само једне фонеме. Слично можемо закључити и за говорнице из Новог Сада када су у питању фонеме /ʌ/ и /ɑ:/, као и фонеме /ɪ/ и /i:/. Што се тиче гласовне реализације фонеме /ʊ/ и /u:/, из добијених резултата, као и са Сlike 2, види се да постоји дистинкција код ове групе говорница.

Упркос томе што у матерњем језику наших говорница не постоји /æ/ као дистинктивна фонема, и говорнице из Ниша и из Новог Сада праве јасну разлику у реализацији /e/ и /æ/ у енглеском језику (Слика 2). На основу добијених резултата можемо закључити да чињеница да говорнице из Новог Сада праве разлику у изговору дугог /ē/ и кратког /ě/ у матерњем језику, а говорнице из Ниша не праве, нема утицај на усвајање дистинкције између фонема /e/ и /æ/ у страном језику.

Када су у питању претходне студије које се баве усвајањем изговора енглеског језика од стране говорника из Новог Сада, можемо да приметимо да су резултати нашег истраживања релативно другачији. За разлику од закључака које износи Марковић (2009б: 261), да вокали /e/ и /æ/ у великој мери заузимају исто вокални простор код ових говорница, као и закључака које износи Марковић и Јаковљевић (2016: 222), да се ова два вокала разликују само у вредностима првог форманта, према нашим резултатима, говорнице пореклом из Новог Сада праве јасну разлику у реализацији ова два вокала и у првом и у другом форманту.

Такође, док Марковић (2009а: 7, 9) налази да испитанице из Новог Сада изговарају /ɪ/ са вишим Ф1 од /i:/, говорнице снимљене за потребе нашег истраживања нису показале такву тенденцију. Могуће је да је дистинкција коју праве говорнице из претходног истраживања настала услед експлицитног фонетског тренинга из енглеског језика који студенти англистике (који су и били испитаници у Марковић 2009а) имају током прве године студија. Са друге стране, слично као и у нашем истраживању, Марковић (2009а: 14) наводи да постоји разлика у изговору вокала /u:/ и /ʊ/, при чему је краћи вокал централизован и боље усвојен од дугог парњака.

Ако се осврнемо на Пауновић (2011) која је посматрала усвајање вокала енглеског језика од стране говорника пореклом из Ниша, можемо да приметимо извесне сличности и разлике. Наиме, док Пауновић (2011: 364) налази да је /æ/ најотворенији вокал код ових говорника, у нашем истраживању се показало да су вокали /ɑ:/ и /ʌ/ отворенији од /æ/ (Слика 2). С друге стране, ово истраживање потврдило је налазе које даје Пауновић (2011: 364) да код говорница женског пола готово да не постоје фонетске разлике у реализацији вокалског пара /ɑ:/ и /ʌ/ као и пара /ɪ/ и /i:/.

6. ЗАКЉУЧАК. Мерећи фреквенције форманата у говору Ниша и Новог Сада, покушали смо да идентификујемо разлике између говорница ова два урбана дијалекта, како бисмо сазнали да ли је могуће утврдити порекло изворног говорника српског из узорка на енглеском језику. Према резултатима нашег истраживања, најиндикативнији је вокал /æ/, који је код говорница из Новог Сада значајно отворенији него код говорница из Ниша. Такође, док су /u:/ и /ʊ/ код говорница из Ниша подударни, говорнице из Новог Сада исказују тенденцију да централизују краћи вокал.

На основу добијених резултата може се закључити да постојање дистинкције између /ē/ у дугим и /ĕ/ у кратким слоговима у говору Новог Сада не утиче значајно на усвајање дистинкције између фонема /e/ и /æ/ у енглеском језику, с обзиром на то да и говорнице пореклом из Ниша, које не праве разлику између дугог и кратког /e/ у матерњем језику, такође успешно праве дистинкцију између наведена два вокала у енглеском. С друге стране, код говорница из Новог Сада, не постоји разлика у квалитету вокала /u/ под кратким и дугим акцентима у говору на српском, али у енглеском, оне праве јасну разлику у квалитету вокала при реализацији фонема /u:/ и /ʊ/. Што се говорница пореклом из Ниша тиче, ово истраживање је показало да оне не праве разлику у квалитету дугих и кратких вокала ни у српском, ни у енглеском језику. Може се претпоставити да је тај недостатак дистинкције у квалитету дугих и кратких вокала у страном језику условљен управо непостојањем ове дистинкције у матерњем језику. Међутим, да бисмо доказали ову тврдњу, потребно је извести свеобухватније истраживање са већим бројем испитаника, које ће укључивати и говор са осталих подручја Србије која овим истраживањем нису обухваћена.

Важно је истаћи да се, као и у идентификацији говорника, не можемо ослањати искључиво на квалитет вокала како бисмо утврдили профил осумњиченог из узорка на страном језику. Фонетичар који се упусти у процес профилисања говорника у овом контексту може се служити резултатима

овог истраживања само у комбинацији са другим параметрима, као што су, на пример, интонација, утицај тонског акцента и др., јер ниједан маркер нема апсолутну моћ да одреди говорника сам по себи и у сваком контексту (ROSE 2002: 65; COULTHARD – JOHNSON 2007: 202).

Значај овог истраживања огледа се у томе што је спроведено тако да добијени корпус буде што приближнији материјалу који би се могао сусрести у форензичкој реалности. Наиме, ово је међу првим истраживањима која се баве изговором вокала у спонтаном говору код изворних говорника српског, а испитаници, за разлику од претходних истраживања, нису студенти лингвистике или филологије, те нису били изложени фонетском/фонолошком тренингу који би могао утицати на њихов изговор.

Резултати које смо добили могу имати широку примену, како за формирање даљих истраживања и теорија, тако и за употребу у форензичкој пракси. Случај који су представили Де Јонг-Лендл и сарадници (2017) један је од ретких случајева профилисања говорника из страног језика о којима је писано, али то не значи да се стручњаци не суочавају са сличним ситуацијама релативно често. С обзиром да смо се у овом истраживању бавили упоређивањем говора две групе испитаника и на матерњем и на страном језику, добијени резултати би могли бити корисни за форензичко профилисање говорника када је спорни узорак на страном језику, али и у једнојезичним случајевима, када је узорак на матерњем, односно, српском језику.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић, Павле, Илсе ЛЕХИСТЕ. *О српскохрватским акценцима*. Драгољуб Петровић (ур). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.
- Симић, Радоје, Бранислав Остојић. *Основи фонологије српског књижевног језика*. Београд: Универзитет у Београду, 1996.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамађика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 1989.

*

- BALDWIN, John, Peter FRENCH. *Forensic Phonetics*. London: Pinter, 1990.
- BJELAKOVIĆ, Andrej. *Vokali savremenog standardnog britanskog izgovora i njihovo usvajanje kod izvornih govornika srpskog jezika*. Докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд, 2018.
- BOERSMA, Paul, David WEENICK. Praat: Doing Phonetics by Computer (Version 6.0.42). Computer program. 2018. <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html> 16. 08. 2018.
- BROEDERS, Ton. Forensic Speech and Audio Analysis Forensic Linguistics 1998 to 2001: A Review. *Proceedings of the '13th INTERPOL Forensic Science Symposium'*. Lyon, France, 2001.
- COULTHARD, Malcolm, Alison JOHNSON. *An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2007.
- CURRAN, James. *Hotelling: Hotelling's T² Test and Variants*. R package version 1.0-4. 2017. <<https://CRAN.R-project.org/package=Hotelling>> 15. 08. 2018.
- DE JONG-LENDLE, Gea, Roland KEHREIN, Frederike URKE, Janina MOLEZANOW, Anna Lena GEORG, Belinda FINGERLING, Sarah FRANCHINI, Olaf KÖSTER, Christine ULBRICH. Language Identification from a Foreign Accent in German. *Book of abstracts – 26th Annual Conference of the International Association for Forensic Phonetics and Acoustics, Split, Croatia, 9th – 12th July 2017*. Zagreb: Croatian Philological Association, 2017, 135–138.
- DERRICK, Ben, Deidre TOHER, Paul WHITE. Why Welch's Test is Type I Error Robust. *The Quantitative Methods for Psychology* 12/1 (2016): 30–38.

- DU BOIS, John, Stephen SCHUETZE-COBURN, Susanna CUMMING, Danae PAOLINO. Outline of Discourse Transcription. *Talking Data: Transcription and Coding in Discourse Research*. Jane E Edwards, Martin D Lampert (eds.). Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1993, 45–89.
- ELLIOTT, Tom, Marco KUPER. iNZight: iNZight GUI for Data Exploration and Visualisation (version 3.1.1). Computer program. Prod. University of Auckland. Auckland, NZ, 2017. <<https://www.stat.auckland.ac.nz/~wild/iNZight/getinzight.php>> 16. 08. 2018.
- GOLD, Erica Ashley. *Calculating Likelihood Ratios for Forensic Speaker Comparisons Using Phonetic and Linguistic Parameters*. PhD Thesis. The University of York, Department of Language and Linguistic Science, 2014.
- HARRINGTON, Jonathan, Sally Anne PALETHORPE, Catherine WATSON. Monophthongal Vowel Changes in Received Pronunciation: An Acoustic Analysis of the Queen's Christmas Broadcasts. *Journal of the International Phonetic Association* 30/1 (2000): 63–78.
- HOLLIEN, Harry. About Forensic Phonetics. *Linguistica* 52/1 (2012): 27–53.
- HOLLIEN, Harry. *The Acoustics of Crime: The New Science of Forensic Phonetics*. New York: Springer, 1990.
- HOTELLING, Harold. The Generalization of Student's Ratio. *Annals of Mathematical Statistics* 2/3 (1931): 360–378.
- JACEWICZ, Ewa, Joseph SALMONS, Robert Allen FOX. Prosodic Conditioning, Vowel Dynamics and Sound Change. *Variation and Gradience in Phonetics and Phonology. Volume 14 of Phonology and Phonetics*. Frank Kügler, Caroline Féry and Ruben Vijver (eds.). Walter de Gruyter, 2009, 99–124.
- JESSEN, Michael, Timo BECKER. Long-Term Formant Distribution as a Forensic Phonetic Feature. *ASA – 2nd Pan-American / Iberian Meeting on Acoustics*. Cancún, Mexico, Nov 15–19, 2010.
- KAŠIĆ, Zorka, Jelena P. ĐORĐEVIĆ. Ostaci automatizma artikulacione baze kao forenzički markeri. *ETRA 2009 Zbornik Radova*. Vrnjačka Banja, 2009a.
- KAŠIĆ, Zorka, Jelena P. ĐORĐEVIĆ. Zašto je lingvistika postala forenzička veština. *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji*. Dobrivoje Radovanović (ur.). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 2009b, 469–482.
- KENDALL, Tyler, Eric R. THOMAS. *Vowels: The Vowel Normalization and Plotting Suite*. R version 1. 2–2. 2009. <<http://lingtools.uoregon.edu/norm/>> 15. 08. 2018.
- KREIDLER, Charles W. *The Pronunciation of English: A Course Book*. Oxford: Blackwell Publishing, 1989².
- KÜNZEL, Hermann. Automatic Speaker Recognition with Crosslanguage Speech Material. *International Journal of Speech Language and the Law* 20/1 (2013): 21–44.
- LABOV, William. *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*. Oxford: Blackwell, 1994.
- LADEFOGED, Peter, Keith JOHNSON. *A Course in Phonetics*. Wadsworth: Cengage Learning, 2001⁶.
- LADEFOGED, Peter. *Vowels and Consonants: An Introduction to the Sounds of Language*. Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers, 2001.
- LDCE: *Longman Dictionary of Contemporary English*. (Ed. Della Summers). Harlow: Pearson – Longman, 1978⁵.
- MARKOVIĆ, Maja. Different Strategies in Acquiring L2 Vowels: The Production of High English Vowels /i:, ɪ, u:, ʊ/ by Native Speakers of Serbian. Biljana Čubrović, Tatjana Paunović (eds.). *Ta(l)king English Phonetics Across Frontiers*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2009a, 3–18.
- MARKOVIĆ, Maja. Perception and Production of English Vowels /e/ and /æ/ by Native Speakers of Serbian. Anastasios Tsangalidis (ed.). *Selected Papers from the 18th International Symposium of Theoretical and Applied Linguistics*. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki, 2009b, 253–262.
- MARKOVIĆ, Maja. *Uvodna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika: između univerzalnog i specifičnog*. Novi Sad: Filološki fakultet u Novom Sadu, 2012.
- MARKOVIĆ, Maja, Bojana JAKOVLJEVIĆ. Phonetic Cue Interpretation in the Acquisition of a Non-native Vocalic Contrast. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XLI/1 (2016): 215–227.
- NOLAN, Francis. Speaker Recognition and Forensic Phonetics. William J. Hardcastle, John Laver (eds.). *The Handbook of Phonetic Sciences*. Oxford: Blackwell, 1997, 744–767.
- OALD: *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. (Eds. Sally Wehmeier, Colin McIntosh, Joanna Turnbull). London: Oxford University Press, 1948⁷.
- OLSSON, John. *Forensic Linguistics*. London – New York: Continuum International Publishing Group, 2004².

- PAUNOVIĆ, Tatjana. Sounds Serbian? Acoustic Properties of Serbian EFL Students' speech. Eliza Kitis, Nikolaos Lavidas, Nina Topintzi, Tasos Tsangalidis (eds). *Selected Papers from the 19th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics (ISTAL19)*. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniky, School of English, Department of Theoretical & Applied Linguistics, 2011, 357–369.
- ROACH, Peter. *English Phonetics and Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983².
- ROBERTS, Lisa. *A Forensic Phonetic Study of the Vocal Responses of Individuals in Distress*. PhD Thesis. University of York. 2012. <<http://etheses.whiterose.ac.uk/7480/1/LSR%20THESIS%20FINAL.pdf>> 16. 08. 2018.
- ROSE, Philip. *Forensic Speaker Identification*. London – New York: Taylor & Francis, 2002.
- RSTUDIO TEAM. RStudio: Integrated Development for R. RStudio, Inc. Boston, MA, 2016. <<http://www.rstudio.com>>. 15. 11. 2016.
- RUXTON, Graeme D. The Unequal Variance T-test is an Underused Alternative to Student's T-test and the Mann–Whitney U Test. *Behavioral Ecology* 17/4 (2006): 688–690.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku: od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Sajnos, 2017.
- SUBOTIĆ, Ljiljana, Dejan SREDOJEVIĆ, Isidora BJELAKOVIĆ. *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad, 2012.
- SUDIMAC, Nina Lj. Kontrastivna analiza visokih/zatvorenih vokala u produkciji izvornih govornika britanskog engleskog i srpskog jezika. *Филолоџ* 14 (2016): 36–56.
- SYRDALL, Ann K, Hundrai S GOPAL. A Perceptual Model of Vowel Recognition Based on the Auditory Representation of American English Vowels. *The Journal of the Acoustical Society of America* 79/4 (1989): 1086–1100.
- TOMIĆ, Kristina, Peter FRENCH. Long-term Formant Frequencies in Cross-language Forensic Voice Comparison under Likelihood Ratio Framework. *A Paper to be Presented at The 28th Annual Conference of the International Association for Forensic Phonetics and Acoustics* in Istanbul, July 13th to 17th, 2019.
- TRAUNMÜLLER, Hartmut. *Auditory Scales of Frequency Representation*. 1997. Online. <<https://www2.ling.su.se/staff/hartmut/bark.htm>> 15. 11. 2018.
- WATSON, Catherine I, Jonathan HARRINGTON. Acoustic Evidence for Dynamic Formant Trajectories in Australian English Vowels. *Journal of Acoustic Society of America* 106/1 (1999): 458–468.
- WELCH, Bernard L. The Generalization of Student's Problem when Several Different Population Variances are Involved. *Biometrika* 34/1 (1947): 28–35.

Kristina Tomić
Katarina Milenković

FORENSIC SPEAKER PROFILING FROM THE SAMPLE IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE – VOWEL QUALITY ANALYSIS

S u m m a r y

Forensic phonetics is an interdisciplinary area of linguistics that applies the knowledge and findings from phonetics, phonology and acoustics to legal and forensic purposes. In criminal cases when there is a voice recording, forensic speaker profiling is often used to determine the age, gender, socioeconomic status, and origin of the recorded speaker. Due to globalization and increased mobility of the world's population, more and more forensic phoneticians note that they have encountered cases where the suspect sample is in a foreign language. However, as there is not enough research of cross-language speaker comparison and profiling, such cases present a particular challenge to experts.

The purpose of the current research is to study the possibility of native dialect determination from a sample in a foreign language. We analyzed the vowel quality of five female native speakers of Serbian from Novi Sad and five from Niš. A map task was designed to elicit spontaneous speech in both Serbian and English, and formant frequencies (F1, F2, F3 and F4) were manually extracted using Praat. We analyzed stressed vowels in monosyllabic, disyllabic and three-syllabic words that

were found in the medial position of intonation units. The significance of the results was tested with the Welch t test and Hotelling multivariable T^2 test. In addition, we presented the vowel space for each group of speakers in Bark normalized plots.

The results show that the most relevant vowel for speaker profiling from samples in English is /æ/, which is realized as more open by the speakers from Novi Sad than by the speakers from Niš. Moreover, while the speakers from Niš do not seem to distinguish between the phonemes /u:/ and /ʊ/, Novi Sad speakers tend to pronounce the short vowel as more centralized than the long one.

The fact that the speakers from Novi Sad tend to centralize short /ʊ/ may stem from the fact that these speakers do make a difference in the vowel quality of some vowels in short and long syllables in their mother tongue (such as /ē/ vs /ĕ/ and /ō/ vs /ō/). On the other hand, speakers from Niš do not make such distinctions in their mother tongue, which may be the reason why they do not produce the difference between short and long vowels (/ɑ:/, ʌ/, /i:/, ɪ/, /u:/, ʊ/) in English. However, to prove that these tendencies from the mother tongue influence the acquisition of phonemes of the foreign language, we need a more comprehensive study that will analyze speech from the areas of Serbia that are not incorporated in the current research.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Докторске академске студије филологије
Ђирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија
kristinatomic89@hotmail.com
katarina_m92@yahoo.com

(Примљено: 21. новембра 2018;
прихваћено: 17. маја 2019)

Пети међународни научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и / или периферним областима*
(Темишвар, 19–21. X 2018)

На Западном универзитету у Темишвару од 19. до 21. октобра 2018. године одржан је Пети међународни научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и / или периферним областима*. Организатори Скупа су Студијски програм *Српски и хрватски језик и књижевности* Филолошког, историјског и теолошког факултета са Западног Универзитета у Темишвару, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији и Филозофски факултет у Нишу. У раду Скупа су учествовали истраживачи из седам земаља: Мађарске, Немачке, Републике Српске, Румуније, Русије, Србије и Црне Горе. Скуп је трајао два радна дана (19. и 20. октобар), док је трећег дана (21. октобар) организован излет за све учеснике.

Први радни дан започео је свечаним отварањем Скупа на којем су се, у име организатора, присутнима обратили и пожелели им добродошлицу: Марилен Пиртеа, ректор Западног универзитета у Темишвару, Владан Тадић, генерални конзул Републике Србије у Темишвару, Саша Јашин, протонамесник Српског саборног храма у Темишвару, Мирјана Илић, управница Департмана за српски језик Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Огњан Крстић, председник Савеза Срба у Румунији и Дана Перчек, декан Филолошког, историјског и теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару. После тога је уприличена промоција 4. броја часописа *Исходишта*, на којој су говорили Горан Максимовић са Филозофског факултета Универзитета у Нишу и Михај Радан са Филолошког, историјског и теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару. Након коктела уследила је Пленарна седница, којој су председавале Снежана Гудурић и Биљана Сикимић. Од четири реферата предвиђена у оквиру Пленарне седнице изложена су два – *Вокали средњег реда у сиринићком говору* Радивоја Младеновића и *Лиричар Љубомир Симић – заборављени њесник с краја 19. вијека са југоистока Србије* Горана Максимовића. Након паузе за ручак уследио је рад по секцијама. У првом блоку паралелно су текле секције 1, 2 и 3. Секцијом 1 председавале су Дијана Црњак и Маја Вукић. Изложена су четири реферата: *Унутрашња микрораслојеност говора илушинско-новоазарско-сјеничке зоне* (Бојана Вељовић, Крагујевац), *Асиндејске реченице у говору Зайлања* (Маја Вукић, Ниш), *Из синијаксе у говору Јаворана (код Бањалуке)* (Дијана Црњак, Бања Лука) и *Упоишреба геништва у говору Банашке Клисуре* (Зоран Симић,

Београд). Секцијом 2 председавали су Горан Максимовић и Маца Андрејић. Саопштено је пет реферата: *Токови савремене косовско-меџохијске књижевности* (Даница Андрејевић, Косовска Митровица), *Славомир Гвозденовић – књижевно дело у духу српства* (Маца Андрејић, Темишвар), *Албански њисац српског порекла Милош Николић Миђени и његова крајка проза* (Голуб Јашовић, Косовска Митровица), *Жанровска инџерференција у прозним делима Иве Мунђана* (Мирјана Д. Бојанић Ћирковић, Ниш) и *Фолклор Срба у Румунији: слојеви традиције* (Смиљана Ђорђевић Белић, Београд). Секцијом 3 председавали су Пера Ластих и Миљана-Радмила Ускату. Изложена су четири реферата: *Идентификациони елементи Срба у Румунији: Божић, Крсна слава и свадба у ѓорњобананским селима* (Бојана Богдановић, Београд), *Свадбарски обичај у Љујкови* (Јања Димитријевић, Темишвар), *Посмртни ритуали за ѓокој дуца уснулих код Срба у Кејфелу – Румунија* (Благоје Чоботин, Темишвар) и *Considerations on the particularities of the Baroque style in mural and iconostasis painting from the Serbian churches of Romanian Banat (18th Century)* (Михаела Власчану, Темишвар). Уследиле су још три паралелне секције. У првој, којом су председавале Мирјана Бојанић Ћирковић и Јања Димитријевић, саопштена су четири реферата: *Елементи мултикултурализма и мнојязычия в Диалектах А. Белича* (Јордана Марковић, Ниш), *О дијалектним особеностима Наћфале у румунском Банату – извештај са шерена* (Драгана Радовановић, Београд / Косовска Митровица), *Терминологија одевања и обувања у Рудни (Румунија)* (Татјана Г. Трајковић, Ниш) и *Хиљадугодишња историја Срба у Румунији* (Иван Бирта, Румунија). У другој секцији, којом су председавали Милка Николић и Миодраг Јовановић, чула су се три излагања: *Темишвар од Тодора Манојловића до Милоша Црњанског* (Октавија И. Неделку и Лидија В. Чолевић, Букурешт), „*Велики рај*“ *Александра Гајалице као ѓосимодерни роман* (Снежана Ј. Милојевић, Ниш) и *Инџерференција уменичког и неумейничког стила у делу Ужице са вранама Љубомира Симовића* (Милка Николић, Крагујевац). Трећом секцијом председавали су Гордана Драгин и Саша Јашин. У оквиру ње изложена су три саопштења: *Стихистика ѓравославних основних школа у темишварском школском дисџриктиу 1813. године* (Дејан Попов, Темишвар), *Стихистичка анализа српске шћамје у Угарској у доба дуализма (1867–1914)* (Золтан Бада, Будимпешта) и *Контакти сенјандрејског друштва „Јавор“ са српским организацијама у Аустроугарској* (Пера Ластих, Будимпешта). Први радни дан је завршен заједничком вечером у ресторану Лојд.

Други радни дан започео је такође трима паралелним секцијама. Секцијом 1 председавали су Јордана Марковић и Зоран Симић. Изложена су четири реферата: *Сџруктурне и ѓворбене карактеристике карацевских антиројонима (ѓрезимена) из ѓрве ѓоловине XVII века* (Михај Н. Радан, Темишвар), *Неколика размишљања о бану из Баната* (Снежана Гудурић, Нови Сад), *Црпе народних ѓовора у лазаричким ѓјесмама из збирке „Обичаи и ѓесни ѓуреџких сербовѓ“ Ивана Сѓејановича Јасѓребова* (Миодраг В. Јовановић, Никшић) и *О акценатским карактеристикама српских ѓовора у Поморишју* (Александра Лончар Раичевић, Ниш). У секцији 2, којом су председавале Даница Андрејевић и Радослава Глишовић, саопштена су два прилога: *Једна ѓесничка свадба девешанаестог века у свейлу друшћвених и књижевних Срба у ди-*

јасјори (Видан Николић, Ужице) и Анђелко Крсћић као српски и македонски њисац (Милорад Јеврић, Косовска Митровица). Секцијом 3 председавале су Биљана Сикимић и Антоанета Олтеану. Изложена су четири реферата: *Сџанчево: нарајиви о раду и сиромашћиву* (Биљана Сикимић, Београд), *Славски обичаји код српског сџановнишћива Горње Поморишја: резултатни шеренског рада обављеног у јуну 2018. године* (Ђорђина Трубарац Матић, Београд), *Ришувалне предложенија балканским народом* (Антоанета Олтеану, Букурешт) и *Концепти судбине на косовско-мејохијској језичкој слици свејта* (Тања Милосављевић, Београд). Након паузе уследиле су још три паралелне секције. Првом су председавале Мирјана Илић и Александра Лончар Раичевић, а чуло се пет излагања: *Из фонетичке клисурских села (консонантски систем)* (Гордана Драгин, Нови Сад), *Српска антропономија у Ченеју и Малом Бечкереку – Тамиска жујанија. Семантичка, етимолошка и типолошка анализа. Деријација* (Радослава Глишовић, Темишвар), *Пунктови у Румунији и Мађарској у оквиру Српског дијалектолошког ајласа – резултатни досадашњих шеренских истраживања* (Бранкица Ђ. Марковић, Београд), *Боја и њистирски именослов* (Мирјана Илић, Ниш) и *Најчешће зрешке њиликом усвајања српског језика као сџраног код сџудената румунске националности* (Нина Судимац, Ниш). У другој секцији, којом су председавале Драгана Радовановић и Ђорђина Трубарац Матић, могло се чути пет реферата: *Турцизми у сџочарској шерминологији југоисточне Србије* (Надежда Јовић, Ниш), *Rod a identita v slovenskej a srbskej frazeologiji* (Марилена Феличија Луца (Циприган), Букурешт), *Нека традиционална јела у Карашеву* (Миљана-Радмила Ускагу, Темишвар), *Истраживач и саговорник у кадру. Тактилни десјови и њихова ѡрајмајичка функција у шеренском антрополошко-лингвистичком иштервјуу* (Светлана Ђирковић, Београд) и *Ријечи сџраног ѡријекла у народној медицинској лекцији у околини Бањалуке* (Биљана Савић, Београд). Последњом секцијом на Скупу председавале су Антоанета Олтеану и Vladislava Warditz. Изложена су три реферата: *Zur Frage der serbisch-russischen konfessionellen kontakte in der Diaspora (1917– heute)* (Vladislava Warditz, Diana Keyren-Warditz, Постдам, Москва), *Племићка ѡродица Дамаскин од Неметта* (Саша Јашин, Темишвар) и *Коло српске омладине* (Миодраг Ђурушкин, Темишвар). Након затварања Скупа учесници Скупа су посетили Национални музеј Баната и присуствовали свечаном отварању изложбе Духовна култура Срба из румунског Баната. Такође су имали прилику да посете значајне српске културно-историјске споменике у Темишвару: *Макрин дом, Саборну српску ѡправославну цркву и Гробље хероја*, на којем су гробови знаменитих Срба – оца и брата Бранка Радичевића и других. Други радни дан завршен је свечаном вечером у ресторану Лојд.

Трећег дана био је организован излет у Арад и Поморишку регију, где су учесници Скупа разгледали знаменитости везане за историју арадских (поморишких) Срба. Потом је посећен и женски манастир из 1763. године у Арад-Гају, а дружење настављено и завршено ручком у Игришу.

Домаћини су били гостопримљиви и љубазни, организација добра, а праћење Скупа знатно су помогли Програм и књига резимеа, који су, уз пригодне поклоне, добили сви учесници. Учешће еминентних стручњака из седам земаља са врло квалитетним рефератима, као и конструктивне дискусије,

које су се водиле после сваке секције, говоре о квалитету и значају овог петог по реду међународног научног скупа *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и / или периферним областима*. Нека се традиција његовог одржавања настави и даље!

Бранкица Марковић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
brankicata@gmail.com

Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић,
Ивана Антонић, Људмила Поповић, Марина Николић,
Дојчил Војводић, Срето Танасић, Биљана Марић.

Синџакса сложене реченице у савременом српском језику
(У редакцији академика Предрага Пипера). Нови Сад – Београд:
Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2018, 764 стр.

Коауторска књига *Синџакса сложене реченице у савременом српском језику* прва је свеобухватна, изузетно драгоцену за српску лингвистику, јединствена научна монографија о сложеној реченици од 764 странице. Ово је својеврсна, тематски обједињена збирка оригиналних монографских студија од по више ауторских табака, чији је редактор академик Предраг Пипер, који је и иницијатор овога значајног истраживачког подухвата и аутор три поглавља ове монографије.¹ У коауторском тиму, поред Предрага Пипера, налазе се истакнути србисти и слависти (њих деветоро) из два лингвистичка центра – новосадског и београдског – који су по најужој научној оријентацији синтаксичари. Њихове многобројне научне референце, особито појединачне монографије² и више него довољно их квалификују управо за овакав веома захтеван и сложен научноистраживачки посао, од несумњиво изузетног значаја за српски језик и националну културу.

Синџакса сложене реченице сачињена је од 13 ауторских оригиналних научних студија односно засебних поглавља: општег уводног дела и других јединствених тематских целина у којима се обрађују са синхронијског плана сви типови и врсте независно и зависно сложених реченица, затим питања таксиса сложене реченице, асиндетизам, управни и неуправни говор и, на крају, феномен синтаксичке деривације сложене реченице. То су, дакле: *Општије одлике сложене реченице* и *Најоредносложене реченице* (П. Пипер); *Реченице са дојунском клаузом* (М. Алановић); *Реченице с односном клаузом* (С. Павловић); *Реченице с временском клаузом* (И. Антонић); *Реченице са њоредноском клаузом* (П. Пипер); *Реченице с њоредбеном клаузом* и *Реченице с начинском клаузом* (М. Николић); *Реченице са клаузама категоријално*

¹ Претходно коауторско обимно монографско дело у редакцији Милке Ивић било је посвећено простој реченици (*Синџакса савременога српског језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005, 1164 стр.), а настало је као резултат истраживања коауторског тима (П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић) у оквиру републичког пројекта.

² У фуснотама овога приказа уз имена појединих аутора наведене су њихове најзначајније референце везане за истраживања у датој области.

комплекса условљености: узрочним, посљедичним, циљним, погодбеним, дојусним (Д. Војводић); Синтакса шаксиса (Ј. Поповић); Асиндетске реченице (С. Танасић); Уйравни и неуйравни говор и друга средства изражавања иуђеџ говора и Синтаксичка деривација сложене реченице (Б. Марић).

Редослед ових поглавља одговара концепцији Синтаксе, коју је редактор Предраг Пипер изложио у уводном делу, а свако даље поглавље представља у великој мери синтезу досадашњих резултата истраживача из области сложене реченице који су у њега уградили свој оригинални теоријско-методолошки допринос датој синтаксичкој проблематици. Уз свако поглавље дата је основна литература и наведени су извори за велики број ексцерпираних примера којима је илустрована обрађена врста, тип, подтип или каква варијантна форма одређене синтаксичке структуре. На крају књиге приложени су *Реџисџри џермина* (стр. 689–700) за свако поглавље посебно, што ће будућим корисницима бити од велике помоћи управо због врло сложене и разнолике научне апаратуре, која се примењује не само у српској синтакси код разних аутора већ и у другим словенским и западноевропским синтаксичким учењима.

У уводном делу *Синтаксе (Оџиџије одлике сложене реченице*, стр. 5–35), након што је прецизно дефинисан предмет, тј. сложена реченица као двопрedikацијска или вишепрedikацијска синтаксичка јединица, истакнуте су њене главне карактеристике као и битне разлике у односу на просту реченицу, па је указано и на прелазне облике између просте и сложене реченице.³ По речима аутора овога дела Предрага Пипера, сложена реченица није спој простих реченица, будући да прedikацијски делови садрже показатеље синтаксичке везе међу тим реченицама, а притом аутор истиче да „систем сложених реченица представља, пре свега, систем њихових врста, подврста и варијантних реализација” (стр. 9). Сложена реченица је одређена и према тексту као надреченичној целини, уз образложење да се прикључене (накнадно додате) прedikацијске структуре (стр. 13–14) као и парцелати (стр. 14–16) могу уврстити у посебан вид сложене реченице који је обавезно интерпункцијски или интонацијски обележен.

Говорећи о односу прedikацијских делова сложене реченице, П. Пипер истиче да накнадно додати прedikацијски делови могу бити у координацијском или субординацијском односу са оформљеном структуром сложене реченице (стр. 21), а могу имати и статус парентезе као уметнути делови унутар сложене реченице. Ту је постављен основни, општеважећи критериј за поделу сложене реченице на напоредносложене реченице и зависносложене. А будући да су формални показатељи тих односа везничка средства, могуће је разликовати синдетске и асиндетске структуре (стр. 19), те су ове друге оправдано одвојене у посебно поглавље након *Синтаксе шаксиса*.

³ Предраг Пипер је аутор више научних радова и студија посвећених највише семантичким категоријама у простој реченици српског језика и осталих словенских језика, а посебан је његов допринос у стварању и објављивању књиге о простој реченици, где је и аутор више поглавља и другог, најобимнијег дела ове научне књиге: П. *Од садржаја ка облицима џросије реченице* (Београд, 2005: 575–983), у коме обрађује категоријалне комплексе на нивоу просте реченице. В. нап. 1.

Већи број поглавља (тј. монографских студија) ове књиге структуриран је мање или више на сличан начин: у њима се исцрпно описују граматичке функције сваке клаузе, даје преглед везничких средстава, истичу битна значењска обележја која се повезују са граматичким, те на основу истих врши поткатегоризација клауза, указује се и на темпоралну парадигму и, напоследку, на линеаризацију и интерпункцију истих клауза. Но с обзиром на посебну сложеност појединих врста реченица и изразитије различитости међу одређеним типовима, као и на могућност примене различитих критерија, издвајања многих подтипова, варијаната и постојање прелазних облика, разумљиво је што има разлика у методолошком погледу између појединих поглавља. Притом треба имати у виду и ауторску индивидуалност у приступу и обради одређених сложених синтаксичких структура.

У складу са наведеним критеријима у *Синтакси* су најпре обрађене *најоредносложене* реченице, следе *зависносложене*, тј. субординиране структуре, и то прво реченице уже зависности (*дојунске* и *релативне*), па онда реченице шире зависности, тзв. адвербијалне клаузе (*временске*, *протиторне*, *поредбене*, *начинске*, *категоријални комплекс условљености*).

У поглављу *Најоредносложене реченице* (стр. 35–91) аутор Предраг Пипер се бави структурирањем, типологијом и другим релевантним граматичко-значењским одликама реченица чије предикације стоје у напоредном синтаксичком односу тј. у односу координације. По његовим речима, координација се успоставља међу предикацијама истог синтаксичког статуса, које су „по правилу и семантички равноправне и могу бити самостално употребљене као просте реченице” (стр. 35). Издвајајући напоредне *саставне* реченице које изражавају конјункцију, као повезаност непротивуречних ситуација које такве реченице означавају, *расставне* које изражавају дисјункцију, као неспојивост ситуација које те реченице означавају, *супротивне* које изражавају супротност као изразиту различитост ситуација и *градацијске* које изражавају степеновану неистоветност између ситуација које се доводе у везу, аутор истиче да, поред основног значења, свака врста има више значењских варијаната у зависности од граматичке структуре и њеног лексичког састава. Даље аутор врло детаљно описује сваку врсту и њихове подврсте (закључне, искључне, еквативне, симилативне, диференцијалне и др.) са потпуним инвентаром везничких средстава.

Следи поглавље *Реченице са дојунском клаузом* (стр. 91–199) аутора Миљивоја Алановића, који оправдано уводи више класификационих критерија за њихову типологију.⁴ Да су ове клаузе врло специфичне у систему зависносложених реченица, и са структурнофункционалног и са функционалносемантичког аспекта, показује ова методолошки изузетно добро урађена монографска студија. Свој приступ изучавању допунских клауза аутор Алановић темељи на општим поставкама савремене теорије валентности и

⁴ М. Алановић је аутор студије: Допунска реченица уз каузативно-манипулативне глаголе. *Јужнословенски филолог* LXXI/3–4 (2015): 203–232. Он је такође више студија посветио објектским односно изричним реченицама у делима наших значајних књижевних стваралаца. О допунским реченицама уопште и њиховом статусу у систему зависносложених реченица српског језика раније је објављена монографија као и неколико научних радова В. Ружић (2006; 2007; 2008), на шта и аутор упућује у одабраној литератури.

депеденцијалности, сагледавајући и проблем контроле и кореференције у овом комплексу.

Допунским клаузама, према речима М. Алановића, „износи /се/, изриче или објашњава садржај ситуације узете као предмет комуникативне, перцептивне, когнитивне или пак афективне обраде или процене, односно као циљ или ефекат каузације, при чему остварују функцију реченичне или синтагматске допуне – субјекта, објекта, предикатива или допунског атрибута” (стр. 95). Након што утврђује место допунских реченица у систему зависно-сложених реченица, М. Алановић врши адекватну и комплетну, врло прецизну типологију допунских клауза узимајући у обзир и комбинујући поменуте принципе. Његов допринос осветљавању исувише комплексне проблематике ових реченица огледа се, између осталог, и у томе што значење и рекцијски потенцијал управног глаголског израза стално доводи у везу са структурно-семантичким одликама допунске клаузе, а дужну пажњу на крају поклања и веома битном за ове реченице питању контроле и кореференције њихових именских аргумената. Као основ за моделовање ових реченица са управним прелазним и непрелазним глаголима, аутору ове монографске студије послужила је пре свега глаголска рекција, да би показао како структурно-семантичка обележја зависне клаузе корелирају са формом и значењем одговарајуће номиналне допуне. Треба још истаћи да су уз сваки структурно-семантички тип допунске клаузе издвајане и семантичке класе управних речи и израза.

Од хипотаксичких структура друго место у овој синтакси заузимају *Реченице с односном клаузом* (стр. 199–289), будући да се оне такође сврставају у групу реченица нерашчлањене структуре и да се по свом функционалносинтаксичком статусу и семантичкој разуђености одвајају од осталих типова зависних клауза. Аутор ове студије Слободан Павловић⁵ врло јасно и прецизно показује како се структурира сложена реченица с односном клаузом која је за предикат управне реченице везана посредно, преко именског израза у коме функционише као адноминална одредба атрибутског или апозитивног типа. Овде су редом описана најпре формалносинтаксичка својства именског израза с односном клаузом, при чему је акценат стављен на типологију антецедента и релативизатора. Приликом утврђивања синтаксичко-семантичког статуса односне клаузе, највише је пажње поклоњено испушности односне клаузе, као и показатељима њене рестриктивности, а затим релативизацији синтаксичко-семантичких позиција у реченици и, на крају, линеаризацији и интерпункцијским обележјима ове зависносложене реченице. Овом монографском студијом добили смо први потпун и адекватан опис сложене реченице са релативном клаузом у савременом српском језику.

Међу рашчлањеним реченицама на првом месту су с разлогом *Реченице с временском клаузом* (стр. 289–365), чије је структурирање условљено првенствено комплексним темпорално-семантичким повезивањем двеју предика-

⁵ За историју српског језика од изузетног је значаја студија о зависним реченицама Слободана Павловића: *Српосрпска зависна реченица XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009, 407 стр. Он је, између осталог, аутор научног прилога о релативизаторима: Систем релативизатора у српском језику. *Зборник Мајице српске за словеснику* 82 (2012): 71–86.

ција. Како наводи ауторка Ивана Антонић,⁶ временском клаузом као детерминатором предикације основне реченице „остварује се релативна временска детерминација и то тако што се реченична предикација смешта у време (временски се идентификује) или одмерава у времену (временски се квантификује) у односу на неку референтну тачку у времену различиту од момента говора” (стр. 295), а то је предикација временске клаузе. С обзиром на то да су за успостављање темпоралног односа између две корелативне предикације релевантна два основна граматичко-семантичка елемента – везничко средство и глаголски аспект обе корелативне предикације – ауторка је томе посветила највише пажње, а притом је водила рачуна и о другим битним синтаксичко-семантичким елементима као што су нпр. *џлаџолско време* обе предикације, *семантишка* зависне предикације, *дисџрибуција* реченичних елемената. Основни модели ових реченица и њихове варијанте описани су врло детаљно и илустровани многобројним добро одабраним примерима те презентовани синтаксичким формулама са одговарајућим симболима.

Следи поглавље *Реченице са ѝпросџорном клаузом* (стр. 365–385) аутора Предрага Пипера,⁷ где је осветљен семантички механизам на којем је заснована локализација ситуације означене главним делом сложене реченице („ситуативни објекат локализације”) у односу на ситуацију означену клаузом („ситуативни локализатор”). Посебно детаљно аутор анализира улогу заменичких прилога којима су уведене ове реченице и којима су спецификовани спацијални односи, као и улогу прилошких просторних корелатива који заједно са заменичким прилозима чине просторни корелативно-везнички израз. Аутор овога поглавља закључује да „изрази са просторним значењем имају велики транспозицијски потенцијал, због чега се често срећу и у исказима у којима имају неко друго значење”, па „тако и клаузе које су по облику, а пре свега по избору прилошког везника у њима, просторне, могу у зависности од значења главног дела сложене реченице учествовати у изражавању неког категоријалног значења које није просторно” (стр. 381).

Ауторка Марина Николић обрађује у два засебним студијама: *Реченице с ѝоредбеном клаузом* (стр. 385–421) и *Реченице с начинском клаузом* (стр. 421–433).⁸ Премда се у нашим традиционалним граматикама ове реченице углавном представљају заједно као *начинскоѝоредбене*, односно *ѝоредбено-начинске*, ова ауторка настоји да образложи потребу за њиховим одвајањем, јер „и међу оним клаузама које се традиционално одређују као начинске,

⁶ Тема докторске тезе Иване Антонић била је такође временска реченица, којом се ауторка иначе бавила са различитих аспеката и на различитим корпусима у својим многобројним публикованим студијама. Она је објавила и књигу: *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.

⁷ Предраг Пипер је објавио прву студију код нас о овим реченицама под насловом: О реченицама са спацијалном клаузом у српском језику. *Јужнословенски филолог* LXVI (2010): 387–406. Он је иначе још у првим својим научним радовима поставио аутентичну теорију семантичких локализација коју је касније разрађивао. Посебно је драгоцен његова књига о простору и просторним метафорама у језику и лингвистици: *Jezik i prostor, drugo, dopunjeno izdanje*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.

⁸ Овој студији ауторке Марине Николић претходила је синтаксичка студија *Каѝџеџорџија сѝџеџена у срџском језику. Сложена реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, што је била тема њене докторске дисертације.

начинско значење је изразито само тада када је реч о глаголским поредбеним клаузама” (стр. 385). М. Николић заступа становиште да сложена реченична структура може да се оствари као поредбена ако „свака од њених реченица садржи јединицу која се може степеновати (градуелну јединицу): придев, прилог, или квантификатор (именички или прилошки). Те јединице имају обележја својствена скаларној семантици – за сваку од њих постоји семантичка лествица са семантичком нормом на одређеном нивоу, у односу на коју се степенује градуелна јединица” (стр. 387). Према значењу поредбене реченице дели на *еквативне* и *диферентивне*. Међу њима разликује количинско-поредбене и начинско-поредбене као подтипове еквативних. Као посебан тип М. Николић издваја реченице са значењем пропорционалности а у њих уврштава пропорционално-еквативне и пропорционално-диферентивне.

За разлику од правих поредбених реченица, иста ауторка друге студије о начинским реченицама тврди да начинске имају доминантно функцију детерминатора управних предикација тако да се њима најчешће ближе одређују или модификују глаголски и други изрази у основној реченици. Начинске клаузе у ужем смислу уводе везнички изрази *ишако шито* и *на ишај начин шито*, а начинске клаузе у ширем смислу могу се поделити на две групе: *начинско-инструменталне* и *начинско-околне*. У обема студијама М. Николић извршена је врло прецизна класификација поредбених и начинских реченица, заснована на структурно-семантичком критеријима.

Аутор Дојчил Војводић⁹ на самом почетку студије *Реченице са клаузама категоријалне условљености: узрочним, посљедичним, циљним, погодбеним, дојусним* (стр. 433–491) образлаже како се условљени или шире – каузални односи могу најбоље сагледати на вишем синтаксичком нивоу, у зависносложеним реченицама, где су створени оптимални услови за изражавање и диференцијацију врло разуђених каузално детерминисаних односа: *узрочних, посљедичних, циљних, погодбених, дојусних*. Иначе, приступ аутора овој врло сложеној проблематици у већој мери другачији је од осталих, што је, између осталог, последица њихове специфичности и комплексности, али примећујемо методолошку неуједначеност при обради појединих клауза из овога комплекса, тако је рецимо извршена прецизнија анализа уз помоћ логичко-појмовне апаратуре само допусних клауза (стр. 467–478). Комплекс категоријалне условљености, у целини узев, а и свака врста клаузе понаособ, изискује управо такву, веома детаљну, минуциозну обраду. У уводном делу овога поглавља дато је доста простора општим разматрањима осталих већ обрађених зависних клауза, са многобројним примерима, док су поједине врсте из поменутог комплекса добиле исувише мало простора, као што су рецимо узрочне и последичне, којима је, поред условних, у нашој стручној литератури посвећено знатно више пажње.

У једном одељку при крају овога поглавља (стр. 478–482) посебно је обрађен занимљив феномен – синкретизам условљених клауза, где је аутор на примерима показао како се граде „синкретичко-импликативни односи”

⁹ Д. Војводић је аутор студије: О каузално-импликативним односима у српској хипотакси (комплекс условљених зависносложених реченица). *Лужнословенски филолог* LXXI/3–4 (2015): 121–186.

између две или више предикативних ситуација, који „представљају, заправо, семантичке варијанте условљених зависносложених реченица” (стр. 481). Последњи део овога поглавља, насловљен *Каузално-импликативни односи као начин стируктиурирања тџекста (дискурса)*, међутим, ни концепцијски, ни методолошки, у погледу одабира извора, није уклопљен у целину будући да је ту спроведена анализа на нивоу текста а не сложене реченице, и то не текста оригинала, већ превода Новог завјета.¹⁰

Студијом *Синтакса тџаксиса* (стр. 491–596) добили смо први пут у нашој науци о језику јединствен, целовит преглед темпоралне парадигме свих зависносложених реченица, тачније таксисних односа међу ситуацијама означеним реченичним предикацијама, чија је ауторка Људмила Поповић¹¹ веома компетентно изложила своја научно поткрепљена разматрања тих феномена. По њеним речима, таксис је „функционално-семантичка категорија која обухвата средства морфолошког, лексичко-семантичког и синтаксичког нивоа у функцији исказивања узајамне темпоралне оријентације у реченици главне и зависне ситуације, које могу бити временски подударне и неподударне – симултане и асимултане” (стр. 491). Тумачења временских односа међу предикацијама у таксисним конструкцијама заснива на модерној теорији таксиса, коју је разрадио руски лингвиста Виктор Храковски.¹²

Ауторка Љ. Поповић прави разлику с једне стране између прототипичног, примарног и другог, секундарног таксиса, а са друге стране – разликује валентни и невалентни таксис, што се у основи поклапа са главним класификационим принципима на којима се заснива типологија зависносложених реченица. Вредност ове изузетне монографске студије, каква је недостајала српској синтакси, није само у томе што је први пут у српској лингвистици обухваћена и обрађена на богатом корпусу српског језика у потпуности и ова синтаксичко-семантичка област него се огледа и у изузетној прецизности при тумачењу веома сложених темпорално-аспектуалних односа предикација на нивоу зависносложене реченице и других таксисних конструкција, као и теоријско-методолошки добро утемељеној и доследно спроведеној анализи више од 600 пробраних примера.

Асиндетизму на плану сложене реченице посвећено је посебно поглавље *Асиндетске реченице* (стр. 597–635), чији је аутор Срето Танасић класификовао сложене реченице у савременом српском језику које нису уведене везничким средствима, па отуд постоји могућност њихове вишезначне интерпретације у датим контекстуалним условима.¹³

¹⁰ Дискутабилно је и појмовно-терминолошко изједначавање текста и дискурса у самом поднаслову овога одељка а да није дато објашњење у даљем тексту.

¹¹ Љ. Поповић је ауторка поглавља *Комуникативне функције ћпросће реченице у Синтакси ћпросће реченице* (Београд, 2005: 983–1062). О таксису глаголских прилога објавила је студију на руском језику: Таксисные значения деепричастия в сербском языке. *Јужнословенски филолоџ* LXVII (2011): 135–162.

¹² У напомени Људмила Поповић се позива на овог лингвисту, који је објавио научну студију о општим карактеристикама категорије таксиса у научном часопису *Вопросы языкознания* 2 (2003): 32–53.

¹³ Аутор С. Танасић објавио је две студије под насловима: Слагање везника и партикула у координираним конструкцијама. *Зборник Мајице срјске за славистику* 83 (2013): 229–241, и Асиндетске реченице с конкретизатором. *Јужнословенски филолоџ* LXXI/3–4 (2015): 91–120.

У последња два поглавља насловљена *Уйравни и неуйравни зовор и друџа средсџва средсџва изражавања џуђеџ зовора* (стр. 635–664) и *Синџаксичка деривација сложене реченице* (стр. 664–687) ауторка Биљана Марић бави се прво *синџаксом џуђеџ зовора*, која је на граници двеју синтаксичких дисциплина – синтаксе реченице и синтаксе текста, док у свом другом поглављу разматра феномен *синџаксичке деривације*, који може бити предмет проучавања опет две дисциплине – синтаксе просте и синтаксе сложене реченице.

Студија о управном и неуправном говору Биљане Марић прва је комплетна студија рађена на српској језичкој грађи, где су на синтаксичком плану описана два различита начина саопштавања о стварности, чијом комбинацијом настају модификације, тако да се, по речима ауторке, „укида стриктна одвојеност двају приступа стварности и сугерисати њен сложенији доживљај” (стр. 636). Акцент је овде стављен на структурирање директног и индиректног говора одговарајућим граматичким и лексичким средствима, као и посебним интерпункцијским знацима, а затим на њихове различите варијантне реализације и на синтаксичка правила преласка управног у неуправни говор, уз употребу одређених језичких средстава.

Што се тиче поглавља *о синџаксичкој деривацији сложене реченице* под којом се подразумева подизање комуникативног ранга споредних чланова нереченичне конструкције у ранг главних чланова реченичне, ауторка Биљана Марић¹⁴ поступно анализира како се, којим номиналним, глаголским, придевским или прилошким средствима, на нивоу просте реченице могу изразити зависни комплементни, атрибутивни или адвербијални односи. Будући да су синтаксичка деривација и кондензација „два комплементарна аспекта истог односа између просте и сложене реченице” (стр. 661), приликом навођења примера једном су давани примери са деривираном структуром који су онда развијани у реченичне предикације а други пут се полазило од зависне клаuze која је сажимана одговарајућим кондензатором.

Вредан прилог овој књизи представља и *Библиоџрафија срџске синџаксе сложене реченице* (стр. 701–753) коју чине 633 референтне јединице, чији су састављачи Мирјана Адамовић и Вукашин Стојиљковић, а координатор и рецензент Биљана Марић. Библиографија је уређена према стандардима примењеним у једном од најстаријих и најутицајнијих славистичких часописа *Јужнословенском филолоџу*. Њоме је покривена област сложене реченице од најстаријег периода 1858. године па до 2014. године, те су укључене све релевантне референце преузимане из водећих лингвистичких часописа и периодичних публикација, тематских зборника, као и монографских студија из домена сложене реченице. Овом библиографијом несумњиво је обогаћена наша синтаксичка библиографска литература.

На основу свега изреченог о појединим монографским студијама ове јединствене научне публикације можемо закључити да је *Синџакса сложене реченице у савременом срџском језику* по много чему веома значајна за српску лингвистику, а шире и за славистичку науку и културу уопште – пре свега због прецизније разрађене типологије сложених реченичних синдетских и

¹⁴ Биљана Марић је и ауторка контрастивне студије о синтаксичкој деривацији: *Синџаксичка деривација у савременом руском књижевном језику у џоређењу са срџским*. Београд: Филолошки факултет, 2012.

асидентских структура, како независнослужених тако и зависнослужених реченица, затим јединственог, веома подробног описа таксисних односа међу предикацијама, те начина структурирања управног тј. неуправног говора и, на крају, синтаксичке деривације сложене реченице. Изузетна је њена вредност и у избору репрезентативних, врло различитих извора за ексцерпцију богате грађе коју су аутори на прави начин искористили за своја истраживања. Уз то, ова књига нам нуди нове, савременије методологије и оригиналне приступе појединим синтаксичким феноменима, тако да може бити у великој мери подстицајна за даља истраживања у области синтаксе сложене реченице српског језика а и за његово контрастирање са другим, првенствено словенским језицима.

Владислава Ружић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
vlaslo@ptt.rs

UDC 81'1:061(4)(049.32)

Gerhard Stickel (ed.). *National Language Institutions and National Languages*. Budapest: Research Institute for Linguistics – Hungarian Academy of Sciences (= Contributions to the EFNIL Conference 2017 in Mannheim), 299 p.

Овај зборник садржи радове изложене на – помало јубиларном – петнаестом заседању Европског удружења институција за националне језике EFNIL (= European Federation of National Language Institutions), одржаном у Манхајму, 5–7. октобра 2017. године. Домаћин је био Институт за немачки језик (Institut für deutsche Sprache), иначе један од оснивача ЕФНИЛ-а, чији је некадашњи директор, Герхард Штикел (Gerhard Stickel), одиграо кључну улогу у заснивању, развијању и јачању овог свеевропског удружења. Тема манхајмског скупа било је управо оно што представља суштину ове организације – институције за националне језике и национални језици. Стога зборник пружа вишеструко занимљиво и корисно штиво за широк спектар стручњака који се баве савременим језиком, језичким планирањем и језичком политиком.

Можда није на одмет подсетити шта је ЕФНИЛ. Укратко, то је организација основана 2003. године (на скупштини у Стокхолму) са циљем да „промовише стандардне језике европских земаља и језичку разноврсност Европе као суштину њене културне разноврсности и богатства” (како стоји на корицама зборника; за више података в. <http://www.efnil.org/>).¹ Битно је

¹ „All the member states of the European Union have institutions whose role includes monitoring the official language or languages of their country, advising on language use, or developing

да ЕФНИЛ настоји да обједини институције званично задужене за бригу о националним језицима у свим европским земљама, било да су оне чланице Европске уније или не.²

Зборник отвара уводна реч уредника, проф. Герхарда Штикла, са кратком рекапитулацијом пута који је ЕФНИЛ прешао од оснивања до своје петнаесте годишње скупштине, као и пописом тема претходних четрнаест конференција, одржаних од 2003. до 2016. године.³ Даље зборник верно прати ток конференције, будући да осим самих радова садржи и поздравне речи изговорене на отварању, а на крају и транскрипт завршне панел-дискусије насловљене „Поређење језичких политика: «Оставите језик на миру» према «О језику се мора водити брига»”, у којој су учествовали представници неколико институција тј. земаља.

Пажљивом читаоцу занимљива могу бити и поздравна обраћања, нарочито актуелног директора Института за немачки језик, Лудвига Ајхингера (Ludwig Eichinger, стр. 15–17, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-04-Eichinger.pdf>), који је након речи добродошлице у име домаћина, изразио задовољство што су представници готово свих европских земаља окупљени у овој организацији са циљем да негују европску вишејезичност – притом водећи рачуна о различитости ситуација у појединим земљама и имајући у виду актуелни развој појединих аспеката језичке политике.

Потом је Габријела Бенеман (Gabriela Bennemann, стр. 19–21, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-05-Bennemann.pdf>) из немачког Министарства иностраних послова, у свом кратком обраћању извукла две ефектне поенте: цитирала је прво Гетеову мисао о потреби неговања матерњег језика: „Задатак је умних људи да истовремено чисте и обогаћују свој матерњи језик”, а затим и досетку популарног ТВ

language policy. ... The European Federation of National Institutions for Language provides a forum for these institutions to exchange information about their work and to gather and publish information about language use and language policy within the European Union. ... In addition, the Federation encourages the study of the official European languages and a coordinated approach towards mother-tongue and foreign-language learning, as a means of promoting linguistic and cultural diversity within the European Union.”

² У првом случају су одговарајуће институције чланови ЕФНИЛ-а са по два представника, а у другом су одговарајуће институције земаља придружених чланова заступљене само са једним представником (осим Србије, такав статус имају још Исланд, Норвешка и Швајцарска). Независно од земље порекла, сваки представник има појединачно право гласа.

³ Зборници са свих конференција доступни су на сајту (в. <http://www.efnil.org/documents/conference-publications>), а постоје и у папирној форми (осим прва три, који никад нису били штампани), уп. Linguistic functional domains, language planning and national languages (Stockholm 2003), European cooperation in terminology – domains and networks (Paris 2004), Foreign languages teaching and language policy in Europe (Brussels 2005), Examples and models of pluricentric languages (Madrid 2006), Language policies in Europe (Riga 2007), Language use in business and commerce in Europe (Lisbon 2008), The relationship between official languages and regional and minority languages in Europe (Dublin 2009), Language, languages and new technologies: ICT in the service of language (Thessaloniki 2010), The role of language education in creating a multilingual Europe (London 2011), Lexical challenges in a multilingual Europe (Budapest 2012), Translation and interpretation in Europe (Vilnius 2013), Language use in university teaching (Florence 2014), Language use in public administration – theory and practice in the European states (Helsinki 2015), Stereotypes and linguistic prejudices in Europe (Warsaw 2016).

забављача, Рудија Карела: „Када сам дошао у Немачку, ја сам говорио само енглески. Али данас немачки језик садржи јако много енглеских речи, тако да ја сад течно говорим немачки”. Иако је иначе задужена за бригу о школама немачког језика у иностранству (њих 100.000), закључила је да без обзира на то који се језик учи као страни – енглески, француски, немачки, шпански – корист од тог учења лежи у упознавању страних култура и других људи.

Испред града Манхајма учесницама се кратко обратила Улрике Фројндлиб (Ulrike Freundlieb, стр. 23–24, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-06-Freundlieb.pdf>) скренувши пажњу на чињеницу да је Манхајм „престоница немачког језика” будући да се у њему налазе Библиографски институт, чувена лексикографска кућа Дуден и Институт за немачки језик.

Даље је Хавијер Ернандес-Сасета (Javier Hernandez-Saseta, стр. 25–29, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-07-Hernandez-Saseta.pdf>), као представник Европске комисије,⁴ у свом обраћању насловљеном питањем „Да ли је вишејезичност важна за Европску унију?” истакао да је одговор на то питање итекако позитиван. У прилог томе је навео не само низ законских аката⁵ која регулишу питања употребе језика (у крајњој линији дајући право сваком грађанину да се обрати ма којој институцији или телу у ЕУ на свом језику, и да добије одговор на истом том језику), већ пре свега зато што је у Европи језичка разноврсност животна чињеница. У духу пароле „Уједињени у различитости” (под којом је ЕУ и основана), способност да се комуницира на више језика битна је предност за појединце, организације и компаније. Језици не само што играју кључну улогу у свакодневном животу Европске уније већ су од суштинског значаја за поштовање културне и језичке разноврсности у ЕУ.

Последње уводно обраћање (и то тројезично, немачко-енглеско-француско) чинио је осврт председника удружења, Герхарда Штикла (Gerhard Stickel, стр. 31–34, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-08-Stickel.pdf>) на протекли период активности ЕФНИЛ-а, као и на чињеницу да се улога коју поједине његове институције-чланице имају на локалном нивоу разликује од земље до земље, зависно од специфичности ситуације са националним језиком – што се види из искуства досадашњих контаката а нарочито из података које доноси пројекат ELM (European Language Monitor, в. <http://efnil.org/projects/elm>). Штикел је увео и тему завршне панел-дискусије насловљене дилемом „Оставите језик на миру!”

⁴ Он је заправо председник Одељења за вишејезичност и подршку обуци преводилаца при Генералном директорату за превођење Европске комисије, Directorate-General for Interpretation of the European Commission (DG SCIS, где други део акронима стоји према првобитном, француском имену овог тела: *Service Commun Interprétation-Conférences*). Овај податак наводимо не толико ради прецизности представљања високог госта, колико да бисмо скренули пажњу на само постајање оваквог одељења у контексту озбиљне пажње која се у Европској унији поклања превођењу.

⁵ Нека акта су цитирана у потпуности, а нека само наведена, нпр. члан 31 *Сјоразума о Европској унији* (TEU = Treaty on the European Union), члан 165.2 *Лисабонског сјоразума* (Treaty of Lisbon), члан 165(2) *Сјоразума о функционисању Европске уније* (TFEU = Treaty on the Functioning of the European Union), чланови 21 и 22 *Повеље о основним правима Европске уније* (The Charter of Fundamental Rights of the European Union).

или „О језику се мора водити брига”, указујући на чињеницу да се, упркос широкој прихваћености првог становишта, брига о језицима итекако води – барем о онима чија је историја пажљиво проучена. Та брига се огледа у, обично вишевековном, процесу еманципације појединих дијалеката који је водио формирању стандардних језика – што се одиграло у сваком језику различито (илустровао је то примером немачког језика чија је стандардизација текла битно друкчије него у случају нпр. италијанског, француског или шпанског).

Наредни сегмент зборника, „Општа разматрања”, чини скупина од четири предавања међу којима је, с обзиром на теоријски оквир и конкретне резултате спроведених поређења, најзанимљивије оно прво, проф. Петера Ауера (Peter Auer, University of Freiburg) под насловом: „The German neo-standard in a Europa context” (стр. 37–56, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-10-Auer.pdf>). Постојање новог стандарда у немачком језику аутор разматра у ширем контексту ове појаве која последњих деценија заокупља пажњу социолингвиста из разних европских земаља (нарочито у Италији, Данској, Белгији, Енглеској, Немачкој).⁶ Четири структурне одлике нео-стандарда и њихове перцепције (усменост, неформалност, субјективност/персонализованост, модерност) Ауер богато илуструје примерима (осим из немачког, некад и из француског језика) као и резултатима анкете спроведене у шест немачких градова. На закључна питања „Да ли је нео-стандард резултат језичке промене?” и „Да ли је нео-стандард резултат дестандардизације?” аутор одговара одрично: нео-стандард није само резултат промене традиционалног стандарда, већ је у питању његова нова варијанта. Исто тако, нео-стандард није резултат дестандардизације традиционалног стандарда, већ два стандарда треба посматрати у оквиру модела у коме они коегзистирају вршећи различите функције у друштву. Дакле, нови стандардни нису са социолингвистичког репертоара елиминисали традиционалне стандарде – за њима још увек постоји потреба.

Три прилога који следе баве се сасвим практичним темама из сфере дигитализације, нарочито приказом рада на актуелним пројектима који се обједињено баве (скоро) свим европским језицима.

Вилем Васландер (Willem Waslander, Dutch Ministry of Justice) у прилогу „How to establish trust in digital public services in the European Community” (стр. 57–62, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-11-Waslander.pdf>), објашњава како се поверење у дигиталне јавне службе у Европској унији може успоставити захваљујући програмима као што је e-SENS који се односи на више врста електронских докумената.

Франциска де Јонг (Franciska de Jong, University of Utrecht) у излагању насловљеном „The scope of CLARIN: From language as linguistic data to language

⁶ Сам термин „нео-стандард” сковао је, полазећи од италијанских прилика, Гаetano Беруто (Gaetano Vergato, 1987), да опише социолингвистички феномен новине у језику која није резултат структуралних промена традиционалног стандарда, већ измене његовог статуса и престижа. У оквиру општијих појава демоти(ци)зације језика (Mattheier 1997), нео-стандарди делују неформално, субјективно / лично, модерно, креативно и сл., тако да постају привлачнији у односу на традиционалне стандарде које одликују традиционалност, објективност / деперсонализованост, формализам, строгост и блискост писаној речи.

as social and cultural data” (стр. 63–69, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-12-deJong.pdf>), представља циљеве и досадашње резултате на пројекту CLARIN (= Common Language Resources and Technology Infrastructure)⁷ који истраживачима у области хуманистичких и друштвених наука омогућава приступ језичким ресурсима и технологијама. Показано је како се структура и примена CLARIN-а уклапају у концепт отворене науке (Open science) тако што он подржава проналажење, приступачност, узајамну оперативност и поновно коришћење података (ти елементи се описују као Findable, Accessible, Inter-operable, Re-usable, па отуд тзв. „FAIR data principle”). Такође се објашњава како истраживачка инфраструктура CLARIN доприноси потенцијалним дигиталним језичким ресурсима при истраживању културних и друштвених појава, прелазећи границе језика, а нарочито компаративним студијама у мултидисциплинарном контексту.

Хенк ван ден Хеувел и Халид Шукри (Henk van den Heuvel, CLST, Radboud University & President of the ELRA Board) & Khalid Choukri (Secretary General ELRA & CEO of ELDA) у прилогу „ELRA’s central role in managing language resources in Europe” (стр. 71–81, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-13-vandenHeuvel-Choukri.pdf>), детаљно објашњавају које услуге пружа ELRA (= European Language Resources Association), као непрофитно удружење корисника језичких ресурса основано 1995. године са циљем да посредује у размени језичких ресурса између својих академских и пословних чланова. Прегледи чланства, услуга и активности, место ЕЛРА у окружењу управљања језичким ресурсима, као и инвентар, каталог и општи каталог језичких ресурса које ЕЛРА нуди представљени су табеларно и шематски (често уз указивање на одговарајуће веб сајтове). Аутори завршавају освртом на правну подршку коју организација пружа својим члановима и прегледом фактора (набројано их је чак 20) који утичу на њену другорочну одрживост.

Централни део зборника, „Извештаји о појединим земљама”, садржи 18 прилога, углавном из пера актуелних или бивших директора института или институција, који приказују ситуацију у 15 европских земаља.⁸ Неки од њих првенствено описују структуру и функционисање институција задужених за националне језике појединих земаља (нпр. Естонија, Исланд, Летонија, Литванија, Мађарска, Пољска, Холандија, Хрватска), а неки су усредсређени на приказивање опште језичке ситуације у одређеним земљама (Бугарска, Италија, Немачка, Норвешка, Словачка, Француска, Шведска) – при чему су

⁷ В. www.clarin.eu за више информација о овом пројекту који је основан 2012. као ERIC (European Research Infrastructure Consortium), а од 2016. године представља један од међаша на мапи ESFRI (= European Strategy Forum on Research Infrastructures), о томе в. <https://ec.europa.eu/research/infrastructures/index.cfm?pg=eric>.

⁸ Осим два који се баве француским језиком, па су њиме и писани, сви остали су на енглеском, при чему је сваки снабдевен са по два резимеа, на матерњем језику и на енглеском. Веома занимљиви случај Кореје овде ипак нећемо представити – за реферат Heewon JUNG (National Institute for Korean Language) „Korea’s linguistic policies: Status and challenges” (стр. 127–143) ун. <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-19-Jung.pdf>.

се у сваком случају у фокусу нашли различити аспекти: проблематика језичког законодавства, расподела надлежности међу организацијама /телима задуженим за бригу о језику и/ли вођење језичке политике, конкретне мере које се предузимају у том циљу, однос матице и дијаспоре, однос већинског језика према мањинским, проблематика полицентричних (плурицентричних) језика, усаглашавање два/више стандарда у једној истој земљи итд.

У наставку ћемо, пратећи њихов редослед у зборнику, приказати све прилоге, не увек подједнако подробно. Након сваког наслова, у загради стоји пагинација у зборнику, као и линк на електронску верзију чланка која се налази на сајту ЕФНИЛ-а.

Ситуацију у С л о в а ч к о ј приказала је Júlia VRÁBLOVÁ (Ludovít Štur Institute of Linguistics, Slovakian Academy of Science) у реферату „Specifics of institutional management of the national language in Slovakia” (стр. 85–99, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-15-Vrablova.pdf>). Елементе језичке политике која се води у тој земљи прво је сместила у шири теоријски оквир, да би затим указала на специфичност праксе која проистиче из неусаглашеност законске регулативе која једним актом (из 2001. године) препознаје Институт за словачки језик као научну установу која „проучава и описује словачки језик, питања језичке културе и праксе и професионално седиште активности на нормирању стандардног словачког језика”, док потоњи (из 2014. и 2016. године) експлицитно наводе Институт као само саветодавно тело. Тако Министарство културе, у име државе, има последњу реч по свим питањима језичке норме и планирања државног језика.

Делатност Института за х р в а т с к и језик и језикословље представио је Željko Jozic (Institute for Croatian Language and Linguistics) у реферату „The Institute for Croatian Language and Linguistics and its role in developing the modern Croatian language” (стр. 101–106, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-16-Jozic.pdf>). Започео је освртом на препреке које је за језичко планирање у Хрватској током 90-их година прошлог века постављала неконзистентна државна политика у домену језика, понајвише правописа – осим реституције старог из 1971, инаугурисано је више нових, тако да их је у збиру било чак тридесет! Институт⁹ у том правописном хаосу није учествовао, већ је у њему 2012. донета одлука да се приступи писању правописа по новим принципима: након јавне расправе о поднетим предлозима (у којој су учествовале стотине заинтересованих из стручне и културне јавности – и уз велику подршку медија), Научно веће Института је, изјашњавајући се о сваком понаособ, већином гласова усвајало коначна правила.¹⁰ Медијска пажња којом је читав процес пропраћен, као и транспарентност са којом се одвијао, довеле су до тога да је Институт препознат као

⁹ Институт је основан 1948. са задатком да оконча израду великог *Рјечника хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности да би, пошто је тај посао довршен 1975. године, сарадници наставили да се баве различитим темама (граматиком, стилистиком итд.)

¹⁰ Да би се помириле постојеће разлике, за поједина правила установљене су по две верзије, препоручена и дозвољена (у образовном систему признаје се само прва, препоручена). Цео приручник је постављен на интернет као јавно добро, и за прве четири године имао је преко

централна установа за проучавање хрватског језика у медијима, у јавности – а на крају и у политичким структурама.

Затим је аутор представио делатност Института – видљиву на интернету, на сајту (www.ihjj.hr) и на посебним порталима на које се са њега упућује – и то у два домена, образовном и научном. Осим правописа, широј јавности је намењен онлајн језички саветник, збирка тестова за хрватски у школи, онлајн тестови за полагање матурског испита, као и портал „Хрватски је боље”. Научни профил установе, а нарочито њену оријентацију на модеран приступ развоју онлајн ресурса, одражава нпр. база података STRUNA (систематизоване терминологије свих струка, постављена 2012. године), затим Meta.Net.HR онлајн лексичка и семантичка база података (најбоље препозната на међународном плану јер користи највиши ниво NLP и AI задатака), а од марта 2017. покренут је и пројекат онлајн речника MREŽNIK, заснованог на корпусу. Остали онлајн ресурси су база валенци хрватског глагола, речник колокација, онлајн дијакхрони корпус хрватског језика, етимолошки речник, ономастичка база података, дијалектолошки е-речници, као и пројекти ретро-дигитализације историјских речника и граматика.

Ситуацију са мађарским језиком описао је Gábor PRÓSZÉKY (Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Science) у реферату „Supporting the Hungarian Language both inside and outside Hungary” (стр. 107–112, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-17-Proszeky.pdf/view>). Након осврта на мађарски језик у Мађарској и у свету, као и на друге језике у Мађарској,¹¹ аутор даје преглед рада Института за лингвистику Мађарске академије наука, основаног 1949. са задатком да се бави теоријским и примењеним истраживањима у области опште лингвистике, поред хунгарологије и уралских студија. Данас се Институт бави још и психо-, неуро- и социолингвистичким истраживањима као и компјутерском лингвистиком (формирање корпуса и база података за језичке технологије и апликације за обраду говора), те израдом свеобухватног речника мађарског језика базираног на корпусним истраживањима.¹² Ту су и пројекти који истражују варијанте мађарског језика (и мањинске језике у Мађарској), питања језичке политике. Још из преткомпјутерске ере негује се низ јавних сервиса. Институт је нарочито активан у области технологија људских језика, а најважнији ресурси и службе су му Мађарски национални корпус, Портал са правописним саветником, Мађарски историјски корпус, Претраживач глаголског аргумента, Уралска етимолошка база података. Још много тога налази се на Порталу националног корпуса.

три милиона прегледа. Осим тога, сто хиљада примерака је подељено као прилог дневним новинама, а штампан је и као књига.

¹¹ Мађарски је једини службени језик у земљи још од 1844. године, а од 2004. је један од 24 језика ЕУ, као 14. по величини; има око 13 милиона говорника, од тога преко 3 милиона у дијаспори, добрим делом као мањински језик у суседним земљама – бројке су таксативно наведене. Иако је Мађарска изразито једнојезична земља, у њој се говори чак 13 мањинских језика (јерменски, бојашки, бугарски, хрватски, немачки, грчки, пољски, ромски, румунски, русински, српски, словачки, словеначки, украјински и мађарски знаковни језик) којима се служи једва 3% становништва.

¹² Занимљиво је да Институт у сарадњи са Универзитетом „Етвеш Лоранд” држи јединствену виртуелну катедру са програмом из теоријске лингвистике.

Делатност института за пољски језик приказао је Piotr Żmigrodzki (The Institute of the Polish Language at the Polish Academy of Sciences) у реферату „The Polish experience of a national institute for language” (стр. 113–126, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-18-Zmigrodzki.pdf>). Након прегледа историјата и структуре ове установе, основане 1973. године из потребе да се обједине неколико већ постојећих научно-лексикографских јединица смештених у више градова,¹³ аутор је детаљно представио најбитније резултате вишедеценијског рада у четири основне области полонистике: синхрона проучавања пољског језика,¹⁴ дијахрона проучавања пољског језика,¹⁵ дијалектологија,¹⁶ ономастика.¹⁷ Ту су и едиције о пољском језику у заграничним областима, те пољски језик у поређењу са другима.¹⁸ У остале аспекте рада Института аутор убраја издавање 3 часописа, око 150 монографија и неколико серија зборника, библиографије пољске ономастике, библиографије историјске граматике, као и учешће у раду на корпусу пољског језика. На сајту се (<http://ijp.pan.pl>) у слободном приступу налазе бројни речници, каталози и све остале публикације настале у Институту.

Језичке прилике у Летонији приказали су Ina DRUVIETE (University of Latvia) и Jānis VALDMANIS (Latvian Language Agency) у реферату „The role of national language policy institutions in the implementation of the law on the Official State Language in Latvia” (стр. 145–156, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-20-Druviete-Valdmanis.pdf/view>). Летонску језичку политику одликује врло висок степен организованости, централизованости и институционализованости, што је последица изразито битне улоге језика у дефинисању националног идентитета Летонаца и постојања Закона о језику (донет 1989, допуњен 1992) којим се

¹³ Дотле су старопољски, ономастика и дијалектологија били у Кракову, дијалектологија и историја пољског језика XVII и XVIII века у Варшави, примењена лингвистика у Познању, синтактичко-генеративни речник пољских глагола у Катовицама. Данас Институт има око 100 запослених, од тога 80 истраживача (не рачунајући докторанде, спољне сараднике и пензионере). Сви су они са око 90% финансирани државним средствима, а остало од домаћих и међународних грантова.

¹⁴ Ту је више граматика: монументална тротомна (1984, 1995), једна модерна у духу генеративне граматике (1993), синтактичко-генеративни речник пољских глагола (1980–1992, в. <http://zil.ipipan.waw.pl/SGDPV>); капитална лексикографска дела: велики речник пољског језика – бесплатно доступан преко интернета (<http://wsjp.pl>), нови пољски речник, речник колоквијалних речи (1970–2014. изашло 10 томова, А–П) итд.

¹⁵ Ту су старопољски речник (1953–2002), речник језика Јана Кохановског, електронски речник пољског језика XVII и XVIII века, речник концепата старопољског језика (<http://spjs.ijp.pan.pl>); нова издања старих текстова, са читавом библиотеком споменика пољске средњовековне писмености.

¹⁶ Главни подухват је монументални речник пољских дијалеката (1977–2017), затим неколико речника појединих области, атлас мазовских говора итд.

¹⁷ Нпр. речник старопољских личних имена (1965–1984), из њега изведени речник етимологија и мотивација старопољских имена (1995–2002), пољска антропонимија од XVI до краја XVIII века (2017–2016), пољска топонимија (1996–2016), а новији речници објављују се искључиво у електронском облику, нпр. речник пољских хидронима (<http://eshp.ijp.pan.pl>).

¹⁸ Ту спада речник средњовековног латинитета у пољском (1953–2014), дигитални корпус латинитета на пољском тлу у периоду 1000–1550. године (<http://scriptores.pl>), као и активно учешће сарадника у изради Општесловенског лингвистичког атласа и Атласа језика Европе.

летонски дефинише као једини државни језик. Летонски језик се три пута помиње у преамбули Устава додатој 2014. године. Аутори истичу да се тиме подупире статус летонског у условима озбиљне конкуренције два јака светска језика иза којих стоји велики економски потенцијал, руског и енглеског, али и мањинских језика (који се доживљавају као наслеђе совјетске епохе). Летонски се налази изнад границе од милион говорника,¹⁹ али да он не би пао испод те бројке и тако ушао у ред малих језика, један од главних циљева државне језичке политике јесте повећање језичке компетенције на летонском међу говорницима из реда мањина.²⁰

Три су институције задужене за бригу о летонском језику: 1) Центар за државни језик (основан 1992. при Министарству правде, а 2000. његов сектор за сертификавање степена владања државним језиком премештен је у надлежност Министарства просвете и науке; од 2009. придружен му је и центар за превођење и терминологију, в. <http://vvc.gov.lt>);²¹ 2) Комисија за државни језик (основана 2002. под патронатом председника Летоније, <https://www.president.lv/en/activities/commissions-and-councils/state-language-commission>);²² 3) Агенција за летонски језик (основана 2003. у надлежности министра просвете и науке, <http://www.valoda.lv/en/>) са циљем да промовише и јача статус и одрживи развој летонског као државног језика и званичног језика Европске уније.²³

¹⁹ Од укупно 1.950.000 становника Летоније, њих 62% су Летонци, 25,4% Руси, 3,4% Белоруси, 2,2% Украјинци, 2,1% Пољаци, 1,2 Литванци, а 3,8% је осталих народности (подаци из 2017. године).

²⁰ Са 18% 1989. године, она је порасла на 63% 1995, и достигла 92% 2017. године. Од оснивања Националне агенције за подучавање летонском језику кроз интензивну обуку прошло је преко 100.000 полазника.

²¹ Главни задатак Центра је да надзире усаглашеност закона и прописа у вези са употребом званичног језика, и да те законе и прописе преводи на језике чланица ЕУ. У свом саставу има неколико одсека, између осталог и Одсек за контролу језика који, осим надзорне улоге, има и надлежност да спроводи мере за заштиту права и интереса говорника званичног језика, те да истражује случајеве кршења Закона о званичном језику и да прописује административне казне према процедури предвиђеној законима и прописима.

²² Комисија проучава ситуацију и даје препоруке за јачање статуса и даљи развој, идентификује стратешке правце језичке политике путем истраживања свеобухватне анализе ситуације, надгледа примену програма државне језичке политике и учествује у примени одговарајуће легислативе.

²³ Задаци Агенције су следећи: а) да анализира стање летонског језика и динамику социолингвистичких процеса; б) да повећава конкурентност летонског у земљи и у свету; 3) да пружа подршку летонском у земљи и иностранству. Аутори истичу да су редовна истраживања језичке ситуације једини начин да се вреднују резултати језичке политике и да се планирају будуће активности. Истраживања и праћење језичке ситуације која спроводи Агенција служе као основа за што прецизније дефинисање најхитнијих задатака у примени језичке политике, краткорочне и дугорочне. Проучавања језичке ситуације у петогодишњим циклусима показују напредак постигнут у примени језичке политике, као и главне сметње у примени и промовисању конкурентности летонског као званичног државног језика. Главне теме су: језичка политика у Летонији и летонски у ЕУ; језичке вештине, употреба језика и језичка средина у Летонији; употреба званичног језика у већини јавних социолингвистичких домена (централна и локална државна администрација, просвета, масмедија, јавне службе итд.); језички ставови и језичко понашање у друштву; летонски и глобализација. Резултати се публикују да би били широко доступни. Осим тога, сваке године се, у циљу популаризације научних достигнућа на пољу социолингвистике и језичке политике и ван ускостручних кругова, штампа књига или истраживање на ту тему, а тај садржај је на сајту Агенције (www.valoda.lt) доступан и у

Делатност Института за литвански језик приказала је Jolanta ZABARSKAITĖ (Institute of the Lithuanian Language) у реферату „How does your institution track language? The case of the Institute of the Lithuanian Language” (стр. 157–167, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-21-Zabarskaite.pdf>). Како је литвански језик део литванског идентитета, очување и јачање језика стратешки је циљ литванске државе. Институт за литвански језик је 1939. године (под именом првог председника Литваније, Антанаса Сметоне) израстао из лексикографског одека при Академији наука, основаног 1930. са задатком да изради Речник литванског језика.²⁴ Од шест институтских одека, ауторка се усредредила на оне релевантне за праћење модерног развоја литванског језика: Одсек за стандардни језик, Одсек за геолингвистику, Одсек за социолингвистику, Одсек за терминологију.²⁵

Оно што ауторка види као задатак за XXI век²⁶ јесте праћење и предвиђање промена у области семантике – у том циљу Институт спроводи нова истраживања на пољу семантичких промена. Друга област је праћење промена у писмености ђачке/студентске популације.²⁷ Трећа област је праћење и предвиђање промена у дијалектима.²⁸ Четврта област је праћење и вредновање језичких ставова, чиме се бави Одсек за социолингвистику (совјетско наслеђе итд.). Пето је праћење и планирање развоја терминологије, у чему Институт сарађује са Државном комисијом за литвански језик.

Важну улогу у праћењу језика има инфраструктура. Анализа и вредновање промена у литванском језику ослањају се на базу података литванских неологизама (<http://naujazodziai.lki.lt>) постављену 2011. године (и дан данас развијану) у оквиру пројекта META-NORD који финансира ЕУ.²⁹ Осим тога, LKIIS, највећа информатичка инфраструктура за литванске језичке ресурсе (www.lkiis.lki.lt), непрестано се шири и развија.³⁰ Лингвистичка инфраструктура одражава промене у праћењу језика и подржава те процесе. За убудуће

електронском облику, на летонском (<http://www.valoda.lt/petijumi/sociolingvistika>) и на енглеском језику (<http://www.valoda.lv/en/research/study-of-the-linguistic-situation>).

²⁴ Његових 20 томова, штампаних од 1941. до 2002. (према грађи сакупљаној од 1902. године) на 22.000 страница садрже око пола милиона одредница и преко 11 милиона речи текста (в. www.lkz.lit).

²⁵ По страни је остао Одсек за балтичке језике и ономастику као и Одсек за писано наслеђе – не само литванско већ и руско, староверачко и пољско (чији су носиоци литвански Татари).

²⁶ Традиционалне видове бриге о језику (кроз процесе кодификације, тј. описивање различитих варијанти и бирање „најбоље”, на основу постављених принципа) ауторка сматра и даље адекватним за поље терминологије, језичке писменост, као и за неке области јавне употребе језика – у чему Институт сарађује са Државном комисијом за литвански језик.

²⁷ Због промена у акценатском систему (опозиција дуги : кратки вокали – која се према литванском правопису бележи – нестaje из говорног језика), омладинска популација често прави грешке.

²⁸ Одсек за геолингвистику је спровео обимну студију о стању дијалеката у XXI веку (www.targmes.lt). Однос према дијалектима као друштвеном и културном добру одсликава одлука Парламента да се 2013. прогласи годином дијалеката.

²⁹ База је настала у сарадњи са Институтом за математику и информатику Универзитета у Вилњусу, а циљ јој је да пружи систематизовану слику нове лексике као непосредну информацију која се не може наћи у другим лексикографским изворима.

³⁰ Досад је дигитализовано 11 тезаурусних и двојезичних речника, 5 каталога различитих језичких података, а интегришу се и електронске базе података о дијалектима, презименима,

се планира њен даљи развој у виду вебнета речи (значења), уз интегрисање великог Речника литванског језика и Речника стандардног литванског језика у базу неологизама (која би била повезана са семантичким мрежама енглеског и француског језика). То је само део настојања Института да своју улогу у анализирању и планирању употребе језика прошири на идентификовање потреба за применом језика и на пружање практичних препорука у друштвеном, културном и пословном контексту.

Лингвистичку слику Италије дала је Cecilia ROBUSTELLI (Dipartimento di Studi Linguistici e Culturali, Università degli Studi di Modena e Reggio Emilia) у реферату „Language policy in Italy: the role of national institutions” (стр. 169–181, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-22-Robustelli.pdf>). Након осврта на новију историју развоја језичке политике у Италији од њеног уједињења 1861. године до данас,³¹ ауторка описује најбитније елементе савремене језичке политике у тој земљи. Упркос великом залагању стручне јавности, на политичкој сцени језичка политика не заузима значајно место.³² За њено спровођење надлежни су Министарство иностраних послова (!), Министарство просвете, Друштво Данте Алегијери и Академија дела Круска. Наиме, јавност као најзначајнији задатак види промоцију италијанског језика у иностранству, затим заштиту „историјских” мањинских језика, а нарочита пажња се поклања развоју „јасног језика”.³³ Ауторка се на крају задржала на улози коју чувена Accademia della Crusca данас³⁴

топонимима. Развија се интерфејс за јавни приступ овим ресурсима, а у базу се интегришу и електронске услуге (е-обука, е-каталог, е-речник).

³¹ У новоформираној држави владало је изразито шаренило локалних језика и потпуно одсуство једног заједничког: када је 1868. године Министарство просвете усвојило Манцонијев предлог да се као јединствени језик усвоји и даље негује актуелни учени говор града Фиренце, њиме се тад служило једва 2,5% становништва. Зато је процес „италијанизације” био дуг и мукотрпан, па се одвијао са променљивим успехом и брзином, мада су му друштвене околности (унутрашње миграције, индустријализација, урбанизација, администрација, војна служба) и технолошки развој (радио између два рата, телевизија од 1954, потом и други масовни медији) углавном ишли у прилог тј. погодвали су узмицању дијалеката пред књижевним италијанским. Па ипак је педесетих година XX века само 36% становништва подједнако добро владало и локалним говором и италијанским, док је 64% користило искључиво свој дијалекат. Чак ни синхронизованим увођењем обавезног школовања до 14. године и потпуним искључењем дијалеката из просветног система, локални говори нису могли бити потиснути из живота, па је 1979. Влада актом о средњошколском програму дозволила да се „узимају у обзир различите традиције и језички ресурси”. Данас употреба локалног говора више није знак неписмености – већина говорника лако прелазе са дијалекта на италијански, негујући тако својеврсни облик билингвизма.

³² Отуд и парадокс да италијански у Уставу још увек не фигурира као државни језик у Италији, иако се помиње у Закону о мањинским језицима из 1999. Расправа о овој теми недавно је актуелизована, делимично и у вези са улогом италијанског као једног од званичних језика ЕУ.

³³ Брига за јасну и транспарентну комуникацију огледа се у организовању курсева за обуку административних радника, Кодексу о стилу писане комуникације за административну употребу (1993), Директиви о поједностављењу административног језика (2002) итд., укључујући ту и озбиљно ангажовање Академије дела Круска.

³⁴ Основана 1582–1583. године са циљем да нормира књижевни језик на основу дела Дантеа, Петрарке и Бокача, Академија је етаблирана чувеним речником из 1612. (накнадна издања 1623, 1691, 1729–1738), даље допуњаваним новим речима подесним за књижевну употребу – све до 1923. године, када је са доласком фашиста на власт обустављен рад на речнику и његово публиковање. Тек 1965. покренут је пројекат израде новог речника, на новим принципима: да

има у проучавању граматике, правописа, неологизама и историје италијанског језика.

Недавно је у Академији покренут нови пројекат, динамички речник савременог италијанског *Vocabolario dinamico dell'italiano moderno* (VoDIM).³⁵ Академија је задржала свој изворни профил удружења истакнутих стручњака који се баве описивањем и промовисањем истраживања италијанског језика, само више није тако пуристички настројена као некад. Активна је у међународној научној сарадњи, комуникацији са европским институцијама (један је од оснивача ЕФНИЛ-а), а нарочито у организовању научних скупова, подршци центрима за проучавање италијанске филологије, лексикографије и граматике. У оквиру њеног центра за саветовање о савременом италијанском језику (*Centro di Consulenza della lingua italiana contemporanea*, CLIC, основаног 2001), годишње се одговори на више хиљада постављених питања. Иако нема ни званичну улогу нити званичну одговорност за италијански језик, Академија дела Круска представља независно саветодавно тело од великог ауторитета.

Језичку ситуацију у Б у г а р с к о ј приказала је Svetla KOEVA (Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences) у реферату „The language situation in Bulgaria” (стр. 183–192, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-23-Koeva.pdf>), који се претежно ослања на статистичке податке са бројним референцама на сајтове на којима се они налазе. Бугарски је једини званични језик у земљи, и матерњи језик преко 85% становништва; следе турски (9,1%) и ромски (4,2%), а за остале се подаци не дају. Табеларно је приказан распоред говорника та три језика по регионима ове земље, према попису из 2011. Следи поглавље о динамици те језичке разноврсности (у теоријским оквирима које су поставили Гринберг 1956. и Либерсон 1981), са табеларним приказом података за последњих 120 година. Даље се ауторка бави језиком медија,³⁶ као и бугарским на интернету, посебно на Википедији где он (са око 240.000 чланака у фебруару 2018) заузима 36. место међу укупно 285 језика. На крају је дат осврт на бугарски језик у образовању, где је он обавезан на свим нивоима, од предшколског до универзитетског.³⁷ Ауторка закључује да, и поред знатног развијања електронских језичких ресурса (речника, корпуса, лексичких база података <http://ibl.bas.bg/resursi>) током последње деценије, они и даље нису довољно

се документује настанак и развој националног језика а не, као раније, да се представи изабрани канон чистог језика и исправног писања. Из финансијских разлога овај пројекат је убрзо преточен у други, речник средњовековног италијанског.

³⁵ В. www.accademiadellacrusca.it/it/eventi/crusca-torna-vocabolario-lessicografia-dinamica-dellitaliano-post-unitario.

³⁶ Фокусира се на утицај страних језика, првенствено енглеског, на савремени бугарски током последњих 30-ак година, и истиче да се на радију и телевизији не поклања довољна пажња лекторским службама.

³⁷ Потом се детаљно анализирају подаци, из неколико година, о успеху бугарских ђака на тестовима PISA и PIRLS (Progress in international reading literacy study), и коментаришу закључци који се из тих бројки могу извести. Као смерница за побољшање, иначе солидне ситуације (нпр. на тестирању 2016. године бугарски четвртаци су заузели 14. место у конкуренцији 50 држава) види се повећање обима наставе бугарског језика у школама и увођење у наставу језичких технологија каква је нпр. систем учења језика уз помоћ компјутера CALL (Computer-assisted language learning).

квалитетни и бројни за развој одговарајућих технологија нужних да подрже развој бугарског друштва.

Делатност институција за холандски језик описали су Hans Bennis и Johan Van Hoorde (Nederlandse Taalunie) у реферату „Different countries, one language – an integrated language policy: language policy in the Dutch language area and the role of the Taalunie” (стр. 193–199, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-24-Bennis-VanHoorde.pdf>). После осврта на бројке везане за холандски језик,³⁸ аутори истичу да холандска језичка политика полази од става да је холандски језик у здравом стању. Никада досад није било толико много активности и стваралаштва на холандском језику, како говорном тако и писаном, са досад незабележеним шаренилом тема из друштвеног живота, знања и разних сектора људске активности.³⁹ Дакле, сматра се да холандски језик није уопште угрожен, нити је у дефанзивном положају, већ је то здрав језик у друштву које се убрзано мења, способан да се адаптира у условима непрестаних промена.

Потом аутори представљају две главне институције задужене за језичко планирање и језичку политику, чија је структура и подела ингеренција условљена рационалним ставом према потребама овог плурицентричног језика. Првенствено на политичком нивоу то је Језичка унија (<http://over.taalunie.org/dutch-language-union>), међувладина организација основана 1980. године споразумом Краљевина Холандије и Белгије, са циљем да обједини језичку заједницу у Холандији и холандски говорећу заједницу у Белигији, а под надлежноћу два парламента, холандског и фламанског.⁴⁰ Тиме су се обе државе одрекле дела свог суверенитета који се односи на област језика, и пренеле га на Унију (нпр. Унија је једина надлежна за званични правопис). На инфраструктурном нивоу, надлежна установа је Институт за холандски језик (<http://ivdnt.org/the-dutch-language-institute>), настао трансформацијом пређашњег Института за холандску лексикографију, тако да садржи не само речнике и корпусе текстова већ и друге језичке ресурсе као што су терминолошки подаци, граматике и језичка оруђа какви су PARSERS, NAMED-ENTITY RECOGNITION и сл. Институт је независан правни ентитет (смештен у Лајдену и у Лувену, кампус Антверпен), а непосредно је одговоран комитету министара Уније.⁴¹

Унија и Институт тесно сарађују и међусобно⁴² и са другима (нпр. научна установа Меертенс институт из Амстердама, Универзитет у Генту), са

³⁸ Са око 24 милиона говорника у Холандији, белгијској покрајини Фландрији, на Суринаму и још неким Карипским острвима, холандски је „средње велики” језик: четрдесети је на свету, осми у ЕУ и трећи германски (после енглеског и немачког). Око 1.250.000 људи учи холандски као други језик, од тога 100.000 су одрасли, а око 400.000 су ђаци у школама суседних држава; студира га око 30.000 студената на факултетима у 40 земаља света.

³⁹ Тврдња се базира на истраживању о стању холандског језика које је 2017. спровела група истраживача са Меертенс института у Амстердаму и Универзитета у Генту.

⁴⁰ У федералној држави Белгији, питања језика и културе су у искључивој надлежности језичких заједница.

⁴¹ Од њеног буџета од око 10 милиона евра, који холандска влада финансира са две трећине а фландријска са једном, око петине средстава одлази на Институт.

⁴² Важни производи настали из сарадње Института и Уније су (дигитални) правописни речник холандског (тзв. „зелена књига”), научна граматика која је део *Taalportal*-а, општа

циљем да сво знање, ресурси и алати развијени за холандски језик буду доступни свим корисницима, и у научне сврхе и за даљи развој „тржишта” холандског језика, у земљи и иностранству.

Ситуацијом са француским језиком баве се два аутора: Nathalie MARCHAL (Service de la langue française, Bruxelles) у реферату „Les dispositifs de coopération linguistique dans l’espace francophone” (стр. 201–211, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-25-Marchal.pdf>), и Jean-François BALDI (Délégation générale à la langue française et aux langues de France) у реферату „En France, un droit et une institutions au service de la politique linguistique” (стр. 213–219, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-26-Baldi.pdf>). Након скицирања историјског и политичког оквира у коме данас, као наслеђе француске колонијалне прошлости, постоји франкофонија,⁴³ као и осврта на специфичност француског у односу на друге светске језике,⁴⁴ прва ауторка описује делатност две главне организације на тлу франкофоније: OIF (l’ Organisation Internationale de la Francophonie) и OPALE (Organismes Francophones de Politique et d’Aménagement Linguistiques). OIF је основана 2005, данас има 84 чланице (58 чланова и 26 посматрача), а више него језиком бави се геополитичким питањима и нарочито подржавањем високог образовања и науке путем Agence Universitaire de la Francophonie. OPALE су 1991. године основале четири тзв. „северне” француске земље: Француска, канадски Квебек, француски део Швајцарске и француски део Белгије, које су представљене различитим телима, док OIF има статус посматрача. Организација је изразито оријентисана на питања језичке политике: осим заједничке реформе правописа спроведене (не баш у потпуности) током последње деценије прошлог века, земље чланице сарађују на задацима као што су: парирање глобалном изазову енглеског, обезбеђивање места француског у информатици и техници, израда заједничке терминологије, женски називи занимања, недељи француског језика и франкофоније (око 20. марта), а на годишњим конференцијама заједнички се доносе резолуције (нпр. о јасном језику, разумљивости техничких и административних текстова, утицају дигиталних техника на језик, језичкој

граматика популарне намене, језички саветник у виду веб сервиса *Taaladvies.net*, разни двојезични речници (од арапског и индонежанског до скоро свих европских језика, закључно са финским и хрватским). Једнојезичке лексикографске изворе чине историјски речници различитих периода, од најстаријих докумената до данас. Сви су они дигитализовани и интегрисани у једну лексичку базу, тзв. *Geintegreerde Taalbank* („интегрисана језичка банка”).

⁴³ У домену лингвистике она се посматра као скуп свих говорника француског језика: данас их је око 274 милиона (пројекција за 2050. је чак 500 милиона, од тога 12% у Европи, 85% у Африци), у 32 земље где је француски (сам или уз још неки) службени језик (ово су бројке из наредног реферата, стр. 218–219). У домену геополитике и дипломатије франкофонија је још шири појам: то су земље и региони у којима је француски *lingua franca* или неки од језика у употреби, као и они где је доста говорника франкофоно или где је присутан значајан утицај француске културе.

⁴⁴ За разлику од изразито полицентричних (плурицентричних) језика какви су други европски језици који су се проширили на више континената (енглески, шпански, португалски), француски је и даље изразито централизован: Француска је епицентар језичких иновација тако да говорници ван матице осећају несигурност при употреби језика, што је ствар традиције условљене чврстом кодификацијом још у XVI веку. Ова ситуација се тек у најновије време полако мења.

интеграцији миграната). Планира се проширење сарадње са „јужним” франкофоним земљама, евентуално и формирање заједничког тела којим би се јединство француског језика одржавало истовремено са равнотежом између, с једне стране његове растуће полицентричности и различитости, и с друге екстремног нормирања и централизације под капом Академије.

Други реферат бави се законском регулативом и институцијама у служби језичке политике. Устав (у члану 2) прописује да је „језик Републике француски”, те да је он обележје суверенитета – исто као што су то застава, химна итд. Упоредо са овим унитарним и централистичким концептом француског језика, Устав (у члану 75, уведеном тек 23. јула 2008) препознаје и оне регионалне језике који чине недељиво наслеђе Француске: окситански/провансалски, баскијски, бретонски – не као територијално ограничене већ у употреби у целој Француској. Трећи уставни стуб језичке политике јесте франкофонија, препозната такође тек ревизијом Устава од 23. јула 2008., чланом 87: „Француска Република учествује у развоју солидарности и сарадње између држава и народа са француским наслеђем”.

Тело задужено за примену ових начела јесте DGLFLF (Délégation générale à la Langue française et aux langues de France), чији су основни циљеви да: 1) гарантује употребу француског језика у друштву; 2) обезбеди да француски буде модеран и иновативан језик, који прати новине у науци, технологији и друштву (стварање нових речи за нове појмове); 3) ставља дигиталне технологије у службу француског језика (нпр. употреба француске тастатуре); 4) развија свест о значају употребе француског у земљи и у свету (недеља франкофиније, дан француског језика у медијима – тема није само правилност говора, већ је фокус на језику, његовој историји, развоју, будућности); 5) прати језичке праксе у земљи преко опсерваторије језичких пракси (Observatoire des pratiques linguistiques – даје информације о стању језика у Француској, издаје часопис *Langues et cité* итд.); 6) подстиче употребу регионалних језика у друштву, у јавном простору, у дигиталној сфери, у настави, у култури и уметности – што је битно када се има у виду да Француска није потписник Европске повеље о регионалним или мањинским језицима. Изазови који се постављали пред DGLFLF су следећи: 1) улога и значај националне језичке политике у светлу интернационализације и дематеријализације знања; 2) „брегзит” (уз претпоставку да се наруши примат енглеског); 3) будућност француског у Африци (в. нап. 43); 4) акциони план за институционализацију франкофоније.

Језицима и језичком политиком у Немачкој баве се Astrid ADLER и Rahel BEYER (Institute for the German Language) у реферату „Languages and language policies in Germany / Sprachen und Sprachenpolitik in Deutschland” (стр. 221–242, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-27-Adler-Beyer.pdf>). Овај реферат је један од најопширнијих у зборнику, и веома добро документован резултатима неколико нових истраживања (претежно Института за немачки језик, IDS).⁴⁵ У Немачкој је немачки не само једини државни језик у службеној и јавној употреби у свим

⁴⁵ Нпр. цео један сегмент посвећен је занимљивом разматрању домета и недостатака – самог питања, а онда и одговора – добијених на питање постављено (први пут после 1939.)

доменима, већ и једини матерњи језик за нешто преко 90% становништва. Аутохтони мањински језици су дански, фризијски, лужичкосрпски и ромски, а регионални језик је доњонемачки (у северним покрајинама, где се њиме, према истраживању IDS-а, компетентно служи око 1/3 становништва).⁴⁶ Језичкој разноликости током последњих пола века битно доприносе имигранти, ранији „гастарбајтери” с југа Европе и најновији са Блиског и Средњег Истока и из Африке. Постоји и немачко-руска двојезичност (као резултат репатријације Немаца из Совјетског Савеза). Према званичној статистици, преко 18 милиона људи у Немачкој има усељеничко порекло. Немачки језик се не помиње у Уставу, нити у било ком закону вишег ранга на федералном нивоу, већ само у неким помоћним законима покрајинског ранга који га експлиците наводе као језик администрације и судства. Са друге стране, мањински језици, односно мањине које говоре аутохтоним мањинским језицима, веома су заштићене законом.⁴⁷

Званична регулатива постоји у планирању корпуса, нарочито у области правописа. Након реформе 1996. године, и расправа које су уследиле (уз допуне 2004, 2006, 2011, 2017), Стална конференција министара просвете и културе свих покрајина, установила је Савет за немачки правопис (*Rat für deutsche Rechtschreibung*), наднационално тело од 41 члана из 7 земаља и региона,⁴⁸ чије су одлуке обавезујуће у школству и службеној употреби. Остали аспекти језика (граматика, лексика, неологизми итд.) нису предмет законских одредби ни на ком нивоу. Законска регулатива постоји само у домену усвајања немачког језика од стране усељеника из европских и других земаља у контексту њихове интеграције.⁴⁹ Помоћни закони третирају и питања завичајних језика (допунска настава и сл.) али не на савезном већ само на покрајинском нивоу. Укупно узев, језичка политика према аутохтоним мањинским језицима оријентисана је на њихово промовисања, док се она у вези са алохтоним или новим мањинама (тј. имигрантима) фокусира на њихово овлада-

на попису становништва из 2017. године: „Којим се језиком превасходно говори у вашем домаћинству?”

⁴⁶ Дијалекти су иначе у одумирању (идући од старијих генерација према млађима) а оно што опстаје јесу тзв. региолекти, тј. варијанте књижевног језика чији се изговор одликује различитим локалним фонологијама. Некадашња „унутрашња вишејезичност” (нем. *Innere Mehrsprachigkeit*, заправо диглосија) од 1970-их уступа пред једноваријантношћу (нем. *monovarietäre Kompetenz*). Праву вишејезичност чини престижно владање бар још једним европским језиком, у новије време енглеским, а још од средине XX века и француским (изворно, била је то мера француско-немачког помирења).

⁴⁷ Сходно принципу територијалности и културног суверенитета покрајина, нпр. у Шлезвиг-Холштајну је покрајинским законом од 2004. дозвољена употреба фризијског у локалној власти и у јавном простору. На савезном нивоу издваја се само једна мањина, Лужички Срби, којима се гарантује употреба њиховог језика у судству у регионима са лужичким становништвом.

⁴⁸ Немачка има 18 представника, Аустрија 9, Швајцарска 9, по један је из Лихтенштајна, Лужног Тирола и немачке заједнице у Белгији, плус један посматрач без права гласа из Луксембурга и председавајући. Чланови потичу из разних струка везаних за језик (просвета, издаваштво, новинарство, наука – од тога су два из Института за немачки језик у Манхајму, где је Савету и седиште у ком се састаје двапут годишње, в. www.rechtsschreibrat.com).

⁴⁹ Индикативно за неприкосновени положај немачког је и то што конкретни члан 43, став 3 Закона о досељавању (*Zuwanderungsgesetz*), не наводи име језика којим усељеници треба да овладају.

ваће немачким језиком. Ауторке на крају подробније приказују неколико репрезентативних студија о језику и ставовима према језику, све новијег датума (из 2008, 2010, 2016. године).

Ситуацијом на Исланду баве се чак два аутора: Ari Páll KRISTINSSON (Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies) у реферату „National language policy and planning in Iceland – aims and institutional activities” (стр. 243–249, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-28-Kristinsson.pdf>) и Guðrún KVARAN (Icelandic Language Council) у реферату „The Icelandic Language Council: past, present and future” (стр. 251–258, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-29-Kvaran.pdf>). Први аутор даје и општи преглед исландских језичких прилика и оцртава неке од њихових особености,⁵⁰ међу којима посебно место заузима изразити пуризам (граматички, правописни и лексички) који се огледа и у масовном занимању свих слојева становништва за језичка питања.⁵¹ Као научна установа, Институт „Арни Магнусон” тесно сарађује са Исландским универзитетом, а истовремено се бави ширењем знања о исландском језику, јачањем и очувањем његовог усменог и писаног израза, пружањем савета о употреби језика (нарочито термина и неологизама), а посебно се труди да његови збирке и ресурси буду доступни широкој публици у земљи и иностранству.⁵² Кристинсон закључује да се Институт бави планирањем корпуса, испуњавајући тако свој део посла у оквиру поделе задатака са Саветом за исландски језик, надлежним за деловање на пољу планирања статуса.

Друга ауторка се надовезује на претходно излагање тако што описује како је законом из 2006. године (коме су претходили пар њих из 1985, 1990) спроведена велика реконструкција институција и тела задужених за бригу о исландском језику: Института за исландски језик (основаног 1946, са задатком израде Универзитетског речника, заправо историјског, уз обавезу састављања збирки неологизама) и Савета за исландски језик (основаног 1964, чије чланове – на предлог разних институција и удружења – именује Министарство просвете) задуженог да координира рад комитета за терминологије и њихових корисника. Савет од 2006. пружа Влади саветодавне услуге из области исландског језика; Министарству просвете и Министарству културе даје препоруке у вези језичке политике; издаје годишње извештаје о стању

⁵⁰ Нпр. Исланд је ретка земља без индигених мањинских језика (осим знаковног, којим се служи око 300 људи), тако да је исландски једини службени језик; исландски нема дијалеката него само два врло слична варијетета, северни и јужни (али у дијаспори се варијетети итекакао разликују); за само последњих 20-ак година, осим енглеског, у јавну употребу улазе и пољски, летонски, филипински и тајландски, као језици најбројнијих група имиграната (чији је удео у укупној популацији за то време порастао са 2% на 10%); и поред својевременог стопостотног успеха у „чишћењу” језика од данизама (распрострањених након пет векова данске владавине Исландом), данас се исландски тешко одупире надирању енглеског, нарочито у области туризма, трговине и сл., као и у високом образовању.

⁵¹ Смишљањем неологизама баве се и појединци, мада читаве групе преводилаца и неколико комитета за терминологију систематски раде на изградњи домаће терминологије у свим областима – са посебном бригом за фитонимију и ихтионимију.

⁵² Исландска влада и Парламент наменили су значајна средства за унапређење језичких технологија у периоду 2018–2022.

језика; изражава похвале позитивним примерима употребе језика у јавности – и скреће пажњу на случајеве на којима сматра да „још треба радити“; саставља правописна правила која се примењују, између осталог, у школама – а што прописује Министарство просвете. Оно је надлежно за спровођење језичке политике у сарадњи са Саветом.⁵³ На основу два опсежна извештаја посебне комисије Савета из 2010. и 2011. године, Парламент је донео Закон о статусу исландског језика и исландског знаковног језика. И најзад, као главни задатак Савета у блиској будућности ауторка истиче активности против сиромашења речника исландске деце и омладине.⁵⁴ Ово је озбиљан проблем и у домену културе, с обзиром на постојање богате и још увек живе књижевне традиције на Исланду.

Стањем у области норвешког језика бави се Åse WETAS (Language Council of Norway) у реферату „100 years of language planning in Norway” (стр. 259–263, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-30-Wetas.pdf>). Овај језик велике дијалекатске разурђености нема један стандардни израз већ две варијанте писаног стандарда, нинорск (Nynorsk, NN, базиран на говорном норвешком) и бокмал (Bokmål, BN, традиционално ослоњен на дански књижевни језик). Свака варијанта понаособ прву званичну правописну реформу прошла је 1901. тј. 1907. године, да би 1917. била уведена заједничка реформа са дугорочним циљем да се два стандарда временом стопе у један.⁵⁵ Ни читав век касније, и након још две заједничке реформе, 1938. и 1959. године, за које су везана и нека драматична дешавања⁵⁶ (као и неколико експеримената, нпр. двостепени систем са исходом увећања броја правописних разлика током последњих пар деценија XX века), испоставило се да циљ зацртан 1917. године ипак није остварен. Стога се од њега званично одустало 2002. године, а 2005. основан је нови Савет за норвешки језик,⁵⁷ при Министарству вера и културе. Савет није научна установа већ тело са бројним задацима на пољу спровођења језичке политике у јавном сектору, школама, високом образовању, приватном сектору и трговини – што обухвата лексикографију, терминологију, једноставан језик итд. Савет одобрава речнике за школску употребу и уноси ситне корекције у правопис оба стандарда, бокмала и нинорска (који су подвргнути још по једној реформи, 2005. и 2012. године). Група стручњака који су радили на реформи

⁵³ Савет се у формулисању језичке политике исландског језика у великој мери угледао на Декларацију о језичкој политици нордијских језика (донету 2006, објављену 2007). Затим је пажљиво проучено које области јавног живота треба истражити (дошло се до броја од њих 11, и свакој је посвећен посебан симпозијум). Парламент је разматрао на основу њих поднете предлоге, и 12. марта 2009. се сагласио са исландском језичком политиком формулисаном актом „Исландски за све намене /у свакој прилици”.

⁵⁴ У усменом изражавању велика је интерференција енглеског језика, а у писменом се испољавају последице чињенице да тинејџери (нарочито дечаци) читају јако мало или нимало.

⁵⁵ На политичку тежину овог потеза указује чињеница да је влада морала да запрети оставком у случају да не добије већину гласова у прилог реформи.

⁵⁶ Током педесетих година XX века размере правих демонстрација попримили су протести родитеља незадовољних што се, у складу са реформом из 1938, њиховој деци у школама уместо традиционалног правописа намеће нови.

⁵⁷ Претходни Савет је норвешки парламентар још 1972. основао као саветодавно тело задужено да успостави консензус у области језичке политике и језичког планирања, што није остварено.

2012. искористили су плодове дигитализације језичких ресурса која се од почетка новог миленијума спроводи на Универзитету у Ослу (корпуси и грађа лексичких збирки), чиме је остварен приступ огромном језичком материјалу.

Пошто оба стандарда и најновијим правописним реформама још увек садрже варијанте алтернативног писања, прескриптивну функцију сада врше дигитални речници – када год Савет за норвешки језик промени писање неке речи, то се моментално одрази у дигиталном речнику. Дугорочни циљ рада на стандардизацији јесте смањење броја правописних варијанти.

Језичким приликама у Ш в е д с к о ј бави се Jennie SPETZ (Sweedish Language Council) у реферату „Swedish in the spotlight” (стр. 265–269, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-31-Spetz.pdf>). Ауторка истиче да је и поред значајног интересовања јавности за језичка питања, околности под којима су се промене, првенствено у домену правописа, одвијале током XX века (од реформе правописа 1906. до стабилизовања норме током наредне две деценије) изразито су мирне (нарочито у поређењу са суседном Норвешком и Финском). Ово је, између осталог, и последица тога што је шведски језик вековима, још од разграничења са норвешким и данским у XVI веку, имао неприкосновени положај у држави и није био битан фактор националног идентитета. Својеврсну прекретницу донело је тек чланство у ЕУ (од 1995), јер се шведски тад први пут нашао у улози мањинског језика – према језицима осталих држава чланица и према енглеском. Пробуђена свест о шведском језику довела је до формулисања језичке политике (1997. формиран је Одбор за шведски језик, касније Савет за шведски језик), дефинисања његовог положаја као главног језика у држави – мада је прво регулисан статус мањинских језика (фински, меанкиели, ромски, сами и јидиш) законом из 2000. године, а тек након многих усаглашавања и Закон о шведском језику је предложен 2005. и коначно усвојен 1. јула 2009. Разлог овом оклевању да се шведски прогласи главним језиком у држави⁵⁸ лежи у чврстом идеолошком опредељењу за очување различитости и мултикултуралности, према коме би се успостављање лингвистичке хијерархије могло схватити као стављање једне етничке групе у привилегован положај!⁵⁹ Тако закон о језику из 2009. године – зависно од тачке гледишта – представља компромис, сукоб идеолошких ставова или златну средину.

Ситуацију у Е с т о н и ј и представио је Tõnu TENDER (Institute of the Estonian Language) у реферату „Introduction to language planning and maintenance in Estonia” (стр. 271–282, <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/>

⁵⁸ Није, међутим, било препрека да се он прогласи већинским језиком још предлогом из 2005. који поставља четири политичка циља у вези са језиком: 1) шведски је већински језик у Шведској; 2) шведски треба да буде комплетан језик, тј. да буде у употреби у свим областима друштва; 3) језик администрације треба да буде правилан, једноставан и разумљив; 4) свако има права на језик: да учи шведски, да учи стране језике, и да користи свој матерњи језик или мањински језик.

⁵⁹ Са друге стране, због растућег значаја енглеског у шведском друштву, нарочито у области културе и високог школства, а имајући у виду и висок ниво владања тим језиком у широким слојевима становништва, неки стручњаци чак предлажу да енглески у Шведској добије статус другог језика, а не страног.

mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-32-Tender.pdf). Високо организованом и синхронизованом бригом за естонски језик, као један од најважнијих елемената естонског идентитета (што стоји и у преамбули Устава), поред Институт за естонски језик као централне установе задужене за неговање, заштиту и развој естонског језика (<https://www.eki.ee/EN/>), баве се још Министарство просвете и науке, Савет за естонски језик и Друштво за матерњи језик. Осим научне делатности усмерене на дугорочни опстанак естонског језика (стандардизација, лексикографија, ономастика, дијалектологија, терминологија, корпуси), Институт је изразито оријентисан на изношење резултата свог рада у јавност, преко бесплатних електронских сервиса (<https://www.eki.ee/EN/services>) и преко дигиталне библиотеке са преко 70 речника (<https://www.eki.ee/EN/dictionaries>).

На самом крају конференције одржана је панел-дискусија у којој су упоређене различите врсте језичке политике, оличене у опречним ставовима: „Оставите језик на миру”⁶⁰ или „О језику се мора водити брига” (<http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-34-Panel.pdf>). Уз модератора Томаша Вародија, учествовали су Џон Симпсон, Ина Дривите, Габор Просеки и Ханс Бенис, полазећи од стања у својим језицима тј. земљама. Наспрам формално недефинисане ситуације са енглеским (за који нема никаквих регулаторних тела нити законских одредби, а језик се ипак хомогенизује под утицајем медија и просветних програма – при чему „институција” у којој је он оличен, *Оксфордски речник*, у коме је Симпсон један од уредника, задржава дескриптивну а не прескриптивну улогу), стоји високи степен надзора над летонским (о коме се, због његове идентитетске улоге, води нарочита брига на државном нивоу). Између ових екстрема стоји мађарски (где се велика пажња поклања образовању говорника и стандардизацији на пољима терминологије и правописа) као и холандски (где се језичка промена схвата као природна појава, те се језик не подвргава нормирању – али се зато води брига о говорницима којима се обезбеђују савети у вези са употребом језика).

Из овог представљања 17 реферата који описују ситуацију у 15 европских земаља (од тога 2 ван ЕУ), јасно је да сви (или бар половина европских држава) имају одређених проблема, да је свугде ситуација у некој врсти превирања, и да се сви са тим активно носе – било да су у питању „велики” и/ли широко распрострањени језици (као француски, немачки, холандски) било „мали”, као што су три балтичка и исландски; било да су земље једнојезичне (и то у различитој мери, од Исланда и Мађарске до Летоније) или вишејезичне (од активно двојезичне Белгије до низа земаља чијим бројним мањинским језицима говори скоро занемарљиви број становника); било да им је службени језик прописан уставом (Француска, Летонија, Естонија) или не (Италија, Немачка, Шведска). Осим тога, из уводних реферата о неким свеевропским пројектима, јасно је да су многе земље већ далеко одмакле у изради заједнич-

⁶⁰ *Leave your language alone!* (што је од средине XX века био мото америчког структурализма, прихваћен и у Европи) према чувеном наслову Холове књиге (Robert A. Hall Jr., Ithaca/NY; Linguistica, 1950), уп. и Фишманово сасвим супротно становиште у наслову: *DO NOT leave your language alone!* (Joshua Fishman, New Jersey – London: Lawrence Erlbaum, 2006).

ких критеријума и стандарда за праћење развоја језичке ситуације у европским оквирима. На осталима је да им се придруже.

Јасна Влајић-Појовић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд, Србија
jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.161.1'373(049.32)

*Лексический атлас Русских народных говоров, Том I,
Растительный мир.*
Москва – Санкт-Петербург: Российская академия наук,
Институт лингвистических исследований РАН,
Институт славяноведения РАН, 2017, 731 стр.*

Друга половина XIX века може се сматрати зачетком дијалектологије као научне дисциплине код Руса. Познати руски лексикограф В. Ј. Даль 1852. године објавио је рад *О наречьях русского языка*, а 1897. појавила се и прва дијалектологија руског језика – *Опыт русской диалектологии* Ј. Собољевског. С правом можемо казати да се о дијалектолошким атласима руских говора почиње рано размишљати. На иницијативу академика А. А. Шахматова, 1904. године настала је московска дијалектолошка комисија (МДК), чији је основни задатак био сакупљање дијалекатске грађе.

Пробни том *Лингвистичког атласа руских народних говора* (ЛАРНГ) изашао је 2004. године. На овоме месту приказујемо *Први том* који је посвећен *Биљном свейу* у оквиру семантичке групе *Природа*. Као одговорни редактор овога тома потписан је један од најистакнутијих дијалектолога и лингвогеографа руског језика, Татјана Ивановна Вендина, дугогодишњи (од 2003. године) председник Међународне комисије за *Опцијесловнски лингвистички атлас* (ОЛА) при Међународном комитету слависта. Важно је поменути и то да је оснивач *Атласа* И. А. Попов, руководиоци пројекта су А. С. Герд и С. А. Мызников, редакциони одбор чине Т. И. Вендина, В. Н. Гришанова, О. И. Жмурко, Л. Я. Костючук, С. А. Мызников, Т. К. Ховрина и Т. В. Шалаева. Редактор овог тома јесте Т. К. Ховрина, а рецензенти су академик С. М. Толстая, д. ф. н. А. Н. Соболев и к. ф. н. О. Г. Ровнова. Сви они, укључујући и ауторе карата којих је чак 72,¹ позната су и призната имена и ван граница руске лингвистике и својим научним интегритетом сведоче о квалитету овога дела. Други том *Атласа* биће посвећен животињском свету, трећи пејзажној лексици, четврти метеорологији итд. Иако посао око прикупљања

* Приказ је настао као резултат рада на пројекту – *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Из техничких разлога, овде их нећемо набрајати.

грађе за *Айлас*, поштујући план рада који је наведен у пробном тому, није у потпуности завршен, редакција *Айласа* одлучила је да се штампају први лексички томови.

На првим странама *Айласа*, пре *Садржаја* (стр. 5–6), *Списка скраћеница* (стр. 6) и *Увода* (стр. 7–11), дат је преглед установа (стр. 4) које су, на одређен начин, имале учешћа у настајању овога дела. Као саставни део увода, као што је и уобичајено за публикације овога типа, дат је списак сарадника који су учествовали у изради карата, што самостално што у коауторству. Неки од њих аутори су једне, а неки и преко 50 карата. Након тога, наведен је списак од 1064 пункта (стр. 12–16) који су обухваћени *Айласом*. Затим следи карта-бланковка (стр. 17) са нумерацијом пунктова из којих је сакупљана грађа за овај изузетан посао. Централни, разумљиво и највећи део књиге, припада поглављу *Карте, Мајеријали и Индекси мајеријала* (стр. 19–696). Након тога долази *Некартографисани мајеријал* (стр. 697–718) и *Сводни индекс* (стр. 719–727). На самоме крају *Айласа*, пре списка цитиране литературе, представљене су и области, административни рејони на које је раздељена територија по којој се распростиру руски народни говори са навођењем списка пунктова у свакој територијалној целини.

У првом тому *Лингвистичког айласа руских народних говора* на више од 200 лингвистичких карата представљена је и интерпретирана богата дијалекатска грађа забележена на простору који захватају руски народни говори. Како би се што веродостојније представиле лексичке разлике, семантичка структура одабраних лексема, или посебности дијалекатске творбе, у *Айласу* су рађене лесичке, семантичке, лексичко-творбене и творбене карте. Најбројније су, што је и очекивано, лексичке карте, које су рађене по принципу „од значења ка речи”. Има их око 150. У том корпусу је изванредан број дубл-карата. Оне, условно речено, представљају „пратећи материјал” основне карте. Дубл-карте рађене су у оним случајевима када се картографисани материјал одликује високим степеном лексичке, творбене, лексичко-творбене или семантичке варијантности, која, на неки начин, отежава читање саме карте. Да би се то избегло, с једне стране, а како би се, с друге, боље и јасније представила диференцираност руских народних говора, као добро решење показале су се дубл-карте. Пример за то је карта № 14, на којој је приказана лексичка карта Л13 *чаща, дремучий лес*. На њој је картографисано чак 30-ак назива којима се именује ‘густа шума, шипражје’. Уз ову карту, урађене су две дубл-карте на којима су истакнути ареали трију најраспрострањенијих лексема (на првој, № 15, јесте *чаща*, односно *чащá*, а на № 16 издвојене су лексеме *дѣбри* и *трусóба*). Међу картама имамо и неколико мотивационих. Циљ тих карата јесте да покажу разлике у мотивационим карактеристикама мапираних номинација истог референта. На пример, на мотивационој карти ЛСЛ 145 ‘подорожник’ показане су у мотивационим знаковима имена ‘боквице’ која постоје у руским народним говорима, па су се издвојили: локативно својство којим се актуализује место раста (нпр. растущий вдол дороги), функционално својство, указујући на сврху биљке (нпр. лечить), затим релациона својства која успостављају односе сличности (нпр. антропоморфный) и квалитативно или субјективно процењивање указивањем на карактеристике (нпр. строения листа). Израда мотивационих карата најпре није била планирана, али потреба за

њима настала је током рада на самом атласу. Треба истаћи и постојање неколико „номинативних” карата (карта № 19, № 22 и № 42) којима се исказују разлике у начину именовања појединих реалија – да ли се именује једном речју – изведеном или сложеном, или описном конструкцијом.

Сакупљен и овде представљен лексички материјал могуће је разврстати у неколико семантичких скупина: називе за шуме, називе за дрвеће, називе за траве, називе за печурке, називе за ниско растиње, односно жбуње, називе за јагодичасто воће. Подаци добијени на терену преточени су у лингвистичке карте. Свака од њих пропраћена је лингвистичким коментаром са наведеним посебностима за дату лексему, одређеним општим напоменама као и истицањем ареала картографисане лексеме. У вези са ареалима, напоменули бисмо да поједине „основне” карте, с циљем укрупњавања ареала, имају и по три дубл-карте (№ 171, № 172, и № 173; № 202, № 203 и № 204). Сваки коментар на карти прате и два одељка: први се тиче илустрације потврђених лексема на терену, а у другом је списак пунктова у којима је забележена и картографисана одговарајућа лексема.

Приликом израде карата, односно легенди које су њихов саставни део, поштован је систем знаковне, симболичке хијерархије. Први у низу јесте знак који представља тему карте, односно најфреквентнију лексему.

Материјал приказан на картама првог тома *Руског лингвистичког атласа* сведочи о неравномерној дијалекатској рашчлањености руских дијалеката, што потврђују карте у којима је видљив различит степен лексичке и творбене диференцијације. Такав наш закључак поткрепљује постојање дубл-карата – уз поједине карте рађене су и по две-три дубл-карте (Л 102) којима се истичу ареали, насупрот „иногда даже монотонная” (Л 59).

Ако се има у виду да на уводним страницама овога дела стоји да *Атлас* има задатак да представи лексичке и семантичке разлике, семантичку структуру речи и особености дијалекатске творбе, сматрамо да је постављени циљ веома успешно остварен. Пажљиво одабран лексички материјал, стручно представљен на картама, показао је тачном процену редакције да се лексички томови могу штампати и пре него што се заврши комплетно сакупљање планиране дијалекатске грађе. На одабраним картама сликовито су представљене дијалекатске особености руских народних говора.

Изласком из штампе првог тома *Руског лингвистичког атласа*, научна јавност добила је изванредно дело из домена лингвогеографије и дијалектологије. Реч је о значајном и вишеструко корисном делу на које ће се позивати и истраживачи других научних дисциплина (етнолози, културолози, биолози – будући да је грађом обухваћен биљни свет – и др.) у својим будућим истраживањима. *Атлас* по много чему, а пре свега по богатству грађе, представља вредан допринос не само русистици већ и славистици уопште. Узорна је у сваком смислу техничка уређеност и опремљеност публикације, што њеним приређивачима и издавачима, можемо рећи – служи на част.

Мирјана Пејровић-Савић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд, Србија
Mirjana.Petrovic@isj.sanu.ac.rs

Гордана Штрбац. *Фразеолоџија о човеку и човек у фразеолоџији*.
Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет,
2018, 284. стр.

Књига Гордане Штрбац *Фразеолоџија о човеку и човек у фразеолоџији*, са експресивним насловом којим се истиче двосмереност приступа – од концепта ка ознаци и од ознаке ка концепту, и двострукоост односа између давалаца и носилаца фразеологизираних идентификатора односно дескриптора – тренутно је последњи текст у следу ауторкиних лексиколошких истраживања. Овој књизи непосредно претходи књига *Соматизми и концептџуализација сиварности у српском језику (џлава и њени делови)* (2017), написана у коауторству са Горданом Штасни, те идући уназад *Дојуне комуникативних џлаџола: синтаксичко-семантички и лексикоџрафски ојис* (2011), као и читав низ радова.

У тражењу одговора на основна питања лексикологије, Гордана Штрбац је од првих својих радова полазила и са становишта других, за лексиколошка истраживања релевантних, лингвистичких дисциплина и приступа.¹ У овој монографији фразеолошким јединицима приступила је и са психолошког, а делом и филозофског, становишта, пошавши од опажању доступних и искуствено спознатих својстава реалија и појава, те на основу њих формираних концепата који *одражавају менталну џредставу коју човек има о себи и свеју* (стр. 10). Такав приступ усмеравао ју је да пође од синтаксичке и семантичке нерашчлањивости фразеологизама као њиховог основног формалног, структурног и значењског обележја, те да их као производ когнитивних механизма и део појмовног система сагледа и из угла когнитивне семантике и лингвистичке концептологије, а као носиоце културних садржаја и са етнолингвистичког и лингвокултуролошког становишта.²

Књига *Фразеолоџија о човеку и човек у фразеолоџији* садржи девет поглавља. У првом поглављу (*Уводна разматрања*, стр. 9–34) образложени су разлози за избор примењеног теоријско-методолошког приступа, те одређени предмет и циљеви истраживања; у задњем поглављу (*Фразеолошка слика*

¹ Магистарски рад: „Афективни глаголи: синтаксичко-семантичка анализа и речник валенције” (2005); докторска дисертација „Рекцијске допуне комуникативних глагола и глаголских именица” (2010).

² У литературу су, између осталих, укључена и следећа дела: Никола Рот. *Психолоџија личности*, 2017; Александар Костић, *Коџнџивна џсихолоџија*, 2006; Pol Ekman. *Razotkrivene etocije*, 2011; Nenad Havelka. *Socijalna percepcija*, 2001; Sunčica Zdravković. *Percepcija*, 2008; Душан Бандић. *Народна релиџија Срба у 100 џојмова*, 1991; Тихомир Ђорђевић. *Природа у веровању и џредању нашеџ народа*, 1958; Веселин Чајкановић. *Сџара српска релиџија и мџиологија*, 1994, а поред њих и неколико речника и енциклопедијских приручника, нпр. Драган Крстић. *Психолошка речник*, 1988; Светлана Толстој, Љубинко Раденковић. *Словенска мџиологија. Енциклопедијски речник*, 2001; Alen Gerbran, Žan Ševalije. *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*, 2013; *Medicinska enciklopedija* I–X, 1963; *Opća enciklopedija* 2–5, 1977–1979.

човека – синџеза и завршна размајрања, стр. 221–242) изведена је оцена експланаторне моћи примењеног приступа, те сведени и коментарисани резултати истраживања. Између првог и деветог поглавља по истом методолошком обрасцу истражено је шест концептуалних и семантичких домена, по којима су дата поглавља и насловљена: *Ојажане* (стр. 35–52), *Физиолошка стања, реакције и процеси* (стр. 53–68), *Физичке радње: крећане* (стр. 69–82), *Активност ума* (стр. 83–102), *Осећања* (стр. 103–136), *Говор* (стр. 137–169), *Човек као личности* (стр. 171–219). Сажет приказ теоријско-методолошког приступа, циља и резултата истраживања дат је на енглеском језику (*Phraseology about the human being and the human being in phraseology – summary*, стр. 243–248); на крају књиге дат је попис литературе (стр. 249–259) који обухвата преко 150 библиографских јединица на српском/хрватском, руском и енглеском језику, а затим *Именски реџистар* (стр. 261–264) и *Реџистар фразеолоџизама* (стр. 265–284).

Готово потпуна доследност у обради изабраних концептуалних и семантичких домена огледа се већ у самој структури шест централних поглавља. Свако од ових поглавља садржи четири основна дела: (1) уводне напомене; (2) предочавање датог домена са психофизиолошког, односно физичког или психолошког, и когнитивнолингвистичког становишта; (3) концептуализацију домена, која обухвата анализу структуре концепта и механизме коцептуализације, и (4) завршне напомене. Шесто поглавље садржи три потпоглавља обједињена уводним и завршним напоменама, а структурирана на исти начин као и поглавља II–V и VII (6.2, 6.3. – ЉУТЊА; 6.4, 6.5. – ТУГА, 6.6, 6.7. – РАДОСТ), а осмо четири (8.2, 8.3. – КАРАКТЕР; 8.4, 8.5. – ТЕМПЕРАМЕНТ; 8.6, 8.7. – ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СПОСОБНОСТИ И ИНТЕЛИГЕНЦИЈА; 8.8, 8.9. – ТЕЛЕСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ, СПОСОБНОСТИ И ВЕШТИНЕ).

Истраживањем је обухваћено 1200 фразеолоџизама, ексцерпираних из два специјална и два дескриптивна речника: Josip Matešić. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, 1982; Ђорђе Оташевић. *Фразеолошки речник српског језика*, 2012.³

На самом почетку књиге дато је прво одређење фразеолоџизама. То су јединице „сложене структуре чије су се саставнице, изгубивши статус самосталних лексема, ујединиле у нову целину развијајући потпуно нов семантички садржај”, а које због својих ‘специфичних граматичких и лексичко-семантичких обележја’ чине подсистем у лексичком систему српског језика (стр. 9), дакако и сваког другог, што ауторка на овом месту не каже, тежећи тачном одређењу проблема истраживања, али на што упућују њена позивања на податке из литературе о другим језицима и упоређивања с њима, што јој омогућава да разликује културно неспецифичне, универзалне, односно културно специфичне концепте и начине њихове вербализације. У наставку одређења фразеолоџизама она истиче да је „њихов настанак резултат појмовне обраде информација из човековог непосредног окружења и искуства које из њега црпи, често у садејству са значајним цивилизацијским тековинама”

³ Додатни речнички извори: *Асоцијативни речник српског језика*, 2005; *Семантичко-деривациони речник*. Свеска 1, Свеска 2, 2003, 2006; *Етимолошки речник хрватског или српског језика*, 1971–1974.

(стр. 9). Ова тврдња је веома важна пошто указује на начин настанка постојећих фразеологизама, али и на услове под којима настају нови, а значајна је и стога што у сербокроатистичкој литератури није до сада овако експлицитно била формулисана. Следећа, такође важна, тврдња – „фразеолошка грађа открива механизме функционисања нашег појмовног система”, истовремено је и кратак одговор зашто су истраживањем сваког од изабраних домена обухваћени структура концепта и механизми његове концептуализације. Како многи фразеологизми одражавају древна веровања и обичаје, те скривене симболе и значења, који су уграђени у језичку слику света, ауторка је, полазећи од приступа Јурија Апресјана, циљ свог истраживања усмерила на утврђивање тзв. наивне слике човека, коју је на основу добивених података сажето представила у завршном поглављу.

Како су постављени теоријско-методолошки оквир и доследност у структурирању поглавља омогућили детаљне и систематично вођене анализе, а на основу њих и извођење аргументованих закључака, приказ ове књиге, из које се готово ништа не би могло изоставити, а којој би се мало тога могло додати, може се усмерити на предочавање у њој датих одговора на неколико питања: како опажање и искуство утичу на формирање концепта, а на основу њега и на семантички садржај лексичких јединица; да ли су механизми концептуализације фразеолошких јединица, који омогућавају повезивање изворног и циљног домена, један од најпоузданијих показатеља организације лексичког система, те како фразеологизми одражавају језичку слику човека.

Гордана Штрбац показује да је опажање као когнитивни процес који обједињује примање и обраду података из спољашњег света основни услов за настајање фразеологизама којима се описују физиолошка стања, реакције и процеси, физичке карактеристике објекта детерминације и радње које субјекат над њима врши. Семантички трансформисани концепти, формиран на основу опажања и искуства, уграђују се у концептуализацију осећања, психосоцијалних особина и интелектуалних радњи, што показују наредни примери.

У творби фразеологизама одражавају се разлике у учешћу чула у прикупљању података, тачније речено у значају тако добивених података за човека; најбројнији су фразеологизми у које су укључени подаци добивени визуелним опажањем. Они обухватају примаоца визуелних утисака, орган којим се региструју спољашњи надражаји, сам процес опажања, обухваћени објекат и сврху спровођења перцептивне радње (стр. 41). За лингвистичка истраживања најважнија је разлика у броју лексичких јединица и начину вербализације створених концепата – у основном лексичком фонду од глагола којима се именује перцептивна активност најбројнији су они којима се именује радња визуелног опажања, а од именица именице *око/очи*, али и девербатив *погледа*; уз глагол *видети* у семантичке примитиве убраја се још само глагол *чути*. У општем језику само прототипични глаголи визуелног (*видети*, *гледајти*) и аудитивног опажања (*чути*, *слушати*) имају разгранату семантичку структуру; за разлику од њих, глаголи *мирисати* и *смрдејти* у медијалном лику само у жаргонском и колоквијалном изразу остварују значења глагола којима се именују емотивна стања и социјални односи, те својства појава и радњи. Највећа разлика показује се у инвентару лексичких

јединица којима се вербализују концепти створени различитим облицима перцепције – само се концепти створени у акту визуелне и аудитивне перцепције реализују свим средствима: лексемама, слободним и везаним спојевима (колокацијама) и фразеологизмима (седамдесет јединца). Важност података добивених визуелним опажањем показује се и у томе што се фразеологизми са глаголима којима се именује сама радња (*видејџи*, *гледајџи*, *мојџријџи*, *ојазайџи* и др.) и именицама *око/очи* јављају у свим доменима: у концептуализацији радње кретања именица *очи* је дескриптор локализатора (*ићи куда га очи воде*); у домену интелектуалних радњи локализатор (*јукло [синило] је коме њред очима, навлачијџи коме мрену на очи*), али и средство које омогућава или спречава остварење дате радње (*гледајџи дружим очима, гледајџи шта својим очима*); у домену осећања интензификатор радње (*мрак је њао [доцао] коме на очи*); у концептуализацији карактерних особина дескриптор субјекта (*имајџи велике очи*). У фреземима са именицама *нос* и *кожа*, а због двоструке функције на другачији начин и са именицом *језик* (орган чула укуса / орган говорног апарата) актуализирана су само значења којима се вербализују концепти из других домена (нпр. именица *нос* има функцију локализатора у фразеологизмима из домена физиолошких стања (*доцла коме дуца у нос*), а потом и интелектуалних способности (*не видејџи [не гледајџи, знајџи] даље од носа*), функцију дескриптора вршиоца радње у домену осећања (*обесијџи нос*) и карактерних особина (*дијџи нос*).

Наведени примери, којима би се могао прикључити читав низ других, показују да је ауторка с правом пошла од домена опажања будући да су тако стечени подаци у основи концептуализације човековог изгледа, понашања, интелектуалних и карактерних особина.

Концептуализација за човека везаних ентитета из различитих домена ванјезичке стварности и њихова вербализација фразеолошким јединицама најсложенији су когнитивни и језички модели, који се релативно касно усвајају, а релативно добро и лако тумаче, под условом да говорник и саговорник у подједнакој мери поседују одговарајући број истих опажањем и искуством стечених података, те да познају језичке, друштвене и културне кодове дате заједнице. И поред тога што је фразеологизам комплексна лексичка јединица, довољно је да један концепт именован простом лексемом сигнализира правац концептуалне и семантичке трансформације; на пример, осет пријатности стечен додиривањем нечег меканог и топлог, и супротно томе, непријатности додиривањем нечег тврдог или хладног као изворни домен индукује циљни – особине темперамента, што се вербализује фразеологизмима *бијџи мека / џврда (хладна, камена) срца*. С колико је пажње ауторка испитивила фразеологизме о човеку потврђују, између осталих, и ови подаци: у одељку о механизмима концептуализације визуелног опажања (2.3.2), на пример, она издваја следеће моделе, који се одликују укључивањем једноставнијег модела у сложеније што омогућава поступно повећање прецизности дескрипције циљног домена – СРЕДСТВО ПОМОЋУ КОЈЕГ СЕ ПРОЦЕС ОСТВАРУЈЕ → ПРОЦЕС (*не скидајџи ока с кога*); СРЕДСТВО ГЛЕДАЊА ЗА РАДЊУ ГЛЕДАЊА ОСТВАРЕНУ НА ОДРЕЂЕНИ НАЧИН (*видејџи голим оком*) и ПОКРЕТАЊЕ СРЕДСТВА ГЛЕДАЊА ЗА РАДЊУ ГЛЕДАЊА (у функцији давања сигнала) (*учинијџи на кога очима*). У одељку 5.3.2. о механизмима концептуализације интелектуалних радњи издваја између

осталих и ове моделе засноване на метонимији: СРЕДСТВО ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ АКТИВНОСТИ → ИНТЕЛЕКТУАЛНА АКТИВНОСТ (*мислићи својом љавом*), УЗРОК ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ АКТИВНОСТИ → ИНТЕЛЕКТУАЛНА АКТИВНОСТ (*имаћи мрену на очима*).

Детаљни прикази и структуре концепта и механизма концептуализације у свим обрађеним доменима омогућили су Гордани Штрбац да изведе следеће закључке: фразеологизација заснована на метонимији успоставља се на принципу преноса својства и функције дела тела или одређеног стања на физиолошка, физичка, психофизиолошка и психичка стања и процесе – ДЕО ТЕЛА ЗА СВОЈУ ФУНКЦИЈУ, који делује самостално (*прећворити се у око*) или удружен са метафором (*не ићи [не излазити]* коме *из љаве [из љамети]*). У процесу фразеологизације метонимијским обрасцима се, како ауторка истиче, успоставља веза између дела тела и његове функције, док у метафоричним дати део тела има симболичну функцију (*имаћи велико срце*).

Хијерахија изворних домена показује се у броју појмовних домена и броју фразеологизама. Према подацима Гордане Штрбац концептуализација, а потом вербализација људског тела, његових делова и њихових функција, као и стања организма и разних активности изворни су домени за све концептуално-семантичке системе, а следствено томе и за највећи број фразеологизама, из чега следи да је антропоцентризам основна одлика устројства лексичког система. То потврђује и распоред других изворних домена, предочен од вишег ка нижем месту на скали учесталости: простор и релације у њему, одређени најчешће преко човека као локализатора или објекта локализације; искуство стечено у непосредном додиру са животињама и представе о њима; знање о биљкама и традиционална веровања у њихове функције; феномени из природе (атмосферске појаве или реалије неорганског света); предметни ентитети, и религијски садржаји.

На основу тога што различити циљни домени имају исте изворне ауторка закључује да је метафорично пресликавање засновано на истим, и при том често и здруженим, сликовним схемама: САДРЖИВАЧУ (*зуйајти кога очима, љаво је ушао* коме *у љаву*), СИЛИ (*избијти* коме *шта из љаве*), ПУТАЊИ (*ојтејти се* коме *из усја*). Важну улогу у поимању говорне активности има схема блокаде (*скрајити* коме *језик*).

Одговоре на питање о томе како фразеологизми одражавају језичку слику човека ауторка даје кроз целу књигу, а посебно у одељку 8.3. (Концептуализација карактерних особина осликана фразеологијом). На основу фреквенцијских података на узорку од 1200 фразеологизама она показује које су карактерне особине важне за говорнике српског језика: исправно и праведно поступање према другим људима и супротно томе неисправно и неправедно (доброта, доброћудност, добродушност, племенитост, саосећајност, великодушност / поквареност, немилосрдност, пакост, злоба); не/способност човека да реагује у одређеним ситуацијама, те како се у различитим ситуацијама понаша (лукавост, препреденост, сналажљивост) и односи према другима (охолост, гордост, дрскост); не/доследност у понашању (попустљивост, принципијелност, упорност, тврдоглавост). Према предоченим подацима за српски језик на крајњој периферији концептуализације карактерних особина у наивној слици човека су следеће особине: шкртост, издашност, претворство, лицемерје, несебичност, посебност, похлепа, грамзивост, превртљивост,

склоност ка лагању, а потом и морална чврстина, непоузданост, ситничавост, неумереност и хировитости (стр. 178). Развијање фразеолошких значења одвија се најчешће по обрасцу УЗРОК КАРАКТЕРНЕ ОСОБИНЕ → КАРАКТЕРНА ОСОБИНА (*дошле, удариле коме лутке у главу* – каприциозност, ћудљивост; *удариле коме слава у главу* – бахатост, охолост, недолично понашање), и последица/МАНИФЕСТАЦИЈА КАРАКТЕРНЕ ОСОБИНЕ → КАРАКТЕРНА ОСОБИНА (*бићи зойов на зо нож ударити* – храброст, смелост; *не даћи ни црно испод ноћи* – шкртост, тврдичлук) и др. Језичка слика човека у једној језичкој и друштвено-културној заједници један је од параметара за утврђивање важећих социокогнитивних концепата у њој и један од показатеља њеног етнокултурног идентитета.

На крају овог, по броју података нужно ограниченог, приказа може се ипак извести неколико општих напомена: књигу Гордане Штрбац *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији* треба пажљиво прочитати у првом реду стога што примењени теоријски оквир у који су интегрисани когнитивистички и семантички приступи, методолошка доследност у анализи и извођењу закључака и детаљно спроведене анализе релативно великог корпуса фразеолошких јединица упућују читаоце како треба приступити испитивању језика, а уже лексичких јединица. Читаоци ове књиге неће стећи само већи или мањи број података о фразеологизмима, него и знање и умење како спознавању и тумачењу устројства лексичког система треба прићи.

Већ дуго се, више или мање често, говори о новосадској лингвистичкој школи у србистици, која се од почетка одликовала различитом предметном односно дисциплинарном усмереношћу, с једне стране, а усмереношћу на новије приступе, систематичношћу и раду на корпусу, с друге. Приказана књига Гордане Штрбац још једна је у низу монографија и студија данас активних сарадника Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду која ту школу на најбољи начин афирмише у домену лексиколошких истраживања.

Вера Васић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
vvasic021@gmail.com

Драгана Д. Вељковић Станковић. *Како мислимо речи.*
Прилози проучавању когнитивних аспеката српске лексике.
Београд: Јасен, Филолошки факултет Универзитета у Београду,
2018, 274 стр.

Когнитивистичка истраживања Драгане Вељковић Станковић, професора на Филолошком факултету у Београду, обављена током последњих шест година, добила су форму заокружене целине у виду монографије под називом *Како мислимо речи. Прилози проучавању когнитивних аспеката српске лексике*. Монографију чини десет радова, од којих је осам већ објављено, а за ову прилику уређено и методолошки и термилошки усаглашено, док се два рада први пут објављују. Радови су груписани у три поглавља: *Неки аспекти индентификације у српском језику* (стр. 11–76), *Деминуција и индентификација* (стр. 77–136) и *Антропологијски усмерена семантичка деривација* (стр. 137–258). Књига је пропраћена уводом *О књизи Како мислимо речи* (стр. 7–9), а завршава се списком литературе (стр. 259–269) и индексом цитираних аутора (стр. 270–272).

Полазећи од тога да сваки језик поседује специфичне матрице на основу којих „производи” значења, ауторкин циљ је био да представљањем једног броја ових матрица допринесе разумевању концептуалног мозаика изворних говорника српског језика. Истраживање је засновано на обимној и стилски разноврсној, репрезентативној грађи, чврстом и прецизном теоријско-методолошком апарату и релевантној литератури. Грађу чине: *Корпус савременог српског језика* Математичког факултета Универзитета у Београду, из којег је ексцерпиран највећи део примера, речници савременог српског језика, у које, поред описних, спадају и речници жаргона (*Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза* Д. Андрића, *Београдски фразерски речник* П. Имамија, *Речник савременог београдског жаргона* Б. и Н. Герзић) и *Велики речник сјраних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке, као и *Асоцијативни речник српског језика* П. Пипера, Р. Драгићевић и М. Стефановић, *Обраћни речник српског језика* М. Николића и речници синонима (*Синоними и сродне речи српскохрватског језика* М. Лалевића и *Речник синонима* П. Ћосића и сарадника), затим, у мањем обиму, књижевна дела, дневне и периодичне новинске публикације и други извори доступни на интернету, као и примери из разговорног језика. По свом основном карактеру когнитиван, приступ укључује и методолошки реквизитаријум многих лингвистичких дисциплина: стилистике, прагматике, нормативистике, лексикологије, семантике, дериватологије, методике наставе језика, лингвокултурологије и етнолингвистике, што истраживање чини мултидисциплинарним. Ауторка се ослања мање на славистичку, а више на англосаксонску лингвистичку литературу, користећи се и резултатима других хуманистичких дисциплина (психологије, философије, социологије, митологије, етнологије и антропологије). Озбиљност и истраживачка акрибичност огледају се и у прецизним

статистичким анализама. Резултати проучавања неретко су представљени схематски и табеларно, што доприноси прегледности закључака и радова у целини.

Прво поглавље чине радови: *О ширењу круџа адјективних и адвербијалних интензификајора у српском језику (иод уишцајем йпроцеса глобализације)* (стр. 11–25), *О значењу и уйошреби инйензификајора* ултимативан (стр. 26–40) и *Инйензификација и афирмајивна квалификација лексема са значењем неџајивне експресије* (стр. 41–76).

У првом раду се разматра феномен језичке интензификације у контексту глобализације, чија је особеност, између осталог, ширење интернационализама. Ауторка уочава да су се интензификатори *ајсолујино*, *йошјално*, *комјлејино* и сл. почели осећати снажнијим, па отуда и пожељнијим лексичким агенсима од домаћих, што се препознаје по све израженијем процесу (ре)дистрибуције, у коме прилози *веома*, *врло*, *изузетјино*, *йосебно*, *йошјуно*, *сасвим* и др. узмичу пред страним лексичким максимизаторима и екстремним модификаторима. Зато поставља за циљ да образложи оправданост, односно неоправданост употребе ових јединица, да укаже на неке значењске и колокацијске специфичности страних интензификатора, а такође и да открије когнитивну утемељеност интензификације адјективним и адвербијалним лексичким појачивачима *ајсолујан* / *ајсолујино*, *йошјалан* / *йошјално* и *комјлејан* / *комјлејино*. Суптилна анализа показује да говорници српског језика олако посежу за датим лексичким појачивачима иако би било адекватније употребити неки од бројних расположивих адверба и адвербијалних израза домаћег порекла (*йошјуно*, *сасвим*; *безусловно*, *несумњиво*, *без сумње* и сл.), као и то да је интензификација датим адвербима каткад сувишна или сасвим неприкладна (нпр. *живети *йошјално*). Поред тога што је значајан за област нормативистике и језичке културе, овај рад представља допринос и у области превођења јер уз примере са датим интернационализмом из палете стилских регистара (књижевног, публицистичког, разговорног укључујући и жаргон) ауторка нуди конкретно, одговарајуће решење. Отуда налазимо да би нпр. у реченици „У сваком случају, осећао сам се сасвим друкчије него обично, *йошјално* чудновато, као никад дотле у животу” (Т. Ман, *Чаробни брег*) уместо датог прилога, који се некритички преузима из оригинала, умеснија била употреба прилога *йошјуно* / *йосве*. У закључку се истиче да је неумесна употреба датих интензификатора заправо одраз негативног утицаја глобализације и њоме подстакнуте унификације, тј. тежње према униформности језичког израза која се испољава кроз неодговарајућу употребу позајмљеница.

Неадекватно посезање за страним интензификаторима, како у колоквијаном језику тако и у књижевном преводу, илуструје и употреба придева *уљјимайјиван* и прилога *уљјимайјивно*, о чему говори и други рад, који се овде први пут објављује. Дато истраживање је нарочито занимљиво са становишта прагматике јер показује како се некритичка употреба интензификације огледа у превази прагматичке стране исказа („ексклузивно / ненадмашно / без премца X”) над његовом јасноћом.

У трећем раду разматра се интензификацијски потенцијал лексема са (примарним) значењем негативне квалификације, и то тако што се из когни-

тивне перспективе испитују семантика и употреба негативних интензификатора и афирмативних квалификатора који се често употребљавају у колоквијалном, али и књижевном језику, при чему су најфреквентнији у омладинском жаргону (нпр. *сѝрашан* / луд провод, *сѝрава* ауто, *сѝрашно* добра утакмица и сл.). Анализа ослоњена углавном на радове З. Кевечеша и Л. Талмија показује, између осталог, следеће: концепт негативног подразумева сложеније когнитивне процесе јер је садржајно богатији; семантичка и прагматичка вредност интензификатора почивају на два ослоња: концепту јаких емоција као снажних покретача психичких (и физичких) реакција и на реинтерпретацији концепта *лошеџ*, *аџресивноџ*, *девијанѝноџ*; у основи интензификације је снага *сѝрашноџ*, стога претећег и лошег, која фигурира као динамичка подлога делања; негативни интензификатори имају следеће функције: (а) повећавају илокутивну снагу исказа, (б) доприносе ефикаснијем и бржем придобијању саговорникове пажње, (в) подстичу јаче емотивно учешће слушаоца /саговорника, због чега су њихова основна прагматичка обележја емфатичност и афективност – „кажем X јер (а) део исказа и/или читав исказ желим да истакнем, (б) хоћу да побудим саговорникову пажњу и (в) да, поред основног садржаја поруке, саопштим своју емоцију”.

Друго поглавље, посвећено глаголској деминуцији, чине два рада: *Когнитивни асѝекѝни деминуције џлаџола у срѝском језику* (стр. 77–102) и *Деминуѝтивно-пѝјоративни џлаџоли изведени суфиксима -ака, -ара и -ата* (стр. 103–135).

У првом потпоглављу феномен глаголске деминуције посматра се из два угла. Језичко осећање носилаца српског језика као матерњег, те употребна вредност и семантички опсег глаголских умањеница испитују се анкетом, чији је циљ да утврди следеће: који суфикси доминирају у творби девербативних деминутива; који се суфикси поимају као индуктори највећег степена умањености; какви су обим и садржај адвербијалног спектра инхерентног глаголским умањеницама и како изворни говорници српског језика разумеју глаголску деминуцију. Резултати анализе показују изразиту доминацију суфикса *-уџка* (62,97%), који, према мишљењу изворних говорника српског језика, има и највећи потенцијал умањивања (*сѝавауџкаѝи*, *леѝуџкаѝи*, *свируџкаѝи*, *резуџкаѝи*). У улози доминантних адвербијалних дескриптора радњи исказаних деминутивним глаголима јављају се прилози *мало* и *ѝомало*, док се као најзначајнија обележја глаголске деминуције издвајају снижена динамика, чија је последица смањен интензитет, и темпорална сегментација, која се доводи у непосредну везу са итеративношћу. У другом делу овог потпоглавља глаголској деминуцији приступа се с аспекта концептуализације радње исказане глаголским евалутивима, а та концептуализација се ослања на уопштено поимање делања, активности и времена. Анализа показује некореспондентност семе *мало* са евалуацијом и открива узроке маргинализације афективних значења деминутивних глагола.

У другом потпоглављу детаљно се испитује семантика деминутивно-пѝјоративних глагола изведених суфиксима *-ака*, *-ара* и *-аѝа*, међу којима значајну улогу имају глаголи кретања и производње звука, чија се фигуративна значења везују за непримерене облике понашања (*врдараѝи*, *вуџараѝи* /се/, *клаѝарѝи* /се/) и непожељне начине говорења (*млаѝарѝи* /језиком/, *луѝаѝаѝи*, *луѝеѝаѝи*, *ломаѝаѝи* и др.). У складу с полазиштима когнитивне

семантике, ови глаголи се посматрају на основу концептуализација радњи које су њима именоване, чиме се добија слика ванлингвистичке стварности, природно и нужно уткана у језик. Поред тога, ауторка уочава да се глаголи изведени (од различитих основа) поменути суфиксима у нашим великим описаним речницима не представљају на исти начин. Стога се намеће још један задатак: како – полазећи од разумевања радње као модификацији подложног ентитета – испитати могућност њиховог увршћивања у глаголе субјективне оцене и на темељу доминантних семантизација најфреквентнијих деривата посматрати претпостављену уређеност овог скупа глаголских твореница. Одговори дати на ово сложено питање представљају користан прилог лингвокултурологији и лексикографији. Анализа, између осталог, показује да негативан аксиолошки став, па и пејорација, потичу од неповолне оцене која долази из ванлингвистичке сфере, што узрокује презрив однос према радњама које је пожељно не чинити уопште (нпр. *џужакаџи*) или их чинити што ређе (нпр. *сељакаџи /се/*), а да би, ради уједначавања лексикографског представљања семантике ових глагола и прецизности, било добро – поред навођења квалификатора *дем.* – назначити домен употребе „у експресивном говору”, али уз експлицитније означавање пејоративности или пејоративног потенцијала, нпр.: „дем. (обично у експресивном говору најчешће са пејоративним значењем)” или „дем. често са пеј. значењем”.

Треће поглавље је најобимније и најобухватније – како са становишта предмета проучавања тако и с аспекта приступа грађи. Фигуративна значења која откривају карактеризацију човека у језичкој слици света српског говорника посматрају се на лексиси која означава живе и неживе појаве (зоолексемама, фитолексемама и реилексемама). Притом, ауторка се посебно задржава на жаргонизмима, што рад чини корисним за стилистичка проучавања српског језика, а методолошки прилагођен приступ овој теми примењује у настави српског као матерњег језика, што је драгоценост за ауторкин матични предмет на факултету.

Антропоцентрично усмерена семантичка деривација посматра се у оквиру опште метафоре *великог ланца њосијања*, који подразумева аутентичан сплет и укрштај веза између изворних и циљних домена (поставке Џ. Лејкофа и М. Џонсона), при чему ауторка нуди своје виђење когнитивне потке семантичке деривације. Овој проблематици посвећена су следећа потпоглавља књиге: *О развоју фиџуративних значења зоолексема у српском језику* (стр. 137–180), *О фиџуративним значењима фиџолексема у српском језику* (стр. 181–203), *О (само)џоимању и именовану човека као неживог ениџиџи* у српском књижевном језику – на џимерима адџективне реификације (стр. 204–224) и *Реификација човека у српском жарџону* (стр. 225–241), *Човек у великом круџу џосијања – коџиџивни џрисџи у раду линџвистичке секције* (стр. 242–258).

Фигуративним значењима лексема које денотирају животиње, а такође и пејоративности, која им је чест пратилац, приступа се с аспекта теорије појмовне интеграције уз ослањање на когнитивну семантику. Развој фигуративних значења зоолексема посматра се као резултат сусрета двају поддомена обухваћених *великим ланцем*, тј. *великим круџом џосијеџеџ*, те је приказан и схематски. Посебан део представља анализа зоолексема у описним речницима

са лексиколошког и лингвокултуролошког аспекта, као и с аспекта њихове лексикографске обраде.

Анализа фигуративних значења фитолексема (именица, укључујући и ониме, и глагола), која се на овом месту први пут објављује, показује да су флорално опојмљени апстрактни концепти дубоко укоренењени и у свести човека и у језику. Од бројних закључака издвојићемо следеће. За разлику од золексема, које своју фигуративност добрим делом дугују начину „понашања” животиње, тачније начину на које се то „понашање” поима из човековог угла, оно по чему се биљке битно разликују јесте недостатак (уочљиве) динамике, па смо склони да их сагледавамо као жива бића која су примарно реактивна (а тек секундарно активна). То показује номинација биљака на основу: боје (*бела рада*), грађе (*саса велика*), времена цветања или дозревања плодова (*мразњак*), деловања које има на човека (нпр. лековитости или токсичности: *џлућњак*, *жабљак ојировни*) и др. Виталност и благородност су најважнији елементи концепта биљке, што показује и истраживање антропонима и глагола који се односе на сетву. Антропоними мотивисани флоралном, дендронимском или уопште биљном основом (уп. *Ружа*, *Цвећан/а*, *Биљана* и сл.) имају ослонац у здруженим концептима лепоте, здравља и снаге. Виталност биљке понајпре се препознаје у њеној способности раста и развоја, па се зато и негативне појаве, посебно оне које настају на тешко објашњив начин или се не могу спречити, разумевају као стихијско ширење корова, сејање „злог семена”, или обрнуто – као експанзија добра. То наводи на закључак да је код појединих глагола смер колокације очекиван, и то захваљујући петрификованим метафоричним представама *добро̄* и *лоше̄* у биљном и људском свету: *уишре се*, *чуи*а и *искорењује* оно што је негативно, а *убире се* и *жање* највећма оно што је ваљано и позитивно.

Последња два рада посвећена су реификацији, односно значењима речи које денотирају инанимантне ентитете, радње усмерене на њих и својства која им се приписују, а чија се фигуративна значења односе на човека и људске особине. Реификација би се метафорички могла представити као ауторефлексивна макета прототипа *људско̄*, јер њена улога јесте да човекове (апстрактне) особине – позајмљујући појмове из света предметности – представи као чулно доступне (нпр. *бурџија* „бесмислица, будалаштина”; *јарам* „ропство, угњетавање”). Когнитиван приступ грађи омогућава да се истражи начин структурисања представа о човеку, који се препознаје у метафоричним сценаријима семантичке деривације речи усмерених на именовање људског а са примарним значењем инанимантног. Таква визура је занимљива јер, за разлику од избора животињског или биљног света као изворног домена, у концептуализацију не укључује модел аутономних бића и облика њиховог бивствовања, већ је окренута човековом огледању у големом реквизитаријуму који је сам створио, именовао и њим опскрбио свој животни простор (зарад властитих потреба).

У истраживању (само)поимања и именовања човека као неживог ентитета у српском књижевном језику на примерима адјективне реификације опет се прибегава анкети. Она омогућава увид у организацију појединих концепата у целини, као и у поимање неких људских особина које из тих концепата произилазе, те наведени одговори отварају поглед на сачињеност и најважније

елементе сценарија. Анализа фигуративних значења десет придева (*мек, њврд, чврси, круи, оштар, њуй, широк, њсан, дубок, њишак*) употребљених уз именицу *човек* показује да се у реификацији огледа значајан фрагмент човековог перцептивно условљеног самопоимања и разумевања колективног бића. Структурисаност садржатеља, форма (објекта) и потенцијална (не)функционалност заступају концепте људских особина и понашања, што се јасно препознаје у фигуративним значењима разматраних придевских реилексема (уп. бити *мек, оштар* и сл.), али и у онима које припадају другим врстама речи (*смшати се, одмкнути; смшанко, мекушац* и сл.). Наведене особине значајне су у сфери карактеризације, а испољавају се, сагледавају и процењују у особеним сценаријима (деловања) чија језгра показују смер актуелизације фигуративног значења (уколико их нека лексема има више) – нпр. значења придева *мек* указују на то да се попустљивост, лака промена мишљења и става поимају као резултат емотивности и слабости (према другима), због чега *мекоћа*, осим позитивне стране (*добар, добродушан, душа* и сл.), има и негативну страну, која се тумачи као превелика и непожељна подложност туђем утицају (уп. *мекушац, млакоћа, савиљив, њгав* и сл.).

Анализа реификације човека на материјалу српског жаргона доноси низ занимљивих закључака, од којих издвајамо нека. Одсуство осетљивости, интелигенције и култивисаности опажа се као одсуство fine „обrade” и суптилене, складне структуре (*дрво* = неосетљива особа, *цейаница* = глупак, *буздван* = будала, глупак, неотесан човек); карактеризација човека жаргонизмима који у књижевном језику денотирају инанимантне ентитете такође је повезана са поимањем пожељне структуре личности као чврсте, комплексне, кохерентне и стабилне (*криа* = особа без карактера); фаворизација урбаног начина живота очитује се у презривом ставу према физичком раду, посебно према бављењу земљорадњом (*ружна жена, девојка = ашов, лојаша, крами, мошика*); у поимању човека као предмета кључну улогу имају деанимација људског и анимација предметног света; парадоксално, удаљеност и контраст између изворног и циљног домена, који се најбоље огледају у опозицијама *живо – неживо, динамично – сташично*, представљају главну покретачку снагу метафтонимије јер су, због своје различитости и привидне неспојивости, интелектуално провокативни, па је и когнитивни процес којим се доводе у везу изразито креативан.

Истраживања фигуративних значења зоолексема, фитолексема и реилексема усмерених на карактеризацију човека нашла су примену у раду средњошколске лингвистичке секције Фармацеутско-физиотерапеутске школе у Београду. Поступак је следећи. Полази се од примера из разговорног и књижевног језика, па се запажају начини сагледавања и именовања човека као животиње, биљке, материје, предмета или апстрактног појма. У основи овог рада је идеја Д. Вељковић Станковић да методика наставе језика треба да послужи не само унапређивању знања из језика него и обогаћивању језичког фонда и стицању бољег увида у узајамно прожимање језика, мисли и културе.

Књига Драгане Вељковић Станковић *Како мислимо речи. Прилози њроучавању когнитивних асијекаша српске лексике* представља озбиљно и темељито истраживање семантике српског језика, корисно за бројне како

лингвистичке дисциплине (дериватологију, лексикологију, семантику, стилистику, прагматику, нормативистику, методичку наставе језика) тако и интердисциплинарна истраживања (лингвокултурологију и етнолингвистику), а нарочито за методологију семантичких истраживања српског језика.

Драгана Рајковић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд, Србија
Dragana.Ratkovic@isj.sanu.ac.rs

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбрањене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правилник српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticarspska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифику-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;
 б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт МОНАХ (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (ГрицкАТ 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЅЕРКА 1961: 59–60);

- в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);
- г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);
- д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);
- ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALLE 1959; 1962);
- е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;
- ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој;
- з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

- и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);
- ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

НАНН, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

ORSAT LIGORIO. Proto-Indo-European 'Turn' and 'Snake'. VESNA POLOVINA, IVAN KNJIŽAR. Communicative-functional Role and Cognitive Status of Formally Unmarked Implications in Spoken Discourse. NADA ARSENIJEVIĆ. Can the Dative Case with the Preposition *prema* 'toward(s)' Be an Object? JELENA REDLI. Noun Phrases with the Meaning of Manner in the Serbian Language. JELENA AJDŽANOVIĆ. Syntactic-semantic Analysis of Verbs with the Prefix *nad-*. JASMINA DRAŽIĆ. Lexicographic Aspect of the Metonymic Verbs. VLADAN JOVANOVIĆ. The Bible Phrase *Sin Čov(j)eč(i)ji* 'Son of Man' from the Standpoint of Serbian Descriptive Lexicography. MARIJA STEFANOVIĆ. An Ethnolinguistic Description of the Concept of *Health* in the Serbian Language. SANJA KRIMER-GABOROVIĆ. The Genesis of the Category 'pink' in the Lexical-semantic Field of 'Color' in the Serbian Language. KRISTINA TOMIĆ, KATARINA MILENKOVIĆ. Forensic Speaker Profiling from the Sample in English as a Foreign Language – Vowel Quality Analysis. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LXII/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 17. маја 2019.

За издавача: проф. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено јуна 2019.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејдор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978